

ERDÉLYI MÚZEUM

LXXXV. KÖTET

2023. 1. FÜZET

Tizedkerületek a középkori erdélyi egyházmegyében

*

Két meghívólevél erdélyi tartománygyűlésre (1478, 1502)

*

Torda város öngazgatási szervezete és működése a 16. század végéig

*

Marosvásárhely archontológiája (1604–1700)

*

Barcsay Sándor rejtélyes felesége –

Újabb adatok az abrudbányai Fodor család társadalmi kapcsolataihoz

*

Egyháztörténeti adatok a kolozsmonostori konvent fejedelemségkori jegyzőkönyveiből.

A jezsuiták és a kolozsmonostori egyház

*

Péchi Simon kancellár viselt dolgairól (1614–1621)

*

„Az váradiai [...] Sebesvár ellen csikorgatják fogokat”.

Sebesvár végvára az Apafi-korszak első évtizedében

*

Az örmények „labanc” püspöke.

Az erdélyi örménység és a Rákóczi szabadságharc

*

Máramaros vármegye közigazgatási elitje 1860 és 1867 között

*

Szemle

*

Egyesületi közlemények

KOLOZSVÁR, 2023

AZ ERDÉLYI MÚZEUM-EGYESÜLET KIADÁSA

Hegyi Géza

Tizedkerületek a középkori erdélyi egyházmegyében

A tizednek mint kizárólag egyházi adónak a legfontosabb haszonélvezői általában a püspökök és káptalanjaik voltak, akiket – különféle elosztási módozatokban¹ – rendszerint az egyházmegye területének kiterjedt részeiről vagy éppenséggel egészéről illetve meg a dézsma jelentős hányada. E földrajzilag tág térből származó jövedelem hatékony adminisztrációja szükségessé tette az egyházmegyék területének kisebb adóztatási egységekre való felosztását.

A történészek közül elsőként Tagányi Károly állapította meg, hogy ezeket az egységeket a középkorban és a kora újkorban latinul *cultellus*, magyarul ’(tized)kés’ névvel illették. Ennek etimológiáját máig ható érvennyel úgy fejtette meg, hogy az adószedő – mint minden rovásadó esetében – itt is késével róttá fel a fizetendő mennyiséget egy fapálcára, melyet hosszában kettévágva, egyik felét az adófizetőnél hagyta, aki a tized törlesztése után nyugta gyanánt a másik felet is megkapta. Úgy vélte továbbá, hogy a tizedkések területe megfelelt az (al)esperességekének.²

A fenti alapokról indulva a tizedkörzetek kutatása a továbbiakban regionális topográfiajuk feltárása irányában fejlődött tovább. Elsőként e téren (is) Holub József végzett úttörő munkát, a gazdag levéltári forrásanyag alapján azonosítva és többé-kevésbé körülhatárolva a veszprémi püspökség zalai főesperességének tizedkéseit.³ A teljes egyházmegye vonatkozásában ezt a számbavételt jóval később végezte el, Solymosi László forrásközléseit⁴ alapul véve, Karlinszky Balázs.⁵ Az esztergomi érsek által birtokolt tizedkerületeket Fügedi Erik, a főszékeskáptalanét

Hegyi Géza (1981), történész, tudományos munkatárs, Jakó Zsigmond Kutatóintézet, EME, Kolozsvár, hegeza@gmail.com

A tanulmány elkészítését az NKFIH K 142262. sz. pályázata támogatta.

¹A Magyarországon honos két alapvető („veszprémi” és „erdélyi”) elosztási mód bemutatása: Hegyi Géza: Az egyházi tized intézményrendszerének változásai a középkori erdélyi egyházmegyében. In: *Határon innen és túl. Gazdaságtörténeti tanulmányok a magyar középkorról*. Szerk. Kádás István–Weisz Boglárka. Bp. 2021. 185–229. (a továbbiakban Hegyi: *Tized változásai*) 187–192.

²Tagányi Károly: Tizedkerületek elnevezése a középkorban. *Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle* VII. évf. 1900. 234. Vö. még Holub József: *Zala megye története a középkorban*. I. Pécs 1929. (a továbbiakban Holub: *Zala*) I. 376–377; IIa Bálint: A dézsma adminisztrációja. *Levéltári Közlemények* XVIII. évf. 1940. 223–249. (a továbbiakban IIa: *Dézsma adminisztrációja*) 239 (46. jegyz.); Mályusz Elemér: Az egyházi tizedkizsákmányolás. In: *Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon a 14. században*. Szerk. Székely György. Bp. 1953. 320–333. (a továbbiakban Mályusz: *Tizedkizsákmányolás*) 323; Fedeles Tamás: A püspökség és a székeskáptalan birtokai, gazdálkodása. In: *A pécsi egyházmegye története. I. A középkor évszázadai (1009–1543)*. Szerk. Fedeles Tamás–Sarbak Gábor–Sümei József. Pécs 2009. 421–464. (a továbbiakban Fedeles: *Birtokok és gazdálkodás*) 444.

³Holub: *Zala* I. 377–381.

⁴*A veszprémi püspökség 1524. évi urbárium. Urbarium episcopatus Vespriensis anno MDXXIV*. Közzéteszi Kredics László–Solymosi László. Bp. 1993. (Új Történelmi Tár 4.) 87–88; *A veszprémi káptalan számadáskönyve 1495–1534. Krónika (1526–1558). Javadalmak és javadalmak (1550, 1556)*. Közzéteszi Kredics László–Madarász Lajos–Solymosi László. Veszprém 1997. (A Veszprém Megyei Levéltár Kiadványai 13. – a továbbiakban: VeszpSzkv) pag. X, XI, ill. passim.

⁵Karlinszky Balázs: A veszprémi káptalan bevételei és gazdasági ereje a XV–XVI. század fordulóján. In: *Veszprémi reneszánsz*. Szerk. Kilián László–Rainer Pál. Veszprém 2008. 37–66. (a továbbiakban Karlinszky: *Veszprémi káptalan*)

Solymosi László kutatásaiból ismerhetjük.⁶ A kalocsai érsekség tizedkerületi beosztása részlegesen, az egri egyházmegyéé pedig teljesen rekonstruálható Szabó István,⁷ illetve Kovács Béla forrásközlései⁸ alapján. A pécsi egyházmegye tizedkéseinek említéseit, a források nagyfokú pusztulása által kijelölt szűk keretek között, Fedeles Tamás gyűjtötte össze.⁹

A kutatás széttagoltsága miatt mindeddig elsikkadt az a tény, hogy az egyes térségek között a tizedkerületek megnevezése terén jelentős terminológiai különbség figyelhető meg. A dunántúli egyházmegyéekben valóban a *cultellus* elnevezés volt használatban,¹⁰ az egriben viszont kizárólag a *districtus* ('kerület'),¹¹ leszámítva az ungi főesperességet. Ez utóbbinál, akárcsak a kalocsai érsekségben, a *processus* ('járás') kifejezéssel illették a dézsmaszedés területi egységeit.¹² Az eltérő szóhasználat ellenére azonos típusú egységekről van szó, mivel valamennyi egy-egy (vagy két-két) tizedszedő működési területének számított, és 1–10 tett ki belőlük egy megyét/főesperességet (ennek méretétől, ill. a katolikusok lakta falvak számától függően). Ezzel szemben az esztergomi *diocesis* területén a *cultellus* és a *districtus* kifejezés egyaránt előfordul,¹³ mégpedig – úgy tűnik – a főesperességenkénti két-három tizedkés számított nagyobb területi egységnek, és tagolódtott több kisebb kerületre.¹⁴

bevételei) 41–43. Vö. még Solymosi László: Bortizedfizetés sátmál. In: *Pénztörténet – gazdaságtörténet. Tanulmányok Buza János 70. születésnapjára*. Szerk. Bessenyei József–Draskóczy István. Bp.–Miskolc 2009. 313–321. 315–316.

⁶ Fügedi Erik: Az esztergomi érsekség gazdálkodása a XV. század végén. *Századok* 104. évf. 1960. 82–124, 505–554. (a továbbiakban Fügedi: *Esztergomi érsekség*) 105–106, 544–546; Solymosi László: Az esztergomi székeskáptalan középkor végi jegyzőkönyve. *Századok* 136. évf. 2002. 365–389. (a továbbiakban Solymosi: *Esztergomi jegyzőkönyv*) 381–382. Vö. még Solymosi László: *Az esztergomi székeskáptalan jegyzőkönyve. Registrum capituli cathedralis ecclesiae Strigoniensis (1500–1502, 1507–1527)*. Bp. 2002. (a továbbiakban: EsztKJkv), passim; C. Tóth Norbert: *Az esztergomi székeskáptalan a 15. században. III. rész. Az ún. 1397. évi esztergomi székeskáptalani egyházlátogatási jegyzőkönyv*. Bp. 2021. (Subsidia ad historiam medii aevii Hungariae inquirendam 13. – A továbbiakban C. Tóth: *Esztergom III.*) 168–172.

⁷ Szabó István: *Bács, Bodrog és Csongrád megye dézsmalajstromai 1522-ből*. Bp. 1954. (A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 86. – A továbbiakban Szabó: *Bács, Bodrog*) 22–84.

⁸ *Liber Sancti Johannis Capituli Agriensis. Az egri káptalan Szent János könyve*. Közzéteszi Kovács Béla. Eger 2005. (Az Egri Egyházmegye Történetének Forrásai 9. – A továbbiakban: LibStJoh), pag. XVII, ill. 1–101, passim. Vö. még *Bakócs-codex vagy Bakócs Tamás egri püspök udvartartási számadó könyve 1493–6. évekről*. Az Ipolyi-féle másolat alapján közli Kandra Kabos. Eger 1887. (Adatok az Egri Egyházmegye Történelméhez.) 3–15, 51–63, 98–103; *Estei Hippolit püspök egri számadáskönyvei 1500–1508*. Közzéteszi E. Kovács Péter. Eger 1992. (A Heves Megyei Levéltár Forráskiadványai. – A továbbiakban: EgrSzkvEH) 12–18, 125–142, 169–176, 224–243, 303–306, 337–340.

⁹ Fedeles: *Birtokok és gazdálkodás* 444.

¹⁰ Holub: *Zala I.* 376–377; Bedy Vince: *A győri székeskáptalan története*. Győr, 1938. (Győr Egyházmegye Múltjából 3.) 225–226; Karlinszky: *Veszprémi káptalan bevételei* 41 (vö. Veszpszkv, pag. XI, ill. passim); Fedeles: *Birtokok és gazdálkodás* 444, 462.

¹¹ EgrSzkvEH 12–13, 128–137, 139–141, 169–176, 236–243, 303–306, 337–340; LibStJoh 1–2, 20–36, 47–51, 75–88, 90–91, 93, 97–99.

¹² LibStJoh 3–5, 51–53; Szabó: *Bács, Bodrog* 27, 35, 42, 48, 57, 67, 74, 79.

¹³ Solymosi: *Esztergomi jegyzőkönyv* 381. – A zágrábi püspök joghatósági területén szintén feltűnik ez a kettősség (*Monumenta historica episcopatus Zagrabienensis*. Ed. Joannes Bapt[ista] Tkalčić. I–II. Zagrabiae, 1873–1874. II. passim, különösen 48).

¹⁴ C. Tóth: *Esztergom III.* 169. Vö. Solymosi: *Esztergomi jegyzőkönyv* 382. (Az EsztKJkv 122 viszont azonos értelemben használja a két kifejezést.) – A térségben a főesperességek már 1156-ban több tizedszedői körzetre oszlottak, de utóbbiaknak ekkor még nem volt kiforrott megnevezésük, ahogy egyébként az előbbiekre is még az archaikus *parrochia* terminust alkalmazták (*Monumenta ecclesiae Strigoniensis*. Ed. Ferdinandus Knauz–Ludovicus Crescens Dedek–Gabriel Dreska–Geysa Érszegi–Andreas Hegedüs–Tiburcius Neumann–Corelius Szovák–Stephanus Tringli. I–IV. Strigonii–Budapestini 1874–1999. I. 107–108, vö. Lados Tamás: Kik voltak az első tizedszedők Magyarországon? In: *Püspökök, káptalanok, tizedek. Tanulmányok*. Szerk. Thoroczky Gábor. Pécs 2020. [Az Árpád- és Anjou-kor magyar egyházi archontológiájának kérdései 1.] 180–200. [a továbbiakban Lados: *Első tizedszedők*] 188–189).

Ugyanitt viszont a homogén birtoklású térségek esetében (vagyis ahol a dézsma teljesen az érseket illette) csak „megyénként” tartották számon az – általában árendába adott – tizedjövedelmeket.¹⁵

Az erdélyi egyházmegyében a *processus* kifejezéssel egyszer sem találkozunk, a *subcultellis/succutellisszel* és a *districtusszal* is viszonylag ritkán. A ’tizedkés’ mint a megyénél kisebb területi egység alig féltucatszor és – látni fogjuk – kizárólag a káptalani tizedek kapcsán fordul elő a késő középkorban. Ennek a megállapításnak látszólag ellene mond az 1360. október 9-i és a vele csaknem szó szerint megegyező 1369. november 9-i vajdai oklevél szóhasználata. Ezekben az aktuális közgyűlésen megjelent erdélyi nemesek tettek ígéretet a püspök és a káptalan tizedjogainak tiszteletben tartására. Az itt használt *decimas ... tam in quartis, quam etiam sub cutellis existentes* kifejezés első ránézésre azt sugallhatná, hogy a tizedkési szervezet Erdélyben is széleskörűen elterjedt volt.¹⁶ Közelebről megvizsgálva azonban világossá válik, hogy a *sub cutellis* itt még eredeti értelmében (’rovás alatt’) szerepel, és a dézsmáltatás módjára vonatkozik, nem pedig a tizedkörzeteknek ebből metonímia útján kialakult elnevezésére.¹⁷ Amikor 1443-ban Hunyadi János erdélyi vajda, az üresedésben levő erdélyi püspökség kormányzójaként, az erdélyi káptalannak adományozta a bolgárcsegédi dézsmát, megemlítve, hogy az korábban „a püspöki tizedszedés kése alá” (*sub cultello decimationis episcopalis*) tartozott, szintén nem adminisztratív beosztásra utalt, hanem egyszerűen a püspöki tizedjogra.¹⁸

A dézsmaszervezeti értelemben vett ’kerülettel’¹⁹ is csupán négy alkalommal találkozunk: ebből háromszor az alább tárgyalandó *comitatus*nak megfelelő területet takar,²⁰ csupán az 1352-

¹⁵ Vö. Fügedi: *Esztergomi érsekség* 105–106.

¹⁶ 1360: *Documenta Romaniae Historica. C. Transilvania. Întocmit de Sabin Belu–Ioan Dani–Aurel Răduțiu–Viorica Pervain–Konrad G. Gündisch–Marionela Wolf–Adrian Rusu–Susana Andea–Lidia Gross–Adinel Dincă. X–XVII. București 1977–2020.* (a továbbiakban: DocRomHist C) XI. 538–539 = *Erdélyi okmánytár. Oklevelek, levelek és más írásos emlékek Erdély történetéhez. Regesztákban közlésezi Jakó Zsigmond* (a III. kötetből Hegyi Géza és W. Kovács András közreműködésével). I–V. Bp. 1997–2021. (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai II: Forráskiadványok 26, 40, 47, 53, 60. — A továbbiakban: EOkm) IV. 58. sz.; 1369: DocRomHist C, XIII. 651–652 = EOkm IV. 776. sz.

¹⁷ Ezt az értelmezést támogatja Lackfi András erdélyi vajda 1358. február 6-i, hasonló tartalmú oklevele, amely a „rovás alatti dézsma” (*super decimis autem sub cultello*) megváltási árát (= 10 dénár/kepe) is szabályozta (DocRomHist C, XI. 225 = EOkm III. 981. sz.), és amelyet éppen 1360. október 9-én, tehát a fent tárgyalt egyezséggel egyidejűleg írtak át a püspök és a káptalan ügyvédei (DocRomHist C, XI. 539–540 = EOkm IV. 57. sz.). Ugyanez a forrás segít tisztázni, hogy a *sub cutellisszal* szembeállított *in quartis* itt nem a kanonokok magisztrális jogon járó tizedrészesedését jelöli, miként vélhetnénk (vö. Rác György: A magyarországi káptalanok és monostorok magisztrátus-joga a 13–14. században. *Századok* 134. évf. [2000]. 147–210. 151–152, 156–168, 195–196) – ilyenre egyébként sincs egyértelmű bizonyíték az erdélyi egyházmegyéből –, hanem azokból a helységekből származó püspöki vagy káptalani dézsmajövedelmet, ahol a helyi plébános is megillette a tizednegyed vagy annak egy része (de az is lehet, hogy egyszerűen csak a bérbe adott tizedeket).

¹⁸ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL-OL), Diplomatikai Levéltár (a továbbiakban: DL) 28238.

¹⁹ Itt nyilván eltekinttem a vizsgált forrásanyagban szereplő, de a dézsma adminisztrációjához nem kapcsolódó (általános, egyházszerkezeti vagy világi) jelentésektől (1363: DocRomHist C, XII. 119; 1364: Archivum Apostolicum Vaticanum [a továbbiakban: AAV], Registra Vaticana, vol. 251, fol. 347r; 1397: *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*. Hrsg. von Franz Zimmermann–Carl Werner–Georg Müller–Gustav Gündisch–Herta Gündisch–Konrad G. Gündisch–Gernot Nussbächer. I–VII. Hermannstadt–Bukarest 1892–1991. [a továbbiakban: Ub] III. 182; 1435: Ub IV. 562; 1452: Ub V. 363; 1454: Ub V. 464; 1494: MNL-OL, Diplomatikai Fényképgyűjtemény [a továbbiakban: DF] 245206; 1526: Román Nemzeti Levéltár Szeben Megyei Igazgatósága [a továbbiakban: DJAN-SB], Szász Nemzeti Levéltár [a továbbiakban: SzNLT], Besztercei szász evangélikus káptalan levéltára [a továbbiakban: Besztercei kápt. lt], nr. 17. [jelzete a levéltár digitális adatbázisában – arhivamedievala.ro: SB-F-00008-17]; 1529: uo., nr. 277/2 [SB-F-00008-277-2]; 1548: uo. nr. 277/8 [SB-F-00008-277-8]).

²⁰ 1288: districtus Vgacha (Ub I. 159); 1397: in districtu Kykullew (Ub III. 183); 1432: in districtu de Kykellew (DF 253508).

ben említett, Tövis, Gáld, Mindszent falvakat magában foglaló „Tibor-hegyi kerület” (*in districtu montis Tybur*)²¹ tűnik a felső-magyarországi értelemben vett (járásnyi/esperességnyi méretű vagy annál kisebb) tizedkörzetnek. Itt is jellemző a káptalani dézsmákhoz való kötődés.

A fenti, ritkán használt terminusok helyett az erdélyi dézsmaszedés területi alapegysége egyértelműen a *comitatus* volt. A tizedszedők működési területét itt csaknem mindig ezek megjelölésével írják le.²² Így 1468-ban Nagy Ferenc tasnádi udvarbíró és Lőrinc fia János Szatmár, mindkét Szolnok és Kraszna „megyék” püspöki dézsmásaiként engedték át a derzsi tizedet a helybeli nemeseknek.²³ Kis Bálint, Doboka és Belső-Szolnok „megye” püspöki tizedszedője igazolta 1509-ben, hogy losonci Bánfi Ferenc megfizette az általa használt tizedek bérét, mellyel sokáig adós maradt.²⁴ Szintén Doboka és Szolnok dézsmaszedője volt az a Szentmihályi Lukács deák, aki 1520-ban a hozzá befolyt pénzekből átadott 28 forintot a tasnádi udvarbírónak, illetve ugyanazon év őszén átvette a beszercei papok részéről a püspöknek járó cenzust.²⁵ A Mohács utáni évtizedekből a tizedbér törlesztésével kapcsolatosan számos nyugta maradt fenn a Kolozs „vármegyei” dézsmásoktól.²⁶ A példák száma tetszőlegesen szaporítható.²⁷

Konkrét ügyekben szintén a *comitatus*okra történő utalással azonosítják, lokalizálják a szóban forgó tizedet. Az erdélyi káptalan Hunyad „megyei” tizedeit például 1341-ben Szécsényi Tamás erdélyi vajda bitorolta, 1471-ben a vajdahunyadi várnagyok foglalták le mindenféle fizetség nélkül, 1496-ban viszont Drágfi Bertalan vajda szabályosan vette bérbe 200 forintért.²⁸ Tordai Salatiel ugocsai főesperes az Ugocsa „vármegyéből” neki járó tizednegyedeket adta

²¹ DocRomHist C, X. 147. = EOKm III. 665. sz.

²² Ideértendő György ugocsai esperesnek és Miklós fia Pálnak Szatmár és Ugocsa *provinciák* tizedszedőiként történő említése is a kéri dézsma megváltását igazoló nyugtában (1325: *Anjou-kori okmánytár*. Szerk. Nagy Imre–Tasnádi Nagy Gyula. I–VII. Bp. 1878–1920. II. 198. = EOKm II. 521. sz.). – Néhány esetben a dézsmás megbízatása tágabb térségre (Meszesen túl) vagy egyetlen helysére (Kolozsvár) vonatkozott: 1342: EOKm III. 86. sz.; 1345: uo. III. 244. sz.; 1473: *A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei (1289–1556)*. Közzéteszi Jakó Zsigmond. I–II. Bp. 1990. (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai II: Forráskiadványok 17. — A továbbiakban: KmJkv) I. 2082. sz.

²³ DL 39571.

²⁴ *A nagykárolyi gróf Károlyi család oklevéltára*. Sajtó alá rendezi Géresi Kálmán. I–V. Bp. 1881–1897. (a továbbiakban: KárOkI) III. 63.

²⁵ DL 82549; DF 292093.

²⁶ 1526: DF 253624. = Szabó Károly: *Az Erdélyi Múzeum eredeti okleveleinek kivonata (1232–1540)*. Bp. 1889. (a továbbiakban: EMOkI) 510. sz.; 1529: Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Igazgatósága (a továbbiakban: DJAN-CJ), Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltára (a továbbiakban: ENMLt), Mike Sándor gyűjteménye (a továbbiakban: Mike Sándor-gyűjt.) nr. 46 (CJ-F-00248-2-46) = EMOkI 518. sz.; 1539: DJAN-CJ, ENMLt, Jósika család hitbizományi levéltára (a továbbiakban: Jósika cs hb. lt), I/522 (CJ-F-00255-1-522); 1553: Jakó Zsigmond: *Adatok a dézsma fejedelemségkori adminisztrációjához*. EME, Kvár 1945. (Erdélyi Történelmi Adatok. V. 2. — A továbbiakban: Jakó: *Dézsma*) 10.

²⁷ [1451?]: DL 39552; 1510: DL 29366v; 1525: KmJkv II. 4075. sz.; 1542: DJAN-CJ, Beszerce város levéltára (a továbbiakban: Beszerce v lt), I/a, nr. 1444. = Albert Berger: *Urkunden Regesten aus dem Stadt Bistritz in Siebenbürgen 1203–1570*. Aus dem Nachlass hrsg. von Ernst Wagner. I–II. Köln–Wien 1986. (Schriften zur Landeskunde Siebenbürgens. Bd. 11/I–II. — A továbbiakban: Berger: *Regesten*) I. 1584. sz.; 1543: *Egyháztörténelmi emlékek a magyarországi hitújítás korából*. Szerk. Bunyitay V[ince]–Rapaics R[ajmond]–Karácsonyi J[ános]–Kollányi F[erenc]–Lukácsics J[ózsef]. I–V. Bp. 1902–1912. (a továbbiakban: EgyhtEml) IV. 294. Vö. még Hegyi: *Tized változásai* 208, 209–210 (2. táblázat).

²⁸ 1341: *Vetera monumenta historica Hungarum sacram illustrantia*. Coll. ab Augustino Theiner. I–II. Romae 1859–1860. I. 644 = EOKm III. 79. sz.; 1471: DF 277574. = Antonius Szeredai: *Notitia veteris et novi capituli Albensis Transsilvaniae. Albae Carolinae 1791*. (a továbbiakban Szeredai: *Notitia*) 105; 1496: Barabás Samu: Erdélyi káptalani tizedlajstromok. *Történelmi Tár* 1911. 401–442. (a továbbiakban Barabás: *Tizedlajstromok*) 426.

bérbe (1505).²⁹ A Fehér „megyei” dézsmák bérbeadását 1516-ban Szentmihályi Tamás gyulafehérvári *provisor* felügyelte, a belső-szolnokiakat és dobokaiakat pedig 1542-ben Cséffai Barnabás szatmári főesperes árendálta.³⁰ 1524-ben Tomori Zsigmond tasnádi udvarbíró Szolnok, Ugocsa és Szatmár „vármegyei” tizedbevételekről számol el,³¹ míg 1552 körül a püspök gyalui uradalmának a jövedelmei rendjén megemlékeznek Kolozs „megye” ide befolyó bor-, búza-, bárány- és méhdézsmáiról.³² A kora újkori dézsmalajstromok is *comitatusok* szerint tagolják a tizedfizető települések névsorát.³³

Összességében a középkori forrásokban az alábbi *comitatusok* fordulnak elő ’tizedkörzet’ értelemben az erdélyi egyházmegye területén: Ugocsa,³⁴ Szatmár,³⁵ Kraszna,³⁶ Szolnok (hol közép-szolnoki, hol pedig mindkét solnoki értelemben), illetve Belső-Szolnok,³⁷ Doboka,³⁸ Kolozs,³⁹ Fehér,⁴⁰ Hunyad.⁴¹ Idesorolhatjuk még a kétszer mindenféle megjelölés nélkül, egyszer *districtusként*, egyszer pedig *sedisként* említett Küküllőt is.⁴²

Ezek a nevek, ahogy a *comitatus* terminus is, magától értetődően a vármegyékkel való azonosítást vagy legalábbis területi megfeleltetést sugallják. Ez az értelmezés természetesnek is tűnhet, hiszen a világi, megyei hatóság sokrétű funkciót látott el a tized beszédésével kapcsolatosan. A legkorábbi időkben ez éppenséggel kizárólag a világi közigazgatás feladata volt.⁴³ Később már az egyház tizedszedője játszotta a fő szerepet, de a magyar királyok dekrétumai Szent László idejétől kezdve ismételten elrendelték, hogy őt a megyés ispán poroszljója kísérelje el a tized kirovásakor; ezt a feladatot később az egyik szolgabíró, majd a megyei nemesség

²⁹ 1505: DL 65194. — A solnoki főesperes Szolnok „vármegyei” *quartáira*: 1517: DL 82485.

³⁰ 1516: DF 253548; 1542: Beszterce v lt, I/a, nr. 1444 = Berger: *Regesten* I. 1566. sz.

³¹ 1524: *A zichi és vásonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára*. Szerk. Nagy Imre–Nagy Iván–Véghely Dezső–Kammerer Ernő–Dóry Ferenc–Lukcsics Pál–Áldásy Antal–Barabás Samu. I–XII. Pest–Bp. 1871–1931. (a továbbiakban: ZOKm) XII. 425–426.

³² Jakó Zsigmond: Az erdélyi püspökség középkori birtokairól. In: *Szabó István emlékkönyv*. Szerk. Rácz István–Kovács Ágnes. Debrecen 1998. 136–157. (a továbbiakban Jakó: *Erdélyi püspökség*) 111. — Egy 1543. évi adat szerint a tasnádi püspöki udvarházhoz négy „vármegye” tizede tartozott (EgyhtEml IV. 264).

³³ [1550 k.]: DJAN-CJ, ENMLt, Gyulay–Kuun családok levéltára (a továbbiakban: Gyulay-Kuun cs lt), I/405 (CJ-F-00351-1-405); [1563]: DJAN-SB, SzNLT, Bischofsurkunden, nr. 173 (SB-F-00003-1-173); 1589: Jakó: *Dézsmá* 20–71.

³⁴ 1325: EOKm II. 521. sz.; 1505: DL 65194; 1524: ZOKm XII. 426; [1550 k.]: Gyulay-Kuun cs lt, I/405 (CJ-F-00351-1-405). Vö. még 1288: EOKm I. 440. sz.

³⁵ 1325: EOKm II. 521. sz.; 1337: DF 277270 = EOKm II. 937. sz.; [1451?]: DL 39552; 1468: DL 39571; 1524: ZOKm XII. 426.

³⁶ 1468: DL 39571.

³⁷ 1468: DL 39571 (két Szolnok); 1509: KárOkl III. 63 (Belső-Szolnok); 1517: DL 82485; 1520: DL 82549, DF 292093 (Szolnok, a teljes főesperességre érteve); 1524: ZOKm XII. 425 ([Közép-]Solnok); 1542: Beszterce v lt, I/a, nr. 1444 (Belső-Szolnok/Szolnok); 1543: EgyhtEml IV. 294 ([Közép-]Solnok).

³⁸ 1509: KárOkl III. 63; 1510: DL 29366v; 1511: KárOkl III. 73; 1520: DL 82549; 1542: Beszterce v lt, I/a, nr. 1444; 1543: EgyhtEml IV. 294; 1552: DJAN-CJ, ENMLt, Kornis család levéltára (a továbbiakban: Kornis cs lt), I/63 (CJ-F-00378-1-63).

³⁹ 1525: KmJkv II. 4075. sz.; 1526: DF 253624; 1529: Mike Sándor-gyűjt. nr. 46 (CJ-F-00248-2-46); 1539: Jósika cs hb. lt, I/522 (CJ-F-00255-1-522); [1552 k.]: Jakó: *Erdélyi püspökség* 111; 1553: Jakó: *Dézsmá* 10.

⁴⁰ 1516: DF 253548.

⁴¹ 1331: Barabás: *Tizedlajstromok* 413; 1341: EOKm III. 79. sz.; 1471: Szeredai: *Notitia* 105; 1496: Barabás: *Tizedlajstromok* 426. Vö. 1504: DF 277689, fol. 4v.

⁴² 1331: Barabás: *Tizedlajstromok* 411; 1397: Ub III. 183; 1432: DF 253508; 1446: DF 277506.

⁴³ Ladós: *Első tizedszedők* 181–184.

által kirendelt ember látta el.⁴⁴ Jelenléte kettős célt szolgált. Egyfelől ellenőrizte, hogy minden az előírásoknak megfelelően megye-e végbe, és visszaélések esetén magára hagyta a dézsmást (kinek működése ezáltal törvénytelené vált), később átmenetileg le is állíthatta a tizedrovást.⁴⁵ A *decimator*, ha az ellene felmerült panaszban a püspök vagy ügyvivője nem szolgáltatott igazságot, a megyei ítélőszék (*sedria*) előtt felelt eljárásáért, és adott esetben saját vagyona-ból kellett kártérítést adnia.⁴⁶ A tizedszedés módját amúgy a törvényi előírások és a szokások mellett a tized birtokosa és a megye nemessége közti egyezkedés is meghatározta.⁴⁷ Másfelől a megye karhatalmat is biztosított a tizedszedés akadályoztatása esetén: az ellenszegülőket megbírságozhatta, birtokaikat lefoglalhatta, vagy másmilyen módon szorította őket engedelmességre.⁴⁸ A segítségadás fejében az erdélyi ispánokat megillette a bírságok kétharmada, illetve a tized tizenhatod része.⁴⁹

A megyei keretek tizedügyben meghatározó szerepét látszik bizonyítani a nádor 1337. évi gelyénesi közgyűlésén az egybegyűlt nemesek részéről elhangzott vallomás is, miszerint

⁴⁴ Az ispán embere (poroszlója, tanúbizonysága): 1092: Závodszy Levente: *A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai. (Függelék: A törvények szövege.)* Bp. 1904. [reprint: 2002.] 165 (40. tc.); 1291: Ub I. 175; 1335: uo. I. 469–470. — Szolgabíró: 1397: *Decreta regni Hungariae. Gesetze und Verordnungen Ungarns 1301–1457.* Collectionem manuscriptam Francisci Döry additamentis auxerunt, commentariis notisque illustraverunt Georgius Bónis–Vera Bácskai. Bp. 1976. (Publicationes Archivi Nationalis Hungarici II: Fontes 11. – A továbbiakban: DecrHung II.) 173 (66. tc.). — Választott megyebeli nemes: 1471: *Decreta regni Hungariae. Gesetze und Verordnungen Ungarns 1458–1490.* Francisci Döry collectionem manuscriptam additamentis auxerunt, commentariis notisque illustraverunt Georgius Bónis–Geisa Érszegi–Susanna Teke. Bp. 1989. (Publicationes Archivi Nationalis Hungarici II: Fontes 19. – A továbbiakban: DecrHung III.) 193 (3. tc.); 1478: uo. III. 242 (15. tc.); 1481: uo. III. 248–249 (10. tc., vö. 8. tc. is); 1486: uo. III. 290 (40. tc.). — Alispán vagy szolgabíró: 1570: KárOkI III. 387–388. — A megye kiküldöttje mellett a püspök és az erdélyi nemesek közti 1335. évi egyezés szerint a villicus, az 1471. évi törvény szerint egy plébános is társult a dézsmához. Vö. még Gábor Gyula: *A megyei intézmény alakulása és működése Nagy Lajos alatt.* Bp. 1908. 118–119; Holub: *Zala I.* 372–373; IIa: *Dézsmá adminisztrációja* 231; Mályusz: *Tizedkizsákmányolás* 323; Lados: *Első tizedszedők* 186–187. — Az 1481. évi törvény 10. cikkelye szerint a főpapnak előzetesen be kellett jelentenie a megye előtt, hogy kit küld ki a tized begyűjtésére (DecrHung III. 248).

⁴⁵ 1478: DecrHung III. 242 (15. tc.); 1481: uo. 249 (10. tc.); 1486: uo. 290 (40. tc.).

⁴⁶ 1495: *Decreta regni mediaevalis Hungariae. The Laws of the Medieval Kingdom of Hungary. IV. 1490–1526.* E copiis manu scriptis Ferenc Döry critice recensuerunt et Anglice reddiderunt Péter Banyó et Martyn Rady János M. Bak assistente. Idyllwild–Bp. 2012. (The Laws of Hungary: Series I, volume 4.) 74, 76 (37. tc.). – A 14. század derek-áig egyébként a tizedügyben is az ispán volt az illetékes bíró (1222: *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae.* Ad edendum praeparavit Richard Marsina. I–II. Bratislaviae 1971–1987. I. 200 [5. c.]; 1291: Ub I. 176), csak ezt követően került ez a terület is egyházi hatáskörbe (vö. C. Tóth Norbert–Lakatos Bálint–Mikó Gábor: *A pozsonyi prépost és a káptalan vizsgálata [1421–1425]. A szentszéki bíráskodás Magyarországon – a pozsonyi káptalan szervezete és működése a XV. század elején.* Bp. 2014. 20–23).

⁴⁷ 1464: DecrHung III. 148 (24. tc.); 1481: uo. 248 (8. tc.), 249 (12. tc.).

⁴⁸ 1384: DL 28104. = EOkv V. 789. sz.; 1435: DecrHung II. 265–266 (7. tc.); 1436: Ub IV. 614; 1481: DecrHung III. 247 (3. tc.). — Érdekes, hogy az 1411. évi törvény 6. cikkelye megtagadta a megyei hatóság segítségét a tizedszedőtől (DecrHung II. 233–234 – vö. Mikó Gábor: Zsigmond király 1411. évi rendelete a kamarahaszna és a tized behajtásáról. *Századok* 146. évf. [2012]. 319–367. 354).

⁴⁹ 1335: Ub I. 470; [1404?]: DL 74451. = *Zsigmondkori oklevéltár.* Szerk. Mályusz Elemér–Borsa Iván–C. Tóth Norbert–Neumann Tibor–Lakatos Bálint–Mikó Gábor. I–XIV. Bp. 1951–2020. (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai II: Forráskiadványok 1, 3–4, 22, 25, 27, 32, 37, 39, 41, 43, 49, 52, 55, 59.) II/1. 3567. sz. Utóbbi adat látszólag ellentmondásban áll azzal a jól adatolt megállapítással, miszerint Magyarországon az ispánt csak a tized századrésze illette meg (vö. Lados: *Első tizedszedők* 184–186); a gyakorlatban viszont feltehetően a királyi huszadrészt is ő kezelte, hiszen $1/20 + 1/100 = 6/100 = 6\%$, ami csaknem azonos az $1/16 = 6,25\%$ -kal.

Nagy Mihály, Tarcsa és Apáti falvaknak az erdélyi és a váradi püspök között vitatott tizede azért illeti az előbbi főpapot, mivel az említett települések Szatmár vármegyében fekszenek.⁵⁰

Mindezek ellenére azonban, ha a kérdést közelebbről megvizsgáljuk, a tizedszedéskor emlegetett *comitatusok* és a vármegyék megfeleltetése nem teljesen helytálló. A legszembeütőbb, hogy Ugocsa *comitatus* tartozékai között csaknem minden esetben szerepelnek olyan települések, amelyek világi szempontból Szatmár vármegye Szamostól északra fekvő részében feküdtek,⁵¹ a 16. század közepi dézsmalajstromból pedig egyértelműen kitűnik, hogy ez a kettősség a teljes Szamosközre érvényes volt.⁵² Beszédes az is, hogy Kolozs vármegyének egyházilag a váradi püspökség, azon belül pedig a kalotai főesperesség joghatósága alá eső falvai még a középkori püspökségek felszámolása után sem a *comitatus Colosiensis*hez tartoztak, hanem külön tizedkerületet (*districtus de Kalothazegh*) alkottak.⁵³ A királyföldi szabad szász területeknek a Nagy-Küküllőtől északra eső része (Völc, Bázna, Prod, Holdvilág, Nagyszőlős falvak, illetve Medgyes és Segesvár északi fele) a küküllői főesperesség kebelében feküdt, és így dézsmügyi értelemben is Küküllő *comitatus*ba sorolták.⁵⁴ Az egyházi közigazgatás hatását mutatja a tor dai *comitatus*hoz számított Aranyosszék és Miriszló,⁵⁵ de a Fehérnél szereplő Radnót, illetve Algyógy, Folt és Rápolyt is.⁵⁶

Elmondható tehát, hogy – egyházi jellegű adónál korántsem meglepő módon – a tizedkörzet jelentésben használt *comitatusok* határa sokkal inkább követte a főesperességek, mintsem a vármegyék határát.⁵⁷ Erre utal, hogy olykor kifejezetten egyes főesperességek vagy dékánsá-

⁵⁰ DF 277270. = EOkm II. 937. sz.

⁵¹ 1325: EOkm II. 521. sz.; 1524: ZOkm XII. 426; 1538: EgyhtEml III. 314. Vö. *Magyarország birtokviszonyai a 16. század közepén*. Szerk. és a bevezető tanulmányt írta Maksay Ferenc. Technikai szerk. Buzás János. I–II. Bp. 1990. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai II: Forráskiadványok 16.) II. 715–754.

⁵² Gyulay-Kuun cs lt, I/405 (CJ-F-00351-1-405).

⁵³ Jakó: *Dézsma* 61–64.

⁵⁴ Uo. 27, 28, 29. Vö. Georg Müller: *Die deutschen Landkapitel in Siebenbürgen und ihre Dechanten 1192–1848. Ein rechtsgeschichtlicher Beitrag zur Geschichte der deutschen Landeskirche in Siebenbürgen*. I–III. Hermannstadt 1934–1936. (Archiv der Vereins für Siebenbürgische Landeskunde 48.) 23, ill. Engel Pál: *Magyarország a középkor végén. Digitális térkép és adatbázis a középkori Magyar Királyság településeiről*. Szerk. Kollányi László–Sallay Ágnes. CD-ROM. Bp. 2001. (a továbbiakban: Engel: *Térkép*) 16SZF14, 17SZF14, 1SZF15, 2SZF15, 1SZF16, 14SZF17, 15SZF17.

⁵⁵ Uo. 67, 70–71. Világi szempontból Miriszló Fehér vármegye része volt (1501: DL 28887; 1505: DL 31161, DF 277694; 1508: DL 30517; 1514: DL 36354; 1577: *A kolozsmonostori konvent fejedelemség kori jegyzőkönyvei*. Mutatókkal és jegyzetekkel regesztákban közzéteszi Bogdándi Zsolt. I. EME, Kvár 2018. [Erdélyi Történelmi Adatok X. 1.] I. 119. sz.; 1585: *Az erdélyi fejedelmek Királyi Könyvei*. Mutatókkal és jegyzetekkel regesztákban közzéteszi Fejér Tamás–Rácz Etelka–Szász Anikó. I/1–3. EME, Kvár 2003–2005. [Erdélyi Történelmi Adatok VII. 1–3. — A továbbiakban: ErdKirKv] I/3. 689. sz.). Vö. Hegyi Géza: *Egyházigazgatási határok a középkori Erdélyben* (I. közlemény). *Erdélyi Múzeum* 72. évf. 2010/3–4. 1–32. (a továbbiakban Hegyi: *Egyházigazgatási határok*) 19, ill. Engel: *Térkép* 8FH32.

⁵⁶ Jakó: *Dézsma* 24. A vármegyei beosztás tekintetében Radnót Küküllőbe (1498: KmJkv II. 3061. sz.; 1577: ErdKirKv I/3. 90. sz.; 1591: *Az erdélyi káptalan jegyzőkönyvei 1222–1599*. Mutatókkal és jegyzetekkel regesztákban közzéteszi Bogdándi Zsolt–Gálfi Emőke. EME, Kvár 2006. [Erdélyi Történelmi Adatok VIII. 1. — A továbbiakban: EKJkv] I. 840. sz.), Algyógy és társai pedig többnyire Hunyadba (1513: DL 31000; 1515: DL 30270; 1517: DL 30545; 1586: EKJkv I. 448, 457. sz.; 1589: uo. 645, 671–672. sz.; 1590: uo. 690–692. sz.; 1591: ErdKirKv I/3. 1106. sz., EKJkv I. 841. sz.; 1592: uo. 893, 900, 913. sz.) tartoztak. Vö. Hegyi: *Egyházigazgatási határok* 18–19, ill. Engel: *Térkép* 1HD9, 1HD11, 1HD13.

⁵⁷ A bácskai dézsmajegyzékekben olvasható *comitatusok* is inkább a főesperességek, mintsem a megyék határaihoz igazodnak (vö. Szabó: *Bács, Bodrog* 22–84, passim; ill. Engel: *Térkép* 1BCS3, 1BCS81, 1BCS71, 2BCS71,

gok szerepelnek a tized adminisztrálásának kereteiként.⁵⁸ Ugyanezen okból címezte 1517-ben Várdai Ferenc erdélyi püspök a szolnoki főesperes tizednegyedeivel kapcsolatos parancslevelét elsősorban a „Szolnok megyében és főesperességben” (*in comitatu et archidiaconatu de Zolnok*) lakó papsághoz. A tizedkerületek és a vármegyék között megmutatkozó hasonlóság többnyire másodlagos jellegűnek minősíthető, és az egyházi és világi közigazgatás között kimutatott⁵⁹ korai kölcsönös meghatározottság számlájára írandó.⁶⁰

Természetesen a főesperességek és a tizedkerületek közti szoros területi megfelelést sem lehet abszolutizálni, hiszen a gyakorlat olykor némi rugalmasságot is megkövetelt e tekintetben. Láttuk, hogy kimutatható a belső-szolnoki tizedkörzet léte, miközben ilyen nevű főesperesség nem létezett (csak esperesség⁶¹), az ózdi kerület pedig a hasonló nevű főesperesség területének csak egy kis részére terjedt ki (legalábbis 1589-ben).⁶²

A *comitatusok* rendszere elsősorban a püspöki tizedek beszédésében érvényesült. Talán azért, mivel a püspök tizedjoga alá eső részek lényegben egyetlen nagy tömböt alkottak (vö. 1. térkép),⁶³ és így – akárcsak az esztergomi érsekség esetében (lásd fent) – lehetővé tették a nagyobb területi alegységek alkalmazását. A káptalan már csak a neki adózó területek töredezettsége miatt sem járhatott el hasonlóképpen. Saját birtokait, bár többnyire Fehér megyében találjuk őket, kisebb-nagyobb különálló falucsoportok alkották, így a tized tekintetében sem kezelhették őket egységesen. A birtokok gabonadézmáját a késő középkorban a kanonokok eleve egyénileg hajtották be a nekik kisorsolt településeken,⁶⁴ így sem tizedszedőkre, sem körzetekre nem volt szükség. A bordézmát adó birtokok viszont – fekvésüknek megfelelően – négy csoportra tagolódtak,⁶⁵ és szeptember közepén mindegyikbe külön tizedszedőt küldtek ki. Legmesszebbre, mintegy 30 kilométernyire északra feküdt Nagyenyed, a legjelentősebb szőlőtermő hely és a vele egy

1BCS73, 2BCS73, 3BCS81, 4BCS81, 7BCS68, 8BCS68 stb.; *A középkori kalocsa-bácsi érsekség főesperességei, birtokai, valamint a területén fekvő apátságok, prépostságok és kolostorok*. Tervezte Thoroczky Gábor, rajzolta Nagy Béla. [Kalocsa] 2003. [térkép]. — Hasonló a helyzet az egri egyházmegyében, melynek beregi *comitatusa* magában foglalta a világi szempontból egészében Szabolcs megyébe eső kisvárdai kerületet (LibStJoh 33–34, 84–85, vö. C. Tóth Norbert: *Szabolcs megye működése a Zsigmond korban*. Nyíregyháza 2008. 24 [5. térkép]), miközben Vári községről nevezett kerülete felölelte Ugocsa megye északi felét is (LibStJoh 35, 86, vö. Engel: *Térkép* 1UG1, 2UG1, 1UG5, 2UG5, 4UG5, 5UG5, 6UG5, 7UG5, 9UG5, 27UG5). Tehát itt is a borsovai főesperesség kiterjedése volt a meghatározó (vö. Kristó Gyula: *A vármegyék kialakulása Magyarországon*. Bp. 1988. [a továbbiakban Kristó: *Vármegyék*] 425–427).

⁵⁸ 1334: Ub I. 462 = EOkm II. 822. sz. (Spring); 1367: DocRomHist C, XIII. 332 = EOkm IV. 590. sz. (Ózd); 147[9?]: DL 28349 (Fehérvár); 1505: DL 65195 (Ugocsa); 1517: DL 82485 (Szolnok); 1525: DL 82698 (Doboka, Kraszna); 1552: Kornis cs lt, I/64 (CJ-F-00378-1-64) (Doboka); [1553–1554]: Concilia Emil: Adatok magyar tudósok és írók történetéhez. (A nagy-szombati érseki helynökség levéltárából.) *Történelmi Tár* 1881. 258–267. 259 (Szatmár).

⁵⁹ Vö. Kristó Gyula: *A vármegyék kialakulása Magyarországon*. Bp. 1988. 208–235.

⁶⁰ Ezért is használtam idézőjelben – amíg a latin kifejezés jelentését nem tisztáztam – a tizedügyben említett *comitatusok* fordításaként a „(vár)mege” szót. Helyette hasonló szövegkörnyezetben ezek után a ’tizedkerület’, ’tizedkörzet’ megnevezés javallott.

⁶¹ Hegyi Géza: A középkori erdélyi egyházmegye esperességeiről. In: *Architectura religiosa medievală din Transilvania. Középkori egyházi építészet Erdélyben. Medieval Ecclesiastical Architecture in Transylvania*. VI. Szerk. Szócs Péter Levente. Szatmárnémeti 2020. 355–367. 358, 360.

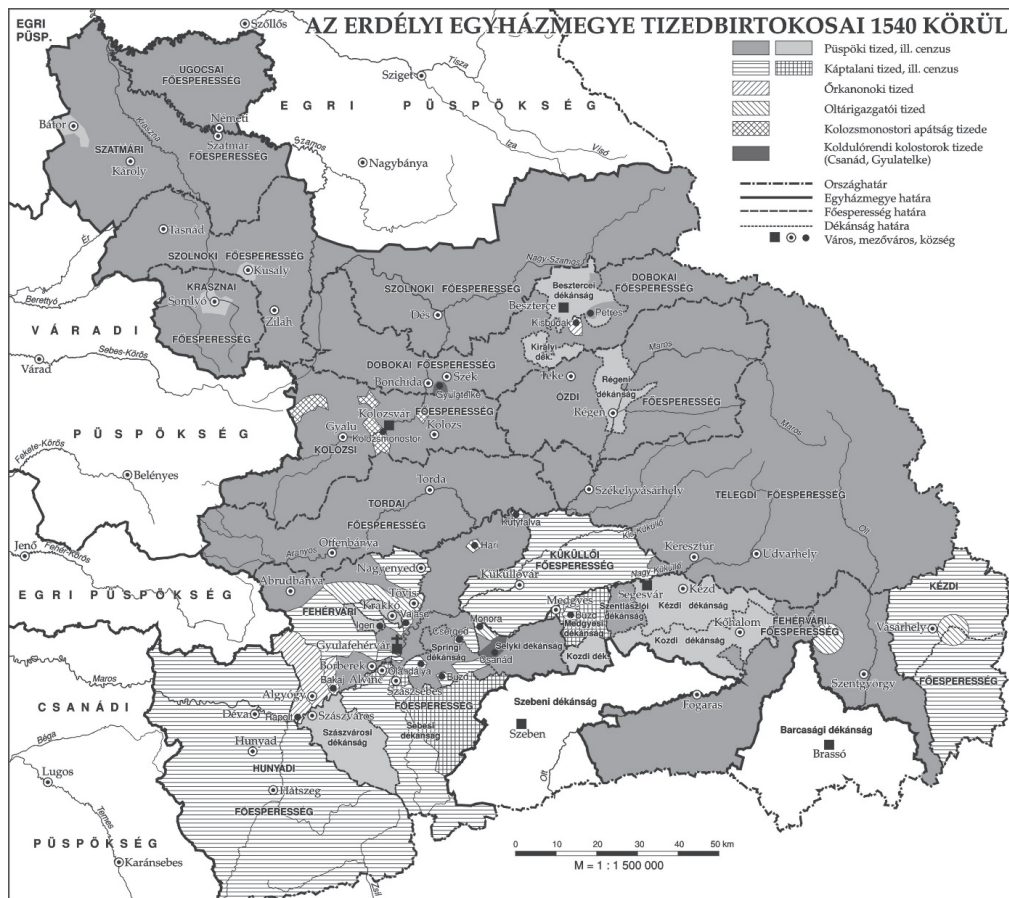
⁶² Jakó: *Dézsma* 69 (nem lehetetlen azonban, hogy ez már a szekularizáció utáni fejlemény). Vö. Hegyi: *Egyházigazgatási határok* 21–24.

⁶³ Vö. 1. térkép, illetve Hegyi: *Tized változásai* 189–191.

⁶⁴ 1477: Barabás: *Tizedajstromok* 417–418; 1496: uo. 421–422; 1504: DF 277689, fol. 2v–3r.

⁶⁵ Ezek megnevezése nem ismeretes.

tagot alkotó Felenyed és Orbó. A második körzet a püspökváros északi szomszédságában fekvő Borbánd, Bocsárd és Vajasd falvakat foglalta magában, a harmadik magát Gyulafehérvárt és a szomszédos Kisfaludot, a negyedik pedig a Maroson túl, a Székási-dombságon fekvő Buzdot, valamint Magyar- és Bolgárcsergedet.⁶⁶

1. térkép

A fentiek fényében érthető, hogy jószerével miért csak a káptalani dézsmaszedés kapcsán találkozunk a kisebb kiterjedésű tizedkerületeket jelölő *districtus* és a *subcultellus* terminusokkal. A 15. század elejéig a testületet illette a Gáldi- és Diódi-patakok völgyét felölelő, fent említett Tibor-hegyi kerület tizede,⁶⁷ de tizedkésbe szervezték azt a néhány, Fehér és Hunyad

⁶⁶ 1496: Barabás: *Tizedlajstromok* 428; 1504: DF 277689, fol. 7v. Vö. Hegyi: *Tized változásai* 213.

⁶⁷ 1352: DocRomHist C, X. 147. = EOKm III. 665. sz. Vö. 1500: AAV, Registra Supplicationum, vol. 1101, fol. 215r.

megye határán felvő falut is (Algyógy, Bakaj, Rápolc), amelyeknek dézsmája az örkanonok külön járandóságát képezte.⁶⁸ Még ahol egész főesperesség tartozott a káptalani tizedjog alá, ott is alkalmazták a kisebb körzetekre való felosztást. Kivételt képezett, mint láttuk, Hunyad, mivel itt – bár maga a főesperesség területileg elég kiterjedt volt – a kisszámú (mintegy 20) tizedfizető (= egykor magyar/katolikus lakosságú) település szűk területre (ti. a Maros völgyére, ill. a Sztrigy és a Cserna torkolatvidékére) összpontosult.⁶⁹ A kézdi főesperesség kapcsán viszont már több tizedkést (kézdi és orbai?) említnek.⁷⁰

Persze, ez a differenciált adminisztráció nem ősidőktől fogva létezett, hanem hosszas fejlődés eredményeként alakult ki, amit legjobban a küküllői főesperesség példáján szemléltethetünk. Innen 1331-ben és talán még 1397-ben is egységesen szedték be a tizedet,⁷¹ az 1430-as évekre azonban a terület már három kisebb, más-más módon kezelt egységre oszlott. Tizedkésnek csak a Maros és a Kis-Küküllő között, valamint a Kis-Küküllő völgyében Dicsőszentmárton és Bonyha között fekvő 19–20 magyar falu alkotta körzetet nevezték,⁷² míg a két Küküllő közti, többnyire száz egyházközségek sorából – nem tömbös, hanem mozaikszerű elosztásban – 45–46 a „kisebb választható”,⁷³ 27–29 pedig a „nagyobb választható” tizedeket fizette (vö. 2. térkép).⁷⁴ Megkülönböztetésüket az adott térségből származó tizedjövedelmek eltérő kezelése indokolta. A „tizedkésből” vagy globálisan adták bérbe a dézsmát, vagy, ha kirovásra került, tavasszal vagy nyár elején előzetesen felosztották falvanként a kanonokok között, akik maguk gondoskodtak a beszédéséről. A „kisebb választható tizedek” esetében

⁶⁸ 1497: DF 244437.

⁶⁹ 1331: Barabás: *Tizedlajstromok* 413; 1341: EOkm III. 79. sz.; 1471: Szeredai: *Notitia* 105; 1496: Barabás: *Tizedlajstromok* 426; 1504: DF 277689, fol. 4v. Ez utóbbi szerint tizedet fizettek: Arany, Kéménd, Haró, Solymos, Branyicska, Illye, Németi, Déva, Szántóhalma, Szentandrás, Sálfalva, Dédács, Szentimre (elp.), Szentgyörgy (elp.), Al- és Felpertes, Hunyad, Hátszeg és Várhely (?). Az 1589-es lajstromban ezeken kívül még Jófő (= Dobra), Piskí, Ecse (elp.) és Barcsa is szerepel (Jakó: *Dézsmá* 25–26).

⁷⁰ 1496: Barabás: *Tizedlajstromok* 427.

⁷¹ 1331: Barabás: *Tizedlajstromok* 411; 1397: Ub III. 181, 183.

⁷² 1477: de subcutellis inter Kykellew (Barabás: *Tizedlajstromok* 414); 1496: decime capitulares inter Kykellew (uo. 426); 1504: decimarum inter Kykellew de succultellis (DF 277689, fol. 3r); 1513: parvarum decimarum inter Kykellew, que alias succultelorum dicebantur (DF 277731/b, fol. 1r). Az idetartozó falvak listája az 1504. és 1513. évi forrás alapján állapítható meg: Csapó, Kisfalud (elp.), Ugra, Besenyő, Szentpál, Kerelő, Vidrátszeg, Kóródszentmárton, Héderfája, Felsőkáporna, Mikefalva, Pócsfalva, Gálfalva, Harangláb, Kissáros, Szőkefalva, Szancsal, Pettend (elpusztult) és Péterfalva. Dészfalva idesorolása bizonytalan.

⁷³ 1497: parvarum decimarum optionalium inter Kykellew (Barabás: *Tizedlajstromok* 440); 1503: decimarum minorum optionalium inter Kykellew habitatum (DF 277689, fol. 1v); 1513: optiones minores (DF 277731/b, fol. 1r). Ezek szerint ideszámították Balázsfalva, Szépmező, Bénye, Királyfalva, Sövényfalva, Ádámos, Dombó, Dicsőszentmárton, Csütödélke, Abofalva, Balázstelke, Pócselke, Somogyom, Gyákos, Ernye, Ebesfalva, Gógán, Váralja, Dányán, Csávás, Bernád, Bonyha, Szászszentlázsló, Kisszólós, Zágór, Domáld, Hondorf, Hétúr, Segesvár, Bún, Sárd, Zsákod, Pipe, Nádás, Cikmántor, Monyorós, Fületelke, Egrestő, Kend, Kendhida, Balavásár, Vámosudvarhely, Széplak, két Teremi és esetleg Dészfalva településeket.

⁷⁴ 1432: ex decimis ... optionalibus (DF 253508); 1446: ex maioribus decimis in sede Kykellew habitis (DF 277506); 1477: decimarum optionalium (Barabás: *Tizedlajstromok* 418–419); 1496: optionales decimas maiores (uo. 423–424), decimarum maiorum optionalium inter Kykellew habitatum (uo. 433–435); 1504: optionales decimas maiores (DF 277689, fol. 5v–6r), decimarum maiorum optionalium inter Kykellew habitatum (uo. fol. 9v–10r). Nagyobb választható tizedet adtak: Szénaverős, Nagyszólós, Pród, Holdvilág, Örményes, Szentiván, Kund, Jövedics, Almás, Darlac, Nagykőrös, Bogács, Völc, Felsőbajom (= Bázna), Medgyes, Nagy- és Kisekemező, Karácsonyfalva, Tatárlaka, Küküllővár, Vesszős, Alsókáporna, Szászszentmiklós, Zsidve, Bolkács, Hosszúaszó és Mikezásza, talán Alsóbajom és Boldogfalva is.

mindig ez utóbbi módon jártak el, de következetesen újév táján. A „nagyobb választható tizedek” fejében viszont a helyi papok vagy a földesurak örökbérletet fizettek, mely bevételeket a káptalan tagjai településenként kisorsolták egymás között.⁷⁵

2. térkép

Összegezve a fentieket, megállapítható, hogy a tized adminisztrációjának területi egységei egyházmegyénként jelentősen különböztek, mindenekelőtt elnevezésük, de részben nagyságuk és differenciáltságuk tekintetében is. Az erdélyi egyházmegyének a püspöki dézsmáltatási jog alá tartozó, nagyobbik részén a tizedszedés fő keretét a *comitatus* képezte, amit azonban a névbeli és területi megfelelések ellenére sem azonosíthatunk a világi vármegyékkel, hanem inkább a főesperességekkel (esetenként esperességekkel). A kisebb területi egységet képező kerületekkel és tizedkésekkel elsősorban a káptalannak tizedet fizető, szórtabban elhelyezkedő, Fehér és Küküllő megyei falucsoportok kapcsán találkozunk. Tanulmányomban e tizedkörzetek pontos kiterjedéséhez is igyekeztem adatokkal szolgálni.

⁷⁵ Vö. Hegyi: *Tized változásai* 223–227.

Tithe Districts in the Medieval Transylvanian Diocese

Keywords: ecclesiastical administration, tithing, county, archdeaconry, subcultellus, districtus

The administration of the tithe required the division of the dioceses into smaller territorial units. These units varied considerably from diocese to diocese, first of all in terms of their names, but also partly in terms of their size and differentiation. The basic unit of tithing in the Transylvanian diocese, primarily in the territories subjected to the episcopal tithe, was the *comitatus*, which, despite the similarities in name and territory, cannot be identified with the secular counties, but rather with the archdeaconries (or deaneries). Smaller territorial units, such as *districtus* and (*sub*) *cultellus/sucutellus*, are mainly found in the more dispersed areas from Fehér/Alba and Küküllő/Târnava counties paying tithes to the chapter. In my study I have also tried to define the extent of these tithe districts.

W. Kovács András

Két meghívólevél erdélyi tartománygyűlésre (1478, 1502)

Az erdélyi megyék nemessége, a székelyek és a szászok számára a 15. század második harmadától az alvajdák, majd a század utolsó harmadától kezdve a vajdák tartottak tartománygyűléseket vagy szűkebb körű tanácskozásokat. A székelyek és szászok küldötteinek névsora általában nem ismert. A nemesi küldöttek (vagy meghívottak?) nevét – az alább említendő egyetlen kivételtől eltekintve – úgyszintén nem ismerjük, sem a vármegyéenkénti megoszlásukat, sem a pontos számukat.¹

A küldöttek meghívása vármegyéenként történt, ezt bizonyítja a korszakból fennmaradt alig néhány meghívólevél. 1511. december 9-én Szapolyai János erdélyi vajda – minthogy királyi parancsra Erdélybe indult – felszólította Hunyad megye nemességét, hogy március 26-ra küldjék el hozzá követeiket Tordára (amely akkoriban is az erdélyi tartománygyűlések egyik helyszíne volt), mert tárgyalni szeretne velük.² Ehhez hasonlít a másik parancslevél is. 1514. június 9-én ugyancsak Szapolyai megparancsolta Belső-Szolnok megye ispánjának vagy alispánjának és a szolgabíráknak, hogy fegyveresen és fejkenként jelenjenek meg a színe előtt Enyeden (noha korábban Medgyesre hívta őket gyűlésbe, amit viszont a keresztesek előrenyomulása miatt elhalasztott).³

A fent említett és az alább közölt okleveleket számba véve, ismereteim szerint összesen négyre tehető azon Mohács előtti oklevelek száma, amellyel a vajda valamelyik erdélyi megye nemességét hívta meg a tartománygyűlésbe. Mindkét alábbi közöletlen oklevélről már hírt adott a történelmi kutatás. Az elsőre, a Vingárdi Geréb Péter erdélyi vajda által 1478-ban kibocsátott oklevélre, amely a Bethlen-család bethleni levéltárában maradt fenn, hivatkozott az Ecsedi

W. Kovács András (1975), PhD, tudományos munkatárs, Erdélyi Múzeum-Egyesület, Jakó Zsigmond Kutatóintézet, Kolozsvár, wkovacsandras@eme.ro

A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült (BO/00522/20/2). Köszönöm Hegyi Géának a tanulmányhoz fűzött megjegyzéseit. – A középkori családnevek írásakor a kiejtés szerinti írásmódot használom és nem a történelmi családneveknek csak az újkorban kialakult hagyományörző írásmódját (pl. Bánffy helyett Bánfi, Wass helyett Vas, Sombory helyett Zsombori stb.).

¹ 1515-ből azon előkelő nemesek neve ismert, akik – társaik nevében is – a szászokat és székelyeket meghívták a tartománygyűlésre: Erdélyi Márton, Bethlen Miklós, Horvát János, Apafi Ferenc, Sükösd Gáspár. Talán ők maguk voltak azok, akik a gyűlésre elmentek, de erről biztosat nem tudunk, és a vármegye megjelölése itt elmaradt, lásd *Székely oklevéltár*. I–VIII. Szerk. Szabó Károly–Szádeczky Lajos–Barabás Samu. Kvár–Bp., 1872–1934. (a továbbiakban SzOkl) III. 187–188. = A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban MNL-OL), Mohács előtti gyűjtemény, Diplomatikai Fényképgyűjtemény (a továbbiakban DF) 245749. Személyükre lásd Mályusz Elemér: *Az erdélyi magyar társadalom a középkorban*. Bp. 1988 (Társadalom- és Művelődéstörténeti Tanulmányok 2.). 51.

² *A Szapolyai család oklevéltára. Documenta Szapolyaiana. I. Levelek és oklevelek. Epistulae et litterae (1458–1526)*. Közreadja Neumann Tibor. Bp. 2012. (Monumenta Hungariae Historica. I. Diplomataria. Magyar Történelmi Emlékek. I. Okmánytárak). I. 318 = DF 246277.

³ Uo. 346–347 (DF 247578).

Bátori Istvánról írt modern monográfia és tartalmát is röviden ismertette.⁴ Szentgyörgyi és Bazini Péter gróf erdélyi vajda 1502. évi oklevele, mivel azt Torda megye nemességének címezte, egy Torda megyei birtokos család, a Hosdátiai levelei közé került, majd a család örökségével együtt Kolozsvár város levéltárába, ahol ma is őrzik, és ahol a legkevésbé várnánk a felbukkanását. Bár a szakirodalom hírt adott róla,⁵ a középkorászok figyelmét e fontos oklevél elkerülte.

Az 1478. évi meghívó szerint a vajda a Doboka megyei tehetősebb, „nemesebb férfiakat” hívta a tanácskozársra. Az oklevél elmondja, hogy az ország nemessége – azaz a többi megye is – képviselve lesz. (A hátlapon levő, azonos kézzel írt megyenév okán is valószínűsíthető, hogy a többi vármegyébe is hasonló tartalmú parancs ment ki.) Nem tudjuk, hogy 1478-ban ki volt a megyés ispán Dobokában, talán nem is kell őt ezen oklevél címzettjei között keresnünk. Hihetőleg az ispánok „hivatalból” jelen voltak az efféle tanácskozásokon. Az 1467. évi kápolnai (Küküllő m.) gyűlésen például bizonyosan jelen volt Rápolti György Kolozs megyei ispán, aki a gyűlésen nevezte ki alispánját, Szucsáki Mátyást.⁶ Annyi még bizonyos, hogy az erdélyi nemesség vármegyénként képviselte magát nemcsak ezeken a szűkebb összejöveteleken, hanem a tágabb körű tartománygyűléseken is. Az 1478. évi irat különlegességét az adja, hogy a kutatás jelenlegi állása szerint ez az egyetlen olyan fennmaradt, Mohács előtti oklevél, amely az erdélyi tartománygyűlés meghívottait név szerint is felsorolja. Uradalmak felett rendelkező, bárói, illetve kisbirtokos család tagjait egyaránt megtaláljuk közöttük, közös viszont bennük az, hogy az oklevél kiállításakor – jelenlegi ismereteink szerint – semmilyen tisztséget nem viseltek, de módjukban állt kijárni a vajdánál (vagy a Bánfiak esetében a királynál) különféle kiváltságokat (felmentés valamely hadjáratban vagy éppenséggel a tartománygyűlésben való részvétel alól). Felmenőik között vajdai familiárist (ispánt, várnagyot) vagy országos jelentőségű méltóságviselőt (székely ispánt) találunk. A megyebeli birtokos társadalom hangadói lehettek, és nem kizárt, hogy a megyei nemesség maga döntötte el a rendszeresen ülésező megyei ítélőszéken, hogy a vajda kiket hívjon meg a gyűléseken való részvételre.

Noha az 1502. évi, a megye nemességének szóló meghívólevél is fejenkénti megjelenésről szól, ezt nyilvánvalóan nem kell szó szerint érteni,⁷ ha az összes birtokos valóban megjelent volna, a gyűlés működésképtelen lett volna. Mindkét meghívó büntetés kiszabását helyezte kilátásba a távolmaradók számára. 1470-ben⁸ és 1478-ban⁹ ennek mértéke 50 márka volt, 1502-ben

⁴ Horváth Richárd–Neumann Tibor: *Ecsedi Bátori István. Egy katonabáró életpályája 1458–1493*. Bp. 2012. (Monumenta Hungariae Historica. Dissertationes. Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések). 46, 211. jegyz. – Az oklevél szövegét lásd az 1. sz. függelékben.

⁵ Kovács Kiss Gyöngy: Végrendeletek Kolozsvár város levéltárában. In: *Emlékkönyv Csetri Elek születésének nyolcvanadik évfordulójára*. Szerk. Pál Judit és Sipos Gábor. EME, Kvár 2004. 266. – Az oklevél szövegét lásd a 2. sz. függelékben.

⁶ Az oklevél közlése: C. Tóth Norbert–Horváth Richárd–Neumann Tibor–Pálosfalvi Tamás–W. Kovács András: *Magyarország világi archontológiája 1458–1526*. II. *Megyék*. Bp. 2017. (Monumenta Hungariae Historica. Elenchi. Magyar Történelmi Emlékek. Adattárak. – A továbbiakban *Arch. 1458–1526*. II.). 469. = MNL-OL, Mohács előtti gyűjtemény, Diplomatikai Levéltár (a továbbiakban DL) 27031. (1467. jún. 4.).

⁷ Tringli István: Pest megye a késő középkorban. In: *Pest megye monográfiája. V/2. A honfoglalástól 1686-ig*. Torma István közreműködésével szerk. Zsoldos Attila. Bp. 2001. 157.

⁸ *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*. Von Franz Zimmermann, Carl Werner, Georg Müller, Michael Auner, Gustav Gündisch, Herta Gündisch, Gernot Nussbacher, Konrad G. Gündisch. I–VII. (1191–1486). Hermannstadt, Bukarest 1892–1991 (a továbbiakban Ub). VI. 464–465.

⁹ DL 62910 (1. sz. függelék).

16 márka.¹⁰ Ez tehát egy terhes és költségekkel is járó¹¹ kötelezettségnek számított. 1465-ben Mátyás király egyenesen felmentette Losonci Bánfi István fiát, Jánost a sűrűn megtartott erdélyi tartománygyűléseken való részvétel kötelezettsége alól,¹² bár esetében nyilvánvalóan nem az anyagiak előteremtése jelentette az akadályt. (1478-ban a vajda nem is őt, hanem testvérét hívta a gyűlésbe.)

Doboka megyét 1478-ban az alábbi öt birtokos képviselte a vajda előtt a kolozsvári tanácskozáson:

Drági Zsigmond (eml. 1461–1492 között). Drági „Nagy” Jakab kolozsi (1417–1419) ispán, létai (1419), hátszegi (1422 e.) várnagy, dobokai (1429–1431) és (belső-szolnoki) ispán (1431) fia, Zsigmond, Márton apja; felesége: Magdolna.¹³ 1467-ben részt vett az erdélyi felkelésben, amiért birtokait Mátyás király elkobozta.¹⁴

Keresztúri György. Azonos azzal a Keresztúri Györggyel, akit 1487-ben Telegdi István alvajda – az erdélyi vajda nótáriusa, Szilvási Kristóf magister kérésére – felmentett a török ellen induló hadjáratban való részvételtől, és erről parancslevelet írt az érintett Doboka megye hatóságának.¹⁵ A helyi politikában járatos és a vajdai tanácskozáson részt vevő birtokosról tételezhető ugyanis fel, hogy efféle mentesítést ki tudott magának eszközölni. Családja Doboka megyében két Keresztúron (a mai Récskeresztúron és Sajó- vagy Bethlenkeresztúron) is birtokos volt.¹⁶

Losonci Bánfi György (eml. 1448–1489 között). Nagybirtokos, bárói család tagja, István székely ispán (1440–1441) fia. Első felesége, Serkei Lorántfi Katalin, szintén bárói család tagja,

¹⁰ DF 281252 (2. sz. függelék).

¹¹ Ugyanez volt a helyzet az országgyűlések esetében is, lásd Pálosfalvi Tamás: A középkori magyar országgyűlések. In: Fazekas István–Gebei Sándor–Pálosfalvi Tamás: *Rendi országgyűlések a magyar királyságban a 18. század elejéig*. Bp. 2020 (A magyar országgyűlések története). 138. A szebeni tartománygyűlésen jelen levő székelyek költségeit említi II. Ulászló király király 1494-ben: SzOkI I. 281. = DF 253529.

¹² *Oklevéltár a Tomaj nemzetségbeli losonci Bánffy család történetéhez*. Szerk. Varjú Elemér–Iványi Béla. I–II. (A Tomaj nemzetségbeli losonci Bánffy család története). Bp. 1908–1928 (a továbbiakban BánfOkI). II. 72.

¹³ Engel Pál: *Magyar középkori adattár. Magyarország világi archontológiája 1301–1457. Középkori magyar genealógia*. [Bp.] 2001 [CD-ROM] (a továbbiakban Engel: Gen.), Brassói-rokonság 2. tábla: Drági.

¹⁴ 1468-ban a Doboka megyei Újrákost és Szentpétert (a mai Füzesszentpéter) kobozta el Drági Istvántól és Zsigmondtól, és azokat Tornyosi Huszár Péternek, a későbbi székely alispánnak adományozta, lásd Nógrády Árpád: *A lázadás ára*. EM LXVII(2005). 3–4. sz. 136. A birtokokat később visszaszerezték, mert 1487-ben Drági István fia: Márk a birtokait, közöttük az előbb említettek is elcserélte: *A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei*. Kivonatokban közzéteszi és a bevezető tanulmányt írta Jakó Zsigmond. I–II. (1289–1556). Bp. 1990 (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai II. Forráskiadványok 17. – A továbbiakban KmJkv). II. 2635. sz.

¹⁵ Tagányi Károly–Kádár József–Réthy László–Pokoly József: *Szolnok-Doboka vármegye monographiája*. I–VII. Deesen 1901–1905. (A továbbiakban Kádár–Tagányi: *Szolnok-Doboka*) III. 13; Horváth–Neumann: *i. m.* 78 (mindkét helyen az idézett oklevél: DL 62927). Téves az adat, miszerint 1479-ben a törökök ellen harcolt volna (Kádár–Tagányi: *Szolnok-Doboka* VI. 13), mert a hivatkozott oklevélben (DL 62912 = Ub VII. 220) ez a megjegyzés a bálványosi várnagyokra vonatkozik.

¹⁶ Az ugyancsak Doboka megyei Ördögkeresztúr a Solyomkői Ördög család birtoka volt. Keresztúri György (sajó) keresztúri birtoklására a Bethlen-család levéltárában több oklevél is fennmaradt: 1464: DL 65880 és 62882; 1475: DL 62905; 1478: DL 62908. Itteni birtoklására vonatkozik még: 1480: DL 27540; 1482: DL 74217; DL 28870; 1489: DL 27553. 1480-ban és 1482-ben (DL 27540 és 74217) a (Sajó)keresztúron birtokos Györgyöt bizonyos Keresztúri Jánossal és Simonnal együtt említik. Egy 1493. évi adat szerint közülük Keresztúri György és Simon édestestvérek, és a Kraszna megyei Récsén is birtokosok (KmJkv II. 2862. sz., vö. 1495: uo. 2975. sz.). 1523-ban Sajókeresztúri Keresztúri György Récskeresztúron (Doboka m.) is birtokos volt (uo. 3943. sz.). A Récsei és a vele rokon Sajókeresztúri Keresztúri családokra lásd Hegyi Géza: *A Szilágyság birtokviszonyai a középkorban*. In: *A Szilágyság és a Wesselényi család (14–17. század)*. EME, Kvár 2012 (Erdélyi Tudományos Füzetek 277.). 92.

második feleségének csak a keresztnéve (Krisztina) ismert.¹⁷ Egyszer *magnificus*,¹⁸ gyakrabban azonban csak *egregius*¹⁹ rangjelző címmel említik. Sem ő, sem fiai tisztségéről nem tudunk. 1471-ben ő és testvérei olyan egyezséget kötöttek, miszerint a hadjáratokban való részvétel vagy a budai kúriai pereskedés költségeit közösen viselik.²⁰

Solymosi Ördög Antal (eml. 1431–1478 között). Minden bizonnyal a Solyomkői Ördög család tagja.²¹

Zalai László (eml. 1451–1489 között). István fia.²² Névadó birtoka eltűnt település Esküllő közelében.²³ 1489-ben Doboka megye választott esküdtje.²⁴

Közülük a vagyoni helyzetet tekintve messze kiemelkedik Losonci Bánfi György, bár a család birtokai közül Doboka megyébe csak a bonchidai uradalom esett, míg Zalai László és Keresztúri György csak néhány szomszédos faluban rendelkezhetek jószágrészekkel. Nyilvánvalóan nem lehetett a cél valamennyi megyebeli birtokos meghívása, ugyanakkor az ismeretlen familiárisi kapcsolatok miatt nem zárható ki, hogy Zalai vagy Keresztúri megbízók képviselőként jelentek meg.²⁵ A fenti szűk létszám alapján feltételezzük, hogy a többi erdélyi megyét is egy-egy maroknyi küldött képviselte. A szász városokba/székekbe küldött vajdai meghívólevelek is néhány követ küldését várták el. Ilyen meghívók maradtak fenn Szeben város/Hétszék, Brassó, Beszterce és Segesvár magisztrátusának címezve. Hasonló meghívók mehettek ki a székely székek felé is, ezek közül azonban egy sem maradt fenn.²⁶

Aligha tévedünk, ha a félszázat nem sokkal meghaladó meghívottal számolunk, akik „hivatalból” vettek részt az alvajdák vagy a vajdák által tartott tanácskozásokon.

¹⁷ Engel: *Gen.*, Tomaj nem 4. tábla: Losonci Bánfi.

¹⁸ BánfOkI II. 108.

¹⁹ BánfOkI II. 161, 241, 252. Befolyására jellemző, hogy 1469-ben arra kérte Beszterce város tanácsát, hogy „barátságukra való tekintettel” familiárisát mégse ítélik el (BánfOkI II. 127).

²⁰ BánfOkI II. 142–143.

²¹ Engel: *Gen.*, Zsombor nem 1. tábla: Ördög (solyomkői, esküllői).

²² Családjára és birtokaira lásd [W.] Kovács András: *A megye működése a középkori Erdélyben (14. század eleje–1540)*. Doktori (PhD) értekezés. Debreceni Egyetem, 2021 (gépelt kézirat; <http://hdl.handle.net/2437/322319>; utolsó megtekintés: 2023. 02. 01.). 344–345.

²³ Csánki Dezső: *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*. I–III, V. Bp. 1890–1913. V. 635–636; Kádár–Tagányi: *Szolnok-Doboka* II. 498.

²⁴ Arch. 1458–1526. II. 399.

²⁵ Jelentősebb birtokosok a megyében: Dobokai, Apafi, Bethlen, Harinai Farkas, Cegei Vas, Zsombori családok vagy Szobi Mihály (utóbbi a saji és a tekei uradalom birtokosa 1464-től; Hegyi Géza: *Az erdélyi Mezőség birtokviszonyai a középkorban*. In: *Középkori művészet a Szamos mentén*. II. *Templomok a Mezőségtől Beszterce-Naszódig*. Szerk. Kollár Tibor. A szerkesztő munkatársai: Bardoly István, Kovács Gergely. Fényképezte Mudrák Attila. Kvár–Bp. 2021. 344). A megye birtokosaira lásd Engel Pál: *Magyarország a középkor végén. Digitális térkép és adatbázis a középkori Magyar Királyság településeiről*. *Hungary in the Late Middle Ages. Digital Vector Map and Attaching Database about the Settlements and Landowners of Medieval Hungary*. Bp. 2020.

²⁶ W. Kovács András: A 15. századi erdélyi tartománygyűlésekről. I. (1416–1479). In: *Certamen. Előadások a Magyar Tudomány Napján az Erdélyi Múzeum-Egyesület I. Szakosztályában*. X. Szerk. Egyed Emese, Pakó László, Weisz Attila. Kvár 2023. 253–299.

Függelék

1. 1478. december 15., Gyalu

Vingárdi Geréb Péter erdélyi vajda és székely ispán felszólítja Losonci Bánfi György, Drági Zsigmond, Solymosi Ördög Antal, Zalai László, Keresztúri György Doboka megyei nemeseket, hogy 50 márka büntetés terhe alatt december 28-án személyesen jelenjenek meg a Kolozsvárott tartandó tanácskozáson.

Petrus Gereb de Vyngarth vayvoda Transsilvanus et comes Siculorum nobilibus Georgio Banfy de Lossoncz, Sigismundo de Dragh, Anthonio de (!) Evrdegh de Solmos, Ladislao de Zala et Georgio de Keresthwr, comitatibus (!) de Dobocho nobis honorandis, salutem cum honore! Noveritis, quod quamquam super certis notabilibus rebus ex animo et voluntate regio (!) tractatum generalem universitati nobilium harum partium Transsilwanarum in loco alias solito convocationem facere et celebrare debuerimus, tamen, quia ex mandato regio rursus ad suam serenitatem inaccessuri (!) in prandinio nos iter summpme oportebit, tempus dicte congregationis generalem (!) celebrari non patet idoneum. Sano igitur superinde consilio prehabito decrevimus ex omnibus comitatibus harum partium certos nobilioresque viros invocare et cum eisdem super rebus premissis conferre et tractare. Inter quos vosque de comitatu Doboca personaliter interesse volentes mandamus igitur regia in persona, ut sub pena quinquaginta markarum firmiter committimus per presentes, quatenus quarto die festi Nativitatis domini²⁷ nunc venturo in civitate Kolosswar comparere nobiscum et cum aliis nobilibus regni constitui debeatis rebus super premissis tractaturi et, uti sanius videbitur, conclusuri. Ex castro Gyalw, feria tertia proxima post festum beate Lucie virginis, anno Domini M° CCCC° LXXVIII. – *Hátlapján 16. századi kéz írásával: Doboka.*

Eredeti, papíron, a szöveg alatt zöld viaszba nyomott pecsét nyomával, Bethlen család bethleni levéltára, DL 62910.

2. 1502. október 22., Szászsebes

Szentgyörgyi és Bazini Péter gróf erdélyi vajda és székely ispán megparancsolja a Torda megyei nemeseknek, hogy 16 márka büntetés terhe alatt november 6-án személyesen jelenjenek meg Enyeden, ahol királyi parancsra tartománygyűlést fog tartani, és ahol a többi erdélyi megye küldöttei is jelen lesznek.

Comes Petrus comes de Sancto Georgio et de Bozyn iudex curie Regie Maiestatis vayvodaque Transsilvanus et comes Siculorum etc. egregiis ac nobilibus viris ac alterius cuiusvis status et conditionis possessionatis hominibus universis comitatus Thordensis, salutem et favorem! Quia nos regio litteratorio ex mandato universitati dominorum regni nobilium partium istarum Transsilvanarum unam generalem dietam seu congregationem in oppido Enyediensi die dominico proximo post festum Sanctorum omnium²⁸ proxime affuturum celebrari induximus. Quocirca

²⁷ Dec. 28.

²⁸ Nov. 6.

requirimus vos et nichilominus vobis et vestrum cuilibet regia in persona sub oneribus sedecim marcarum firmiter committimus et mandamus, quatenus agnitis presentibus per singula capita vestra instar ceterorum comitatuum dieta seu conventionem in prefata comparere debeatis mentem et voluntatem regie maiestatis intellecturos, secus pena sub premissa non facturi, presentibus perlectis exhibenti restituti. Datum in civitate Sazebes sabbato proximo post festum Sanctorum undecim milium virginum et martirum, anno Domini millesimo quingentesimo secundo. – *Hátlapján azonos kéz írásával: Thordensis.*

Eredeti, papíron, a szöveg alatt papírfelzetes pecséttel, Kolozsvár város levéltára (DF 281252).

Two Unpublished Letters of Summons to the Transylvanian Provincial Assemblies (1478, 1502)

Keywords: Transylvania, voivodal congregation, diet, noble society, Middle Ages

Before the conventional end of the Hungarian Middle Ages (1526), we know of only four letters of summons to provincial assemblies, issued by the voivodes and addressed to the county nobility. The present study publishes the two letters that have remained unpublished. One of them, the document of 1478, is the only one known so far which is not only addressed in general to the nobility of a county, but nominally lists the five “most prominent” (*nobiliores*) nobles of the county of Dăbâca/Doboka, who were expected to attend the consultation with the voivode. Among them we find a landowner of large estates, a member of the Bánffy family, but also small landowners (who may have represented other families in whose service they might have been). The smaller landowners nominalized in the letter of summons did not hold any offices in the county organization, but presumably they might have represented more influential families they were serving as *familiares*. Some data suggest the presence of county counts at such voivodal assemblies, who may not even have been invited, but were present ‘*ex officio*’. Including the latter, the number of nobles gathered from the seven Transylvanian counties seems to have remained below fifty. The procedure for the selection of the delegates is not known, but it is not excluded that they were appointed in advance by the community of nobles of each county.

Lakatos Bálint

Torda város öngazgatási szervezete és működése a 16. század végéig

Bevezetés, a vizsgálat célja

Torda a késő középkori Magyar Királyság, utóbb az Erdélyi Fejedelemség egyik jelentős településeként, elsősorban mint központi hely, regionális kereskedelmi és politikai csomópont szerepel történelmünkben. Egyrészt az azonos nevű megye gyűlésének, a sedriának, másrészt azoknak a rendszeres gyűléseknek, majd országgyűléseknek a helyszínéeként, amelyeket a városban, illetve a város melletti Keresztesmezőn tartottak.¹ Torda első ismert kiváltságait 1291-ben nyerte a tatár pusztítás miatt megsemmisült privilégiumok helyett Désakna, Szék és Kolozs mintájára. Környékével együtt megszakítás nélkül királyi, majd a 16. századtól fejedelmi birtok volt, itt működött Erdély egyik legjelentősebb sóbányája és sókamarája.² A város társadalmának megélhetését és anyagi erejét századokon át javarészt ehhez a sóbányászathoz kapcsolódó kézműipari és közvetítő kereskedelmi tevékenység adta. Utóbbit az 1475-ben Hunyadi Mátyás királytól elnyert országos vámmentességi privilégium is elősegítette,³ amelyet a későbbi erdélyi fejedelmek is megerősítettek.⁴ A 15. század első harmadáig, tehát

Lakatos Bálint (1983) történész, tudományos főmunkatárs – ELKH–MNL–SZTE Magyar Medievisztikai Kutatócsoport, Budapest, claustrarius@gmail.com

¹ Orbán Balázs: *Torda város és környéke*. Bp. 1889. (a továbbiakban Orbán: *Torda város*) 230–242; Csánki Dezső: *Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában*. V. köt. Bp. 1913 (Hunyadiak kora Magyarországon IX. c.). (Reprint Bp. 1985) (a továbbiakban Csánki: *Magyarország történeti földrajza* V.) 686; Trócsányi Zsolt: *Erdély központi kormányzata 1540–1690*. Bp. 1980 (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai III-6.) (a továbbiakban Trócsányi: *Erdély központi kormányzata*) 396; Oborni Teréz: *Erdélyi országgyűlések a 16–17. században*. Bp. 2018 (A magyar országgyűlések története.). 39–40, 335–337; a megyei sedriára lásd W. Kovács András: *Megyeszékhelyek a középkori Erdélyben*. = In: *Emlékkönyv Egyed Ákos születésének nyolcvanadik évfordulójára*. Szerk. Pál Judit–Sipos Gábor. EME, Kvár 2010. 186–187 és a kora újkori helyszínré Dáné Veronka: „*Az ónagysága széki így deliberála*”. *Torda vármegye fejedelemségi bírósági gyakorlata*. EME, Debrecen–Kvár 2006 (Erdélyi Tudományos Füzetek 259.). (a továbbiakban Dáné: *Az ónagysága széki*) 93–95; az alvajdai bíráskodásra legújabbban W. Kovács András: *Az alvajdák megyei bíráskodása Szentimrén*. *Erdélyi Múzeum* LXXXIV. évf. 2022/1. 5, 11–13.

² *Erdélyi okmánytár: Oklevelek, levelek és más írásos emlékek Erdély történetéhez* (a továbbiakban EO). I–V. Közvetteszi Jakó Zsigmond–Hegyi Géza–W. Kovács András. Bp. 1997–2021. I. 482. sz.; Draskóczy István: *A magyarországi kősó bányászata és kereskedelme (1140–1530-as évek)*. Bp. 2018 (Monumenta Hungariae Historica. Dissertationes. Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések). 197, 199, 200, 238–239, 357–364.

³ Csánki: *Magyarország történeti földrajza* V. 686–687.

⁴ *Az erdélyi fejedelmek királyi könyvei I. 1569–1602. János Zsigmond, Báthory Kristóf, Báthory Zsigmond királyi könyvei*. [1. köt.] *János Zsigmond királyi könyve 1569–1570*. [2. köt.] *Báthory Kristóf királyi könyve 1580–1581*. [3. köt.] *Báthory Zsigmond királyi könyvei 1582–1602*. Mutatókkal és jegyz. regesztákban közvetteszi Fejér Tamás–Rácz

a településhálózat differenciálódásáig Tordát városnak, *civitas*nak címezik és titulálják, a 15. század közepétől azonban, a város – mezőváros – falu jogi kategóriák megszilárdulásakor már mezővárosnak, latinul *oppidum*nak nevezik. Ez megfelelt küllembeli és jogi állapotának: nem volt kulcsos, kerített, más szóval erődített város. A mezővárosok mezőnyében viszont királyi földesúri városként, utóbb kiváltságos fejedelmi mezővárosként, taksás városként előkelő helyen állt, és közösségének tagjai is polgárokként tekinthettek önmagukra.⁵

Az alábbiakban Torda város középkor végi és kora újkori történetének egy szűk szeletét, az öngazgatás – modern szóval: az önkormányzat – szervezetét és működését tekintem át.⁶ Torda esetében is igaz, hogy ha e kérdéskört tanulmányozzuk, többféle nehézséggel szembesülhetünk. A késő középkor és a kora újkor időszakára nézve az írott források közül általában a belső, azaz helyi források nyújthatnak adatokat. Ilyenek lehetnek a városi tanácsülési jegyzőkönyvek, a különféle városkönyvek és törvénykezési jegyzőkönyvek, a szabályrendeletek, azaz statútumok, az adójegyzékek, illetve a település magisztrátusa által kibocsátott írásos dokumentumok: oklevelek és levelek. A külső források közül, tehát amelyeket nem a városi tanács, a városlakók „állítottak elő”, lényegesen még a különféle kiváltságlevelek, illetve a városvezetés tagjaira, főként a várost kifelé képviselő bíróra vonatkozó, általában hiteleshelyi vagy bírósági forrásokban felbukkanó szórványos adatok.⁷

A Magyar Királyság városaira, mezővárosaira és falvaira azonban kevés kivétellel igaz, hogy a korai évszázadokból efféle belső források alig-alig maradtak ránk. Emiatt elsősorban a települések hányattatott történelme, a tűzvészek, természeti csapások és háborúk okolhatók. Tordán a 16–17. század fordulóján elszenvedett hadi károk, az 1600–1602 folyamán bekövetkezett pusztítások miatt a városi levéltár addig keletkezett anyaga is teljesen megsemmisült: nincsenek sem városkönyvek, sem statútumok, noha a városban a 16. század elején már bizonyosan vezettek városkönyvet és alkottak szabályrendeleteket.⁸ A legkorábbi tordai városi tanácsülési jegyzőkönyv (amelyet annak idején már Orbán Balázs ismertetett, és amelyet Wolf

Etelka–Szász Anikó. Kvár 2003–2005 (Erdélyi Történelmi Adatok VII. 1–3.), (a továbbiakban EFK VII. 1–3.) I/1. 185. sz., János Zsigmond 1569. nov. 14-i, Tordán kelt megerősítése, tartalmát ismerteti Orbán: *Torda város 126–127.*

⁵ Lakatos Bálint: *Mezővárosi oklevelek. Települési önkormányzat és írásbeliség a késő középkori Magyarországon, 1301–1526.* Bp. 2019 (Magyar Történelmi Emlékek. Monumenta Hungariae Historica. Adattárak. Elenchi). (a továbbiakban Lakatos: *Mezővárosi oklevelek*) 11–13, 606. 1494-ben királyi városként 600 forint adót fizet egy összegben a királynak: Neumann Tibor: „Minden időkből kegyelmes uratok kívánunk lenni”. A királyi városok adóztatása a 15. század végén. In: *Hatalom, adó, jog. Gazdaságtörténeti tanulmányok a magyar középkorról.* Szerk. Kádás István–Weisz Boglárka. Bp. 2017 (Monumenta Hungariae Historica. Dissertationes. Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések). 22–23, 40. 42.

⁶ A közlemény előzménye egy 2022. július 7-én az EME Aranyos-vidéki Fiókegyesületének főszervezésében „Torda a középkorban” címmel megrendezett kiskonferencián elhangzott, *Torda város öngazgatási szervezete a középkor végén* című előadás volt, ezt dolgoztam át és bővítettem ki jelentős mértékben az 1526 utáni, részben újonnan feltárt adatokkal. Ezúton köszönöm Bogdándi Zsolt és Szász Anikó ehhez nyújtott technikai segítségét.

⁷ Lakatos: *Mezővárosi oklevelek* 17–19.

⁸ A városkönyvről lásd alább. A középkori szokásjogi szabályokra lásd pl. 1455: *A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei (1289–1556).* Kiad. és bev. Jakó Zsigmond. 1. köt. 1289–1484. 2. köt. 1485–1556. Bp. 1990 (A Magyar Országos Levéltár kiadványai II-17.). (a továbbiakban KmKjkv.) I. 1215. sz.

Rudolf tett közzé) 1603-tól,⁹ a statútumok a 17. század első harmadától,¹⁰ városi adójegyzékek és gazdasági iratok pedig csak a 18. század derekától maradtak fenn.¹¹

Tanulmányomban a városi szervezet működését vizsgálom a legkorábbi korszakban, azaz a szeriális adatsort nyújtó városi jegyzőkönyv előtt. Noha Torda és lakóinak története folytonos, ezért bizonyos városi struktúrák és jelenségek is megszakítatlanul tovább éltek az újkorban, mégis a 17–18. századi forrásokból éppen az öngazgatási szervezet korábbi időszakára csak óvatossággal lehet visszakövetkeztetni. Bethlen Gábor fejedelem 1619. augusztus 25-i oklevelével ugyanis saját gyalogkatonáival újratelepítette Újtorda városrészt, kollektíven megneemesítve annak lakosságát.¹² Ezzel egy különálló városi szervezet jött létre, amelynek élén bíró helyett főhadnagy állt, míg Tordán (Ótordán) továbbra is a korábbi városi öngazgatási struktúrák maradtak meg. A két város között – a határ megosztása, az eltérő jogállásból fakadó állapot és érdekkülönbségek miatt – gyakoriak voltak a viták, így szükség volt a viszonyok közös szabályozására.¹³ Az 1631. augusztusi megállapodások az ótordai és az újtoradai lakosok, illetve a sóvágók és az ótordai városi elöljáróság kapcsolatairól fontos várostörténeti forrásaink, de egyúttal egy új időszak dokumentumai.¹⁴ Nagyvárad 1660. évi oszmán elfoglalását követően pedig az onnan menekülők részben (a közben 1658–1661 között ismét háborús károkat elszenvedett) Tordán

⁹ Orbán: *Torda város 152–154., 157–160.*; *Torda város tanácsi jegyzőkönyve 1603–1678*. Bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közléteszi Wolf Rudolf. EME, Kvár 1993 (Erdélyi Történelmi Adatok VI. 1.). (a továbbiakban Wolf: Tjkv., a bevezető tanulmányra „bev.” rövidítéssel utalok); EFK I/3. 1908. sz. (Báthory Zsigmond 1602. máj. 1-jei privilégiumlevele a tűzvész miatt megsemmisült kiváltságok megerősítéséről), ismertetí Orbán: *Torda város* 128.

¹⁰ 1667–1720, ill. 1748–1800 és 1808. évi városi statútumok gyűjteménye, Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár, Kézirattár, Ms 146/22. 19. sz. eleji kézirat Rugonfalvi Kiss István letétjéenként. A kézirat rendjében haladó kiadása: *Kolozsvár és Torda város jogkönyve*. Szerk., jegyz. és az utószót írta Kalotai Noémi. Átírták Kenyó Ildikó–Varga-Kammerhofer Lilla–Márton Zsófia–Szabó Piroska. Máriabesnyő 2017 (Scriptores Rerum Hungaricarum 11.) 59–225: Thorda Várossa Constitutioi című szakasz (a továbbiakban: Thorda Constitútiói). A szöveg a kiadás 61–67. oldalán található első része (1–25. pont) Torda város 1666. ápr. 9-én elfogadott statútuma (perrendtartása), amelyet másik példány alapján ismert Orbán: *Torda város* 150–152, ill. Csipkés Elek 1823-ban készített kézirata fol. 14–21. alapján kiad. Bicsok Zoltán: *Torda város története és statútuma. Csipkés Elek kézirata 1823-ból*. EME, Kvár 2001 (Erdélyi Tudományos Füzetek 229). 50–54. – 1745–1772 közötti válogatott szabályrendeleteket közöl: *A magyar törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye. Corpus statutorum Hungariae municipalium*. Összegejt., jegyz. Kolosvári Sándor–Óvári Kelemen. I. köt. *Az erdélyi törvényhatóságok jogszabályai*. Bp. 1885 (Magyarországi Jogtörténeti Emlékek – Monumenta Hungariae Iuridico-historica.). 420, 421, 433, 436–439, 448–455, 458–460, 487–489.

¹¹ Kosáry Domokos–Kulcsár Krisztina–Szakály Orsolya: *Bevezetés Magyarország történetének forrásaiba és irodalmába*. I. Általános rész. 4. Városi, mezővárosi és községi levéltárak és forrásközlések. II. köt. O–Zs. Bp. 2015. (a továbbiakban Kosáry I/4. II.) 1268–1270.

¹² Orbán: *Torda város* 142–145 (teljes szöveggel); a birtokba való bevezetésre és iktatásra 1620. máj. 22-én került sor, uo. 145; Kiss András: Ó- és Újtorda viszonya a XVI. század második felében és a XVII. század első évtizedében. In: *Uő: Források és értelmezések*. Buk. 1994. (a továbbiakban Kiss: *Ó-és Újtorda*) 146; Bicsok Zoltán: Torda városának fejedelemség kori kiváltságai. In: *Areopolisz. Történelmi és társadalomtudományi tanulmányok IX.* Szerk. Hermann Gusztáv Mihály–Kolumbán Zsuzsanna–Róth András Lajos. Székelyudvarhely, 2009. 11.

¹³ Kiss: *Ó- és Újtorda* 146–147.

¹⁴ Uo. 148–149, a két városrész, a kamarai tisztek és a fejedelmi kiküldöttek közötti 1631. aug. 29-i megállapodások közül I. Rákóczi György fejedelem a sóvágók és a városi elöljáróság közötti viszonyok szabályozását 1633. szept. 4-én erősítette meg. A két városrész lakói között 1672. máj. 25-én kötött újabb egyezség végzése uo. 149–150.

telepedtek le. Mivel Várad lakóit Báthory Kristóf még 1580-ban megneemesítette,¹⁵ átköltözésük révén Ótorda is azzá válhatott: a betelepülést és jogállásváltozást az 1665. évi gyulafehérvári országgyűlés cikkelyezte be. Néhány évvel később, 1668. január 25-i privilégiumlevelével pedig I. Apafi Mihály is megneemesítette Ótorda városát.¹⁶ Ennek révén Torda (Ótorda és Újtorda) Dés mellett az Erdélyi Fejedelemség nemes városa lett, a két külön városrész szervezetenként egyesült.¹⁷ Mindez azonban új öngazgatási struktúrát is eredményezett: új tisztségek jelentek meg (főbíró helyett az egész város élén 1665-től egy főhadnagy állt, esküdtek helyett ülnökök, illetve városi szolgabírók szerepeltek), és a magisztrátus működése is átalakult.¹⁸

A viszonylag részletesen és plasztikusan megismerhető 17. századi városi szervezethez, igazgatási struktúrákhoz képest a 16. század végéig csak töredékes képet alkothatunk: csak szórványadatokat használhatunk, és más forrás híján leginkább a város által kibocsátott okleveleket és leveleket kell vizsgálnunk. Az oklevelek a városi öngazgatás szempontjából egy országosan is összehasonlítható forráscsoportot alkotnak, mert ezekben a magisztrátus, a városi tanács megnevezi magát. Ezekből az információmorszákból pedig következtethetünk a városi szervezet és a tisztségviselők számára és hatáskörére is.

Városi kiadványok

Fennmaradt példányok

Torda városi kiadványai a 16. század végéig csekély számban maradtak fenn; a legelső 1424-ből. (Egy korábbi, feltehetően 1410-re keltezhető kiadvány említését tartotta fenn Nadabi László erdélyi alvajda 1411. január 29-i oklevele, amely szerint az az évi vízkereszti nyolcadon a tordaiak képviselői a város ügyvédvalló levelével jelentek meg előtte, de erről a városi kiadványról közelebbit nem tudunk.)¹⁹ Az 1600-ig terjedő egy és háromnegyed évszázadból

¹⁵ Gyulafehérvár, 1580. márc. 10. Kiadja és elemzi Gálfi Emőke: Várad 16. századi kiváltságairól, különös tekintettel lakóinak megneemesítésére. In: „Az Várad dolga legnagyobb...” *Várad és partiumi nemesek, katonák és tisztségviselők a kora újkorban*. Szerk. Oborni Teréz–Rác Balázs Viktor. Nagyvárad 2021. (Tanulmányok Biharország történetéből 9.) 64, 67–70, 72–75.

¹⁶ A gyulafehérvári határozatokat lásd uo. 131–132, a kiváltságlevelet lásd uo. 132–133 és Thorda Constitúciói 163–167 (latin szöveg), 198–202 (magyar ford.); részletesen Bicsok: *Torda kiváltságai* 17–22, vö. Bicsok: *Torda város* 17.

¹⁷ Bicsok Zoltán: A nemes város intézménye Tordán. In: *Aranyos-vidék magyarsága. Aranyosszék, Torda és vidéke a változó időben*. Szerk. Keszeg Vilmos–Szabó Zsolt. Kvár 2006. 103–116; Bicsok: *Torda város* 26–28, 48–50, vö. Kiss: *Ó- és Újtorda* 145.

¹⁸ Orbán: *Torda város* 131–134, vö. Thorda Constitúciói 67–160, Bicsok: *Torda város* 18. Az 1665. év magisztrátusa Wolf: Tjkv. 81.

¹⁹ *Zsigmondkori oklevéltár I–XV*. Összeállította/Közzéteszi Mályusz Elemér–Borsa Iván–C. Tóth Norbert–Neumann Tibor–Lakatos Bálint–Mikó Gábor. Bp. 1951–2022. (a továbbiakban ZsO) III. 97. sz. = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (Budapest) (a továbbiakban MNL OL) Diplomatikai Levéltár (DL) 28777. „pro se ipsis personaliter, pro aliis vero civibus et hospitibus dicte civitatis universis cum procuratoriis litteris eorundem”, a kivonatban a vonatkozó szövegrész nem szerepel. – Egy 1523. márciusi, kolozsmonostori konvent előtt tett bevallás a város egy oltár- vagy misealapítványról kiadott oklevelére utal, amely nem maradt fenn: KmKjkv. II. 3220. sz. További elveszett 16. századi tordai kiadványok említését lásd 42. j.

mindössze harminchat tételt tudtam összegyűjteni (lásd az 1. táblázatot).²⁰ Ez az erdélyi mezővárosok viszonylatában azonban egész tekintélyes mennyiség.²¹

1. táblázat. Torda város ismert oklevelei és levelei, 1424–1599

sz.	keltezés	üggtípus	keletnap	forma	levéltári jelzet/kiad.
1.	1424. XII. 24.	zálogba adás (malomrész)	v (P)	orig.	DL 62808.
2.	1444. XII. 28.	birtokadomány (halastó)	h	orig.	DL 62829.
3.	1447. II. 24.	származási tanúsítvány	p	tart. áí.	DL 28363.
4.	1482. V. 25.	adásvétel (malomrész)	szo (P)	tart. áí.	P 1960-66 Nr. 1. p. 10. (Refo 10612.)
5.	1516. XII. 24.	adásvétel (malomrész)	sz (P)	tart. áí.	P 1960-66 Nr. 1. p. 10. (Refo 10612.)
6.	1520 sine dato	tanúsítvány(?)	0	kivonat	F 25 1. fol. 45r. 2. sz.
7.	1520 sine dato	tanúsítvány egyezségről(?)	0	kivonat	F 25 1. fol. 45r. 8. sz.
8.	1530. II. 28.	birtokadomány (malomhely)	h	átírás	F 25 1. fol. 32r–33r.
9.	1534. XII. 24.	adásvétel (ház, malmok)	cs	átírás	P 1960-66 Nr. 1. p. 11. (Refo 10652.)
10.	1534. XII. 24.	adásvétel (malom)	cs	átírás	P 1960-66 Nr. 1. p. 12. (Refo 10656.)
11.	1535 sine dato	ítéletlevél (háztulajdon)	0	kivonat	F 25 1. fol. 43r.
12.	1536. X. 17.	tanúsítványkérés (saját okl. átírása)	k	átírás	F 25 1. fol. 42v–43r.

²⁰ A táblázat rövidítései: a keletnapnál a hét napjainak rövidítései állnak, a „(P)” a pecsételő napot jelenti (erről lásd alább); a forma rovatban az „orig.” az eredetiben, a „tart. áí.” a tartalmi átírásban fennmaradt tételt jelöli. A levéltári jelzet/kiadás rovatban a kiadatlan források kivétel nélkül a MNL OL (Budapest) különböző fondjaiban található. DL = Diplomatikai Levéltár; F 25 = Erdélyi Országos Kormányhatósági Levéltárak, Kolozsmonostori Konvent Országos Levéltára, Miscellanea; P 1951-14-129 = A bethleni Bethlen család bethleni levéltára, Birtokigazgatási és birtokgazdálkodási iratok, 14. tétel, 129. cím: Torda; P 1960-66 = A bethleni Bethlen család bethleni levéltára, Rokon és idegen családok, 66. tétel Nagy család; P 1960-78 = Uo. 78. tétel Pogány család (ez utóbbi kettőn belül az iratok darabszintű számozással bírnak). A „Refo” azonosítószám jelzi, hogy a dokumentum színes fényképe online elérhető a budapesti Reformáció kora: MNL OL 1526–1570 című, Laczlavik György és munkatársai által fejlesztett adatbázisban: <https://adatbazisokonline.mnl.gov.hu/adatbazis/reformacio-kora-mnl-ol-1526-1570> (a látogatás ideje 2022. dec. 22.). A DL-jelzetű oklevelek színes online fényképei a Rácz György és munkatársai által gondozott DL–DF-adatbázisban tekinthetők meg: <https://archives.hungaricana.hu/hu/charters/> (a látogatás ideje 2022. dec. 22.). – Könyvészeti rövidítések: Berger II. = Albert Berger: *Urkunden-Regesten aus dem Archiv der Stadt Bistritz in Siebenbürgen I–II. 1203–1570*. Aus dem Nachlass hrsg. Ernst Wagner. Köln–Wien, 1986 (Schriften zur Landeskunde Siebenbürgens. Ergänzungsreihe zum Siebenbürgischen Archiv 11/I–II.); KmKFjvk I. = *A kolozsmonostori konvent fejedelemség kori jegyzőkönyvei I. 1326–1590*. Mutatókkal és jegyzetekkel regesztákban közléseszi Bogdándi Zsolt. EME, Kvár 2018 (Erdélyi Történelmi Adatok X. 1.). – Orbán: *Torda város* 128 és uo. 1. j., ill. 428 említi Torda város 1566. évi eredeti pergamenre írt kiadványát, amelyben a részben a város földesurasága alá tartozó Indal faluban két telket adományoznak „Mészköi Galló Mavay” [Máray Gál] számára, de a 19. század végén a város levéltárában őrzött példánynak nem jutottam nyomára; Torda város levéltári anyaga jelenleg nem tartalmazza, vö. Kosáry I/4. II. 1268–1269.

²¹ Vö. Szász Anikó: Mezővárosi írásbeliség és oklevél-kiállítás hét erdélyi vármegyében (1540–1600). *Erdélyi Múzeum* LXXXIV. évf. 2022/1. 25–27; Dés forrásanyagáról Uő: Dés városvezetése 1541–1600 között. *Erdélyi Múzeum* LXXX. évf. 2018/1. 62–63.

sz.	keltezés	ügytípus	keletnap	forma	levéltári jelzet/kiad.
13.	1537. II. 16.	adásvétel (halastó)	p	átírás	P 1960-66 Nr. 1. p. 12. (Refo 10660.)
14.	1538. III. 8.	adásvétel (ház telekkel)	p	átírás	F 25 1. fol. 29r–30r.
15.	1543. IV. 21.	városkönyvi bejegyzés bevallásról	szo	átírás	P 1960-78 Nr. 4. (Refo 11135.)
16.	1543. VII. 14.	fellebbezés (per birtokelidegenítésről)	szo	orig.	P 1960-66 Nr. 1. (Refo 10612.)
17.	1546. XII. 24.	ítéletlevél (háztulajdon)	p (P)	átírás	F 25 1. fol. 30r–31r.
18.	1548 sine dato	tanúsítvány egyezségről	0	kivonat	F 25 1. fol. 45r. 3. sz.
19.	1549. VI. 8.	birtokadomány (halastó)	szo (P)	átírás	F 25 1. fol. 40v–41r.
20.	1554 sine dato	ítéletlevél	0	kivonat	F 25 1. fol. 45r. 4. sz.
21.	1558. II. 25.	tanúsítvány egyezségről (háztulajdon)	p	átírás	F 25 1. fol. 31r–32r.
22.	1559. V. 13.	tanúsítvány egyezségről (birtokosztály)	szo (P)	átírás	F 25 1. fol. 41v–42v.
23.	1559. X. 23.	fellebbezés (per ház- és malomtulajdonról)	h	orig.	P 1960-78 Nr. 4. (Refo 11135.)
24.	1559. XII. 24.	adásvétel (szőlő)	v (P)	átírás	F 25 1. fol. 36v–37r.
25.	1559. XII. 24.	adásvétel (halastó)	v (P)	átírás	F 25 1. fol. 38r–v.
26.	1567. IX. 12.	levél Besztercéhez lószerszám ügyében	p	orig.	Berger II. 3189. sz.
27.	1567. XII. 24.	adásvétel (halastó)	sz (P)	átírás	F 25 1. fol. 38r–v.
28.	1568. VI. 6.	adásvétel, egyezés (házrész)	v	tart. áí	KmKFjkv I. 669. sz.
29.	1571. XII. 24.	adásvétel (szőlő)	h (P)	átírás	F 25 1. fol. 37r–v.
30.	1573. XII. 24.	adásvétel (halastó)	cs (P)	átírás	F 25 1. fol. 39r–40r.
31.	1579. III. 9.	fellebbezés (per háztulajdonról)	h	átírás	F 25 1. fol. 43r–44v.
32.	1580. I. 25.	fellebbezés (per malomtulajdonról)	h	orig.	P 1951-14-129 Nr. 2.
33.	1580. II. 9.	levél fejedelemhez (saját oklevél átírásáról)	sz	átírás	F 25 1. fol. 40r–41r.
34.	1588. X. 31.	tanúsítványkérés (saját okl. átírása)	h	orig.	F 25 1. (teljes füzet)
35.	1591. X. 28.	adásvétel (ház telekkel)	h	orig.	P 1951-14-129 Nr. 4.
36.	1599. V. 29.	adásvétel (ház telekkel)	szo (P)	átírás	EFK I/3. 1670. sz.

A táblázatban felsorolt oklevelek és levelek kevesebb, mint negyede, nyolc darab maradt fenn eredeti formájában (1–2., 16., 23., 26., 32., 34–35. sz.), míg valamivel több mint fele, tizenkilenc teljes szövegű átírásból (vagy másolatból) ismert, végül kilenc tételt csak tartalmi átírás (3–5., 28. sz.), illetve csak évi keletű (6–7., 18., 20. sz.) vagy keltezés nélküli kivonat (11. sz.) őrzött meg. Az átírások nagy száma azzal is összefügg, hogy e vizsgált kiadványok egyike sem helyben maradt meg.

Egyrészt a közép- és kora újkori Erdély egyik „gyűjtőlevéltárában”, a kolozsmonostori konvent hiteleshelyi levéltárában maradt fenn átírásban tizenégy oklevél, amelyeket Szász Anikó ismertetett és hasznosított,²² illetve további öt oklevél szövegének kivonata. E kiadványokat, tizenötödikként, egy 1588-ban készült csonka oklevélfüzet őrzi (34. sz.), amelyet a város István deák felesége, Ilona részére bocsátott ki. A teljes szövegű oklevelek témájukban főleg Szócs (Szócsi/Szűcs) Péter, továbbá Szócs István fiai: ifjabb István és Dénes tordai polgárok, illetve e Dénes fia, Tordai Litteratus Tamás ítélőtáblai jegyző²³ és mások tordai ingatlanaihoz kapcsolódnak. Az oklevélszövegeket Gáspár deák tordai jegyző másolta egybe, Szász Anikó rekonstrukciója szerint a városkönyv alapján.²⁴

Másrészt az átírt és eredeti oklevelek másik csoportja a Bethlen-család bethleni ágának levéltárában, valamint az oda leszármazás útján bekerült tordai nemes polgár Pogány, illetve Nagy családok levéltári anyagában lelhető fel.²⁵ E két kisebb családi anyagban egy-egy, a királyi-fejedelmi bírósághoz intézett fellebbezőlevél is található, és mindkettő terjedelmes pertestet tartalmaz. A Nagy családeban szerepel a város 1543. évi perátküldő levele az özvegy Pogány Tamásné Vas Erzsébet által elidegenített birtokok ügyében lezajlott tárgyalásról, bizonyítékbeviteléről és tanúkihallgatásról (16. sz.), amely a 4–5., 9–10., 13. számú tételeket tartotta fenn. A Pogány családeban pedig egy 1559. októberi oklevél maradt ránk (23. sz.), amely tartalmazza a Nagy Máté gyermekei által Pogány Miklós ellen bizonyos városi ingatlanok miatt folytatott perében betérjesztett periratot, válaszokat és viszontválaszokat, valamint bizonyítékbevitelét és fellebbezését.²⁶ A pertest szövegében a felperesek édesanyjának, néhai Pogány Annának a város előtt tett 1543. április 21-i, a városkönyvbe bevezetett és onnan kivonatban közölt bevallását (15. sz.) is megtalálhatjuk. Ez a kutatás számára eddig nem volt ismert. Egy harmadik, 1580. évi, de hiányos városi perátküldő levél a Bethlen-család birtokigazgatási és birtokgazdálkodási iratai között található (32. sz.).

A jelenleg a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának Diplomatikai Levéltárában (DL) őrzött középkori, tehát 1526 előtti oklevelek közül az 1–2. számúak ugyancsak a Bethlen-család anyagából lettek kiemelve, ahová a Pogány-oklevelekkel együtt kerülhettek be. Az 1447. évi, csak tartalmi átírásból ismert származási tanúsítvány (3. sz.) pedig szintén kolozsmonostori hiteleshelyi tétel volt, eredetileg a *Cista comitatum* nevű sorozat Torda megyei anyagából. Mindezen felül az erdélyi királyi könyvek VI. kötetében találhatunk még átírásban egy 1599. évi

²² MNL OL F 25, 1. fol. 29–46. (= fenti 34. sz.) A füzet eredetileg huszonegy oklevelet tartalmazott, az 1–3. számú hiányzik, a 4. számú, 1534. évi királyi parancslevél vége olvasható, az 5–21. számúak megvannak (a füzet vége, így a szöveg is hiányos). A fol. 44v és 45r szövege szerint további tizenöt, Thury János birtokában lévő oklevél nem volt közvetlenül lényeges a kedvezményezetteknek, így azokat a jegyző fol. 45r oldalán egy rövid jegyzékben csak kivonatosan sorolta fel. A jegyzék alja hiányos, csak az 1–11. sorszámú tétel szövege olvasható részben vagy egészben (közöttük a fenti 1. táblázatban 6–7. és 18–20. számmal jelölt városi kiadványok kivonata). A fol. 34r tetején 1622-es évszám áll. – Szász Anikó: *Mezővárosi írásbeliség* 24, 25–26. Tartalmilag felhasználja és ismerteti Szász Anikó: *Torda és Dés természeti erőforrásai (1541–1600)*. In: *Certamen VI. Előadások a Magyar Tudomány Napján az Erdélyi Múzeum-Egyesület I. Szakosztályában*. Szerk. Egyed Emese–Pakó László–Sófalvi Emese. EME, Kvár 2019. 151–156.

²³ A családra lásd Wolf Rudolf: *Bethlen Miklós tordai ősei*. In: *Emlékkönyv Imreh István születésének nyolcvanadik évfordulójára*. Szerk. Kiss András–Kovács Kiss Gyöngy–Pozsony Ferenc. EME, Kvár 1999. (a továbbiakban Wolf: *Bethlen*) 507–508. 1863. j.

²⁴ Szász: *Mezővárosi írásbeliség* 20, 26.

²⁵ A leszármazást részletesen bemutatja Wolf: *Bethlen* 501–513., lásd még uo. 513 található családfákat is. A Pogány család leszármazására lásd még Csánki Dezső: *Pogány Miklós cimerelevele 1447. évből*. *Turul* VII. évf. 1889. 78–82.

²⁶ A két ügy ismertetését lásd Wolf: *Bethlen* 504–505.

tordai kiadványt (36. sz.), továbbá Beszterce város levéltárában egy Beszterce városához intézett tordai városi levelet 1567-ből (26. sz.). A besztercei levéltárban fennmaradt még Sebestyén deák tordai bíró egy-egy nyugtája a beszterceiek adójának átvételéről 1558 nyaráról és őszeről, de ezek nem városi kiadványoknak, hanem magánokleveleknek tekinthetők.²⁷

A kiadványok külalakja

A fennmaradt városi kiadványok alapvetően latinul íródtak. Mindössze három esetben találkozunk magyar nyelvű szövegrészekkel olyan oklevelekben, amelyek egyes vallomásokat is rögzítettek a 16. század második felében (23., 31–32. sz.). Ezekben az esetekben a tanúk által elmondottak, illetve az 1559. októberi perátküldő levélben a felperes írásban beterjesztett vádpontjai, az alperes írásban benyújtott válaszai, a felek által adott viszontválaszok, összesen nyolc szövegrész szerepel magyarul, ám ezen oklevelek keretszövege, formulás részei is latin nyelvűek. A városkönyvi bejegyzések közül egyetlenegynek a kivonatát ismerjük 1543-ból (15. sz.), amely latin nyelvű, tehát a városkönyv is latin nyelvű lehetett.²⁸ Mivel az átírásnál *a városkönyvet* („az város könyvében”/„in protocollo nostro”) idézték, egyetlen kötetről lehetett szó, amely vegyes tartalmú, nem differenciált protokollum lehetett.²⁹ Késő középkori eredete, megléte valószínű. Használatára 1559-ből is van nyom, az egyik periratban (23. sz.) említik, hogy „*vallás nyilván vagyon az város könyvében*”.³⁰ E városkönyv 1601–1602 folyamán megsemmisült, ezért 1603-tól új kötetet fektettek fel, amely már korunkra maradt.

Az eredetiben ránk maradt oklevélpéldányok külalakja rendezett, bár nem különösebben díszített. A terjedelmes perátküldő levelek közül az 1543. évi (16. sz.) füzet alakú, ötvynyi papírlapból összefűzve, az 1559. októberi (23. sz.) viszont egymás alá ragasztott öt lapból álló oklevél. Az 1580. januári perátküldő levél (32. sz.) egy bifoliumra íródott, az 1599. évi kiadványról (36. sz.) pedig az átíró oklevélből tudjuk, hogy kettős ívpapírra készült. A legerjedelmesebb különben

²⁷ Berger II. 647/2452. és 648/2456. sz. (1558. aug. 11. és szept. 2.)

²⁸ 16. sz. (MNL OL P 1960-78 Nr. 4. = Refo 11135. sz., 2. kép) az alperes szerint „melly vallas nyilvan vagion az varas könyweben... (ill. a felperesek korábbi peres ügye) ...az város ladaiaiban volt, kyből ky tecky, és keresse megh kegyelmetek, mert ezt sem indíthatátok volna az ő felsége gratiája nélkül... (a felperesek tagadó viszontválasza után a bizonyítási szakaszban:) Actor comprobavit matrem novum iudicium habuisse, penes quas fassa est se amplius non quęsitura, signatura in protocollo nostro ascripta. Cuius tenor talis est: «1543. sabbatho ante festum diem divi Georgii martyris. Nomina honestarum mulierum, quę sub novo iudicio hereditates relicte condam Thomę Pogan querunt: Catharina relicta condam Blasii Warffalwy, Helena consors Blasii Hadnagy de Bagyon, Elizabet relicta condam Lucę Pogan de Thorda, Anna consors honesti Matthei Nagy. Hę personę coram nobis, iudice et iuratis civibus sese in facie sedis iudiciarię obligarunt non amplius quęsitura de eadem re et si qua ex ipsis novo iudicio uteretur, nullarum virium esset.» Actor quoque fassiones matris ipsorum sese cum onere revocasse, cum iuratis sedis nostre assessoribus comprobarunt...” – A továbbiakban a magyar szövegeknel a modernizált átírást használom, lásd Bak Borbála: A XVI–XVIII. századi magyar nyelvű források kiadásának kérdései. *Fons* VII. évf. 2000. 118–136.

²⁹ Vö. Majorossy Judit–Szende Katalin: *Libri civitatum. Városkönyvek a középkori Magyar Királyság közigazgatásában*. In: *Tiszteletkőr: Történeti tanulmányok Draskóczy István egyetemi tanár 60. születésnapjára*. Szerk. Mikó Gábor–Péterfi Bence–Vadas András. Bp. 2012. 319–330; Katalin Szende: *Trust, Authority and the Written Word in the Royal Towns of Medieval Hungary*. *Turnhout* 2018 (Utrecht Studies in Medieval Literacy 41.). 148–157.

³⁰ Wolf: Tjvk. bev. 19, Szász: *Mezővárosi írásbeliség* 24. Szász Anikó itt említ egy 1580-ból való adatot, amelynek értelmében egy ingóság miatt értékvitában „a Torda mezőváros pecsétje alatt összeírt regisztrumban lévő érték és súly szerint” kívántak számolni, de a városkönyvet nem volt szükséges megpecsételni, mivel anélkül is hiteles volt. Ezért az adatot egy, a jogvitában szereplő jegyzékként értelmezném.

az 1588. évi oklevélfüzet (34. sz.), amely csonkán is kilenc bifoliumból áll. Mindez rendszeres és tetemes papírigényre és -fogyasztásra is utal. A ránk maradt 16. századi kiadványok szövegezése, nyelvi megformálása kifogástalan, gördülékeny és egyenletes színvonalú, ami a városi jegyző alkalmazásán túl egy folyamatos szövegalkotási gyakorlat következménye. Valószínűleg az újkori hivatali fejlődést előlegezi meg, és a felettes igazgatási szervek mintaadó szerepét is mutathatja, hogy a 16. század legvégén, 1588-ban, 1591-ben és 1599-ben kelt okleveleket (34–36. sz.) a városi jegyző már saját kezű aláírásával is ellátta. A tordai kiadványok egyes formulás szövegrészei, például a törvénylátó nap helyszínének és körülményeinek (más városok és mezővárosok okleveleihez képest) terjedelmes ecsetelése, az ingatlanforgalmi darabokban annak elég következetes megjelölése, hogy a kiadványukat a kedvezményezett (vevő, adományos, stb.) részére bocsátották ki, illetve a szavatosság egyöntetű alkalmazása ugyanezt az összbenyomást erősítik: egy jól bejáratott, rendszeres oklevéladó és irattermelő tevékenységet látnak.

Városi szervezet, tisztségek, tisztújítás

Bíró

Az oklevelek élén, illetve a levélformájú iratok végén aláírásként a városi testület mindig megnevezte magát. Évszázadokon át fennálló gyakorlat volt, hogy az intituláció, illetve aláírás a legteljesebb formájában négyelemű volt: kötött sorrendben a bíró, az esküdtek, azaz tanácsstagok, a többi polgárok, avagy hospesek, végül a település közössége szerepelt a felsorolásban.³¹

Torda élén a 14–16. században egy bíró állt.³² Megnevezése a latin nyelvű forrásokban a 14. század első feléig *villicus*, azaz falunagy,³³ majd a vizsgált időszak végéig egyöntetűen *iudex*, és a magyar nyelvű szövegrészekben ennek megfelelően „byro”, „biro”. Csupán 1584-ben szerepel Vágó Albert, illetve 1591-ben és 1599-ben Csipkés György mint főbíró (*iudex primarius*). A 16. század legvégére tehát végbement az a terminológiai változás, hogy párhuzamosan a másodbírók, kisbírók megjelenésével a bíróból főbíró lett.³⁴

Az egyszemélyi vezetői tisztség azért is figyelemre méltó, mivel a város kétmagú volt. Ótorda mellett a 13. század első felében alapították Újtordát, amelyeknek a középkorban két külön plébániatemplom is volt, Ótordáé Szent Miklós, Újtordáé Szent László tiszteletére volt szentelve. A reformációt követően a 16. században is két külön unitárius egyházközség működött

³¹ Lakatos Bálint: Mezővárosi és falusi önkormányzati testületek Magyarországon a késő középkorban. *Századok* 148. évf. 2014. 503–505; Lakatos: *Mezővárosi oklevelek* 48–51.

³² Orbán Balázs eszmefuttatása a külön német telepésekről és ezek külön szervezetéről, bírójáról (Orbán: *Torda város* 102, 104–105, 154) megalapozatlan – az 1315-ben megnevezett *hospes* valójában városi polgár. A kérdésre újabban Zsoldos Attila: *Hospeskváltságok* II. András korában. In: *Városok és kiváltságolt települések a középkori Magyarországon*. Szerk. uő: Székesfehérvár 2021 (Közlemények Székesfehérvár történetéből). 9–31. A szász telepések kérdéséről Bicsok: *Torda város* 12; uő: *Torda kiváltságai* 8–9, utóbbi helyen tévesen ő is átveszi Orbán értelmezését.

³³ Az 1291. évi privilégiumlevélben (kiad. pl. *Oklevéltár Kolozsvár város története első kötetéhez*. Összegyűjt. és szerk. Jakab Elek. 1. köt. Buda, 1870. 28.) és 1315. júl. 3. „villicus”, 1335. aug. 28. „villicus seu iudex”, utóbbi jelzeteket lásd a függelékben.

³⁴ Lakatos: *Mezővárosi és falusi* 511; uő: *Mezővárosi oklevelek* 59–60. A főbíró megnevezés például Gyulafehérvárott már 1556-tól, de Désen is csak a 1570-es évektől fordult elő: uo. 288; Gálfi Emőke: *Gyulafehérvár és uradalma a 16. század második felében*. EME, Kvár 2021 (Erdélyi Tudományos Füzetek 295.). 33, 50 és Szász: *Dés városvezetése* 56.

a két templomban.³⁵ Annak ellenére, hogy a többmagú, tagolt települések esetében mindegyik városrész élén külön bíró szokott állni, sőt az esetek egy részében a teljes tanács is megkettőződött,³⁶ Tordán nem találunk erre példát. A jelenség nem magyarázható azzal, hogy csak Ótorda vagy csak Újtorda kiadványai maradtak volna ránk. Ugyanis egyrészt az intulációkban csak Torda város szerepel, másrészt a két városrész nem külön birtokosok kezén volt, hanem maga a király, illetve utóbb a fejedelem volt a földesura.

Torda városi szervezete feltehetően Miskolc város késő középkori állapotához hasonlított. Miskolc szintén kétmagú, Ómiskolcból, avagy Óvárosból és Újmiskolcból, azaz Újvárosból tevődött össze, két plébániával, de mindkét városrész a királynék birtokához tartozó diósgyőri váruralalom részét alkotta. E város élén ugyancsak egy bíró állt, aki viszont a mindenkori óvárosi bíróval volt azonos. A miskolci Újváros külön bírója 1461-től adatolható, aki nem volt egyenrangú az óvárossal, és nem létezett külön újvárosi magisztrátus sem, ezért is tartható az óvárosi bíró a mezőváros fő vezetőjének. A település azonban kifelé egységesebbnek mutatkozott.³⁷ Hasonló lehetett a helyzet a késő középkorban a Komárom megyei Tatán is, habár itt csak Ótata kiadványait ismerjük. Mégis úgy tűnik, hogy az óváros testülete, illetve bírója volt az egész város vezetője.³⁸

A kolozsvári törvénykezési jegyzőkönyvekben található húsz tanúvallomásból, amelyeket az ótordai magisztrátus kérésére 1629. március 23-án és 28-án vettek fel, ugyanez a kép bontakozik ki. Az akkor már különálló Ó- és Újtorda korábbi, 16. század végi városi szervezete még egységes volt, Újtordán nem volt külön bíró, az egész város, az összes városrész egyetlen bíró joghatósága alatt állt. Ahogy Nyíró Mihály kolozsvári polgár megfogalmazta, Tordán „*az bíró és tanács bírta az egész várost*”. Egy másik tanú, Farkas Demeter szerint „*én az két néven levő városban egy bírónál többet soha nem tudok az háborúságig*”.³⁹

Újtorda tehát városigazgatási szempontból 1619-ig nem volt különálló.⁴⁰ Ezt a néhány, második vagy harmadik bíróra utaló nyom sem cáfolja. 1359-ben két, 1367-ben három bírót neveznek meg egy-egy oklevélben, 1452 februárjában a kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvében általánosságban tordai bírókat (*iudices*) említenek.⁴¹ Egy 1535-re datálható, csak kivonatból ismert városi kiadványban (11. sz.) ugyancsak *Nos iudices et iurati cives de Thorda* szerepel.⁴² Az említettek alapján egyértelmű, hogy a bírók egyike a két településrész közös bírója, másikk

³⁵ Lakatos: *Mezővárosi oklevelek* 605; Entz Géza: *Erdély építészete a 14–16. században*. EME, Kvár 1996. 487–490. Orbán: *Torda város* 247, 365–367, 373.

³⁶ Lakatos: *Mezővárosi testületek* 509–510; Uő: *Mezővárosi oklevelek* 57–59.

³⁷ Lakatos: *Mezővárosi oklevelek* 448–449; Tóth Péter: Városigazgatás a középkori Miskolcon. In: *Miskolc története*. I. köt. *A kezdetektől 1526-ig*. Szerk. Kubinyi András. Miskolc 1996. (Miskolc története hat kötetben). 365–369.

³⁸ Lakatos: *Mezővárosi oklevelek* 595.

³⁹ Kiss: *Ó- és Újtorda* 145, 147–151, 156, 157, 159, 160, a két idézet uo. 154, 156.

⁴⁰ Ugyanezt (az újtoradai városrész különállásának hiányát 1619-ig) vélelmezi Orbán: *Torda város* 142, 316; Dáné: *Az őnagysága széki* 86, ill. összefoglalóan Szász: *Torda és Dés* 150–151.

⁴¹ EO III. 1108. sz., IV. 468. sz., *A Wass család cegei levéltára*. Valentiny Antal oklevélkivonatait felhasználva bev. és jegyz. közléstesi W. Kovács András. EME, Kvár 2006 (*Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltára* 3.). (a továbbiakban Wass oklt.) 136. sz.; KmKjkv. I. 1005. sz.: „magister Mathias prothonotarius civitatis Thordensis necnon iudices, iurati cives ac universi hospites et incole de eadem.”

⁴² Egy későbbi adat: KmKfjkv. I. 625. sz. p. 215. Susalics Zsigmond ingóságainak jegyzékében (1587) általánosságban eml. „Torday birak lewele, bizonsag bevetele, pechetetlen”, és lejjebb „Egy remissional lewel az Torday byrak eleybe az Feoldwary Gabor haza feolel. Ugian azon hazrol valo transmissio lewel.” kiadványokat.

pedig a helyettese: az esküdtek közül kikerülő másodbíró vagy kisbíró,⁴³ vagy éppen a sóvágók bírója (*iudex salicidarum/sowago biro*) volt. E tisztség ugyan csak 1584-ben fordul elő először (ekkor Székely Gergely esküdtt polgár viseli, akinek a sóvágók egymás közti és sóakna területén esett ügyeiben volt feladata eljárni),⁴⁴ de korábbi, középkorra visszanyúló megléte a sóbányászat és sókamara szervezete miatt joggal feltételezhető.

A város élén álló bíró (megnevezésének megfelelően) az elsőfokú igazságszolgáltatást látta el a városi tanács többi tagjával együtt. Joghatósága a város összes polgárára és Torda (Ótorda és Újtorda) teljes területére kiterjedt. „*Hogy valami emberölést, vérontást, verekedést, lopást, paráznaságot es egyéb hatalmaskodást, annak felette [továbbá] város között való öröksig dolgát, osztozást, azokban semmit az sóvágó bíró nem igazgathat, hanem mindent az város bírója igazít el... hatalma vagyon reá az bírónak, [hogy a sóvágókat] úgy mint egy városi embert megbüntetheti*” – vallották 1584-ben a tordai esküdtek a sóvágók jogállásáról felvett tanúvallomásukban.⁴⁵ A bíró börtönbe is vethette a városban tetten ért bűnöst.⁴⁶

A bírót a polgárok az 1291. évi kiváltságlevél értelmében szabadon választhatták meg maguk közül,⁴⁷ de a szabad bíróválasztás jogával nyilván már korábbi, elveszett kiváltságaik alapján is éltek.⁴⁸ Mivel az 1291. évi városi kiváltságok értelmében a megyésispánnak nem volt a város felett joghatósága, a bíró ítéletei ellen a királyhoz, pontosabban a tárnoki székhez, utóbb a fejedelmi ítélőtáblához lehetett fellebbezni.⁴⁹

Elsősorban a bíró képviselte Torda városát a külvilág felé, ő jelent meg és vett részt egyes perekben, határjárások vagy tanúvallatások alkalmával, ő tett bevallást hiteleshelyek előtt, tárgyalt az udvarban vagy másutt. Ő felelt a város pénzügyeiért, irányította az adók beszédését, és számolt el a kiadásokkal. Más városok gyakorlata alapján Tordán is valószínű, hogy a késő középkorban a bíró őrizte a város pecsétnyomóját is, amely a város közösségének egyik jelvénye volt.⁵⁰ A 17. századi városi jegyzőkönyv 1603 utánra keltezhető statútuma szerint a bíró a pecsétet és a város leveleit, iratait és regisztrumait tartalmazó városi láda kulcsát is őrizte.⁵¹ Egy ugyanez idő tájt keletkezett statútumból az évi járandóságát is ismerjük: negyven forintot és a városi malomból 12 köből gabonát kapott.⁵²

⁴³ Lakatos: *Mezővárosi testületek* 510–511; Uő: *Mezővárosi oklevelek* 58–60.

⁴⁴ Kolozsvári Nemzeti Levéltár (Serviciul Județean Cluj a Arhivelor Naționale), Dés város levéltára, Dés város tanácsa, Városi iratok 212. sz. (a továbbiakban KvNLT. Dés v. lt. 212.) 1r és 2r, eml. Wolf: Tjvk. 59. 217. és 224. j. Ezzel párhuzamosan Vágó Albert főbírói címmel szerepel. A sóvágó-bíró „is esküdt az tanács köziben”. Uo. 1v.

⁴⁵ KvNLT. Dés v. lt. 212. 1v.

⁴⁶ Kiss: *Ó- és Újtorda* 156. (3. tanú).

⁴⁷ EO I. 482. sz., a kiadások felsorolásával.

⁴⁸ Amikor 1272-ben István ifjabb király a fehérvári káptalannak adományozza a sóaknát, Tordát bármely királyi és vajdai tisztségviselő alól kivettnek és mentesítettnek („salisfodinam Torda liberam et exemptam ab omnibus officialibus nostris et ab omnibus woyavodis ac officialibus eorundem”) nevezi. MNL OL Diplomatikai Fényképgyűjtemény (a továbbiakban DF) 277182., Georgius Fejér: *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*. Tom. I–XI. Buda, 1829–1844. VII/4. 135–136 (1269. évi kelettel). Orbán: *Torda város* 103, 124, ill. az ő nyomán Bicsok: *Torda város* 12. ebből arra következtet, hogy a város már ekkor bírt a szabad bíróválasztással. Ez lehetséges, de a szabadalmakat Jakó Zsigmond a gyulafehérvári kanonokokra és a káptalani népekre vonatkoztatja (EO I. 291. és 315. sz.).

⁴⁹ EO I. 482. sz.

⁵⁰ 1584-ben említik, hogy a perbe hívás a bíró pecsétjével történik, KvNLT. Dés v. lt. 212. 1v.

⁵¹ Wolf: Tjvk. 29, eml. Orbán: *Torda város* 152.

⁵² Wolf: Tjvk. 28.

A bíró megbízatása Tordán is egy évre szólt. A 17. század eleji jegyzőkönyv alapján arra következtethetünk, hogy a bíró már a 16. században is újraválasztható volt (bár ennek részleteit adatok híján nem ismerjük). A vizsgált korszak végéig a bírók névsora csak igen hiányosan állítható össze (lásd a függelékben), és a 16. század derekáig a nevükön kívül keveset tudunk róluk. A város kézműves-kereskedő elitjének tagjai közül kerültek ki, akik ingatlanokkal, a határban szőlővel, halastóval vagy malomrésszel is bírhattak, és akár generációkon keresztül is helyet foglaltak a város vezetésében. Bíróságuk előtt és hivatalviselésük után is gyakorta tanácsstagok, esküdtek voltak, mint Jó Gergely (bíró: 1455, esküdt: 1467), Mike János (bíró: 1534, esküdt: 1542, 1558), Nagy Máté (bíró: 1538, 1546, 1554, esküdt: 1537, 1542–1543), Csipkés György (főbíró: 1591, 1599, esküdt: 1584) vagy Pogány Miklós (bíró: 1579, 1585, esküdt: 1584). Vermes Jánosnak (bíró: 1567) pedig a fiából, ifjabb Vermes Jánosból is bíró lett, aki 1606-tól megszakításokkal egészen 1637-ig töltötte be a tisztséget.⁵³

Nagy Máté bíró bizonyára azonos az 1557-ben adófőpénztárnokként, azaz országos adószedőként ismert Nagy Mátéval,⁵⁴ e tisztségviselésére tehát életútja végén, városi bírósága után, tapasztalt hivatalnokként kerülhetett sor (bár 1557-ből nem ismerjük a tordai bírót). Hivatali megbízásával egybevág, hogy a 16. század derekán általában Tordára gyűjtötték össze Erdélyben az országos adót,⁵⁵ és nem sokkal később, 1558 nyár végéről és őszéről az akkor tordai bírótól, Sebestyén deáktól két adónyugtát is ismerünk, de a beszerceiek adóját nem mint városi bíró, hanem ugyancsak mint országos adószedő vehette át.⁵⁶ (Hogy ez anyagilag nem lehetett mindig kifizetődő, tanúsítja, hogy 1559-ben, mivel az akkor már néhai Sebestyén deák „*mind a királynak mind a városnak nagy összeggel adósa maradt*”, kiskorú fiának gyámjai két tordai szőlőjét voltak kénytelenek 60 forintért eladni, lásd 24. sz.).

Esküdtek, belső tanács

A bíró mellett esküdtek álltak, akik a latin forrásokban *iurati* vagy *iurati cives*, a 16. század második felében időnként *senatores* néven fordulnak elő. Ők alkották a város tanácsát, kora újkori megnevezéssel szenátusát vagy magisztrátusát, amely a bíró munkáját segítette, vele együtt döntött a város ügyeiben, a városi polgárok jogvitáinak elrendezésében. Az esküdtek létszáma a legelső, 1424-ből fennmaradt városi kiadvány (1. sz.) szerint már tizenkét fő volt. E létszám országos szinten a legmagasabb létszám volt, amely a jelentősebb városok tanácsaira jellemző méret.⁵⁷ A tizenkét fős szám 17. század eleji városi jegyzőkönyvi adattal is igazolható, amikor a város (nem sokkal korábbi pusztulását követően) 1605-ben „*az mostani fogyatkozott és meghkevesedett számunkhoz képest közakaratóból*” tizenkettő helyett csak hat esküdtet

⁵³ Az adatokat lásd a függelékben. Pogányra lásd Wolf: *Bethlen* 505 (KvNLT. Dés v. lt. 212. 1r alapján), a Vermes családra uo. 511. Az esküdti tisztség a bíróság előfeltétele volt Désen, és a volt bírók a belső tanács tagjai maradtak, lásd Szász: *Dés városvezetése* 57–58.

⁵⁴ Trócsányi: *Erdély központi kormányzata* 306. *Erdélyi országgyűlési emlékek. Monumenta comitalia Regni Transilvaniae*. Szerk. Szilágyi Sándor. I–XXI. Bp., 1875–1898 (Monumenta Hungariae Historica. Magyar történelmi emlékek. III. Országgyűlési emlékek.) (a továbbiakban EOE) II. 72–73.

⁵⁵ EOE I. 186, 199, 407, 494, 503, II. 347, 351.

⁵⁶ Berger II. 647/2452. és 648/2456. sz. Trócsányi: *Erdély központi kormányzata* 306 (1558-ban nem ismeri név szerint az adószedőket). 1566-ban Ambrus deák tordai sókamaraispán az országos adószedő, de név nélküli említéseknél is előfordul, hogy az adót Tordára kell vinni, lásd fentebb és uo. 307, 312.

⁵⁷ Lakatos: *Mezővárosi testületek* 513, 517; *Úó: Mezővárosi oklevelek* 62–63, 67.

választott.⁵⁸ Az előző két évben, 1603-ban és 1604-ben a jegyzőkönyvben még tizenkét, illetve tíz esküdtet számolhatunk össze, közülük az egyik egyúttal a városi jegyző, a másik a sóvágók bírója volt.⁵⁹ 1584-ben egy tordai tanúvallatás alkalmával, amelyet a sóvágók és a város viszonyáról a fejedelmi biztosok Marosújvár mezőváros kérésére vettek fel, a bíró mellett tíz esküdt szerepel név szerint, köztük a sóvágó-bíró is.⁶⁰

Sajnos a városi kiadványokban az esküdteket csak általánosságban, létszámukkal említik meg, név szerint nem sorolják fel. A 16. század végéig egyetlen olyan dokumentumról sem tudok, amely tartalmazná az összes hivatalban lévő tordai esküdt nevét. Ennek jellemzően a forráshiány, illetve az az oka, hogy olyan eseteket ismerünk, amelyekben a bíró mellett csak egy-két esküdt járt el. Az esküdtek elsődleges feladata nevüknek megfelelően az volt, hogy az elsőfokú ítélkezésben részt vegyenek a bíró mellett. A bírót emellett minden más adminisztratív feladatban is segítették, és eljárhattak a város országos ügyeiben is. Korai példa, hogy 1391 tavaszán és őszén a Torda és Egyházfalva határáról folyó perben a várost Kelemen bíró mellett harmadmagával az a Bakó fia Jakab esküdt képviselte, aki két évvel később, 1393. október 6-án Zsigmond királlyal erősítette meg a város kiváltságait Budán, és ugyanezen a napon ugyanő eszközölhetett ki egy vajdákhoz szóló királyi parancslevelet is a járai nemesek határsértéseinek kivizsgálására.⁶¹ Egy későbbi esküdt, László deák 1469 februárjában Szentmiklós vára visszabocsátásakor a Losonciakkal a megállapodást egymaga mint a város képviselője ütötte nyélbe. Néhány évvel később, 1475 nyarán Pécsi István bíróval együtt Mátyás királyhoz utazott Budára, hogy átvegye az országos vámmentességet biztosító királyi privilégiumot.⁶²

Az esküdtek a városon belüli feladatokat, megbízásokat a bíró mellett – vagy akadályoztatása esetén helyette is – teljesíthettek. Egy-két esküdt „kiszállhatott” és intézkedhetett akár egy polgári személy részéről valamilyen jogi tartalmú nyilatkozat ügyében, amelyről azután a tanács előtt referált. 1588-ban például Szentgyörgyi Sebestyén és Daróczy János szenátorok a város képviselőtében vettek meg egy tordai házat telekkel és szőlőskerttel a város elővételi joga alapján.⁶³ 1559 decemberében Sóvágó Márton és Péter deák esküdtek mint néhai Sebestyén deák bíró fiának gyámjai tettek bevallást (24. sz.). 1591-ben Gáspár deák és Szöcs István esküdtek vallották a tanács előtt, hogy Pogány János gyermekei Kis utcai házukat és kertjüket már eladták nemes Türi Jánosnak és hozzátartozóinak (36. sz.). 1542. december 12-én pedig özvegy Pogányné Vas Erzsébet végrendelezésénél, nyilván az ügy jelentőségére való tekintettel is, összesen négy esküdt szerepelt: Mike János, Nagy Máté, Szabó Péter és Székely Tamás, akik saját pecsétjeikkel erősítették meg az írásba foglalt végakaratot.⁶⁴

Mivel az esküdtek és a bíró is jobbára a tapasztalt, de korosabb polgárok köréből került ki, a tanácsba a 17. század eleji jegyzőkönyvi adatok szerint mindig választottak két fiatalabb esküdtet

⁵⁸ Wolf: Tjkv. 61, uo. bev. 6, 19.

⁵⁹ Uo. 59, 60.

⁶⁰ KvNLt. Dész. v. lt. 212. 1r.

⁶¹ 1391: ZsO I. 2043. és 2264. sz. = DL 30405., 1393: MNL OL A 57 (Magyar Kancelláriai Levéltár, Libri regii [Magyar királyi könyvek]) III. köt. (a továbbiakban LR III.) 65–69, ZsO I. 3133. sz. (DL 28761., Jakab nem szerepel nevesítve).

⁶² 1469: DL 28413. és KmKjkv. I. 1840. sz., 1475: LR III. 63.

⁶³ *Az erdélyi káptalan jegyzőkönyvei 1222–1599*. I. Mutatókkal és jegyz., regesztákkal közléses Bogdándi Zsolt–Gálfi Emőke. EME, Kvár 2006 (Erdélyi Történelmi Adatok VIII/1.) (A továbbiakban EKjkv. I.) 588. sz., az esetet ismerteti Szász: *Torda és Dész* 151–152.

⁶⁴ Átirva a 16. sz. oklevélben (MNL OL P 1960-66 Nr. 1.) p. 17.

is (nevük *coadiutores*, magyarul *ifjúpolgár*), hogy felváltva mindig a bíró mellett tartózkodjanak, álljanak rendelkezésére és tanuljanak bele a városigazgatásba.⁶⁵ E gyakorlat esetleg évtizedekkel korábbra is visszanyúlt, habár korábban kevésbé lehetett szabályozva.

A bírókkal azonos társadalmi csoport tagjaiként az esküdtek több éven át, akár hosszú ideig ültek a tanácsban. A személyi kapcsolatok, családi összefonódások, rokonságok és komaságok ma már megismerhetetlen szövedéke alkotta a tordai városi polgárság vezető rétegét, és biztosította a város belső társadalmi stabilitását. A befolyás generációkon keresztül megmaradhatott. Az 1315-ben említett Ábrahám *hospes* fiai lehettek az 1377-ben szereplő Bálint és Benedek. Ugyanekkor említik Simon fia Jánost, aki jóval később, 1391-ben is esküdt volt. A már említett Szöcs Dénesnek (esküdt: 1571, 1573) a testvére, esetleg unokaöccse volt Szöcs István (esküdt: 1589, 1591). A nemességet szerző polgárok egyik első képviselője a Pogány család lehetett, de a 16. század végére már egyre gyakoribb volt, hogy a tekintélyesebb családok tagjai nemességet is szereztek, mint Nagy Gáspár vagy Székely Gergely, illetve a Vermes–Nagy rokonság vagy a Torda megyében, ill. Aranyosszéken birtokos Csipkések és Járayak.⁶⁶

Külső tanács

A jelentősebb magyarországi mezővárosokban és városokban egy bizonyos népességszám fölött már a 15. században megfigyelhető a külső tanács megléte. Ez a bíró és esküdtek alkotta belső tanács mellett egy tágabb, a helyi polgárság jelentős részét vagy egészét felölelő testület volt, amelyet szeniorok, vének vagy választott község (*electa communitas*) névvel is illették. A külső tanács egyrészt a polgárok közgyűlésének tekinthető: kebeléből kerültek ki az általa megválasztott bírók és esküdtek, ellenőrizhette és el is számoltathatta a belső tanácsot, illetve véleményt nyilváníthatott a település életét érintő legfontosabb ügyekben. Másrészt jelenthetett szűkebb formában a tekintélyesebb, hivatalviselt polgárokból álló és a városi magisztrátus tanácsadó háttértestületeként működő intézményt is.⁶⁷

A korai kiadványok adatai utalnak rá, hogy már a késő középkorban is működhetett Tordán külső tanács. A legkorábbi ismert oklevélben 1424-ben (1. sz.) az intuláció csupán az összes polgár (*universi hospites*) megemlékezésével zárul, 1444-ben viszont (2. sz.) ezt megelőzi a „többi polgár” (*ceteri cives*) említése, és a felsorolás végén „az egész közösség” (*tota communitas*) megjelölés is felbukkan. 1530-ban (8. sz.) bővebb az intuláció, a bírót és esküdteket követően a „többi konzult és lakosokat” (*ceteri consules et inhabitatores*) említik – a „konzul” szó általában más magyarországi városokban is a külső tanács tagjait jelölte.⁶⁸ A későbbi adatok már egészen konkrétak: 1559-ben és 1567-ben (25. és 27. sz.) az intuláció végén az „összes szenatori férfi” (*universi viri senatorii*) kifejezés áll. Végül az 1571. karácsonyi keltű oklevél (29.

⁶⁵ Wolf: Tjvk. 34, 59, 60, magyar nevük 1615-ben: 64, lásd még uo. bev. 19–20.

⁶⁶ Wolf: *Bethlen* 507–508. 1863. j., 511–513; Wolf: Tjvk. 59. 217, 220. j.; Bicsok: *Torda város* 31–32. Vö. még Szász Anikó: *Nemesek Désen (1541–1600)*. In: *Peregrináció és erudíció. Tanulmányok Tonk Sándor tiszteletére*. Szerk. Bogdándi Zsolt–Lupescu Makó Mária. Kvár 2020. 430–434.

⁶⁷ Lakatos: *Mezővárosi testületek* 520; Uő: *Mezővárosi oklevelek* 73.

⁶⁸ Lakatos: *Mezővárosi testületek* 521; uő: *Mezővárosi oklevelek* 71–72; Gálfi: *Gyulafehérvár és uradalma* 50. szerint az elnevezés a 16. sz. derekán, utolsó harmadában változott csak meg, amikor a *senatores* megjelölést kezdték használni. Ez Tordán csak a 17. századi jegyzőkönyvekben köszön vissza, a szóhasználat addig ingadozó. Lásd ugyanerre az ingadozásra Szász: *Dés városvezetése* 56–57.

sz.) intulációjából a külső tanács létszáma is kiderül, mert e helyütt az „ötven választó férfiból álló egész község” (*tota communitas quinquaginta electorum virorum*) kifejezést olvashatjuk. 1568-ban egy tordai malom birtokába való iktatásra és bevezetésre egyebek mellett Mike Ferenc és Nagy Antal mint „esküdtek és szenátorok” (*iuratis civibus et senatoribus*) jelenlétében került sor,⁶⁹ 1588-ban pedig Csipkés Péter mint az „ötven választó atya közül való esküdt polgár” (*iuratus civis e numero quinquaginta electorum patrum*) tiltakozott a város közössége (*societatis totius oppidi*) nevében a kolozsmonostori konvent előtt.⁷⁰

Azonban a fent említett, 1629. évi magyar nyelvű tanúvallomásokban (amelyek a 16. század végi helyzetről számolnak be) az „ötvenférfiak” helyett „százemberek”, illetve „centumpáterek” megjelöléssel találkozunk. Ez a százfős testület mint közgyűlés a 16. század végén Ó- és Újtorda teljes közösségét reprezentálta (benne a céhek, sóvágók és nemesek csoportjait is), és választotta meg a bírót.⁷¹ Az „ötvenférfiak” mint ennek a százas csoportnak szűkebb köre a városigazgatást segítő háttértestület, elektori csoport volt, amely ekkoriban ténylegesen felelős volt a tisztújításokért. A középkor végén, 1497-ben Désen is száz „vénből” (*seniores*) álló teljes és ötven „konzulból” (*consules*) álló választott községet, külső tanácsot említenek.⁷² Tordán a 17. században a belső tanács, tehát az esküdtek számához hasonlóan a külső tanács létszáma szintén a felére csökkent (tagjait ekkortájt a tanácsi jegyzőkönyvben következetesen *senatores convocati* névvel illetik): 1606–1661 között átlagosan huszonöt fős volt (22–28 fő), és tagjai között időnként találunk hivatalban lévő esküdteket, illetve a jegyzőt is. A jegyzőkönyvben külön felírták az adott évben a külső tanács tagjai közé választott polgárokat is *senatores recepti, noviter ordinati* vagy hasonló megjelöléssel, illetve utólag beírták a neve mellé, ha meghalt.⁷³

A kora újkori magyar városfejlődésből ismert, hogy a külső tanács jelenlétére a város életében a politikai stabilitás miatt minden jelentős eseménynél szükség volt.⁷⁴ 1444-ben a Pogány Miklósnak adományozott halastóhely (2. sz.), 1530-ban a Szücs vagy Szócsi István számára adott malomhely (8. sz.), 1559-ben és 1567-ben a Petessy Mihály számára eladott halastavak (25. és 27. sz.), valamint az ugyancsak Szócsinek 1571-ben eladott szőlő (29. sz.) átruházása méltán lehetett fontos esemény, hiszen az elidegenített területek a város köztulajdonai voltak. Az 1559-ben eladott, a Sósptak medre fölött található halastóról, illetve az 1571-ben a Hangás szőlőhegyen fekvő Pécsi-szőlő nevű szőlőskerttről azt is megtudjuk, hogy eredetileg mindkettő egyházi tulajdonban volt: előbbi egy misealapítványul szolgált, de igazgatói régen elhagyták,

⁶⁹ MNL OL F 17 (Erdélyi Országos Kormányhatósági Levéltárak, Kolozsmonostori Konvent Országos Levéltára, Cista comitatum) Torda, T. 37.

⁷⁰ 28. sz. = KmKFjkv I. 669. sz. A közreadó Bogdándi Zsolt a regesztában a latin kifejezést „esküdt polgár és ötvenférfi” formában adja vissza, azt sugallva, hogy Csipkés egyszerre volt a külső mellett a belső tanács tagja is. Ez életszerű lehetne, és a „iuratus civis” korábban valóban a belső tanács tagjait jelöli, akik a város képviseletében is eljárhatnak, de ugyanebben az évben két belső tanács tag „senatores” néven fordul elő (lásd a függelékelt), ráadásul a tiltakozás a belső tanács (bíró és esküdtek) által húsz évvel korábban írásba foglalt megállapítás érvénytelenítésére irányul, ezért tette a külső tanács tagja a bevallást. A latin szövegrész fordítása tehát a fenti formájában pontosabb.

⁷¹ Kiss: *Ó- és Újtorda* 150, 155, 157; Wolf: Tjkv. bev. 19. – Oborni Teréz: *Erdély pénzügyei I. Ferdinánd uralma alatt. 1552–1556*. Bp. 2002. (Fons Könyvek 1.) (a továbbiakban Oborni: *Erdély pénzügyei*) 78. szerint 1552-ben több mint 750 portát számoltak össze a városban, tehát a lakosság száma már ebben az időszakban is akkora lehetett, hogy volt honnan száz férfinak kikérülnie.

⁷² DF 234745., Lakatos: *Mezővárosi oklevelek* 286/15. sz., 288.

⁷³ Wolf: Tjkv. 59–61. és uo. bev. 19.

⁷⁴ H. Németh István: *Kassa város archontológiája. Bírák, belső és külső tanács 1500–1700*. Bp. 2006 (Fons Könyvek 3.). 209; Lakatos: *Mezővárosi oklevelek* 70.

utóbbi a Szent Anna-oltárhoz tartozott, majd a „pápista hit eltűnése révén” került a város jogos tulajdonába.⁷⁵ Ugyanilyen köztulajdon-elidegenítés volt, amikor a város 1549-ben Mike János volt bíró számára adományozott addigi érdemei elismerésként egy elhagyott sós-völgyi halastavat (19. sz.). Ekkor az „összes konzullal” (*universi consules*) együttes megfontolást hangsúlyozza a szöveg.⁷⁶ Csipkés Péter mint külső tanácstag, „ötvenférfi” 1588. február 25-én a kolozsmonostori konvent előtt amiatt tiltakozott, hogy a belső tanács a külső tanács beleegyezése nélkül kötött egy megállapodást húsz évvel korábban egy piactéri kőház elidegenítéséről, ami a város kárára vált, ezért az erről kiállított oklevelet érvénytelennek nyilvánította.⁷⁷

Tisztújítás

Mint említettem, a bírót és vele együtt az esküdteket is évente választották vagy marasztalták. A tisztújításra a késő középkorban országosan általában a vízkeresztől húsvétig, illetve a tavaszi munkák kezdetéig tartó időszakban került sor. Sok helyen a Magyar Királyságban mintaként érvényesülő budai jogban szokásos Szent György-nap (április 24.) volt a tisztújítás napja. A 16. században a felső-magyarországi szabad királyi városokban a vízkereszt (január 6-i) időpont lett a legelterjedtebb.⁷⁸ Torda esetében a tisztújítás időpontjára és menetére a 16. század végéig semmilyen tényleges adatunk nincs: más városokhoz és mezővárosokhoz hasonlóan a tordai kiváltságlevelekben sem szerepel. Csak annyit tudunk, hogy a 16. század második felében a bírót és az esküdteket a fentebb mondottaknak megfelelően a „százemberek” választották meg, és a tisztújító gyűlést a főbíró hívta össze, feltehetően az ótordai nagytemplomba, amit harangszó jelzett: „*mikor jövetelre megvonták az nagyharangot, az százemberek gyűlésére...*”⁷⁹

A tisztújítással kapcsolatos rendelkezésünk csupán a 17. század derekáról származik: a nemes város perrendtartásának tekinthető 1666. április 9-i statútum első pontja mondta ki, hogy a város közössége évente újév napján, január 1-jén közös szavazással válassza meg a városvezető hadnagyot.⁸⁰ Hogy ez az időpont a 16–17. század fordulójáig visszavezethető, arra a városi jegyzőkönyv megfelelő bejegyzései is utalnak, mert úgy fogalmazzák, hogy az *adott évre* választják meg a bírót (például 1617-ben „a szenátor urak közös szavazatával és egyetértésével a mostani 1617. esztendőre főbíróvá választották...”).⁸¹ Tehát a választás az év elején történt. Ugyanezzel cseng össze, hogy a jegyzőkönyvben rögzített 1608 körüli statútum 4. pontja szerint az összes

⁷⁵ 25. sz. (MNL OL F 25 1. fol. 38r): „piscinam quondam desertam, quę fuit olim ad missam in aurora celebrandam deputata, sed a rectoribus eiusdem ab olim relicta et in desolationem prorsus redacta, in fine plateę huius civitatis Colosvari vca vocate, super alveum Sospathak, sub vinetis proxime adiacentem, sitam et protensam”; 29. sz. (uo. fol. 37r): „vineam quondam communi vocabulo Peczy zeőleo vocatum(!), in promontorio oppidi Hangas... olimque ad altare Sanctę Annę matris Beatę Marię virginis pertinentem, cessante vero religione papistica de iure ad rationem oppidi nostri condenssam...” – Az oltár más forrásból eddig nem volt ismert.

⁷⁶ Az indoklás a királyi adományleveleket idézi: „quod nos et universi consules oppidi nostri prudenti et circumspecto Ioanni Mike alias iudici huius oppidi nostri, considerantes prompta eiusdem servitia iam ab olim ubique in negotio nostrę civitatis exhibita et adhuc exhibenda...” MNL OL F 25 1. fol. 40v.

⁷⁷ KmKFjkv I. 669. sz. = 24. sz.

⁷⁸ Lakatos: *Mezővárosi oklevelek* 45–47; H. Németh István: Városi tisztújítások a királyi Magyarországon a XVI–XVII. században. *Arrabona* 45. évf. 2007/2. 59, 74.

⁷⁹ Kiss: *Ó- és Újtorda* 150, 155 (3. tanú).

⁸⁰ Orbán: *Torda város* 150; Thorda Constitúciói 61; Biesok: *Torda város* 26–27, 50.

⁸¹ „1617. Ex communi suffragio et consensu dominorum senatorum ad annum praesentem 1617 iudicem primarium elegerunt...” Wolf: Tjkv. 65.

városi tisztviselő köteles karácsony előtt két héttel pénzbüntetés terhe alatt elszámolni.⁸² A magyarországi városok példája alapján tehát egy karácsonyi–vízkeresztli tisztújítást feltételezhetünk a 16. századi Tordán is, amelynek lebonyolítása már karácsony előtt megkezdődhetett, és magára a választásra, illetve az új magisztrátus beiktatására újévkor vagy vízkeresztkor kerülhetett sor.⁸³ (1603 körülről fennmaradt a bíró, az esküdtek és a jegyző által leteendő magyar nyelvű esküszöveg is.)⁸⁴ Mindennek az ismert bírók és esküdtek függelékben olvasható névsora nem mond ellent, például 1558. február–szeptember között ugyanaz a Sebestyén deák volt a bíró. Azonban nem zárható ki, hogy a reformáció előtt, a 16. század első harmadáig más ünnepnaphoz kötődő választási időpont volt szokásban. 1536. október 17-én és 1537. február 16-án ugyanis egyaránt Fazekas László volt a tordai bíró (12–13. sz.), amit értelmezhetünk két külön hivatali év egy-egy adatának, de akár egy április 24-i tisztújítási időponttal számolva egyetlen 1536/37. évi ciklusnak is.

Városi jegyző

A városi adminisztráció fejlettségét mutatja a jegyző (*notarius*) alkalmazása. A városi jegyző fogalmazta és írta meg a város nevében kelt okleveleket, vezette a városkönyveket, és e szövegeket olykor nyilvánosan ő olvasta fel, hirdette ki. A nótáriusok nem pusztán írnokok, hanem jogi jártasságú, tanult szakemberek voltak. Ha nem volt a településen állandó jegyző, feladatait elláthatta valamelyik esküdt polgár, a helyi pap vagy az iskolamester is.⁸⁵

Tordán azonban már a 15. század elejétől van adatunk jegyzőkre: 1411-ben Máté deák volt a jegyző, és egyúttal valószínűleg városi esküdt is, míg 1421-ben és 1452-ben egy-egy Mátyás mester (a keresztnév feltehetően két külön személyt takar), aki második esetben főjegyzői címmel (*prothonotarius civitatis Thordensis*) fordul elő a kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvében.⁸⁶ A város a közbülső időszakban is alkalmazott jegyzőt, erre utal az 1444. évi oklevél (2. sz.) jobb alsó sarkában egy „P.”-monogram, amely a szöveggel azonos kézírása és a jegyző hitelesítő-ellenőrző kézjegye, keresztnevének kezdőbetűje lehet.⁸⁷ A későbbiekből 1528-ból ismert nemes Ficsor Pál deák közjegyző, aki egy az újtordai templomot érintő végrendeleti ügyben vett fel 1525-ben bevallást. Az egyházat érintő ügy igényelte a közjegyzői iratkiállítását, de lehetséges, hogy ekkor Ficsor volt a városi jegyző is.⁸⁸ Az 1543. júliusi perátküldő levelet Pál deák városi jegyző állította ki (16. sz.), 1550-ben pedig a későbbi bíró, Sebestyén deák volt a nótárius.⁸⁹

A 16. század második felében működő tordai jegyzők némelyike a városi elit tagjaként a megyei, a sókamarai vagy az országos adminisztrációba is bekerült, és megfigyelhető, hogy városi nótáriusi tisztségük segítette őket emelkedő pályájukon. 1572–1574 folyamán Márton

⁸² Wolf: Tjkv. 29.

⁸³ Vö. Gálfi: *Gyulafehérvár és uradalma* 34, 50.

⁸⁴ Wolf: Tjkv. 26.

⁸⁵ Lakatos: *Mezővárosi oklevelek* 104–107.

⁸⁶ 1411: ZsO III. 97. sz., 1421. júl. 31.: LR III. 70: Matthias notarius civitatis nostre, 1452: KmKjkv 1005. sz.

⁸⁷ Igaz, a bíró, Balog Péter keresztnéve is P betűvel kezdődik, de mivel az ő nevében is kelt az oklevél, bírói kézjegy valószínűtlen.

⁸⁸ KmKjkv II. 4231. sz., idézi Entz: *Erdély építészete* 489.

⁸⁹ KmKjkv II. 5002. sz.

deák egyidejűleg városi és megyei jegyző is volt,⁹⁰ míg az 1578 körül jegyzősködő tordai nemes polgár, Vas Imre deák 1579-ben és 1581-ben már a fejedelmi kisebb kancellárián volt jegyző. Imre deák 1579-ben egy ingatlanperben tett vallomást arról, hogy „*az Zalay Balás házáról való fassionalist ő írta meg, azmiképpen az bíró előtt vallást tőth*”.⁹¹ Mivel az ügyben Pogány Miklós akkori bíró is érintett volt, az iratot Szabó Ferenc esküdt és *Ioannes Litteratus Colosvariensis notarius oppidi Thorda* állították ki és írták alá. A fordultatos életpályájú Kolozsvári Jánosnak e jegyzősködés átmeneti pozíció volt. Bár a több azonos nevű személy adatai között nem könnyű rendet tenni, Vas Imréhez hasonlóan 1567–1578 között ő is megfordulhatott a fejedelmi kisebb, illetve nagyobb kancellárián mint írnok, de ugyanő lehetett, aki 1585-ben már tordai kamaraispánként nyert címet és nemességet, és ez évben a főtéri (ótordai) nagytemplom kerítőfalának, 1587-ben a kamaraháznak a kapuját is megépíttette. 1596-ban is tordai kamaraispán volt, emellett ugyanekkor és 1598/99-ben erdélyi országos élelsbegyűjtő és számvevő volt. 1601-ben vizaknai sókamarás, utóbb, 1603-ban és 1607–1610 között erdélyi *fiscalis director*, azaz kincstári jogügyigazgató lett. 1610 áprilisában Báthory Gábor fejedelem a széki összeesküvésben való állítólagos részvétele miatt Besztercén kivégeztette.⁹²

Amint láttuk, a 16. század legvégén a városi okleveleket a városi jegyző már szignálta. Az 1588–1591 között jegyzősködő Gáspár deák,⁹³ egyúttal városi esküdt 1588-ban és 1591-ben saját maga alá is írta az általa megírt oklevelet (34–35. sz.). 1599-ben egy név nélküli jegyzői szignót említenek (36. sz.). A 17. század eleji jegyzőkönyvi adatokból egyértelmű, hogy a jegyző folyamatosan a városi esküdtek egyike is volt, és e jelenség valószínűleg a 16. század közepéig visszavezethető. 1608 körülről ismerjük a jegyző járandóságát is. Pénzben valamivel többet kapott, mint a bíró fizetésének a fele: évi 25 forint és emellett a városi malomból négy köből gabona járt neki.⁹⁴

Egyéb városi tisztségek

A jegyző mellett a városokban a magisztrátus egyes feladatköreinek az ellátására az esküdtek vagy a polgárok közül választhattak, vagy megbízhattak tisztességes személyeket, akik a bírónak és a tanácsnak tartoztak felelősséggel. Ilyen hatáskör lehetett például a vásárfelügyelet, a szőlőfelügyelet, a tűzvédelem, a kocsmáltatás vagy a malomfelügyelet. A Magyar Királyság néhány

⁹⁰ Szász: *Mezővárosi írásbeliség* 20. (1572. okt. 26.) és MNL OL F 4 (Erdélyi országos kormányhatósági levéltárak, Gyulafehérvári káptalan országos levéltára, Cista comitatum) Colos, fasc. 3. Nr. 6. (1574. jan. 28., egyezség fogott bírák előtt, ezek egyike Márton deák, saját kezű aláírással.)

⁹¹ 31. sz.: Emericus Litteratus Vas, alias notarius huius oppidi Thorda et iuratus scriba cancellarię minoris; 1581. aug. 30.: MNL OL F 1 (Gyulafehérvári Káptalan Országos Levéltára, Libri regii [Erdélyi fejedelmek királyi könyvei]), 17. fol. 43v.

⁹² Az adatok a fejedelmi kancellárián dolgozó Kolozsvári János nevű írnokokkal, ill. a tordai kamaraispán János deák (Tordai János) keveredtek össze. Trócsányi: *Erdély központi kormányzata* 192–193, 201–202, 316, 319, 332, 364, 368; Orbán: *Torda város* 349, 366; Wolf: Tjvk. 59. 225. j. (életpálya- és családi adatok), lásd legújabban Dáné Veronka: „Országul választottuk... directorrá”. Kolozsvári János deák *fiscalis director* életútja (1549 k.–1610. április 3., Beszterce). In: *A magyar arisztokrácia társadalmi sokszínűsége, változó értékek és életviszonyok*. Szerk. Papp Klára–Püski Levente. Debrecen 2013 (*Speculum Historiae Debreceniense* 12.). 47–62, ebből 48–53. – a jogügyigazgatói karrierutakra lásd Bogdándi Zsolt: Az erdélyi és partiumi jogügyigazgatók a 16. század második felében. In: *Hivatalnok értelmiség a kora újkori Erdélyben*. Szerk. Bogdándi Zsolt–Fejér Tamás. EME, Kvár 2017 (Erdélyi Tudományos Füzetek 287.). 21–22.

⁹³ Szász: *Mezővárosi írásbeliség* 20; Wolf: Tjvk. 59. 220. j. (Nagy, másként Szabó Gáspár).

⁹⁴ Wolf: Tjvk. 28, eml. Orbán: *Torda város* 153.

városából már a késő középkorból akadnak ilyen tisztségekre adatok, de az újkori viszonyok felől visszatekintve inkább az említésük hiánya szembeötlő. A látszólagos hiány magyarázata, hogy az ellátandó feladatkörök egy része nem kapcsolódott az írásbeliséghez, ezért nem maradt nyoma, illetve a korszak városi okleveleiben egyszerűen csak azért nem szerepelnek külön ezek a tisztségek, mivel viselőik tagjai voltak a külső vagy belső tanácsnak, ezért városi belső ügyviteli iratok híján nem azonosíthatók.⁹⁵

Tordán sem tudunk efféle városi tisztségekről a 16. század utolsó harmadáig, pedig a város kiváltságai és jogállása révén élhetett a haszonvételek jogával, és a vásár feletti joghatósága is teljes volt.⁹⁶ Külön vásárbíró azonban a 16. század végén még nem volt. Az erre az időszakra vonatkozó, 1629-es (már idézett) kolozsvári tanúvallatás tanúi szerint a Keresztelő Szent János-napkor (június 24.)⁹⁷ Újtordán tartott sokadalmon a vitákat maga a bíró intézte el a helyszínen. Nyíró Mihály kolozsvári polgár így vallott erről: „*Tudom, hogy Szent János-napi sokadalom mikor celebráltak Új-Thordában, tehát az város bírója felment Új-Thordában egy polgár házában, s ott igazgatta az akkor esendő és törtéendő dolgokat tervény szerént. És mindenkor az Zekelj Ferenc házánál, az szegeletháznál voltak.*”⁹⁸ A vásárra azonban a bíró küldött ki felügyelőket, öröket,⁹⁹ ez pedig megfeleltethető a 17. századi jegyzőkönyvben szereplő *provisor fori* tisztségnek, amelyet inkább „vásárfelügyelőnek” tekinthetünk, bíraskodási hatáskör nélkül.¹⁰⁰

A szórványos, illetve visszakövetkeztetésre alkalmas adatok szerint már az 1580-as években biztosan volt városkapitány Tordán, aki a város védelmét irányíthatta és közrendjét is felügyelhetette; ugyanekkor a város zászlóját is említik.¹⁰¹ A sóvágók bírójáról már esett szó, 1584-ben Székely Gergely szenátor (későbbi főbíró) látta el ezt a tisztséget.¹⁰² A városi erdőterületek miatt nem meglepő, hogy erdőbírókat is alkalmaztak, feltehetően az 1590-es évektől. 1629-ben az említett Nyíró Mihály kolozsvári polgár így emlékezett vissza a tordai állapotokra: „*Az mely szálas erdejek volt is, azt is nem bírták mód nélkül, hanem az tanács erdőbírákat tartott benne. Senki hír nélkül egy ujnyi fát sem mert levágni benne (én is viseltem azt az tisztet ott), hanem kéremés [kérelem] szerént, az kinek mit engedett nagy szükségére az tanács.*”¹⁰³ Ugyancsak erősen valószínűsíthető a város környéki, a 15. századtól adatolt halastavak miatt tóbírói, illetve (mivel az 1570-es években a városnak már több malma is volt) malombírói tisztség is.¹⁰⁴ A szőlők

⁹⁵ Lakatos: *Mezővárosi testületek* 522; Uő: *Mezővárosi oklevelek* 73–74.

⁹⁶ Az 1291. évi kiváltságlevél szerint, vö. Bicsok: *Torda város* 13. Lásd még KvNLT. Dész v. lt. 212. sz. 2r: „az vám is [ti. a vásárvám] az város hasznára rendeltetett”.

⁹⁷ A 16. század derekán ekkor fogadták fel az egész évré szegődő, „főállású”, ún. posztós sóvágókat is a sóbányában. Oborni: *Erdély pénzügyei* 75.

⁹⁸ Kiss: *Ó- és Újtorda* 152, 158, 159, az idézet: 154. Ugyanezt a helyszínt említi a 6., 10., 14. és 18. tanú is, uo. 157, 158, 160.

⁹⁹ Kiss: *Ó- és Újtorda* 155. (2. tanú), 156. (5. tanú).

¹⁰⁰ Wolf: Tjkv. 25–26 (instrukciójuk).

¹⁰¹ Kiss: *Ó- és Újtorda* 153.

¹⁰² KvNLT. Dész v. lt. 212. 2r, eml. Wolf: Tjkv. 59. 217. j. 1603-ban és 1604-ben Györgyfalvi Mihály volt a sóvágók bírója (*iudex cisorum*), uo. 59, 60. A sóvágók ingatlanjaik, azaz „örökségeik” ügyében a 17. században is a tordai bíró alá tartoztak. Wolf: Tjkv. bev. 7.

¹⁰³ Kiss: *Ó- és Újtorda* 154–155. Nyíró valóban volt erdőbíró, de 1612-ben: Wolf jkv. 63. 245. j.

¹⁰⁴ Bicsok: *Torda kiváltságai* 15; Wolf: Tjkv. bev. 9, 10; a városi malmokról uo. 27. 159. j., 29. 165. j. és Szász: *Torda s Dész* 154–155; László mester „az Torday malom mester” volt 1575 körül Molnár János egyházfalvi jobbágy 1591. ápr. 21-i vallomása szerint, lásd MNL OL F 15 (Erdélyi országos kormányhatósági levéltárak, Kolozsmonostori konvent országos levéltára, Protocolla) X. köt. 149r–153v, de a „malommester” malomépítő, -karbantartó mestert jelölt, lásd

őrzésére pedig valószínűleg a 16. században is szőlőpásztort, azaz csőszet fogadtak fel, ennek a magyar nyelvű esküszövege 1603 körülről ismert.¹⁰⁵

A 17. századi városi tanácsulési jegyzőkönyv tisztújításokat rögzítő része az 1612. és 1613. évektől kezdődően név szerint felsorolja a városi tisztségeket, amelyekre a bíróval és tanácsstagokkal egyidejűleg választották meg, illetve jelölték ki az egyes polgárokat. 1612-ben *officiales diversi* megjelöléssel két templomgondnokot (*aediles*), egy ispotálymestert (*magister xenodochii*), két malombíró (*provisores molendini*), két tóbíró (*provisores stagnorum*), két borbíró (*provisores tabernarum*), két erdőbíró (*provisores silvarum prohibitarum* – egyikük éppen az említett Nyíró Mihály volt), egy városkapitányt és hét városi adószedőt, pontosabban számvevőt (*exactores rationum*) említettek. Közülük az egyik templomgondnok egyúttal az egyik malombíró volt, az ispotálymester a másik malombíró, a számvevők közül pedig három esküd, és ezek egyike egyúttal a városi jegyző.¹⁰⁶ E tisztségek betöltése tehát láthatóan nem határolódott el egymástól élesen, a jegyzőkönyv tanúsága szerint ugyanaz a polgár egyszerre vagy egymás után többfélét is viselhetett. Időnként év közbeni személyi változások is előfordultak, egyeseket nem említenek folyamatosan. A 17. századi jegyzőkönyv első részében több tisztségviselőnek, így a vásárfelügyelőnek, a csőszöknek, az erdőbíróknak a „hatásköri leírását”, instrukcióját is olvashatjuk.¹⁰⁷ Ezek a tisztségek nem igényeltek különösebb szakismeretet, így bármelyik tapasztaltabb polgár elláthatta őket. A már említett 1603 körüli státútum szerint az összes városi tisztségviselő köteles volt évente karácsony előtt két héttel elszámolni.¹⁰⁸

A városi tanács hatásköre, működése

Igazgatási feladatok

Az a 18–19. századi differenciált városi szakigazgatás, amely a közterület-felügyeleti, -fenn-tartási, közegészségügyi, kereskedelem- és iparfelügyeleti, tűzrendészeti, építésügyi, pénzügyi, illetve rend- és honvédelmi feladatokat sokrétűen ellátta, a közép- és kora újkorban még nem létezett. Csak szórványos adatokból tudunk következtetni a városvezetés hatáskörére, illetve az általa esetileg intézett feladatokra.

A magisztrátus hatásköre Torda város egész területére kiterjedt. Sőt, Torda a 17. század elején Kolozs mezőváros és Jára falu fellebbezési fóruma is volt. 1616-ból ugyanis ismerünk egy taksajegyzéket arról, hogy mennyit kell fizetniük a kolozsiaknak a különböző ügyek eljárási díjaként, iratkiállításért.¹⁰⁹ E fellebbezési fórumot Kolozs 1609. évi státútuma is említi. E gyakorlat a 16. század közepén alakulhatott ki, középkori eredetére nincs adat.¹¹⁰

Erdélyi magyar szótörténeti tár VIII. Gyűjtötte Szabó T. Attila, szerk. Vámszer Márta. Buk.–Bp. 1996. 125; 1573-ban egy eladott halastó a Szindi-völgyben a város malma és elhagyott nagy halastava mellett feküdt (26. sz.).

¹⁰⁵ Wolf: Tjvk. 26–27.

¹⁰⁶ Uo. 63.

¹⁰⁷ Uo. 25, 26, 43, 50.

¹⁰⁸ Uo. 29.

¹⁰⁹ Wolf: Tjvk. 34; Orbán: *Torda város* 153.

¹¹⁰ Rűsz-Fogarasi Enikő: Kolozs mezőváros 1609. évi limitációja. In: *Emlékkönyv Csetri Elek születésének nyolcvanadik évfordulójára*. Szerk. Pál Judit–Sipos Gábor. EME, Kvár 2004. 422–423. Említi még Bicsok: *Torda kiváltságai* 28.

A 16. század végén a városi nemesek is a városi joghatóság alá tartoztak, a közteherviselésben is osztoztak.¹¹¹ Báthory Zsigmond fejedelem 1581-ben rendelkezett a tordai nemesek városi teherviseléséről.¹¹² Mivel a kötelességek lényegében azonosak voltak, ebből általánosságban a polgárok kötelességeire is következtethetünk. A tavak, gátak, árkok, utak és hidak karbantartását a polgárok közösen végezték,¹¹³ ebben a nemes polgárok is kötelesek voltak közreműködni. Mindegyik polgárt jogállásra való tekintet nélkül beosztották a város őrizetére, éjjeli őrésre.¹¹⁴ A bíró és a tanács tudta nélkül senki sem építközhetett a városban, és a határban tavat sem létesíthetett.¹¹⁵ A borbehozatal a tanács engedélyéhez volt kötve, saját borát ki-ki csak meghatározott időszakban és feltételek mellett árusíthatta, ami megfelelt a város kocsmáltatási jogának.¹¹⁶

Ingatlanát mindenki a város előtt volt köteles adni-venni.¹¹⁷ Amikor 1579-ben fejedelmi parancsra a város tanúvallatást tartott néhai Dobos Miklósné pár évvel korábbi házvételi kölcsöne ügyében, az érintett házban lakó Szalay Balázs esküdt – az oklevél híján – az adásvétel körülményeiről azt vallotta, hogy az asszony annak idején „*bejöve azért Tordára ide, hívatá Pogány Miklóst, az akkori bírót es őelőtte tőn ilyen vallást, és Kolcsár Benedek előtt*”, hogy a házat eladta, a vételárat megkapta (31. sz.)¹¹⁸ A bevallás tehát a bíró és egy esküdt előtt történt.

A városi telkekre a szomszédoknak, illetve magának a városnak is elővételi joga volt; előbbire 1579-ből (31. sz.), utóbbira 1588-ból van példa.¹¹⁹ A magvaszakadt polgárok tulajdona a városra szállt. Az 1629-es kolozsvári tanúvallatáskor hetvenöt évesnek mondott Cibere Gergely polgár szerint „*tudom azt is, hogy az magvaszakatt jók az városra szállottak, és az város ellen az fejedelem semmit sem adott senkinek is*”.¹²⁰ A város középületei is ennek révén létesülhettek: ilyenek voltak részben az említett városi malmok, és talán egy ekként megszerzett városi telekre épülhetett a városháza (lásd alább), illetve 1569-ben a városi fürdőház is.¹²¹ A 16. század második felében a város tulajdonába került ingatlanokat el is adhatták, így szerezhettek bevételt a városi költségvetés számára. Az ilyenkor kiállított oklevelekben a külső tanács hozzájárulását is említve mindig megjelölték, hogy mire fordították a pénzt. 1559-ben egy halastavat adtak el Szócs Dénes esküdtnak, így 18 forintot „kegyes célra” (25. sz.) költöttek, 1567-ben két halastó 232 forintos vételárát az Aranyos folyón két városi malom építésére (27. sz.) fordították, 1571-ben pedig egy szőlőért az

¹¹¹ Kiss: *Ó- és Újtorda* 150., 154. (1. tanú), 155. (2. tanú).

¹¹² Gyulafehérvár, 1581. aug. 30. MNL OL F 1 vol. 17. fol. 43v–44r (megerősítette Bethlen Gábor 1628. ápr. 28-án); ismerteti Orbán: *Torda város* 127. Lásd még Szász: *Torda és Dés* 153. Egyező tartalmú fejedelmi megerősítő rendelkezés: Kolozsvár, 1581. máj. 8., MNL OL F 17 Torda, T. 1. fol. 555. Utóbbi adatot Szász Anikónak köszönöm.

¹¹³ Kiss: *Ó- és Újtorda* 150, 155. (3. tanú). De a posztós sóvágók nem tartoztak ezekben részt vállalni, lásd KvNLT. Dés v. lt. 212. sz. 1r.

¹¹⁴ Kiss: *Ó- és Újtorda* 150.

¹¹⁵ Uo. 152; Wolf: Tjkv. 29–30 (1609. évi statútum).

¹¹⁶ Wolf: Tjkv. 29 (6. pont), 30, 31–32, 33–34, 38–39 és bev. 11; Orbán: *Torda város* 128–129; Bicsok: *Torda kiváltságai* 14–15. – Ugyanerre Désen lásd Szász: *Dés városvezetése* 66–67.

¹¹⁷ Wolf: Tjkv. 32, bev. 9; Szász: *Torda és Dés* 151.

¹¹⁸ MNL OL F 25 1. fol. 43v.

¹¹⁹ Lásd még Wolf: Tjkv 32, 44, az 1613. márc. 31-i és 1665. aug. 5-i statútum, lásd még uo. bev. 9. A város elővételi jogára 1588-ban: EKjkv I. 588. sz., ismerteti Szász: *Torda és Dés* 151–152.

¹²⁰ Kiss: *Ó- és Újtorda* 151–152, 160 (16. tanú, idézve), 161 (20. tanú). Vö. Báthory Zsigmond 1602. máj. 1-jei privilégiumával: EFK I/3. 1908. sz.

¹²¹ EFK I/1. 113. sz. 1569. máj. 1.

ugyancsak Szöcs Dénes által kifizetett 38 forintot „mezővárosunk szükségletére”, feltehetően adósságtörlesztésre fordították (29. sz.).¹²² 1568-ban az Enyedre elszármazott Óragyártó Ferenc és özvegy édesanyja kérésére a magisztrátus a külső tanács jóváhagyása nélkül kötött megállapodást egy tordai piactéri házrészről, ami miatt 1588-ban Csipkés Péter, a külső tanács egyik tagja utólag tiltakozott, mivel a várost az akkor kötött egyezség állítólag megkárosította (28. sz.).¹²³

Mivel a város határát a polgárok osztatlanul, pontosabban évente, minden tavasszal újraosztva használták, Ótordán 1679-ig, Újtordán egészen 1720-ig¹²⁴ „határt külön nem bírtak, hanem tavasszal mind az ő-, mind az új-thordaiak egyben gyűlvén, úgy mentek ki földosztani. Az kaszálórétet is úgy bírták külömbözés nélkül”.¹²⁵ Ezért a városi kiadványokban csak háztelkek, kertek, a külterületen pedig halastavak, malmok és szőlők adásvétele fordul elő, szántóföldeké, réteké és kaszálóké nem.¹²⁶ A Tordára a 16. században beköltöző nemeseknek vagy megnemesített helyi lakosoknak a többi polgárhoz hasonlóan kellett a cenzust és adót fizetni, de nem voltak kötelesek külső szántót művelésre elfogadni.¹²⁷

Az erdélyi mezővárosok egyik regionális sajátossága már a késő középkorban az volt, hogy az elidegenített ingatlanok között halastavak is szerepeltek.¹²⁸ Különösen jellemző ez Tordára, ahol a város külterületén a patak völgyekben számos tavat létesítettek az évszázadok folyamán; a haltenyésztés a sózott hal mint kereskedelmi árucikk előállítására miatt is fontos lehetett. A fennmaradt városi kiadványok közül öt alkalommal fordul elő halastó átruházása, ebből három a város által magánszemélynek adományozott tó volt (13., 30., ill. 1., 25., 27. sz.).¹²⁹ 1559-ben Petessy Mihály szolgálataiért adományozott a város egy elhagyott halastavat, amely a Kolozsvári utca végén, a Sósptak medrében, a szőlők alatt feküdt.¹³⁰ Az oklevélre rájegyzett szöveg szerint azzal a feltétellel adták át, hogy a „Kolozsvári utca kertjei irányában az új tulajdonos egy töltést köteles építeni, nehogy a halastó víze esetleg megrongálja a kerteket”.¹³¹ Ezt egy korai építésügyi szabályrendeletnek is tekinthetjük.

Városháza

A középkor végi Magyarországon általában csak a legjelentősebb városokban találunk külön városházát mint „hivatali” épületet, mivel magától értetődött, hogy a városvezetés a mindenkori bíró házában ülésezik. A 16. századi magyar városfejlődés, az egyre öntudatosabb helyi

¹²² Vö. EFK I/3. 1504. sz. Báthory Zsigmond sóadományja Torda város számára évi segélyként a korábbi gyakorlat alapján.

¹²³ A szövegben „bizonyos ígérvényt avagy egyezséget” (*quadam promissionem seu compositionem*) áll, ebből a megállapodás mibenlétére nem tudok következtetni.

¹²⁴ Szász: *Torda és Dés* 152; Kiss: *Ó- és Újtorda* 151, 155–156 (3. tanú), 156 (4. és 5. tanú), 157 (7. tanú). A felosztásra Csipkés Elek kéziratában lásd Bicsok: *Torda város* 50 és Uő: *Torda kiváltságai* 12–13; Wolf: Tjvk. bev. 9.

¹²⁵ Kiss: *Ó- és Újtorda* 160–161 (18. tanú). – A „posztós” sóvágók mint helyi polgárok is ugyanúgy kaptak részt a határból (KvNLT. Dés v. lt. 212. sz. 1v): „soha az város nem fizetett semmit [a sóvágóknak], hanem az határbul, szántóföldbül es szénarébül az ő ríszek kijárt, most is kijár, sőt ugyan minden esztendőben az sóvágóktul szokás volt, hogy az predicatornak fizetenek...”

¹²⁶ Részletesen lásd Szász: *Torda és Dés* 152–153; ill. Uő: *Nemesek Désen* 424.

¹²⁷ MNL OL F 1 vol. 17. fol. 43v–44r. Désen ugyanez volt a helyzet, Szász: *Nemesek Désen* 424–425.

¹²⁸ Lakatos: *Mezővárosi oklevelek* 155.

¹²⁹ Lásd részletesen Szász: *Torda és Dés* 155–156.

¹³⁰ Az esetet ismerteti Szász: *Torda és Dés* 152.

¹³¹ 25. sz. (MNL OL F 25 1. fol. 38v): „hac interiecta condicione, quod versus hortos plateę Colosuar ucza aggerem talem construere debet, ne hortis incommodet aqua piscine.”

közösségek reprezentációs szándéka teremtette meg az igényt az állandó hivatali épületre.¹³² Így volt ez Tordán is, ahol a 16. századi oklevelek többször utalnak arra, hogy a városi tanács tagjai a szokásos törvénytálat napon összeültek. 1530-ban a „bíróház házába” való összegyülekezésük (8. sz.)¹³³ még ténylegesen a bíró lakhelyét jelenthette, de 1573-ban a „közügyeink irányítására szolgáló gyűlésházunk” alatt már nyilvánvalóan a városházát értették (30. sz.).¹³⁴

Az épület a 16. század derekán létesülhetett, a pontos időpont az oklevelek alapján nem derül ki, mivel általánosságban csak a tanácsülés helyszínére utalnak: az 1549-ben és 1559-ben (19., 21. sz.) kiállított okleveleit a magisztrátus „a gyűlésünk helyéről” (*de loco consistorii nostri*) adta ki. A városháza Ótorda központjában helyezkedhetett el; talán ugyanazon a helyen volt az 1580-as években a városi tömlőc is, amelyről 1629-es tanúvallomásaiban ifjabb Tordai István kolozsvári polgár említést tett.¹³⁵ Biztosan a városházán őrizték a már többször említett városi ládát: ebben kellett lenniük a város kiváltságleveleinek, a városi pecsétnyomóknak, a városkönyveknek és a különféle számadásoknak, ahogy az 1559. évi periratban is emlegetik (23. sz.).¹³⁶ Torda önreprezentációjának további kelléke volt a városi zászló, amelyre az 1580-as évekre vonatkozóan már van egy utólagos értesülésünk.¹³⁷

Törvénytálat és pecsételő napok

A fennmaradt városi oklevelek és levelek keltezései alapján következtethetünk a heti tanácsülési vagyis törvénytálat nap időpontjára, amelyen a bíró és az esküdtek összeültek és ítélték, határoztak az előttük megjelenők ügyeiben. (Ehhez a keletnap mellett a kiadványok tartalmát, az ügyek típusát is figyelembe kell vennünk.) Az ülést a bíró hívta össze.¹³⁸ A jelentősebb városokban az ügyforgalom miatt heti több ülésre is szükség volt, így Tordán is több ülésnapra számolhatunk. Az adatokat azonban „súlyoznunk” kell. A keltezések mintázata egymás melletti napokat is kiadhat, de ezek közül már nehéz megállapítani, melyik a tényleges ülésnap, és melyik keltezés csúszott át a következő napra.¹³⁹ Egyes városokból a 16. századból ismerünk olyan szabályt, hogy ebéd után a tanács már ne ülésezzen és ne döntsön, tehát az ügyek egy része másnapra maradhatott.¹⁴⁰ Másrészt a nem jogi természetű ügyekben keletkezett leveleket kisebb súllyal kell figyelembe vennünk. Ezek ugyanis sokszor nem magán az ülésnapon keltek, mert efféle rutinügyekhez nem volt szükség a teljes városi tanács jelenlétére. A legfontosabbak az

¹³² Judit Majorossy: From the Judge's House to the Town's House: Town Halls in Medieval Hungary. In: *Rathäuser als multifunktionale Räume der Repräsentation, der Parteien und des Geheimnisses*. Hrsg. von Susanne Claudine Pils et al. Wien–Bozen 2012 (Forschungen und Beiträge zur Wiener Stadtgeschichte 55.). 161–175, 193–194; Szende: *Trust* 292–298; Lakatos: *Mezővárosi oklevelek* 102–103; Gálfi: *Gyulafehérvár és uradalma* 53.

¹³³ MNL OL F 25 1. fol. 32v. „in domum iudicatus pro expeditione nonnullorum et certorum negotiorum nostre civitatis convenientibus et interxistentibus...”

¹³⁴ Uo. fol. 39r: „solito die nostre congregationis in domo nostri consistorii pro dirigendo publicis nostris negotiis convenissemus...” Vö. Szász: *Mezővárosi írásbeliség* 21.

¹³⁵ Kiss: *Ó- és Újtorda* 155 (3. tanú).

¹³⁶ Wolf: Tjkv. bev. 19; Szász: *Mezővárosi írásbeliség* 24.

¹³⁷ Kiss: *Ó- és Újtorda* 154.

¹³⁸ Uo. 155 (3. tanú).

¹³⁹ Vö. Szász: *Mezővárosi írásbeliség* 22.

¹⁴⁰ Lakatos: *Mezővárosi oklevelek* 94, Belényes 1451. évi kiváltságlevelében, idézi Csukovits Enikő: A középkori írástudók „munkaideje”. *Levéltári Közlemények* 63. évf. 1992. 11.

ítéletlevelek vagy peres ügyekben kelt bírói intézkedések voltak. Végül az adásvételi okleveleknél külön figyelniük kell arra, hogy ezek közül hány kelt az év ugyanazon napján vagy ünnepén.

A késő középkori és kora újkori városi írásbeliség egyik sajátossága ugyanis a pecsételési napok rendje: az adott esztendő vagy annak egy időszaka során megkötött örökérvényű ingatlanadásvételekről a kiállított okiratokat vagy az adott év egy időszakának meghatározott napján vagy az év legvégén hitelesítették, amikor a pecsételést megelőzően a már írásba foglalt okiratokat kihirdették, tehát a városi közösség egyes ellenérdekelte tagjainak, a szomszédságnak lehetősége nyílt az esetleges jogigényük megfogalmazására.¹⁴¹

Torda esetében két pecsételési napot teljes bizonyossággal azonosíthatunk: az egyik karácsony vigíliája (december 24.), a másik a pünkösd vigíliája, azaz az ünnep előtti szombat volt (lásd az 1. táblázat keletnap rovatában a „P” betűvel jelzett sorokat). Az előbbit a középkori adatok alapján korábban magam is gyanítottam, de meglétét Szász Anikó az 1526 utáni adatok bevonásával a pünködsdi időponttal együtt egyértelműen igazolta.¹⁴² Mindkét alkalom végig előfordul a vizsgált szűk két évszázadban; a karácsonyi pecsételési nap tíz, a pünködsdi négy alkalommal adatolt.¹⁴³ A karácsonyi időpont máshol is szokásban volt Erdélyben, például Désen.¹⁴⁴

A pecsételőnapon természetesen csak az oklevél kiállítása, kihirdetése történt, az adásvételről a bevallást már korábban, valamelyik törvénylátó napon tették meg a felek a tanács előtt. Erre az 1534-ben és 1573-ban kelt oklevelek utalnak is (9–10., 30. sz.).¹⁴⁵ Ugyanezért említették meg, hogy az ügylet ellentmondás nélkül zajlott le.

Azonban az ingatlanforgalmi ügyekről szóló oklevelek nem mindegyike kelt a pecsételőnapon. Az ekkorra datált tételeket leszámítva, és a többi kiadványt az említett módon, ügytípus, tartalom és fontosság szerint súlyozva egy-egy „páros”, tehát egymás melletti ülésnapot határozhatunk meg. Ezek a hétfő–kedd és a péntek–szombat.¹⁴⁶ Az előbbi párosból a hétfő törvénylátó nap voltát négy oklevél szövegesen is igazolja. Egyrészt az 1559. októberi perátküldő levélben leírták, hogy a per első tárgyalására a Demeter-nap utáni hétfői ülésnapon került sor (23. sz.), másrészt az ugyanebben az évben kelt, imént említett december 18-i bevallás is hétfői (24. sz.), harmadrészt 1579-ben Báthory Kristóf parancsára az említett Dobos Miklósné házvételi kölcsöne ügyében a tanúvallatást a jelentés dátumával egyezően a hamvazószerda utáni hétfőn tartották (31. sz.), negyedrész pedig 1591-ben két esküdt „a szokásos bírósági ülésünk napján” referált egy ügyben, ugyancsak hétfőn (35. sz.).¹⁴⁷ A keddi napra egy szöveges adat akad 1536-ból,

¹⁴¹ Lásd részletesen Lakatos: *Mezővárosi oklevelek* 97–101. A pecsételőnapot a hegyaljai mezővárosok anyagán azonosította Gulyás László Szabolcs: A hegyaljai mezővárosok középkori kiadványainak sajátosságaihoz (Adásvételi szerződések utólagos megpecsételése). *Agrártörténeti Szemle* 51. évf. 2008. 213–227.

¹⁴² Lakatos: *Mezővárosi oklevelek* 100–101, 607; Szász: *Mezővárosi írásbeliség* 23.

¹⁴³ Karácsony vigíliája: 1. (1424), 5. (1516), 9–10. (1534), 17. (1546), 24–25. (1559), 27. (1567), 29. (1571), 30. (1573); pünkösd vigíliája: 4. (1482), 19. (1549), 22. (1559), 36. (1599). – A 17. sz. ítéletlevelet csak fenntartással vehetjük figyelembe, mivel karácsony vigíliája 1546-ban a pénteki ülésnapra (lásd alább) esett.

¹⁴⁴ Szász: *Dés városvezetése* 62; uő: *Mezővárosi írásbeliség* 22–23; Lakatos: *Mezővárosi oklevelek* 100, 288.

¹⁴⁵ 1559-ben Sebestyén deák fiának a gyámjai az oklevél kelténél mindössze hat nappal korábban, dec. 18-án jelentek meg (24. sz.).

¹⁴⁶ A 17. századi jegyzőkönyv legkorábbi, 1611–1624 közötti adatai, bár a státútumok meghozatalában a külső tanács is részt vett, ezért nem mindig törvénylátó napon ülhettek össze, szintén hasonló, a hét első, ill. utolsó napjaira való megoszlást mutatnak (hétfő: 3, kedd: 4, szerda: 0, csütörtök: 2, péntek: 2, szombat: 2, vasárnap: 5 eset). Wolf: *Tjkv.* 30–34.

¹⁴⁷ 23. sz.: „quod feria secunda proxima ante Demetrii, die videlicet sedis nostre iudicarie, quando pro iurium administratione discussioneque et examine causarum causando ac faciendo moderativo iudicio in loco consistorii nostri more solito consedissemus...”; 24. sz. (MNL OL F 25 1. fol. 36v): „quod feria secunda proxima ante Thome apostoli,

amikor Lukács-nap előtti kedden üléseztek (12. sz.).¹⁴⁸ Az ülésnap ugyan az 1666. április 9-i városi perrendtartás szerint a kedd volt,¹⁴⁹ de a 15–16. századi adatokból a hétfő jelentősebbnek tűnik: egy hétfőre eső karácsonyi pecsételőnapot (29. sz.) leszámítva is hat esetben fordul elő a hétfői napi kelet (8., 23., 31–32., 34–35. sz.), ezek között három peres ügy fordul elő, míg kedden csak két kiadvány kelt (2., 12. sz.), és ezek közül csak a korábbi tekinthető fajsúlyosabb ügynek.

A másik ülésnappárból a péntek és a szombat egyaránt hat-hat alkalommal fordul elő. Ezek közül két-két példány peres ügyben kelt (17. és 21., ill. 15–16. sz.), de a szombatból négy esetben, amely az összes e napra datált ingatlanforgalmi ügyet jelenti, a pünkösdi vigíliájával egyezik, azaz pecsételőnapon keltezés fordul elő. Ezért csak a két peres ügyet vehetjük figyelembe, ezek pedig a pénteki napról átszúszott esetek lehetnek. A pénteki nap törvénytörő voltát az oklevelek szövege egyértelműen bizonyítja: a hatból (3., 13–14., 17., 21., 26. sz.) három esetben (13–14., 17. sz.) szerepel, ezek közül kettő ingatlanforgalmi ügyben kelt, egy pedig ítéletlevél.¹⁵⁰ Figyelemre méltó, hogy a pénteki keltezesek között a hamvazószerdát követő péntek (nagybőjt első péntekje) a 16. század második harmadától, 1537–1558 között három alkalommal is előfordul (13., 14., 21. sz.). Mivel Ótordáról ismerünk egy ezt követő szombatra eső éves vásárt (igaz, csak a 17. századból),¹⁵¹ e városi kiadványokat akár a sokadalom alkalmával megélenkült ügyforgalomhoz is kapcsolhatjuk – habár ilyen számban való fennmaradásuk a véletlen műve is lehet.

Mindez összecseng azzal is, hogy egy sokkal későbbi, 1799. évi városi rendelet alapján a városi magisztrátus a polgári peres ügyekre keddi és pénteki ülésnapot tartott. A pénteki napot Csipkés Elek szerint 1678-ban jelölték ki – újra – a kedd mellett.¹⁵²

Pecséthasználat

Mivel a vizsgált oklevelek többsége eredetiben nem maradt fenn, a városi pecséthasználatról csak korlátozott megállapításokat tehetünk. A legelső ismert, 3,4 cm átmérőjű pecsét ép lenyomata 1424-ből maradt ránk, az 1. sz. oklevél hátlapján.

A pecsét ábrája (1. ábra) háromszögű pajzs, amelynek mezeje hétszer vágott, a pajzs csücskénél kétoldalt egy-egy heraldikai lilium látható. Tehát a város birtokosa, azaz a magyar király címerének egy változata volt. Ez Torda királyhoz való tartozását fejezte ki, ezért a színezése a királyi címerhez hasonlóan vörös-ezüst lehetett, amit a vésnök a pólyák eltérő rovátkolásával jelzett is.¹⁵³

die videlicet sedis nostre iudiciarie, cum pro iurium administratione consedissemus...”; 35. sz. „cum nos solito quodam die sedis nostre iudiciarie pro iudiciorum administratione in consistorio nostro consedissemus...”

¹⁴⁸ MNL OL F 25 1. fol. 42v: „Quod feria tertia ante festum Lucę evangelistę, dum pro faciendo iudicio causantes consedissemus...”

¹⁴⁹ Thorda Constitútiói 61 és Bicsok: *Torda város* 50 (a 3. pont); ismerteti Orbán: *Torda város* 150.

¹⁵⁰ 13. sz. (MNL OL P 1960-66 Nr. 1. p. 12.): „cum una quadam die, sedis nostre iudiciarie pro administratione iurium consedissemus...”, 14. sz. (MNL OL F 25 1. fol. 29r): „una quadam die sedis nostre iudiciarie, dum pro administratione iurium consedissemus”, 17. sz. (Uo. fol. 30r): „cum una dierum sedis nostre iudiciarie pro iurium administratione consedissemus...”

¹⁵¹ Orbán: *Torda város* 165. 1. j.

¹⁵² Bicsok: *Torda város* 57.

¹⁵³ Torda város 1911. évi címerújításakor is ilyen színezéssel szerepeltetik, lásd 166. j. – A vágásos címerképet találjuk például Esztergom, Buda, Óbuda, Kassa és Besztercebánya címerében, de a másik országcímerem, a kettős kereszt is több város és mezőváros, pl. Lőcsé, Zsolna, Zólyom, Tata, Cseszte, Szakolca címerében is előfordul. – Darvasy Mihály: *Középkori városaink címereinek eredete és fejlődése*. Bp., 1942 (Palaestra Calasanciana 39.). passim; Bertényi Iván: Címerpajzson szereplő és pajzson kívüli ábrázolások: Buda város középkori címerpajzsa és annak külső díszei.

1. ábra

A pecsét köriratát a lenyomatok alapján csak töredékesen ismerjük; felül kissé jobbra kezdődik gótikus nagybetűkkel: + SIGILLVM [CIVI]VM DE TORDA [...], azaz a tordai polgárok pecsétje.¹⁵⁴ Efféle önmegnevezés a korai várospecsétjeinken jellemző, a középkor végén a köriratok már nem a polgárokat, hanem a várost nevezik meg, tehát „sigillum civitatis + városnév” szerkezetű lenne a szöveg.¹⁵⁵ A betűformák, a szöveg és a pecsét külalakja is mutatja a pecsét 14. századi voltát. E pecsétet nevezi a város 1444-ben (2. sz.) „városunk pecsétjé”-nek (*sigillum nostre civitatis*).¹⁵⁶

Az írásbeli adminisztráció fejlődése és növekedése már a késő középkorban szükségszerűen magával hozta a Magyar Királyság városaiban és mezővárosaiban az ügýtípusoknak és kiadványformáknak megfelelően a pecséthasználat differenciálódását, egyszerre több pecsét alkalmazását. Kisebb méretű pecsétet nyomtak például a nem örökérvényű levelekre, míg az ítéletlevelek és ingatlanforgalmi ügyekben kiállított oklevelek számára tartották fenn a nagyobb vagy nagypecsétnek nevezett pecsétet – amelyet korábban egyedülként alkalmaztak (tehát differenciáltak nem is neveztek meg). Ugyanez a folyamat Tordán is lejátszódhatott, mivel a város a 15. század végén már több pecsétet is használt. 1482-ben (3. sz.) említik a nagyobb pecsétet („nostrum sigillum maius”).¹⁵⁷ A kisebb pecsét első írásos említése 1580-ból maradt ránk,¹⁵⁸ de korábbi alkalmazása feltételezhető. A kisebb pecsét ép lenyomata a

In: *Változatok a történelemre. Tanulmányok Székely György tiszteletére*. Szerk. Erdei Gyöngyi–Nagy Balázs. Bp. 2004. 203–208. Az egész kérdéskörre részletesen lásd Uő: A vörös-ezüst sávozat funkciója néhány városunk címerében. In: *Eszmetörténeti tanulmányok a magyar középkorról*. Szerk. Székely György. Bp. 1984. (Memoria saeculorum Hungariae IV.). 425–448.

¹⁵⁴ A körirat végén egy olvashatatlan szó, esetleg egy szám áll. Entz: *Erdély építészete* 487. a városnevet „TORDD...” alakban olvassa, és ezután, a felirat végén egy R betűt feltételez. Orbán: *Torda város* 167. a feliratot hibásan közli.

¹⁵⁵ Szende: *Trust* 94–95.

¹⁵⁶ Az oklevélről a hátlapra nyomott pecsét teljesen lepergett, de a nyomának mérete alapján a korábbival azonos.

¹⁵⁷ MNL OL P 1960-66 Nr. 1. p. 10. (Refo 10612. 10. kép): „litteras nostrę civitatis munimine nostri sigilli maiori consignatas...”

¹⁵⁸ 33. sz. (MNL OL F 25 I. fol. 41r): Báthory Kristóf vajdához írt levelüket *sub minori sigillo prescriptę civitatis nostrę* pecsételték meg. Lásd Szász: *Mezővárosi írásbeliség* 29.

16. századból nem ismert, nyoma az 1591. évi, pátens formában kiállított oklevélen (35. sz.) látható, ennek alapján átmérője 2 cm lehetett.¹⁵⁹

A nagyobb pecsét 1482-ben még alighanem azonos volt az 1424-ben és 1444-ben is használt jelvényvel. De hogy meddig használhatták, és mikor kerülhetett sor újabb pecsétnyomó készítésére, az sajnos nem állapítható meg. A csupán teljes/tartalmi átírásban fennmaradt későbbi oklevelekben 1516–1549 között következetesen említik a nagyobb pecséttel való korroborációt (5., 8–9., 13–14., 17., 19. sz.). 1558 februárjában viszont egy egyezség írásba foglalásakor a magisztrátus „városunk hiteles pecsétjével” (*sigillo nostro civitatis authentico*) erősítette meg a kiadványt, majd ezt a méret nélküli pecsétre való hivatkozást látjuk 1559-ben is az ez évben kelt birtokosztályról, illetve adásvételről szóló oklevelekben (22., 24–25. sz.).¹⁶⁰ Mindegyik esetben a nagypecsétről lehetett szó, mivel 1571-ben és 1573-ban két adásvételi oklevelet ismét „mezővárosunk nagyobb pecsétjével” (*maiori sigillo oppidi nostri*, 29. sz.), illetve „nagyobb és hiteles pecsétünkkel” (*maiori et authentico sigillo nostro*, 30. sz.) erősítettek meg.¹⁶¹

Az eredeti kiadványok alapján úgy tűnik, hogy a 16. század második felében már nem a középkori, hanem egy újabb pecsétnyomót használtak a nagyobb pecséthez. Az 1543. júliusi, füzet alakú perátküldő levelet (16. sz.) ki kell rekeszteni a kérdés vizsgálatából. Ennek utolsó előtti oldalán egy ép, papírfelzetes pecsét található a szöveg alá nyomott helyzetben, amely elég zavarba ejtő: a város pecsétjének kellene lennie, de mérete jóval nagyobb, és négyelt pajzsú koronás országcímert mutat. A papírfelzeten keresztül nehezen kivehető pecsétkép alapján a címzett, Izabella királyné nagypecsétjéről van szó.¹⁶² Alkalmazását talán pótlólagos hitelesítés magyarázza, mivel a füzet külső oldalán a rájegyzés szerint a periratot a tordai jegyző, Pál deák küldte át a királyné bíróságához, és talán ezért (mivel nem a jegyző őrizte) nem hitelesítették városi pecséttel.¹⁶³ A szöveg pecsételésre vonatkozó záradékot nem tartalmaz. Mindenesetre ezt a tételt nem vehetjük figyelembe.

Az 1559. október 23-i és az 1580. január 25-i két eredeti perátküldő levélen (23., 32. sz.) hátlapi rányomott helyzetben található pecsétnyomatok mérete egymástól különbözik: az első esetben 3,8 cm, 1580-ban csak 3,2 cm átmérőjű. Az oklevelek a pecsételés módját nem említik. Nem zárható ki, hogy egyazon (újabb) nagypecsét lenyomatait látjuk, de az is megkockáztatható, hogy két külön pecsétről van szó: az első időben egybeesnék azzal, amikor méret megjelölése nélküli pecsétet említenek az oklevelek.¹⁶⁴ Az 1580. januári adatot árnyalhatja, hogy az alig két héttel későbbi, 1580. február 9-i, Báthory Kristófhhoz szóló, fentebb említett levél a szöveg szerint a kispecséttel volt hitelesítve (33. sz.), ráadásul az ugyancsak említett, 1591. októberi,

¹⁵⁹ A szövegben szereplő korroboráció: „presentes litteras nostras solito et minori sigillo oppidi nostri consignatas, munitas...” – Az oklevelet csupán digitális fényképfelvételen tanulmányoztam, a pecsétnyomot Balogh Zsuzsánna levéltáros és Avar Anton főlevéltáros (MNL OL) mérték le, segítségüket köszönöm.

¹⁶⁰ MNL OL F 25 1. fol. 37r, 38r, 42v.

¹⁶¹ Uo. fol. 37v, 40r.

¹⁶² Szinvyay Lázár: Beatrix és Izabella királynék pecsétjei. *Turul* 1. évf. 1883. 68–69 (2. ábra); Veress Endre: *Izabella királyné 1519–1559*. Bp. 1901 (Magyar történelmi életrajzok). 295 (89. kép), 513; Oborni: *Erdélyi országgyűlések* 116. (24. kép).

¹⁶³ MNL OL P 1960-66 Nr. 1. p. 20. (Refo 10612. 20. kép): „Transmissio Pauli Litterati notarii ad instantiam prudentis Mathei Nagh, acta sabbato post festum Margarethe.”

¹⁶⁴ E pecséteteket is Balogh Zsuzsánna és Avar Anton mérték le, köszönet érte. Az 1588. évi oklevélfüzet (34. sz.) fol. 45v oldalán található szöveg alá nyomott pecsétnyom az 1580. évvel látszik azonos méretűnek. – Désen is ebben az időszakban került sor pecsétnyomócsereére, lásd Szász: *Dés városvezetése* 63.

eredetiben fennmaradt pátens oklevél az adásvételi ügylet ellenére „mezővárosunk szokásos és kisebb pecsétjével” (*solito et minori sigillo oppidi nostri*, 35. sz.) lett megerősítve. Ez viszont az 1580. januári lenyomatnál egyértelműen kisebb méretű (mint említettem, 2 cm átmérőjű). A pecséthasználat és -váltások kérdését a 17. század eleji városi kiadványok segíthetnének a további kutatások során tisztázni. Újtorda 1619-ben a nemesítéssel együtt új címet is kapott, tehát saját pecsétjére is nyilván ezt helyezte.¹⁶⁵ A középkori eredetű (ó)tordai pecsétkép a 18. századra teljesen feledésbe merült, mert 1721-ben az akkori nemes város már teljesen más ábrájú, bányászszerszámokat, tölgyágot és a Tordai-hasadéket ábrázoló pecsétet használt.¹⁶⁶

A Magyar Királyságban a 15. század elején rögzült az eredendően barnás színű pecsétviasz megszínezésének gyakorlata a rangjelölés céljából. A legelőkelőbbnek a vörös színű viasz számított, köztes fokozatot jelentett a zöld, a legalacsonyabb rangú pedig a természetes, színezetlen viasz használata volt. A zöld pecsét használata a városi közösség tekintélyét mutatta, mert a vörös, illetve zöld szín alkalmazását külön királyi kegyből, kiváltsággént lehetett elnyerni. Ez a kiváltságolási folyamat időben elnyúlva a 16. században is tartott; városaink többségében a zöld viasz használatát engedélyező királyi rendelkezés nem maradt ránk.¹⁶⁷

Torda a 15. század első harmadában (1424-ben és 1444-ben, 1–2. sz.) még természetes színű pecsétet használt, és nem a rangosabb zöld színűt. A következő vizsgálható kiadvány az 1559. októberi, szintén perátküldő levél (23. sz.). Ezen a pecsétnyom már egyértelműen zöld színű. A zöld használatának uralkodói engedélyezését Torda esetében sem ismerjük; a kiváltság középkor végi, 1526 előtti megszerzése sem zárható ki. A zöld pecsétviasz alkalmazása 1559-től kezdve egyöntetű, az eredetiben tanulmányozható példányokon (32., 35. sz.) a pecsétnyom zöld; az 1599. évi oklevél (36. sz.) pecsétjéről pedig az átíró fejedelmi oklevél közli, hogy zöld színű.¹⁶⁸

Összegzés

A különböző szempontból vizsgált 15–16. századi városi kiadványok és egyéb okleveles adatok alapján Torda város írásbeliségének egy köztes szakaszát láthattuk. Ez az írásbeliség érzékelteti számunkra a korabeli városi társadalom és öngazgatása működését. Talán közhelyszerű, de a köz- és politikatörténeti korszakolásnak Torda város szempontjából sincs értelme: a település története folytonos, a 15. és 16. századi városi források szervesen összetartoznak, az 1526/1541 utáni adatok pedig segítenek a korábbiakat értelmezni, megmagyarázni.

A 15. század első harmadából fennmaradt legkorábbi tordai oklevelek már egy kiforrott, gyakorlottan működő városi írásbeliséget tükröznek, amely mögött egy tekintélyes királyi mezőváros korszerű igazgatási struktúráját mutató társadalma, városi közössége állt. Ezt bizonyítja

¹⁶⁵ A címerleírást lásd Orbán: *Torda város* 144.

¹⁶⁶ Uo. 167. – Utóbb, az 1911. aug. 3-án I. Ferenc József által adott új városcímerben a középkori és az újkori elemeket egyesítették: ezüst mezőben zöld domb közepén kétágú, lombos olajfa áll, ettől jobbra és balra egy-egy kék heraldikai liliom lebeg, az olajfa (tölgyfa) törzsén szív pajzsként a középkori vágásos címer látható. MNL OL K 19 Polgári Kori Kormányhatósági Levéltárak, Ófelsége Személye Körüli M. Kir. Minisztérium Lt., Királyi könyvek, 72. köt. 541–542.

¹⁶⁷ Lakatos: *Mezővárosi oklevelek* 83–87.

¹⁶⁸ Szász: *Mezővárosi írásbeliség* 29. okkal bizonytalan abban, hogy ez melyik pecsét lehetett; az ügýtípus alapján (ház adásvétele) a nagyobb pecsétnek kellene lennie, de az 1591. évi eredeti adásvételi oklevél (35. sz.) a kisebb pecsét alatt kelt.

a saját városi jegyző alkalmazása, a legkorábbi pecsét képeinek 14. századi volta is. A 16. század első felének adatai a városkönyvre, a városláda meglétére, a külső tanács szervezetére a városi öngazgatás folytonosságát és részben szervezeti fejlődését is sugallják. Az új polgári igények magukkal hoztak bizonyos szimbolikus és gyakorlati újításokat is. Előbbibe a városháza létesítése és a zöld pecsétviasz használata, utóbbiba a különböző városi alkalmazottak megjelenése, a külső tanács fokozottabb szerepvállalása és a 17. századi jegyzőkönyvből megismert aprólékos szabályozások előzményei sorolhatók.¹⁶⁹

Ugyanakkor ez a folytonosságot és szerves fejlődést tükröző adatsor jelzi azt is, hogy Torda város társadalmának a 16. század nagy, kataklizmaszerű politikai, gazdasági és vallási átalakulásai közepette gyaníthatóan csak korlátozott gyarapodásra és fejlődésre nyílt lehetőség.¹⁷⁰ A város öngazgatása a töredékes adatok alapján sem a tisztségek szintjén, sem az írásbeli adminisztráció szintjén nem vált érdemben összetettebbé, bonyolultabbá. Másfelől nézve viszont éppen a sok nehézség közepette egy folyamatosan működő városi öngazgatás a a polgárok erejét, öntudatát és teljesítményét érzékelteti.

Források híján persze részleteiben már feltérképezhetetlen, hogy a várost vezető polgári elit mennyire cserélődött, és mennyire lehetett erős a nemesek betelepülése. Inkább azt látjuk, hogy a városvezető családok szereztek nemességet a 16. század második felében.¹⁷¹ Torda bányászati-igazgatási és kereskedelmi csomópont volta,¹⁷² illetve országgyűlési helyszínként politikai centrum szerepe a város tekintélyesebb polgárai számára ekkortájt kellő előnyöket biztosítottak, hogy „jókor legyenek jó helyen”. Figyelemre méltó, hogy egy fejedelmi mezőváros polgáraiként is bekapcsolódhattak, bekerülhettek az erdélyi országos közéletbe. A városi polgárcsaládok befolyásosabb tagjainak sókamarai tisztségviselésén túl egyes tordai bírók 16. század közepi részvétele az országos adószedésben, némelyik tordai jegyző fejedelmi kormányzati szerepvállalása mind-mind mutatja Torda város jelentőségét a 16. század második felében.

Függelék

Az ismert tordai bírók és esküdtek a kezdetektől 1602-ig

A tordai városi tisztségviselők listáját ismereteim szerint először Orbán Balázs publikálta.¹⁷³ Ennek középkori része azonban hiányos, hibás,¹⁷⁴ és forrásadatokkal nem pontosan hivatkozott. Ehelyütt az 1603-mal kezdődő városi jegyzőkönyv előtti időszak adatait gyűjtöttem össze. Mivel a tordai tisztújítás időpontja (illetve ennek esetleges 16. századi változása) pontosan nem állapítható meg, a bírókat és esküdteket külön-külön, egyszerű időrendben sorolom fel. Helytakarékoságból – amennyiben e sorozat közli – 1389-ig csak az Erdélyi okmánytár I–V. köteteit idézem, a kiadások és további közlések adatai onnan kereshetők ki. A csak számmal jelölt

¹⁶⁹ Vö. Szende: *Trust* 324–332, bár az ott bemutatott „fejlődési lépcsők” korábban mentek végbe.

¹⁷⁰ Vö. Oborni: *Erdély pénzügyei* 74, 78.

¹⁷¹ Vö. Szász: *Nemesek Désen* 424, 430.

¹⁷² Lásd pl. Bicsok: *Torda város* 15, 16; Wolf: *Tjkv. bev.* 5–6.

¹⁷³ Orbán: *Torda város* 154–161.

¹⁷⁴ Pl. Orbán: *Torda város* 156. 1494-ben említ egy Zuchak János nevű bírót, aki valójában a kiküldött vajdai ember. DL 30477., kiad. Thorda Constitúciói 187, magyar ford. uo. 223.

tételek az 1. táblázatban szereplő városi kiadványokat jelölik. A forrásszövegekben szereplő és pontosan nem azonosítható névalakok *dólt betűvel* állnak. A bírók és esküdtek neve után szintén *dólt betűvel* tisztségüknek a forrásban szereplő alakja található; a bírók esetében elhagytam, ha a tisztségnév egyszerűen *iudex*. A személyekre vonatkozó további adatokat jegyzetben közlöm.¹⁷⁵

bíró (*iudex*)

1315. júl. 3. Péter *villicus* (Anjou XIX. 528. sz., megjegyz. = LR III. 66.)
 1335. aug. 28. István *villicus seu iudex* (Anjou XIX. 528. sz. = LR III. 66.)
 1359. dec. 21. Lőrinc fia János és Ábrahám fia Bálint *iudices de Thorda* (EO III. 1108. sz. = LR III. 65.)¹⁷⁶
 1366. máj. 22. *Zumuro/Zwmuro* fia János, Péter fia Benedek és Imre fia János *iudices civitatis Thordensis* (EO IV. 468. sz. = DL 28742., DF 252903. Wass oklt. 136. sz.)
 1377. máj. 5. Nagy Benedek (EO IV. 278. sz. = LR III. 65.)
 1391. máj. 16. és nov. 8. Kelemen (ZsO I. 2243., 2264. sz. = DL 30405.)¹⁷⁷
 1405. máj. 29. *Magycha*-i Benedek (LR III. 64.)
 1411. jan. 29. Pogány (dictus) István (ZsO III. 97. sz. = DL 28777.)¹⁷⁸
 1421. júl. 31. *Sompol* (dictus) Simon (LR III. 70.)¹⁷⁹
 1424. dec. 24. Szindi János (1. sz. = ZsO 1518. sz.)
 1436. ápr. 20. Tamás (LR III. 60.)
 1444. dec. 28. Balog (dictus) Péter (2. sz.)
 1455. júl. 30. Jó Gergely (KmKjkv I. 1215. sz.)¹⁸⁰
 1467. márc. 20. Kovács Benedek (LR III. 59., 61.)
 1475. jún. 6. *Pechy* (dictus) István (LR III. 63.)
 1482. máj. 25. Perc Antal (4. sz.), júl. 21. után: Percsütő Antal (KmKjkv I. 2385. sz.)
 1491. aug. 10. *Tyuch* (Tynchen?) Zsigmond (LR III. 58., 64.)
 1516. dec. 24. Kónya Balázs (5. sz.)
 1520. Pesthy Péter (6–7. sz.)
 1530. febr. 28. Farkas István (8. sz.)
 1534. dec. 24. Mike János (9–10. sz.)¹⁸¹
 1536. okt. 17. Fazekas László (12. sz.)
 1537. febr. 16. Fazekas László (13. sz.)
 1538. márc. 8. Nagy Máté (14. sz.)

¹⁷⁵ Az eddigiekben nem szereplő bibliográfiai rövidítések: Anjou XIX. = *Anjou-kori oklevéltár* XIX. 1335. Közreadja Kristó Gyula–Makk Ferenc. Bp.–Szeged 2004; ETA I. = *Erdélyi Történelmi Adatok*. Szerk. Mikó Imre. I. köt. Kvár 1855.

¹⁷⁶ Orbán: *Torda város* 124–125. és 159. a hibás másolat alapján 1349. éviként.

¹⁷⁷ Egyházfalva és Torda határjárásakor, ismerteti Orbán: *Torda város* 94–96.; a ZsO I. 2243. tévesen 2273. sor-számúként nyomtatva.

¹⁷⁸ 1424. dec. 24-én volt bíróként említik (1. sz. = ZsO XI. 1518. sz.).

¹⁷⁹ Rokona lehet az 1418-ban erdélyi kanonokságot kérvényező Tordai *Zompol* János klerikusnak. ZsO VI. 2060. sz.

¹⁸⁰ 1454. febr.-ban helyi lakos, KmKjkv I. 1146. sz. (ekkor Pogány Miklóssal valószínűleg esküdt), 1459. aug. 16.: helyi lakos, uo. 1369. sz., 1467: esküdt (lásd ott), 1472. júl. 31.: helyi lakos, malomtulajdonos, DL 62897.

¹⁸¹ Szöcs András az 1520-as évekre (Entz: *Erdély építészete* 488. szerint 1515 körülre) keltezhető végrendeletében említi, hogy adósa Mikének mint tordai polgárnak 54 Ft-tal: DL 30244., p. 1. 1520-ban egy kivonatban ismert városi kiadvány szerint Mike Kolozsvári Szabó Györggyel kötött valamilyen egyezséget (7. sz.) Volt bíróként említik 1549. jún. 8-án (19. sz.) és 1558. febr. 25-én (21. sz.), utóbbi alkalommal esküdt. A további adatokat lásd az esküdtéknél.

1546. dec. 24. Nagy Máté (17. sz.)¹⁸²
 1547. Fazekas László (21. sz.)¹⁸³
 1548. Fazakas László (18. sz.)
 1549. jún. 8. Szabó Tamás (19. sz.)¹⁸⁴
 1554. Nagy Máté (20. sz.)
 1558. febr. 25. Sebestyén deák (21. sz.), aug. 11. és szept. 2. (Berger II. 2452., 2456. sz.)¹⁸⁵
 1559. máj. 13. Dobos Miklós (22.), okt. 23. és dec. 24. (23., 24–25. sz.)¹⁸⁶
 1567. dec. 24. Vermes János (27. sz.)¹⁸⁷
 1571. dec. 24. Járay Antal (29. sz.)¹⁸⁸
 1573. dec. 24. Lénárt Balázs (30. sz.)¹⁸⁹
 1579. márc. 9. Pogány Miklós *iudex oppidi Thorda* (31. sz.)¹⁹⁰
 1584. márc. 22. Vágó (*Wago*) Albert *iudex primarius* (KvNLT. Dés v. lt. 212. sz. 1r)¹⁹¹
 1585. Pogány Miklós (ótordai [mai katolikus] templom kerítőfalának felirata, közli Orbán: *Torda város* 366.)
 1589. Pogány Miklós (unitárius iskolaépület felirata, közli Orbán: *Torda város* 251., 367.)
 [1580-as évek] Székely Gergely (Kiss: *Ó- és Újtorda* 157.)¹⁹²

¹⁸² Ugyanekkor, 1546 decemberében egy ház becstüjére a felek által felkért és kiküldött értékbecslő bizottság egyik tagja (17. sz.). 1558 februárjában volt bíróként említik (21. sz.).

¹⁸³ Ebben az 1558. februári bevallásban néhai, a bevallás szövegében (MNL OL F 25, 1. fol. 31r–v): „anno abhinc circiter millesimo quingentesimo quadagesimo septimo, tempore iudicatus circumspecti condam Ladislai Fazakas...”.

¹⁸⁴ 1558 februárjában volt bíróként említik (21. sz.).

¹⁸⁵ Korábban, 1550. febr. 5-én városi jegyző, felesége Dézsmás Benedek leánya: Katalin (KmKjkv II. 5002. sz.).

¹⁸⁶ Feltehetően azonos az 1520-ban szereplő városi polgárral, akinek felesége Péter deák özvegye (6. sz.), ugyanabban az évben Kolozsvári Szabó Györggyel kötött egyezséget a város előtt (7. sz.). 1579-ben néhai Dobos Miklósné házveteli kölcsönének ügyében tartottak vizsgálatot (31. sz.).

¹⁸⁷ A családra lásd Wolf: *Bethlen* 511. A fia, ifj. János 1606-ban és 1606-ban is bíró (megszakításokkal 1637-ig). Wolf: Tjkv. 61. – Orbán: *Torda város* 156. Kemény József *Diplomatarii Transilvanici Appendix XI. 29.* alapján. (vö. EFK I/1. János Zsigmond királyi könyvei 52/113. sz.) 1568-ra Takácsi(!) Gált említi bíróként. A tartalmilag idézett forrás az 1568. jún. 29-i keltű, MNL OL F 17 Erdélyi Országos Kormányhatósági Levéltárak, Kolozsmonostori Konvent Országos Levéltára, Cista comitatuum, Torda T. 37. jelzetű kolozsmonostori jelentéssel azonos, ebben Takács Gál Egyházfalva bírójaként szerepel. – Orbán: *Torda város* 157. a következő, 1569. évre Szaniszló Albertet, egyúttal unitárius főgondnokot nevezi meg bírónak Fosztt István: *Historia ecclesiastica Trasilvano-unitaria* c. kétkötetes kéziratának I. 391. alapján, azonban az adat elírás lehet a szintén téves 1596 vagy 1669 helyett; Szaniszló Albert 1592-ben bíró (lásd alább), egy hasonló nevű rokona 1666-ban esküdött, 1662–1664 között sókamrai számtartó, 1666-ban városi esküdt volt. Wolf: Tjkv. 46–47, 76. 289. j.

¹⁸⁸ A családra lásd Wass oklt. 105. 55. j.

¹⁸⁹ 1591. márc. 6-án Nagy István jobbágy a tanúvallomásában a bírói hivatalviselését említi, dátum nélkül: MNL OL F 15 X. köt. 83r–101v.

¹⁹⁰ Vö. Kiss: *Ó- és Újtorda* 159. Az 1629-ben 55 évesnek mondott Ludvegi Gáspárné vallomása szerint „azt is tudom, hogy mind szőlőhegyet, szántóföldet, kaszálórétet egyaránt bírtak mindkét részről [ti. az ó- és újtor daiak] Pogan Miklós idejétől fogva...”. Az adatot Kiss András uo. 368. 62. jegyzetben az 1440-es évekbeli Pogány Miklósról értette (akinek bíró voltáról nem tudunk). Ehelyett a 16. század végi bíróra vonatkozatható.

¹⁹¹ Oculi vasárnap megtartott tanúvallatás a sóvágók és a város jogviszonyairól (a keltezést ónapár szerint számítom).

¹⁹² A keltezés feltételezés. Polczi János, körülbelül 66 éves tordai születésű ember 1629. márc. 28-án felvett tanúvallomásában: „Tudom, hogy Új-Thordában is volt bíró, mert emlékszem egy Zekelj Gergely nevű bíróra, szolgáltam is. Akkor pedig Ó-Thordában nem volt más bíró, és az igazgatta minden rendekből mind az két várost.” Polczi ifjúkorában szolgálhatta a bírót, és nem tudjuk, hogy Székely akkor éppen bíró volt-e. Uo. 158. a 11. tanú, a 46 éves Kecskeméti másként Szabó János még pontatlanabban emlékezett az ugyanakkor felvett vallomásában: „Úgy teccik, hogy Zekelj Ferenc(!) új-thordai ember lévén volt bíró, bizonyoson nem tudom.” (Székely Ferenc Újtordán lakó polgár sarokházánál

[1580-as évek] Dobos Fábián¹⁹³

1591. feb. 9. Csipkés György (EFK I/3. 1404. sz.), okt. 28. *iudex primarius* (35. sz.)

1592. febr. 21. Szaniszló Albert (MNL OL F 15 X. köt. 166v.)

1599. máj. 29. Csipkés György *iudex primarius* (EFK I/3. 1670. sz. = 36. sz.)

1601. [aug./szept.] Csipkés György *az város bírója* (halála: ETA I. 202.)

esküdtek (*iurati, senatores*)

1315. júl. 3. Ábrahám *hospes* (Anjou XIX. 528. sz., megjegyz. = LR III. 66.)¹⁹⁴

1377. máj. 5. Ábrahám fiai: Bálint és Benedek, Simon fia János és Ronda-i (dictus) Mihály, *iurati* (EO IV. 278. sz. = LR III. 65.)¹⁹⁵

1391. máj. 16. és nov. 8. Zompol Gergely, Simon fia János, Bakó fia Jakab *iurati* (ZsO I. 2043., 2264. sz. = DL 30405.)¹⁹⁶

1393. okt. 6. Bakó fia Jakab *iuratus civis* (LR III. 65.)

1405. máj. 29. Egyed fia Mátyás *civis* (LR III. 64.)

1411. jan. 29. Zompol (dictus) Gergely és Margithay (dictus) Mátyás *iurati cives* (ZsO III. 97. sz. = DL 28777.)

1422. nov. 25. Máté deák és Péter (LR III. 61.)¹⁹⁷

1436. ápr. 20. Péter deák *iuratus civis* (LR III. 60.)

1454. febr. Jó Gergely, Pogány Miklós helyi lakosok (tiszttség nélkül, bevallást tesznek; KmKjvk I. 1146. sz.)¹⁹⁸

1467. márc. 20. Jó Gergely és Abronch (dictus) Pál *iurati cives* (LR III. 59., 61.)

1469. febr. 25. László deák *iuratus civis* (DL 28413., KmKjvk. I. 1840. sz.)

1475. jún. 6. László deák *iuratus civis* (LR III. 63.)

1491. aug. 10. Makray János *iuratus civis* (LR III. 58.)

1537. febr. 16. Nagy Máté *civis iuratus* (13. sz.)

1542. dec. 12. Mike János, Nagy Máté, Szabó Péter, Székely Tamás *iurati cives* (16. sz., p. 17.)

1543. júl. 14. Nagy Máté *civis iuratus* (16. sz., p. 1.)

1558. febr. 25. Mike János és Sóvágó Márton *iurati cives* (21. sz.)¹⁹⁹

bíráskodott a Szent János-napi sokadalom alkalmával a bíró, lásd uo. 154., 157., 158.) – Székely Gergely 1584-ben esküdt polgár és a sóvágók bírója, 1603-ban és 1605-ben főbíró volt. Wolf: Tjvk. 59 és uo. 217. j., 61; Székely Ferenc 1591-ben adatolt esküdként (lásd alább), és az 1590-es években lehetett bíró is, pontosabb adat előkerüléséig csak az esküdtek sorában szerepeltetem.

¹⁹³ A keltezés feltételezés. A tordaiak és alsószentmihályfalvi birtokosok perében Várfalvy Miklós szindi jobbágya, Györke Antal 1591. márc. 6-i vallomásában említi, hogy e bíró idejében őrizte a vitatott területen a barmokat. MNL OL F 15 X. köt. 149r–153v.

¹⁹⁴ Orbán: *Torda város* 156. tévesen német bírónak tekintí. Esküdt volta feltételezés a cselekmény alapján.

¹⁹⁵ Orbán: *Torda város* 156. említése tévesen 1359. éviként, és „Ronda” helyett hibás „Kende” névalakot említ. Randa Mihály a Kolozs megyei Nádason volt részbirtokos, 1414-ben két fiát, Benedek tordai polgárt és László váraljai plébánost említik. ZsO IV. 2231. sz.

¹⁹⁶ Egyházfalva és Torda határjárásakor, ismerteti Orbán: *Torda város* 94–96.; a ZsO I. 2243. tévesen 2273. sorszámmiként nyomtatva. – *Zompol* Gergely mint polgár, malombérlő Egyházfalván, 1393. jan.: ZsO I. 3784. sz.

¹⁹⁷ „Matheus litteratus et Petrus iuratus, cives civitatis nostre” – az első személy akár bíró is lehet (csak a titulus kimaradt a szövegből).

¹⁹⁸ Esküdt voltuk csak feltételezés a cselekmény alapján.

¹⁹⁹ 1559. máj. 13-án Mike János piactéri házát említik, esküdt voltának megjelölése nélkül (22. sz.).

1559. dec. 28/24. Sóvágó Márton és Péter deák *concives nostri, iurati* (24. sz.)²⁰⁰
1568. jún. 14/29. Mike Ferenc és Nagy Antal *iurati cives et senatores* (MNL OL F 17 Torda, T. 37.)²⁰¹
1571. dec. 24. Szöcs Dénes *iuratus civis* (29. sz.)²⁰²
1573. dec. 24. Szöcs Dénes *iuratus civis* (30. sz.)
1579. márc. 9. Szalay Balázs és Szabó Ferenc *iuratus civis*, Kolcsár Benedek *iuratus* (31. sz.)²⁰³
1584. márc. 22. Pogány Miklós, Dési Mihály, Csipkés György, (ifj.) Szöcs István, Ölyvösi (Eölweösy) Bálint, Szöcs Jakab, Szalay (Zalai) Balázs, Nagy Antal, Gál (Gall) Bálint, Székely Gergely *iurati cives ac senatores* (KvNLT. Dés v. lt. 212. sz. 1r), ugyanakkor Székely Gergely egyúttal *iudex salicidarum* (uo. 2r)²⁰⁴
1588. febr. 25. Csipkés Péter *iuratus civis e numero quinquaginta electorum patrum* (KmKFjkv I. 669. sz.)
1588. jún. 7/22. Szöcs (Pellio) Jakab és Dombi György *iurati cives* (MNL OL F 17 Torda B. 29.)²⁰⁵
1588. nov. 11. Szentgyörgyi Sebestyén, Daróczi János *senatores* (EKjkv. I. 588. sz.)²⁰⁶
1589. febr. 6/21. Szöcs István és Szabó István *iurati cives* (MNL OL F 17 Torda S. 8.)²⁰⁷
1591. ápr. 21./máj. 6. Csipkés Péter és Székely Ferenc *iurati cives* (MNL OL F 15 X. köt. 149r–153v)²⁰⁸
1591. okt. 28. Gáspár deák és (ifj.) Szöcs István *iurati, concives nostri* (35. sz.)²⁰⁹
1599. máj. 29. Dombi György *iuratus, concivis noster* (EFK I/3. 1670. sz. = 36. sz.)
1602. ápr. 6/21. Szegeledi Gáspár *iuratus civis* (MNL OL F 17 Torda Z. 4.)²¹⁰

²⁰⁰ Dec. 18-án tettek bevallást a tanács előtt mint néhai Sebestyén deák (volt bíró) fia, a kiskorú János gyámjai, 24-én kelt az erről szóló oklevél.

²⁰¹ Az özv. Vadai Jánosné Tordai Szabina részére iktatott malom szomszédai. Jún. 14-én a birtokba vezetés és iktatás történt, jún. 29. a jelentés dátuma.

²⁰² 1554-ben egy, csak kivonatban ismert városi ítélettel szemben Hencz(?) Mátéval pereskedett (20. sz.). Szöcs(i) István és Dénes 1559 májusában osztoztak meg tordai javaikon (22. sz.).

²⁰³ 1592. jan. 25-én és aug. 1-jén Szalai (Zalay) Balázs néhai tordai lakos leányait: Sárát és Katát említik (MNL OL F 15 X. köt. 195v–196r, 198r–199r).

²⁰⁴ Oculi vasárnap megtartott tanúvallatás a sóvágók és a város jogviszonyairól (a keltekezést ónapjár szerint számított). – Szöcs Jakab 1569-ben háztulajdonos: EFK I/1. 113. sz.

²⁰⁵ Bornemisza János udvari főkapitány gyéresi és mezőtótháti részirtokba történő iktatásakor Torda mezőváros képviselő szomszédok. Jún. 7-én a birtokba vezetés és iktatás történt, jún. 22. a jelentés dátuma. – Dombi 1603-ban *senator convocatus*, ugyanabban az évben meghalt. Wolf: Tjkv. 59 és 60. 227. j.

²⁰⁶ Daróczi 1603-ban is *iuratus civis*, ill. *senator convocatus*, újtordai lakos. Wolf: Tjkv. 59. és uo. 219. j.

²⁰⁷ Febr. 6-án a nevezett esküdtek Torda mezőváros nevében ellentmondtak Sombori László Egerbegy birtokrészebe való beiktatása ügyében egy Sóstórok nevű vitás terület miatt; febr. 21. a jelentés dátuma.

²⁰⁸ Ápr. 21-e a határjárás és tanúvallatás napja, máj. 6. a kolozsmonostori jelentés dátuma. Ugyanekkor uo. Kádár Boldizsár egyházfalvi bíró is vallomást tett. – Székely Ferenc polgár újtordai házában bíraskodott az 1580-as, 1590-es években az ottani Szent János-napi sokadalom alkalmával a bíró, lásd fentebb Székely Gergely bíróságánál.

²⁰⁹ Gáspár deák valószínűleg az 1596-ban nemességet nyert Nagy, másként Szabó Gáspárral azonos, aki 1603-ban is esküdt volt. Wolf: Tjkv. 59. 220. j. Egyúttal 1588–1591 között városi jegyző is (34–35. sz.).

²¹⁰ Zlatar (Zlatari) Mátyás részére iktatott tordai főtéri kőház, ill. Varga utcai malomrész szomszédja. Ápr. 6. a birtokba vezetés és iktatás, ápr. 21. a jelentés dátuma.

The Self-governing Structure of Turda/Torda and Its Activity until the End of the 16th Century

Keywords: local government, town charters, judge, council, notary, seal

The self-government organisation of Turda/Torda in the 15th-16th century can only be deduced from sporadic sources due to the decay of the town archives in 1601. We know only 31 issues between 1424 and 1599. Although the town consisted of two quarters (Old and New Town), it was led by one inner council of one judge and twelve jurors before 1619. According to their privileges, they were freely elected annually. It is not possible to determine the exact date of the elections until the second half of the 16th century, then it was probably around New Year's Day or Epiphany. The election was made by the "fifty men", the external council. The written administration was carried out by the notary, who also wrote the town book. This office is recorded from 1411, the town book is mentioned in 1535. Other town officials (forest judge, wine judge, ward of the vineyards, lake judge) are only recorded from the very end of the 16th century. The weekly sessions of the inner council were held on Mondays–Tuesdays and on Fridays–Saturdays. In the case of real estate matters, charters were often issued on 24 December or on the vigil of Pentecost ("sealing day"). Torda used a single seal until the end of the 15th century, then a larger and a smaller one. The coat of arms was a variant of the Hungarian royal coat of arms with red and silver cut. This was forgotten by the 17th century.

György Árpád Botond

Marosvásárhely archontológiája, 1604–1700

Oborni Teréz 2006-ban megjelent tanulmányában a fejedelemségkori Erdély várostörténet-kutatóinak feladataival kapcsolatban megállapította, hogy több kérdése van a kutatóknak, mint amennyire választ lehet kapni, és számos esetben alapkutatásokra és forrásfeltárásokra lenne szükség.¹ A következőkben az említett hiányosságokat szeretném legalább Marosvásárhely vonatkozásában pótolni, amennyire a forrásadottságok ezt lehetővé teszik. A cél a városi archontológia publikálása mellett a városi vezetőréteg átalakulásainak, feladatai változásainak rövid bemutatása. Jelen tanulmány az 1604–1700 közötti időszakot dolgozza fel. A település kétszeri kifosztása és felégetése a tizenöt éves háború során a városi elit tekintetében hozott ugyan változásokat, de gyökeres törést nem okozott. A tizenöt éves háború végét követő időszakban az önvédelmi lehetőségek erősítése, illetve a szabad királyi városi cím elnyerése egyértelmű céljává vált a város vezetésének.² Ugyanekkor sikeresen újra szervezték a település belső életét is, és ez valószínűleg az írásbeliségre is jelentős hatást gyakorolt. A jelenleg fennmaradt városkönyvet, illetve az ítélezési jegyzőkönyvek lejegyzését is 1604-ben kezdték el.³ Számos korábbi dokumentum, amelyek nem bírtak jogbiztosító erővel, a város kifosztása során elpusztulhatott, az 1604 előtti Székelyvásárhelyről sok esetben csak feltételezésekre bocsátkozhatok.

Az erdélyi középkori és kora újkori teljes városvezetésre kiterjedő archontológiák hiányát jelezte Szabó András Péter Beszterce fejedelemségkori kormányzatáról és elitjéről szóló tanulmányában.⁴ Módszertani szempontból ki kell emelnem H. Németh István nevét, akinek munkáit kutatásom során mintaként használhattam.⁵ Ebben a tekintetben elsősorban Kassa városáról készült archontológiáját hasznosíthattam, Kuzma Dórának a besztercebányai esküdtekről szóló munkája mellett.⁶ Magyarországhoz viszonyítva Erdélyben ritkábban találkozhatunk archontológiai jellegű összeállításokkal. Régebben Binder Pál közölte Kolozsvár késő középkori és kora újkori

György Árpád Botond (1992), PhD, egyetemi tanársegéd, BBTE Történelem és Filozófia Kar, Magyar Történeti Intézet, arpad.gyorgy@ubbcluj.ro

A tanulmány a Székely Előfutár 2021. évi ösztöndíja támogatásával készült.

¹ Oborni Teréz: A fejedelemség-kori erdélyi várostörténet kérdéseiről. *Urbs. Magyar várostörténeti évkönyv* 1. évf. 2006. Bp. 133–158., különösen 147–148.

² Pál-Antal Sándor: *Marosvásárhely története a kezdetektől 1848-ig*. Marosvásárhely 2009. (A továbbiakban Pál-Antal: *Marosvásárhely története*) 45.

³ A Román Nemzeti Levéltár Maros Megyei Igazgatósága, Marosvásárhely, 9. fond: Marosvásárhely város levéltára (a továbbiakban: MvhelyLt.), 117. levéltári mutató: Marosvásárhelyi tanács iratai. 109. csomó *Leges seu decreta*.

⁴ Szabó András Péter: Beszterce város fejedelemség kori kormányzata és politikai elitje. Egy archontológia forrásai és hasznosítási lehetőségei. *Urbs. Magyar várostörténeti évkönyv* 3. évf. 2008. Bp. 145–159.

⁵ H. Németh István: Az archontológia és a várostörténet. Karrieres és hatalmi csoportok a kora újkori városokban (XVI–XVII. század). *Fons* 11. évf. 2004/2. 197–218.

⁶ Uő: *Kassa város archontológiája. Bírak, belső és külső tanács 1500–1700*. (Fons Könyvek 3), Bp. 2006; Kuzma Dóra: Besztercebánya bíróinak és esküdteinek archontológiája a XVI. század első felében. *Fons* 11. évf. 2004. 219–234.

tisztségviselőinek részleges listáját,⁷ újabban pedig több kutató foglalkozott egy-egy város vezetőrétegével, számos archontológiai jellegű adatot is közzétéve, mint például Szász Anikó Dés városával kapcsolatos publikációjában.⁸ Gálfi Emőke Gyulafehérvár esetében vizsgálta a városvezető réteget, illetve a település birtokközponti szerepét és a környező településekkel való kapcsolatát.⁹ A Gyulafehérvárról és a hozzákapcsolódó uradalomról szóló kötetének végén archontológiát is közölt.¹⁰ Flóra Ágnes kutatásai az Erdélyi Fejedelemség egyik legjelentősebb városa, Kolozsvár városi elitjét mutatják be.¹¹ Ezek a kutatások, amellett, hogy a városvezető rétegnek az adott közösség életében játszott szerepköreit taglalják, a városi elit és a vármegyei nemesség kapcsolataira, illetve a városi elitrétegnek az országos politikában való részvételére is kitérnek. Ez utóbbira példaként elég Borsos Tamás marosvásárhelyi bíró személyét kiemelni, aki három fejedelem alatt is fontos diplomáciai feladatokat látott el.¹²

Tisztségek a 17. századi Marosvásárhelyen

A 17. századi Marosvásárhely igazgatásában a legfontosabb szerepet a bíró, az esküdt polgár és a jegyző töltötték be. Természetesen ezeken kívül is voltak más, kevésbé fontos tisztségek, amelyeket a városi polgárok viseltek, és jövedelemmel is jártak. Ilyen az ispotálybírói hivatal, amelyet Berekméri Róbert mutatott be tanulmányában,¹³ és szintén városi polgárok töltötték be a városi malmokat adminisztráló malombírói tisztséget.¹⁴ A korszak végén, 1672-től vezették be a városi director (ügyész) tisztségét.¹⁵

Az önmagát kiegészítő (a városi statútum szerint: „ő kegyelmek az kit tanácsba bevesznek”) 25 fős városi nagyobb tanács választotta meg az esküdt polgárokat és a jegyzőt.¹⁶ A napi ügyek vitelében (igazszolgáltatás, adószedés), ahogyan azt a városi statútumok is mutatják, a bíró, a jegyző és az esküdt polgár vett részt. A városi törvénykezés el is különítette ezt a három tisztséget, a forrásokban tiszteknek nevezték őket, fizetést rendeltek számukra, és biztosították az adómentességet betöltőiknek.¹⁷ Teljesebb képet alkothatnánk, ha ismernénk az összes tanácsos nevét, ez azonban jelenleg lehetetlennek tűnik.

Az adójegyzékekben és a tanúvallatási jegyzőkönyvekben ideális esetben minden évben felsorolták azokat a hivatalviselő személyeket, akik részt vettek az adószedésben és az

⁷ Binder Pál: *Közös múltunk. Románok, magyarok, németek és délszlávok feudalizmus kori falusi és városi együttéléséről*. Buk. 1982. 277–308.

⁸ Szász Anikó: Dés városvezetése 1540–1600 között. *Erdélyi Múzeum* LXXX. évf. 2018/1. 54–70.

⁹ Gálfi Emőke: Gyulafehérvár falakon kívüli főtere és a városvezető réteg a 16. század végén. *Történelmi Szemle* 60. évf. 2018/1. 3–16; Uő: Gyulafehérvár és a körülötte fekvő mezővárosok kapcsolata a 16. század második felében. *Erdélyi Múzeum* LXXX. évf. 2018/1. 47–53.

¹⁰ Uő: *Gyulafehérvár és uradalma a 16. század második felében*. Kv. 2021. 145–154.

¹¹ Flóra Ágnes: *The Matter of Honour. The Leading Urban Elite in Sixteenth Century Transylvania*. Turnhout 2015.

¹² Borsos Tamás: *Vásárhelytől a Fényes Portáig*. Szerk. Kocziány László. Buk. 1972. 8–12.

¹³ Berekméri Róbert Miklós: A marosvásárhelyi ispotály az Erdélyi Fejedelemség korában. In: *Marosvásárhely történetéből* 3. Szerk. Pál-Antal Sándor–Simon Zsolt. Marosvásárhely 2013. 9–39

¹⁴ *Leges seu decreta* 5^r.

¹⁵ Pál-Antal: *Marosvásárhely története* 66.

¹⁶ Uo. 64.

¹⁷ *Leges seu decreta* 3^r–5^r.

igazságszolgáltatásban. Első helyen a bíró állt, majd őt követte az esküdt polgárok sora és végül a jegyző.¹⁸ Van arra is példa, hogy a jegyző neve kimaradt, és csak a kézírás alapján lehet személyét azonosítani. Az esküdt polgárokat vélhetően fontosságuk sorrendjében vették jegyzékbe. A legtekintélyesebb és egyben legtapasztaltabb polgárral kezdték a listát, a sort pedig azok az esküdtek zárták, akik első vagy másodízben töltötték be a hivatalt.

A bíró

Az évente választott bíró kötelességeire a városi statútum is utal, ő ítélkezik, kezeli a város bevételeit, kötelessége felügyelni a városi békére, a beköltözőkre, hogy azok betartsák a város törvényeit. Szintén a bíró előírt feladatai közé tartozott az árvák felügyelete, a városi tanács ülésének vezetése.¹⁹ Nagy Szabó Ferenc krónikája alapján úgy tűnik, hogy a bírók feleltek a város védműveinek és közösségi tulajdonban vagy használatban lévő épületeinek karbantartásáért.²⁰ A város védműveinek építése már az 1616-os privilégium kiállítására elődött, hiszen a Kapubástyát 1613-ban fejezték be, Nagy Szabó János bírósága idején.²¹ Ezen feladatok ellátása jó szervezőkészséget, többéves közigazgatási tapasztalatot igényelt. Nem véletlen, hogy a megválasztott bírók közül többen korábban évtizedeket is eltöltöttek esküdt polgárként. Ezzel is magyarázhatjuk azt, hogy egyes bírák idősen kerültek hivatalukba, mint például Vágási István, akit bírói tisztségében ért a halál.²² Azt is meg kell jegyeznünk, hogy aki betöltötte már egyszer a bírói hivatalt, azt többé nem választották meg esküdt polgárnak, hanem mint a város tekintélyes polgára adómentességet kaphatott, ha a város szolgálatában öregedett meg. A mindennapi adminisztrációban nem vett részt, de tanácsait kikérhették.²³ E szabálytól csak egy-két esetben tértek el, ez azonban a városi belső konfliktusok miatt történhetett.²⁴

A bírói hivatal betöltése esetén feltételezhető, hogy a családi vagyon és befolyás is szerepet játszott. Sajnos, nem ismerjük részletesen a 17. századi Marosvásárhely társadalmi viszonyait, de az archontológia összeállítása közben, elsősorban az örökösödési peres dokumentumok áttekintése során néhány következtetést levonhattam, amelyek bizonyos tendenciákra utalnak. Egyrészt szembevetün a Borsos és a Nagy Szabó családok és rokonságuk dominanciája a század első évtizedeiben, ezeket a kapcsolatokot Nagy Szabó Ferenc már krónikájában elemezte.²⁵ Másrészt fontos kiemelni a Kovács családot is, melynek az egyik mellékneve vagy legalábbis az egyik tagjának Olajos volt. Kovács Pál bírósága korábbi a vizsgált időszaknál, azonban fontos szerepet játszott a város életében.²⁶ Fia, Litteratus/Deák Olajos György, aki többször is viselt bíróságot, egyik testvére pedig Kovács

¹⁸ MvhelyLt, 116. levéltári mutató: Adójegyzékek. 6. csomó 1'.

¹⁹ *Leges seu decreta* 4' illetve 16'–20'.

²⁰ Nagy Szabó Ferenc: *Memoriáléja*. Kiadja: Mikó Imre. Kvár 1855. (Erdélyi Történelmi Adatok I.) 144. (A továbbiakban: *Memoriale*)

²¹ Uo. 112.

²² Uo. 153.

²³ Pál-Antal Sándor: Jogsabályt szülő konfliktusok Marosvásárhelyen 1672–1731 között. *Urbs. Magyar Város-történelmi Évkönyv* 9. évf. 2014. Bp. 2014. 85–86. (A továbbiakban: *Jogsabályt szülő konfliktusok*)

²⁴ Uő: *Marosvásárhely története* 96–97.

²⁵ *Memoriale* 39.

²⁶ Uo. 29–67. A tizenöt éves háború időszakában többször betöltötte a bírói hivatalt.

Deák János, aki a város esküdt polgára volt az 1630-as évek elején.²⁷ Litteratus/Deák Kovács Olajos György unokája Kovács Szabó Ferenc 1635-ben, majd 1637-ben is pert indított nagybátyja felesége, Hajdú Judit ellen. Az ügy pikantériája, hogy Hajdú Judit második férje Nagy Szűcs István volt, aki az 1636-ban bekövetkezett haláláig többször is betöltötte a bírói tisztet.²⁸ Így nem lehetett véletlen, hogy Kovács Szabó Ferenc az 1635-ös pert elvesztette.²⁹ Kovács Szabó Ferenc az 1650-es–60-as években többször is betöltötte a bírói hivatalt.³⁰ A város neves családjai közé tartozott a Rozsnyai Szabó is, akik köréből az 1620-as és az 1690-es években több bíró is kikerült.³¹ A Nyíró Szabó családnévvel rendelkezők közötti kapcsolatokra egyelőre nem sikerült adatot találni.

Esküdt polgárok

Az esküdt polgárok testülete alkotta a városi belső tanácsot, amely a bíró munkáját hivatott segíteni. A statútum szerint elsősorban az igazságszolgáltatásban és az adószedésben kaptak szerepet, mint azt az esküszövegük is mutatja.³² Az adószedés során minden adókiivetéskor a jegyző két jegyzéket készített, és a két részre, ún. „Fel- Aloszlásra” osztott városban három-három esküdt polgár gyűjtötte be az adót városrészenként, több alkalommal is bejárva a települést.³³ Hivatalviselésük jövedelemmel is járt, amelyet szintén a városi statútumok határoztak meg.³⁴ Feladatvégzésük mikéntjéről a 18. századból elbeszélő forrás is fennmaradt.³⁵

A 1660-as években feltűnik a jegyzékekben az ifjú polgár elnevezés a listán szereplő utolsó két polgárra vonatkoztatva, akik szinte mindig első vagy második mandátumukat töltötték.³⁶ A középkorban, sok más mezővároshoz hasonlóan, Székelyvásárhelyen is 4 esküdtől tudósítanak a források.³⁷ Nem tudjuk, hogy mikor bővült hat főre az esküdt polgárok köre, feltehetően valamikor a 16. század közepén, talán a János Zsigmondtól kapott privilégiumok hatására. Maga az ifjú polgár megnevezés is korábban megjelent, Borsos Tamás például 1594-ben töltötte be a hivatalt.³⁸ Nem kizárt, hogy a tanács létszámának növelése a feladatok sokasodása miatt mehetett végbe, másrészt arra gondolhatunk, hogy így tették próbára azokat, akiket az esküdt polgárságra alkalmasnak vélték.

²⁷ MvhelyLt, 118. levéltári mutató: Adminisztratív és ítélkezési iratok [Inventar nr. 118.: Documente administrative și judecătorești] 261. f. 62^v, illetve 109^r.

²⁸ Uo. 262. csomó, 58^v, 59^r, 82^r–88^v.

²⁹ Uo. 59^r.

³⁰ Először 1653: Adójegyzékek 116-os mutató. 21. csomó, 1^r. Utoljára: 1663: 116-os mutató, 30-as csomó 1^r.

³¹ *Memoriale* 141. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, P 1238 Teleki Mihály-gyűjtemény, I. sorozat, Teleki Mihály és más személyek levelezése és iratai. 1690. 137 – Marosvásárhely bírájának és tanácsának levele Teleki Mihályhoz 1^v.

³² MvhelyLt, *Leges seu Decreta* 4v., *Quartus Az polgárnak juramentumának utruma ez: hogy én mikor törvényben elők értvén az igazat hamisra nem fordítom, és az hamisat igazra teljes tehetségem szerint, sem kedvért sem adományért sem atyafiúsággért Ha valami jövedelme az Városnak én kezében bír és forog azt igazán a bíró kezében adminisztrálok avagy ha hova az városnak igaz szüksége kívánja és mutatja általam adminisztrálni.*

³³ MvhelyLt, 116-os mutató 6-os csomó, 1^r, 31^r.

³⁴ MvhelyLt, *Leges seu decreta* 11^r.

³⁵ *Szatmári Ötvös János marosvásárhelyi ötvös feljegyzései*. In: *Marosszéki krónikák II.* Szerk. Sebestyén Mihály. Marosvásárhely 2010. 37–60.

³⁶ MvhelyLt, 116-os mutató, 39-es csomó, 1^r, *Anno 1671... Szűcs Dávid és Kerekes Szűcs István iffiu polgarságokban*.

³⁷ *Székely oklevéltár V.* Szerk. Szádeczky Lajos. Kvár 1896. 25–28.

³⁸ *Vásárhelytől a Fényes Portáig*. 42.

Az esküdt polgárok jegyzékéből kiderült, hogy mennyire széles volt az a réteg, amely bíróként is számításba jöhetett, de gyakran előfordult az is, hogy egy polgárt annak ellenére, hogy közel egy évtizedig első helyen állt a listán, sosem választották bíróvá. Ebben szerepet játszhattak személyes ellentétek, ambíciók és az is, hogy egy-két személy kisajátította a bírói tisztséget, és tekintélyükkel akadályozták egy másik korosztály vagy csoport előretörését. A korszak körülményeit sem lehet figyelmen kívül hagyni, hiszen egy nagyobb járvány a kevésbé tapasztalt polgárok előtt is utat nyithatott a városi karrier felé.

Jegyző

Jelen munka nem született volna meg azok nélkül a jegyzők nélkül, akik a 17. században számos információt rögzítettek. Marosvásárhelyen nincs tudomásunk évente vezetett tisztségjegyzékekről. A jegyző más városokkal ellentétben Marosvásárhelyen Pál-Antal Sándor véleménye szerint választott tisztség volt, erre utalnak azok a feljegyzések is, amelyek a városi lakosság és a tanács közötti konfliktust írják le.³⁹ A jegyzői tisztség más városokhoz hasonlóan itt is bizalmi állásnak számított. Ezt mutatja a nótárius esküje is, melyben megfogadta, hogy a tudomására jutott információkat titokban tartja, és hitelesen lejegyzí a tanúvallomásokat és az ítélezések során hallottakat.⁴⁰ Szintén a jegyző feladatai közé tartozott az adókiivetés során az adózók listájának elkészítése.⁴¹ Számos esetben feltételezhetjük, hogy a jegyző írnokot alkalmazott vagy egy esküdt polgár is bejegyezhetett az adójegyzékekbe.⁴²

Bizalmi állásról lévén szó, a legtöbb jegyző legalább egy évtizedig betöltötte ezt a hivatalt. Miután már belefáradtak ennek viselésébe akkor is többször feltűnnek az esküdt polgárok között, vagy akár bíróként is megállhatták helyüket, mint Kézdivásárhelyi István vagy Halmágyi Mihály.⁴³

A fennmaradt iratok mennyisége és a fogalmazás gondossága jelzi az adott jegyző lelkiismeretességét. Az egyik legszebben író és legtisztábban fogalmazó nótárius Dési Horváth Péter, aki a 17. században a városi levéltárat is rendezte, az okleveleket beszámozta.⁴⁴

A forrásokról

A kutatás során a legfontosabb források a jegyzők által összeállított adójegyzékek és tanúvallatási jegyzőkönyvek voltak. Az adójegyzékekben feljegyezték a bíró és az adószedő polgárok neveit. Fontos megjegyezni, hogy tekintettel kell lennünk a 17. századi iratmegőrzés szempontjaira és a pusztulásokra, illetve arra, hogy a városi levéltár kialakítására és rendszerezésére csak a

³⁹ Pál-Antal: *Marosvásárhely története* 63., illetve uő: *Jogszabályt szülő konfliktusok* 80.

⁴⁰ *Leges seu decreta*. 4^r–5^r.

⁴¹ MvhelyLt, 116. levéltári mutató. 6. csomó, 1r.

⁴² MvhelyLt, *Vallatási jegyzőkönyvek*. 261. csomó 7^r „ac Danielis Decii B notarius seu scribam W.”

⁴³ *Memoriale* 152–153., illetve Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Erdélyi Országos kormányhatósági Levéltárak, F49, Vegyes conscriptiók (1501–1809), 18-as csomó 70-1694. Az adó alól felmentett marosvásárhelyi telkek listája. 1^r.

⁴⁴ Szabó Miklós: *Marosvásárhely levéltárának története 1848-ig*. In: *Művelődés és gazdálkodás a kora újkori Erdélyben*. Szerk. Szabó Miklós. Marosvásárhely 2003.

18. század második felében került sor.⁴⁵ Emiatt, sajnos, számos olyan dokumentum, amely a korábbi tisztségviselők nevét tartalmazhatta, és egyes számadások is elkallódtak vagy megsemmisültek.

A városi levéltár mellett felhasználtuk a marosvásárhelyi református egyházközség levéltárának az anyagát is, az itt található szerződéseken, illetve egyházfizmadásokon kivételes esetekben fennmaradt a bíró és néhány esküdt polgár neve.

Az adatgyűjtés kezdetén arra számítottam, hogy a városi levelezés és az oklevélkiadás jelentős mennyiségű információval fog szolgálni, leginkább egy olyan város esetében, mint Marosvásárhely, ahol a céhes élet intenzív volt. Azonban csalatkoznom kellett, minthogy a város levéltárában fennmaradt, a városi tanácsnak küldött néhány levél címzésében csak igen ritka esetben tüntették fel a bíró nevét. Több nemesi család levéltárában őriznek a város által küldött leveleket, de ezek sem sorolják fel a főbb tisztségviselőket, legjobb esetben a bíró aláírását tartalmazzák. Kassával ellentétben a 17. századi marosvásárhelyi végrendeletek nem említik meg a bírók és az esküdt polgárok nevét. Ezek az iratok sokszor a tanács tagjai jelenlétében keltek, de ez a megjelölés a külső tanács tagjaira is vonatkozhatott.⁴⁶

Néhány esetben forrásként felhasználhatók azok az oklevelek, amelyeket különböző határjárások és a környék nemességével folyt más birtokperек során állítottak ki. Ezekből azonban általában nem derül ki, hogy a tanúként említett vásárhelyi polgár a külső tanács tagja vagy pedig esküdt polgár.

A kiadott források közül kiemelhetjük Nagy Szabó Ferenc krónikáját, amely számos bíró nevét tartalmazza. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy sok esetben a bírók nevét több változatban is lejegyezte, vagy pedig a forrás kiadásában olykor tévesek az olvasatok, hiszen Nagy Szabó Péter például előfordul Köpeczi, egy esetben pedig Középső néven is.⁴⁷

Ki kell emelni azokat a forráskiadványokat és alap kutatásokat, amelyeket már korábban elvégeztek. Elsősorban Pál-Antal Sándor munkásságát kell megemlítenem, aki a városi adminisztrációhoz köthető iratok közül kiadta a városkönyvet, a szintén 1604-ben megkezdett polgárkönyvet, valamint több összeírást, amelyek egyes évekre vonatkozólag tartalmazzák a bíró és az esküdt polgárok jegyzékét.⁴⁸ Sebestyén-Spielmann Mihály nagy mennyiségű kiadott forrást átolvasva készítette el Marosvásárhely kronológiáját, amelyet egy későbbi kötetben bővített is.⁴⁹ Az ő munkái jelentős segítségül szolgáltak az adatok összegzéséhez és ellenőrzéséhez.

A marosvásárhelyi bírók, esküdt polgárok és jegyzők

1604

Bíró: Borsos (Borsos) Tamás

Esküdt polgárok: Szabó (Szabo) Mihály,⁵⁰ Csiszár (Csiszar) Márton, György deák (Georgius litteratus), Szabó (Szabo) Dávid,⁵¹ Mészáros (Meszaros) István, Kovács (Kovach) Balázs

⁴⁵ Uo. 127–140.

⁴⁶ Rüszt-Fogarasi Enikő: *Kora újkori marosvásárhelyi végrendeletek 1586–1689.* (Erdélyi testamentumok V.) Marosvásárhely 2014. 87. A tanúk közül egy 1681. április 26-án kelt végrendeletnél Kis Sinki Nagy Pál, Kádár Szabó György és Kis Kádár Márton tanácsbeli személyek a tanúk, abban az évben egyikük sem esküdt polgár.

⁴⁷ *Memoriale* 143.

⁴⁸ Pál-Antal Sándor: *Marosvásárhely XVII–XVIII. századi jogszabályai és polgárnévsorai.* Marosvásárhely 2006.

⁴⁹ Sebestyén Mihály (szerk.): *Időtár I.* Marosvásárhely 2009., illetve uó: *Időtár 5/1.* Marosvásárhely 2015.

⁵⁰ Feltehetőleg azonos Nagy Szabó Mihállyal.

⁵¹ Feltehetőleg azonos Rozsnyai Szabó Dáviddal.

Jegyző: Decsi (Decius) Dániel

Forrás: MvhelyLt, 117-es mutató 109-es csomó *Leges seu decreta* f. 11^r.

1605

Bíró: Nagy Szabó (Szabo) János

Jegyző: Decsi Dániel

Forrás: MvhelyLt, 117-es mutató 109-es csomó *Leges seu decreta* f. 11^r.

1606

Bíró: Borsos (Borsos) Tamás

Esküdt polgárok: György deák (Georgius litteratus)⁵², Csiszár (Csiszar) Márton, Stephanus B, Csíki (Cziki) Mihály, Domokos (Damokos) Mihály, Borbély (Borbely) János

Jegyző: Decsi Dániel

Forrás: MvhelyLt, 118-as mutató 260 f. 1^{r-v}.

1607

Bíró: Borsos (Borsos) Tamás

Esküdt polgárok: György deák (K. Litteratus), Bodoni (Bodoni) Bálint, Borbély (Borbély) György, Fekete (Fekete) János, Csíki (Csikij) Mihály, Szűcs (Szeócz) Márton

Jegyző: Decsi (B. Decii) Dániel

Forrás: MvhelyLt, 118-as mutató 261 f. 7^r.

1608

Bíró: Nagy Szabó (Szabo) János

Esküdt polgárok: György deák (Litteratus), Bodoni (Bodoni) Bálint, Szabó (Zabo) Dávid, Fekete (Fekete) János, Kovács (Kovacs Senior) Balázs, Szűcs (Zeöch) István

Jegyző: Decsi (Děczij) Dániel

Forrás: MvhelyLt, 118-as mutató 260 f. 116^r.

1609

Bíró: Nagy Szabó (Szabo) János

Esküdt polgárok: Borbély (Borbely) György, Mészáros (Meszaros) István, Szűcs (Szeoch) Péter, Szabó (Szabo) Dávid, Nagy (Nagy) Ferenc, Szűcs (Szeoch) István

Jegyző: Decsi (Deczij) Dániel

Forrás: MvhelyLt, 118-as mutató 260. 131^v.

1610

Bíró: György (Litteratus) deák⁵³

Esküdt Polgárok: Nagy Szabó (Szabo) Mihály, Borbély (Borbely) György, Fekete János, Csíki (Cziky) Mihály, Szabó (Szabo) Máté, Szabó (Szabo) István

Jegyző: Decsi (Deczij) Dániel

Forrás: MvhelyLt, 118-as mutató 260. f. 154^v.

⁵² György deák, lásd Borsos: *i. m.* 56., Kovács (Olajos) György.

⁵³ *Memoriale* 104. György deák.

- 1611
Bíró: Nagy Szabó János
Forrás: *Memoriale* 104.
- 1612
Bíró: György deák
Forrás *Memoriale* 111.
- 1613
Bíró: Olajos (Olajos Litteratus) György deák
Esküdt polgárok: Koppáni (Koppáni) János, Almási (Almasi) József, Tőke Márton, idősebb Borbély (Borbely Senior) Ferenc, Borbély másnéven Galambos Tordai (Borbely cognomentus Galambos, alias Thordai) Sámuel, ifj. Rozsnyai Szabó (Szabo, alias Rozsnyai junior) János
Jegyző: Borbély (Borbely) István
Forrás: MvhelyLt, 117-es mutató 109-es csomó *Leges seu decreta* f. 21^r.
- 1614
Bíró: Nagy Szabó János
Forrás: *Memoriale* 112.
- 1615
Bíró: Nagy Szabó János
Forrás: *Memoriale* 121.
- 1616
Bíró: Nagy Szabó Mihály
Forrás: *Memoriale* 122.
- 1617
Bíró: Nagy Szabó János
Forrás: *Memoriale* 122.
- 1618
Bíró: Kovács (Litteratus Kovacz) György deák⁵⁴
Esküdt polgárok: Borbély (Borbelij) György, Nagy Szűcs (Szőcz Maior) István, Szabó (Sartor) Péter, Decsi (Litteratus Deczij) Dániel deák, Kovács (Kovacz) Miklós, Molnár (Molnar) János
Jegyző: Vásárhelyi Kis (Kis Litteratus Vasarheliensis) János deák
Forrás: MvhelyLt, 118-as mutató 261 f. 17^r.

⁵⁴ *Memoriale* 123.: „György deák”.

1619

Bíró: Nagy Szabó János
 Jegyző: Vásárhelyi Kis János?
 Forrás: *Memoriale* 123.

1620

Bíró: Nagy Szabó Mihály
 Esküdt polgárok: (Decsi) Dániel deák, (Rozsnyai) Szabó Dávid, Borbély Lukács, Csiszár Miklós, Molnár János, Szűcs Márton ifjú
 Jegyző: Vásárhelyi Kis János
 Forrás: Pál-Antal 2006. 325; 334.

1621

Bíró: Litteratus Olajos György
 Esküdt polgárok: Borbély György, Nagy Szűcs István, Kézdi Szabó Péter, Vidombáki Szűcs Márton, Diószegi Márton, Nagy Szabó Péter, Virág István⁵⁵
 Jegyző: Vásárhelyi Kis János
 Forrás: *Memoriale* 124. MvhelyLt, 118-as mutató 260. f. 161^v.

1622

Bíró: György deák
 Jegyző: Vásárhelyi Kis János?
 Forrás: *Memoriale* 139.

1623

Bíró: Nagy Szabó (Szabo Maior) Mihály⁵⁶
 Esküdt polgárok: Borbély (Borbely) György, Kézdi Szabó (Sartor Kézdi) Péter, Virág (Viragh) István, Vidombáki Szűcs (Szeoch Vidombachi) Márton, Dicsőszentmártoni Szabó (Sartor Dicseoszentmártoniensis) Péter, Varga Ferenc
 Jegyző: Vásárhelyi Kis János
 Forrás: MvhelyLt, 118-as mutató 260. f.169^v.

1624

Bíró: K[ovács] (K. Litteratus) György deák
 Esküdt polgárok: Nagy Szűcs (Szöcz Maior) István, Szabó (Szabo) István, Kovács (Faber) Miklós, Borbély (Borbely) Lukács, Varga (Suttor) Ferenc, Ötvös (Eotves) Márton
 Jegyző: K[is] (János) (K Litteratus) deák
 Forrás: MvhelyLt, 118-as mutató 260. f. 179^r.

⁵⁵ A névsort egy 1622-es perből ismerjük, ott 7 tavalyi esküdt polgárt perelt be Szabó Miklós.

⁵⁶ *Memoriale* 140.: Nagy Szabó Mihály.

1625

Bíró: Davidus Szabo⁵⁷

Esküdt polgárok: (Nagy) Szűcs (Szőcz) István, Nagy Szabó (Sartor) Maior Péter, Virág (Viragh) István, (Vidombáki) Szűcs (Szeocz) Márton, Varga Ferenc, Ötvös (Eotves) Márton,

Jegyző: K[is] (János) (K Litteratus) deák

Forrás: MvhelyLt, 118-as mutató 260. f.203^v.

1626

Bíró: Nagy Szabó (Szabo Senior) Mihály⁵⁸

Esküdt polgárok: Nagy Szűcs (Szőcz Maior) Péter, Szombatos Szabó (Szabo Szombatos) István, Kovács (Faber) Miklós, Borbély (Borbely) Lukács, Ötvös (Eotves) Márton, Szántai (Literatus Szantai) János deák

Jegyző: Kis (Kis Litteratus) János deák

Forrás: MvhelyLt, 118-as mutató 260. f. 239^r.

1627

Bíró: Nagy Szabó (Sartor Maior) Péter⁵⁹

Esküdt polgárok: Nagy Szűcs (Szőcz Maior) István, Vidombáki Szűcs (Szőcz Vidembachi) Márton, Varga (Suttor) Ferenc, Dicsőszentmártoni Szabó (Sartor Dicsőszentmártoni) Péter, Szántai (Literatus Szantay) János deák, Nagy Szűcs (Szőcz Maior) Mihály

Jegyző: Kis (Kis Litteratus) János deák

Forrás: MvhelyLt, 118-as mutató 260. f. 271^v.

1628

Bíró: Nagy Szűcs (Szőcz Maior) István

Esküdt polgárok: Szűcs (Szőcz) Péter, Virág (Viragh) István, Borbély (Borbely) Lukács, Vidombáki Szűcs (Szőcz Vidombachi) Márton, Szűcs (Szőcz) Mihály, Kézdivásárhelyi (Litteratus Kezdivasarhelyiensis) István deák

Jegyző: Kis (Kis Literatus) János deák

Forrás: MvhelyLt, 118-as mutató 260. f. 319^r.

1629

Bíró: (Nagy) Szűcs (Szőcz) István⁶⁰

Esküdt polgárok: Kovács (Faber) Miklós, (Vásárhelyi) Kis (Kis Litteratus) János deák, Varga Ferenc, Szántai (Szántai Litteratus) János deák, Kézdivásárhelyi (Litteratus Kezdivasarheij) István deák, Óvári István

Jegyző: Erszényes (Erszenies Litteratus) János deák

Forrás: MvhelyLt, 118-as mutató 261. f. 33^r.

⁵⁷ *Memoriale* 141.: Rozsnyai Szabó Dávid.

⁵⁸ Uo. 142.: Nagy Szabó Mihály.

⁵⁹ Uo. 142.: Köpeczi Szabó Péter.

⁶⁰ *Memoriale* 142.: Nagy Szűcs István.

1630

Bíró: Nagy Szabó (Szabo Maior) Péter

Esküdt polgárok: Borbély (Borbely) Lukács, K[is] (K. Litteratus) János deák, Vidombáki Szűcs (Szeőcz Vidombachi) Márton, Ötvös (Eötvös) Márton, Óvari István, Kádar István

Jegyző: Erszénes (Erszenies Litteratus) János deák

Forrás: MvhelyLt, 118-as mutató 261. f. 190^v.

1631

Bíró: Nagy Szűcs (Szeőcz Senioris) István

Esküdt polgárok: Nagy Szűcs (Szeőcz Maioris) Péter, Kovács (Faber) Miklós, Szabó (Sartor) Péter, Kézdivásárhelyi (Litteratus Kezdi Vasarheliensis) István deák, Tordai (Litteratus Thordensis) Pál deák, Nagy Szűcs (Szeőcz Maior) János

Jegyző: marosvásárhelyi Erszénes (Litteratus Erzenies de Maros Vasarhely) János deák

Forrás: MvhelyLt, 118-as mutató 261. f. 229^r.

1632

Bíró: Nagy Szűcs (Szöcs Senior) István⁶¹

Esküdt polgárok: Borbély (Borbely) Lukács, Vidombáki Szöcs (Szeőcz Vidombachi) Márton, Ötvös (Eötvös) Márton, Szöcs (Szeőcz) Mihály, Kovács János deák (Johannes Litteratus Kovacs), Nyerges (Nierges) Tamás

Jegyző: Erszénes (Erszinies) János

Forrás: MvhelyLt, 118-as mutató 261. f. 62^v.

1633

Bíró: Nagy Szabó (Sartor Senior) Péter

Esküdt polgárok: Kovács (Faber) Miklós, Kis (Kis Litteratus) János deák, Dicsőszentmártoni Szabó (Sartor Dicsőszentmartoniensis) Péter, Szántai János, Kovács (Kovacs Litteratus) János deák, Nyerges (Nierges) Tamás.

Jegyző: Erszénes János deák

Forrás: MvhelyLt, 118-as mutató 261. f. 109^r.

1634

Bíró: Nagy Szűcs (Szöchi Major) István

Esküdt polgárok: Borbély (Borbely) Lukács, Vidombáki Szűcs (Szochy Vidombachi) Márton, Óvari (Ovari) István, Tordai (Litteratus Tordensis) Pál deák, Egyed Szűcs (Szochy Egyed) István, Nyíró Szabó (Zabo Nyreo) Miklós

Jegyző: István deák (Litteratus)⁶²Forrás: MvhelyLt, 118-as mutató 262. f. 1^r.⁶¹ Uo. 144.: Nagy Szöcsi István.⁶² Kézdivásárhelyi István.

1635

Bíró: Nagy Szűcs (Zeuchy Major) István
 Esküdt polgárok: Kovács (Kovachy) Miklós, Ötvös Márton, Szántai (Zantai) János [deák], [Tordai] Pál (Litteratus) deák, Egyed Szűcs (Zuchy Aegied) István, Szabó Nyíró (Zabo Nyreo) Miklós
 Jegyző: Kézdivásárhelyi (Litteratus de Vasarhely) István deák
 Forrás: MvhelyLt, 118-as mutató 262. f. 35^v.

1636

Bíró: Nagy Szűcs István megh, Nagy Szabó Péter
 Jegyző: [Kézdi]Vásárhelyi (Litteratus Vasarheliensis) István deák
 Forrás: MvhelyLt, 118-as mutató 262. f. 62^r.

1637

Bíró: Borbély (Borbely) Lukács
 Esküdt polgár: Vidombáki Szűcs (Szeöcz Vidombachi) Márton, Ötvös (Eötvös) Márton, Óvári (Ovari) István, Nyerges (Nierges) Tamás, Szabó (Szabo) Lukács, Borbély (Borbely) István
 Jegyző: Erszényes (Litteratus Erszinies) János deák
 Forrás: MvhelyLt, 118-as mutató 262. f. 73^v.

1638

Bíró: Nagy Szabó (Szabo Maior) Péter
 Esküdt polgár: Tordai (Litteratus Thordai) Pál deák, Szántai (Litteratus Szantai) János deák, Nyerges (Nierges) Tamás, Szűcs másként Egyed (Szeöcz alias Egied) István, Szabó (Szabo) Lukács, Borbély (Borbely) István
 Jegyző: marosvásárhelyi Erszényes (Erszinies) János
 Forrás: MvhelyLt, 118-as mutató 262. f. 121^v.

1639

Bíró: Tordai (Litteratus Thordai) Pál deák
 Esküdt polgárok: Vidombáki Szűcs (Szeöcz Vidombaki) Márton, Ötvös (Eötvös) Márton, Óvári István, Szabó (Szabo) Miklós, Nagy Szabó (Szabo alias Nagy) István, Nagy Szabó (Szabo alias Nagy) György
 Jegyző: Erszényes (Litteratus Erszinies) János deák
 Forrás: MvhelyLt, 118-as mutató 262. f. 172^v.

1640

Bíró: Tordai (Litteratus Thordai) Pál deák
 Esküdt polgárok: Vidombáki Szűcs (Szeöcz Vidombaki) Márton, Szántai (Szantai Litteratus) János deák, Nyerges (Nyirges) Tamás, Egyed Szűcs (Szeöcz Egied) István, Vágási (Vagasi) István, Nagy György
 Jegyző: Erszényes (Erszinies) János
 Forrás: MvhelyLt, 118-as mutató 262. f. 210^v.

1641

Bíró: Nagy Szabó (Szabo Maior) Péter

Esküdt polgárok: Ötvös (Eötvös) Márton, Szántai (Litteratus Szantai) János, Óvári (Ovari) István, Szabó (Szabo) Lukács, Nagy Szabó (Nagy alias Szabo) György, Kovács Szabó (Koavaczi alias Szabo) Ferenc

Jegyző: Erszényes (Litteratus Erszinies) János deák

Forrás: MvhelyLt, 116-os mutató 9-es csomó f. 5^r.

1642

Bíró: Tordai (Litteratus Thordai) Pál deák

Esküdt polgár: Vidombáki Szűcs (Szeöcz Vidombachi) Márton, Nyerges (Nierges) Tamás, Egyed Szűcs (Szeöcz Egied) István, Borbély (Borbelij) István, Kovács Szabó (Kovacs alias Szabo) Ferenc, Mészáros Szűcs (Szeöcz alias Meszaros) István

Jegyző: Erszényes (Erszinies) János

Forrás: MvhelyLt, 118-as mutató 262. f. 310^r.

1643

Bíró: Nagy Szabó (Szabo Maior) Péter

Esküdt polgárok: Ötvös (Eötvöös) Márton, Szántai (Litteratus Szantai) János deák, Nyíró Szabó (Szabo alias Nyireö) Miklós, Nagy Szabó (Nagi alias Szabo) György, Mészáros Szűcs (Szeücz alias Meszaros) István, Szűcs (Szeöcz) Zsigmond

Jegyző: Erszényes (Erszinies) János

Forrás: MvhelyLt, 118-as mutató 262. f. 366^r.

1644

Bíró: Tordai (Litteratus Thordai) Pál deák

Esküdt polgárok: Vidombáki Szűcs (Szeöczi Vidombaki) Márton, Nyerges (Nierges) Tamás, Egyed Szűcs (Szeöczi Egyed) István, Szabó (Szabo) Lukács, Szűcs (Szeöczi) Zsigmond, Szűcs (Szeöczi) János,

Jegyző: Erszényes (Litteratus Erszinies) János deák

Forrás: MvhelyLt, 118-as mutató 262. f. 400^r.

1645

Bíró: [Nagy] Szabó (Szabo) Péter⁶³

Esküdt polgárok: Ötvös (Eötves) Márton, Szántai (Szanthaij) János, Szabó másként Nyíró (Szabo alias Nijreö) Miklós, Szabó másként Nagy (Szabo alias Nagi) György, Szöcs (Szeöcz) János, Kőrösi (Keörosi) Márton

Jegyző: Erszényes János/Dési Horváth Péter

Forrás: MvhelyLt, 116-os mutató 13-as csomó f. 9^r., Kézírás

⁶³ *Memoriale* 150.: Nagy alias középbib Szabó Péter.

1646

Bíró: [Nagy] Szabó (Szabo) Péter⁶⁴

Esküdt polgárok: Vidombáki másként Szűcs (Vidombaki alias Szeochj) Márton, Egyed Szűcs (Egyed alias Szeochj) István, Vágási (Vagasi) István, Kovács Szabó (Szabo alias Kovachj) Ferenc, Szűcs (Szeochj) János, Nyerges (Nierges) György

Jegyző: Dési Horváth Péter

Forrás: MvhelyLt, 116-os mutató, 14-es csomó f. 1^r.

1647

Bíró: Vidombáki Szűcs (Szeocz alias Vidombaki) Márton

Esküdt polgárok: Ötvös (Eotveös) Márton, Kézdivásárhelyi (Litteratus Kezdivasarhelyi) István deák, Nyerges Tamás, Szabó Nyíró (Szabo alias Nyereö) Miklós, Nyerges György, Hudi Szabó (Hudi alias Szabo) György

Jegyző: Dési Horváth Péter

Forrás: MvhelyLt, 116.-os mutató 15-ös csomó f. 1^r.

1648

Bíró: Vidombáki Szűcs (Szöcz Vidombachi) Márton

Esküdt polgárok: Ötvös (Eötvös) Márton, Egyed Szűcs (Szöcz alias Egyed) István, Vágási (Vagassi) István, Kovács (Kovats) Ferenc, Nyerges György, Nagy Csiszár (Csiszar alias Nagy) János

Jegyző: Dési Horváth Péter

Forrás: MvhelyLt, 116.-os mutató 16-os csomó f. 1^r.

1649

Bíró: Ötvös (Eötvös) Márton megh./Kézdivásárhelyi István⁶⁵

Esküdt polgárok: Kézdivásárhelyi (Kezdivasarhelyi) István deák, Egyed másként Szűcs (Egyed alias Szöcz) István, Szabó másként Nyíró (Szabo alias Nyerö) Miklós, Szűcs (Szöcz) Zsigmond, Simonfi Mihály, Szalontai másként Szíjgyártó (Szalantaj alias Szigyarto) Gergely

Jegyző: Dési Horváth Péter

Forrás: MvhelyLt, 116.-os mutató 17-es csomó f. 1^r.

1650

Bíró: Vágási István megh. aug. 25./ Vidombáki Szűcs Márton⁶⁶

Esküdt polgárok: Szabó (Szabo) Lukács, Kőrösi Márton, Kovács (Kovats) Ferenc, [Nagy] Csiszár (Csiszar) János, Szávay (Szávaj) Márton, Bakos Dániel

Jegyző: Dési Horváth Péter

Forrás: MvhelyLt, 116.-os mutató 18as csomó f. 1^r.⁶⁴ Uo. 151.: Nagy Szabó Péter.⁶⁵ Uo. 152–153.: illetve MvhelyLt, 118-as mutató 261. 4^r.⁶⁶ *Memoriale* 153.

1651

Bíró: Vidombáki [Szűcs] (Vidombachi) Márton
 Esküdt polgárok: Nyírő [Szabó] (Nyerő) Miklós, Kovács Ferenc, Nyerges György, Szűcs (Szeőch) Zsigmond, Szávay Márton, Szilágyi Csiszár (Szilaghy alias Csiszar) János
 Jegyző: Dési Horváth Péter
 Forrás: MvhelyLt, 116-os mutató 19-es csomó f.1°.

1652

Bíró: Nyírő Szabó (Szabo Nyerő) Miklós
 Esküdt polgár: Körösi (Kőrösj) Márton, Szűcs (Szócz) Zsigmond, Simonffi Mihály, Nagy Csiszár (Csiszar Maior) János, Kis Csiszár (Csiszar Minor) János, Lengyel Márton
 Jegyző: Dési Horváth Péter
 Forrás: MvhelyLt, 116-os mutató 20-as csomó f.1°.

1653

Bíró: Kovács (Kovacs) Ferenc
 Esküdt polgárok: Szabó (Szabo) Lukács, Nyerges György, Szalontay Gergely, Bakos Dániel, Lengyel Márton, Brassai Csiszár (Csiszar alias Brassai) György
 Jegyző: Dési Horváth Péter
 Forrás: Pál-Antal 2006. 285. MvhelyLt, 116-os mutató 21-es csomó f. 1°.

1654

Bíró: Vidombáki Szűcs (Szóts Vidombachi) Márton
 Esküdt polgárok: Körösi Márton, Szűcs (Szóts) Zsigmond, Simonffi Mihály, Nagy Csiszár (Csiszar Major) János, Lengyel Márton, Brassai Csiszár (Csiszar alias Brassai) György
 Jegyző: Dési Horváth Péter
 Forrás: MvhelyLt, 116-os mutató 22-es csomó f. 1°.

1655

Bíró: Kovács (Kovats) Ferenc
 Esküdt polgárok: Szabó (Szabo) Lukács, Nyerges György, Szávay (Szavay) Márton, Bakos Dániel, Kovács (Kovats) Márton, Sámsondi (Samsondi alias Litteratus) Miklós deák
 Jegyző: Dési Horváth Péter
 Forrás: MvhelyLt, 116-s mutató, 23-as csomó f. 1°.

1656

Bíró: Vidombáki (Szűcs) Vidombachi Márton
 Esküdt polgárok: Körösi (Keőreosi) Márton, Simonffi Mihály, Nagy Csiszár (Csiszar alias Nagy) János, Szilágyi Csiszár (Csiszar Szilágyi) János, Németh Miklós, Ungvári Szabó (Szabo alias Ungvarj) János,
 Jegyző: Dési Horváth Péter
 Forrás: MvhelyLt, 116.os mutató 24-es csomó f. 1°.

1657

Bíró: Kovács (Kovaczi) Ferenc

Esküdt polgárok: Nyíró Szabó (Szabo alias Nyereó) Lukács, Szűcs (Szeőcz) Zsigmond, Nagy Csiszár (Csiszar alias Nagy) János, Lengyel Márton, Kovács (Kovác) Márton, Sámsondi (Litteratus Sámsondi) Miklós deák

Jegyző: Dési Horváth Péter

Forrás: MvhelyLt, 116-os mutató, 25-ös csomó f. 1°.

1658

Bíró: Kovács (Kovats) Ferenc

Esküdt polgárok: Kovács (Kovats) Márton, Simonffi Mihály, Dési Horváth (Horvat alias Deesi) Péter, Bakos Dániel, Ungvári Szabó (Szabo alias Ungvari) János, Szőke Péter

Jegyző: Dési Horváth Péter

Forrás: MvhelyLt, 116-s mutató, 26-os csomó, f. 2°.

1659

Bíró: Kovács (Kovats) Ferenc

Esküdt polgárok: Kőrösi (Keőreósi) Márton, Nagy Csiszár (Csiszar alias Nagy) János, Dési Horváth (Horvat alias Desi) Péter, Szilágyi Csiszár (Csiszar alias Szilagy) János, Ungvári Szabó (Szabo alias Ungvari) János, Csapai (Litteratus alias Csapai) István deák

Jegyző: Dési Horváth Péter/Csapai István

Forrás: MvhelyLt, 116-os mutató 27-es csomó f. 1°.

1660

Bíró: Nyíró Szabó (Szabo alias Nyerő) Miklós

Esküdt polgárok: Szűcs (Szőcz) Zsigmond, Nyerges György, Bakos Dániel, Lengyel Márton, Lakatos Márton, Nyíró Kádár (Kadar, alias Nyerő) István

Jegyző: Csapai István

Forrás: MvhelyLt, 116-os mutató 28-as csomó f. 2°.

1661

Bíró: Szilágyi Csiszár (Csiszar alias Szilagyi) János

Esküdt polgárok: Simonffi Mihály, Nagy Csiszár (Csiszar alias Nagy) János, Szávay (Szavay) Márton, Brassai Csiszár (Csiszar alias Brassai) György, Lakatos Márton, Sala Szabó (Szabo alias Sala) Tamás

Jegyző: Csapai István

Forrás: MvhelyLt, 116-os mutató 29-es csomó f. 3°.

1662

Bíró: Kovács (Kovacz) Ferenc

Esküdt polgárok: Nyerges György, B[rassai] Csiszár (Csiszar B.) György, Kovács (Kovacz) Márton, Bakos Dániel, Lakatos Márton, Nemes Deák (Litteratus, alias Nemes) György

Jegyző: Keresztúri Deák András

Forrás: MvhelyLt, 116-os mutató 30-as csomó f. 1°.

1663

Bíró: Szilágyi Csiszár (Csiszar, alias Szilágyi) János
 Esküdt polgár: Szűcs (Szőcz) Zsigmond, Nagy Csiszár (Csiszar, alias Nagi) János, Bakos Dániel, Lengyel Márton, Kercsedi (Kercziedi) Péter, Lakatos Pál
 Jegyző: Keresztúri Deák András
 Forrás: MvhelyLt, 116-os csomó 31-es csomó f. 1⁵.

1664

Bíró: Nagy Csiszár (Csiszar, alias Nagi) János
 Esküdt polgárok: Simonffi Mihály, Nyerges György, Brassai Csiszár (Csiszar, alias Brassai) György, Ungvári (Ungvari, alias Szabo) János, Kercsedi (Kercziedi) Péter, Váradi Lakatos (Lakatos alias Varadi) Pál.
 Jegyző: Keresztúri (Litteratus Kereszturi) Deák András
 Forrás: MvhelyLt, 116-os mutató 32-es csomó f. 1⁵.

1665

Bíró: Nagy Csiszár (Csiszar, alias Nagi) János
 Esküdt polgárok: Nyerges György, Bakos Dániel, Lengyel Márton, Lakatos Márton, Kercsedi (Kercziedi) Péter, Lakatos Csiszár (Csiszar, alias Lakatos) György
 Jegyző: Keresztúri Deák András
 Forrás: MvhelyLt, 116-os mutató, 33-as csomó f. 1⁵.

1666

Bíró: Nagy Csiszár (Szilágyi, alias Csiszár) János
 Esküdt polgárok: Bakos Dániel, Lengyel Márton, Brassai Csiszár (Csiszár, alias Brassai) György, Ungvári János, Sombori György, Nyíró Szabó (Nyíró, alias Szabo) István
 Jegyző: Keresztúri Deák András
 Forrás: MvhelyLt, 116-os mutató, 34-es csomó f. 1⁵.

1667

Bíró: Nagy Csiszár (Csiszar alias Nagy) János
 Esküdt polgárok: Szűcs Zsigmond, Brassai György, Szőke Péter, Lakatos Márton, Nyíró (Nyíró) Mihály, Nyíró (Nyíró) István
 Jegyző: Galambos György/Keresztúri Deák András⁶⁷
 Forrás: MvhelyLt, 118-as mutató 263. f. 9⁵.

1668

Bíró: Nagy Csiszár (Csiszar alias Nagi) János
 Esküdt polgárok: Nyerges György, Lengyel Márton, Lakatos Márton, Kercsedi (Kercziedi) Péter, Hajdú Márton, Nyíró Szabó (Szabo alias Nyíró) Mihály
 Jegyző: Keresztúri Deák András
 Forrás: MvhelyLt, 118-as mutató 263. f. 50⁵.

⁶⁷ Kézírás.

1669

Bíró: Szilágyi Csiszár (Csiszar alias Szilagyi) János
 Esküdt polgárok: Bakos Dániel, Brassai Csiszár (Csiszar, alias Brassai) György, Csapai István,
 Szőke (Szőke Senior) Péter, Nyíró Szabó (Szabo, alias Nyiro) Mihály, Ceglédi (Cegledi) Mihály
 Jegyző: Keresztúri Deák András
 Forrás: MvhelyLt, 118-as mutató 263. f. 106^v.

1670

Bíró: Nagy Csiszár János⁶⁸ május 30-ig/ Szilágyi Csiszár János
 Esküdt polgárok: Szücs Zsigmond, Lengyel Márton, Lak[atós] Márton, Kercsedei Péter,
 Kerekes Szücs Péter, Szücs Dávid
 Jegyző Keresztúri Deák András
 Forrás MvhelyLt, 118-as mutató 263. f. 161^r, f. 176^r.

1671

Bíró: Szilágyi Csiszár János
 Esküdt polgárok: Bakos Dániel/Nyerges György⁶⁹, Brassai Csiszár György, Szőke Péter,
 Lakatos Márton, Szücs (Szücz) Dávid, Kerekes Szücs (Kerekes Szücz) Péter
 Jegyző: Keresztúri Deák András
 Forrás: MvhelyLt, 118as mutató 263. f. 191^f.

1672

Bíró: Szücs Sigmund
 Esküdt polgárok: Lengyel (Lengjel) Márton, Keresztúri Deák András, Kercsedei Péter, Lakatos
 Pál Eöreg, Szücs (Szücz) Dávid, Kerekes Sz(ücs) Peter
 Jegyző: Keresztúri Deák András
 Forrás: MvhelyLt, 116-os mutató 40-es csomó f. 1^r.

1673

Bíró: Szilágyi Csiszár János
 Esküdt polgárok: Brassai Csiszár György, Moldvai Márton, Dániel deák, Eöreg Varga János,
 Nyíró Szabó (Nyrő Szabo) Mihály, Nyíró Szabó (Nyrő Szabo) István
 Jegyző: Halmágyi Mihály
 Forrás: MvhelyLt, 116-os mutató 41-es csomó f. 1^v.

1674

Bíró: Nyerges György
 Esküdt polgárok: Lengyel Márton, Moldvai Márton, Váradi Lakatos (Lakatos, alias Varadi)
 Pál, Nyíró Szabó (Nyirő, alias Szabo) István, Tőke György, Székely Kőteles (Koteles, alias
 Székely) Mihály
 Jegyző: Halmágyi Mihály
 Forrás: Pál-Antal 2006. 301.

⁶⁸ MvhelyLt, 116-os mutató, 38-as csomó 25^r.

⁶⁹ MvhelyLt, 116-os mutató. 39-es csomó 1^r, 25^r. Nyerges György szerepel az első helyen.

1675

Bíró: Szilágyi Csiszár János
 Esküdt polgárok: Brassai Csiszár György, Moldvai Márton, Váradi Lakatos Pál, Nyíró Szabó István, Tőke György, Kádár Szabó György
 Jegyző: Halmágyi Mihály
 Forrás: MvhelyLt, 116-os mutató, 42-es csomó f. 1^r.

1676

Bíró: Nyerges György
 Esküdt polgárok: Kercsedi Péter, Váradi Lakatos Pál, Sombori György, Nyíró Szabó Mihály, Philep István, ifjabb Szíjgyártó Ferenc
 Jegyző: Halmágyi Mihály
 Forrás: MvhelyLt, 116-os mutató, 43-as csomó f. 4^r.

1677

Bíró: Nyíró Szabó István
 Esküdt polgárok: Kercsedi Péter, Lakatos Csiszár György, Nyíró Szabó Mihály, Kerekes Szűcs Péter, Philep István, ifjabb Kádár Márton
 Jegyző: Halmágyi Mihály
 Forrás: MvhelyLt, 118-as mutató 263. 203^r. MvhelyLt, 116-os mutató, 44-es csomó f. 1^r.

1678

Bíró: Nyíró Szabó István
 Esküdt polgárok: Ötvös Lakatos Márton, Váradi Lakatos Pál, Sombori György, Hajdú Márton, Lakatos Dániel, Kádár Márton
 Jegyző: Halmágyi Mihály
 Forrás: MvhelyLt, 118-as mutató 263. 246^r. 116-os mutató, MvhelyLt, 45-ös csomó, f. 1^r.

1679

Bíró: Szilágyi Csiszár János
 Esküdt polgárok: Kercsedi Péter, Váradi Lakatos Pál, Lakatos Csiszár György, Nyíró Szabó Mihály, Rozsnyai Szabó István, Kovács Szűcs Miklós
 Jegyző: Halmágyi Mihály
 Forrás: MvhelyLt, 118-as mutató 263, 289^v. MvhelyLt, 116-os mutató, 46-os csomó, f. 1^r.

1680

Bíró: Nyíró Szabó István
 Esküdt polgárok: Ötvös Lakatos Márton, Sombori György, Hajdú Márton, Lakatos Dániel, Vásárhelyi János Deák, Mészáros Szűcs István
 Jegyző: Halmágyi Mihály
 Forrás: MvhelyLt, 118-as mutató 263. 307^r. MvhelyLt, 116-os mutató, 47-es csomó, f. 1^r.

1681

Bíró: Nyíró Szabó István
 Esküdt polgárok: Ötvös Lakatos Márton, Váradi Lakatos Pál, Nyíró Szabó Mihály, Kovács Szűcs Miklós, Vásárhelyi János, Mészáros Szűcs István
 Jegyző: Halmágyi Mihály
 Forrás: MNL P1238 84 f. 1^r illetve MvhelyLt, 116-os mutató 48-as csomó f. 1^r.

1682

Bíró: Ötvös Lakatos Márton
 Esküdt polgárok: Kercsedi Péter, Sombori György, Rozsnyai Szabó István, Lakatos Dániel, Kerekes János, Váradi Lakatos János
 Jegyző: Halmágyi Mihály
 Forrás: MvhelyLt, 118-as mutató 263. f. 311^r illetve MvhelyLt, 116-os mutató 49-es csomó f. 1^r.

1683

Bíró: Nyíró Szabó István
 Esküdt polgárok: Váradi Lakatos Pál, Nyíró Szabó Mihály, Kovács Szűcs Miklós, Philep István, Szabó Lukács, Berkeszi Szabó Márton
 Jegyző: Halmágyi Mihály
 Forrás: MvhelyLt, 118-as mutató 263. f. 316^r MvhelyLt, 116-os mutató 50-es csomó f. 1^r.

1684

Bíró: Ötvös Lakatos Márton
 Esküdt polgárok: Lakatos Csiszár György, Rozsnyai Szabó István, Kovács Szűcs Miklós, Vásárhelyi Deák János, Berkeszi Szabó Márton, Szűcs Borbély István
 Jegyző: Halmágyi Mihály
 Forrás: MvhelyLt, 116-os mutató 51-es csomó f. 1^r.

1685

Bíró: Nyíró Szabó István
 Esküdt polgárok: Váradi Lakatos Pál, Nyíró Szabó Mihály, Kovács Szűcs Miklós, Kádár Szabó György, Szűcs Borbély István, Enyedi Csizmadia János
 Jegyző: Halmágyi Mihály
 Forrás: MvhelyLt, 116-os mutató 52-es csomó f. 1^r.

1686

Bíró: Ötvös Lakatos Márton
 Esküdt polgárok: Nyíró Szabó Mihály, Rozsnyai Szabó István, Kádár Márton, Szűcs Borbély István, Enyedi Csizmadia János, Fazekas Mózes
 Jegyző: Halmágyi Mihály
 Forrás: MvhelyLt, 116-os mutató 53-as csomó f. 1^r.

1687

Bíró: Nyíró Szabó István
 Esküdt polgárok: Kovács Szűcs Miklós, Kádár Szabó György, Mészáros Szűcs István,
 Berkeszi Márton, Sigmond György, Nagy Szűcs István
 Jegyző: Halmágyi Mihály
 Forrás: MvhelyLt, 116-os mutató 54.es csomó f. 2¹.

1688⁷⁰

Bíró: Nagy Csiszár János?
 Jegyző: Sámuel deák?
 Forrás: Sebestyén *Időtár I.* 95–96.

1689

Bíró: Ötvös Lakatos Márton
 Jegyző: Halmágyi Mihály
 Forrás: MvhelyLt, Acta politica 311F/1689 f. 2¹.

1690

Bíró: Rozsnyai Szabó István
 Forrás: Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, P szekció, Magánlevéltárak: 1238
 Teleki Mihály-gyűjtemény – I. sorozat Teleki Mihály és más személyek levelezése és iratai.
 1690. 137 – Marosvásárhely bírójának és tanácsának levele Teleki Mihálynak 1^v.

1691

Bíró: Rozsnyai Szabó István
 Forrás: MvhelyLt, 1145-ös mutató 164-es csomó f. 2^v.

1692⁷¹

1693

Bíró: Halmágyi Mihály
 Esküdt polgárok: Tarisznya György, Szűcs Borbély György, Szügyéni András, Lugosi Ferenc,
 Csizmadia Kristóf, Olajos György
 Jegyző: Virág János
 Forrás: Sebestyén: *Időtár I.* 98., Fodor István–Sebestyén Mihály (szerk.): *Marosvásárhelyi krónikás füzetek 2. Erdélyi ritkaságok sorozat 10.* (2015) 56–57.

⁷⁰ A levéltári adatok szerint Nagy Csiszár János 1670-ben meghalt, mivel az adat bizonytalan, nem jelenik meg a mutatóban.

⁷¹ Nincs adat.

1694

Bíró: Halmágyi Mihály

Esküdt polgárok: Kovács Szűcs Miklós, Sigmond György, Csiszár Sámuel, Szengyeli Nagy Pál

Jegyző: Olajos György

Forrás: Sebestyén *Időtár I.* 99.; Magyar Nemzeti Levéltár Országos Leváltára, Erdélyi Országos kormányhatósági levéltárak, F49, Vegyes conscriptiók (1501–1809), 18-as csomó 70-1694: Az adó alól felmentett marosvásárhelyi telkek listája. 1^r.

1695

Bíró: Rozsnyai Szabó István

Esküdt polgárok: Tarisznya György, Mészáros Szűcs István, Szűcs Borbély István, Hajdú István, Mészáros Szabó Mihály, Koppándi János

Jegyző: Olajos György

Forrás: MvhelyLt, 116-os mutató, 58-as csomó f. 1^r.

1696

Bíró: Halmágyi Mihály

Esküdt polgárok: Kovács Szűcs Miklós, Kádár Szabó György, Berkeszi Márton, Nádudvari István, Koppándi János, Kolozsvári Szűcs Dániel

Jegyző: Olajos György

Forrás: MvhelyLt, Acta politica 358/1696 f. 1^r.

1697

Bíró: Halmágyi Mihály

Esküdt polgárok: Tarisznya György, Mészáros Szűcs István

Jegyző: Olajos György

Forrás: Marosvásárhelyi Református Gyűjtőlevéltár. Marosvásárhelyi Egyházközség 145/1697 f. 1^v.

1698

Bíró: Halmágyi (Halmágyi) Mihály

Esküdt polgárok: Kovács Szűcs (Kovacs, alias Szöcs) Miklós, Kádár Szabó (Kádár, alias Szabo) György, Berkeszi Márton, Berkeszi Szabó (Berkeszi Szabo) János, Koppándi (Koppandi) István, Nyíró (Nyyrö) Márton

Jegyző: Olajos (Olajos) György

Forrás: MvhelyLt, 118-as mutató 263. f. 337^v.

1699

Bíró: Rozsnyai Szabó (Rosnyai, alias Szabo) István

Esküdt polgárok: Tarisznya (Tarisznia) György, Mészáros Szűcs (Szöcs, alias Mészáros) István, Borbély Szűcs (Szűcs, alias Borbély) István, Csiszár (Csiszar) Sámuel, Gombkötő György, Tőkés György

Jegyző: Olajos György

Forrás: MvhelyLt, 118-as mutató 263. f. 325^r.

1700

Bíró: Kovács Szűcs Miklós

Esküdt polgárok: Tordai József

Jegyző: Olajos György

Forrás: MvhelyLt, Acta politica 1700/1 f. 14^v.; Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Erdélyi Országos kormányhatósági levéltárak, F401 Exactoratus provincialis 1699–1701 számadások 43^v.; Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, P szekció (Magánlevéltárak) P55 A bethleni Bethlen család bethleni levéltára, P1951-Birtokigazgatási és birtokgazdálkodási iratok, 84. altétel Marosvásárhely (1681–1861). f. 4^v.

Névmutató

Név	Bíró	Jegyző	Esküdt polgár
Almási József			1613
Stephanus B.			1606
Bakos Dániel			1650, 1653, 1655, 1658, 1660, 1662, 1663, 1665, 1666, 1669, 1671
Berkeszi Szabó János			1698
Berkeszi Szabó Márton			1683, 1684, 1687, 1696, 1698
Brassai Csizsár György			1653, 1654, 1661, 1662, 1664, 1666, 1667, 1669, 1671, 1673, 1675
Bodoni Bálint			1607, 1608
Borbély György			1607, 1609, 1610, 1618, 1621, 1623
Borbély Ferenc			1613
Borbély István, I.		1613	
Borbély István, II.			1637, 1638, 1642,
Borbély János			1606
Borbély Lukács	1637		1620, 1624, 1626, 1628, 1630, 1632, 1634
Borbély Sámuel			1613
Borsos Tamás	1604, 1606, 1607		
Ceglédi Mihály			1669
Csapai István deák		1659, 1660, 1661	1659, 1669
Csíki Mihály			1606, 1607, 1610
Csizsár Márton			1604, 1606
Csizsár Miklós			1620
Csizsár Sámuel			1694, 1699
Csizmadia Kristóf			1693

Név	Bíró	Jegyző	Esküdt polgár
Dániel deák			1673
Decsi Dániel deák		1604, 1605, 1606, 1607, 1608, 1609, 1610	1618, 1620
Dési Horváth Péter		1645, 1646, 1647, 1648, 1649, 1650, 1651, 1652, 1653, 1654, 1655, 1656, 1657, 1658, 1659	1658, 1659
Dicsőszentmártoni Szabó Péter			1623, 1627, 1633,
Diószegi Márton			1621
Damokos Mihály			1606
Egyed Szücs István			1634, 1635, 1638, 1640, 1642, 1644, 1646, 1648, 1649
Enyedi Csizmadia János			1685, 1686
Erszényes János		1628, 1629, 1630, 1631, 1632, 1633, 1637, 1638, 1639, 1640, 1641, 1642, 1643, 1644, 1645	
Fazekas Mózes			1686
Fekete János			1607, 1608, 1610
Galambos György		1667	
Gombkötő György			1699
Hajdú István			1695
Hajdú Márton			1668, 1678, 1680
Halmágyi Mihály	1693, 1694, 1697, 1698,	1673, 1674, 1675, 1676, 1677, 1678, 1679, 1680, 1681, 1682, 1683, 1684, 1685, 1686, 1687, 1689	
Hudi Szabó György			1647
Kádár István			1630
(ifjabb) Kádár Márton			1677, 1678, 1686,
Kádár Szabó György			1675, 1685, 1687, 1698
Kercsedti Péter			1663, 1664, 1665, 1668, 1670, 1672, 1676, 1677, 1679, 1682
Kerekes János			1682
Kerekes Szücs Péter			1670, 1671, 1672, 1677
Keresztúri Deák András		1662, 1663, 1664, 1665, 1666, 1667, 1668, 1669, 1670, 1671, 1672	1672
Kézdi Szabó Péter			1621, 1623

Név	Bíró	Jegyző	Esküdt polgár
Kézdivásárhelyi István deák	1649	1634, 1635, 1636	1628, 1629, 1631, 1647, 1649
Kiss Csiszár János			1652
Koppándi János			1613
Koppándi István			1695, 1698
(idősebb) Kovács Balázs			1604, 1608
Kovács János deák			1632, 1633
Kovács Márton			1655, 1657, 1658. 1662
Kovács Miklós			1618, 1624, 1626, 1629, 1631, 1633, 1635.
Kovács Szabó Ferenc	1653, 1655, 1657, 1658, 1659, 1662,		1641, 1642, 1646, 1648, 1650, 1651,
Kovács Szücs Miklós	1700		1679, 1681, 1683, 1684, 1685, 1687, 1694, 1698,
Kőrösi Márton			1645, 1650, 1652, 1654, 1656, 1659,
Lakatos Csiszár György			1665, 1677, 1679, 1684,
Lakatos Dániel			1678, 1680, 1682
(Ötvös) Lakatos Márton	1682, 1684, 1686, 1689		1660, 1661, 1662, 1665, 1667, 1668, 1670, 1671, 1678, 1680, 1681,
Lengyel Márton			1652, 1653, 1654, 1657, 1660, 1663, 1665, 1666, 1668, 1670, 1672, 1674,
Litteratus (Kovács, Deák, Olajos) György	1610, 1612, 1613, 1618, 1621, 1622, 1624.		1604, 1606, 1607, 1608,
Lugosi Ferenc			1693
Mészáros István			1604, 1609
Mészáros Szabó Mihály			1695
Mészáros Szücs István, I.			1642, 1643,
Mészáros Szücs István, II			1680, 1681, 1687, 1695, 1697, 1699
Moldvai Márton			1673, 1674, 1675
Molnár János			1618, 1620
Nagy Ferenc			1609
Nagy Csiszár János	1664, 1665, 1667, 1668. 1669, 1670		1648, 1650, 1652, 1654, 1656, 1657, 1659, 1661, 1663
Nagy Szabó György			1639, 1640, 1641, 1643, 1645
Nagy Szabó István			1639

Név	Bíró	Jegyző	Esküdt polgár
Nagy Szabó János	1605, 1608, 1609, 1611, 1614, 1615, 1617, 1619		
Nagy Szabó Péter	1627, 1630, 1633, 1636, 1638, 1641, 1643, 1645, 1646		1618, 1621, 1625, 1631
Nagy Szücs István			1687
Nagy Szücs János			1631
Nagy Szücs Mihály			1627
Nagy Szücs Péter			1626, 1628, 1631
Nemes György			1662
Németh Miklós			1656
Nyerges György	1674, 1676		1646, 1647, 1648, 1651, 1653, 1655, 1660, 1662, 1664, 1665, 1668, 1671
Nyerges Tamás			1632, 1633, 1637, 1638, 1640, 1642, 1644, 1647
Nyirő Márton			1698
Nyirő Kádár István			1660
Nyirő Szabó István	1677, 1678, 1680, 1681, 1683, 1685, 1687		1666, 1667, 1673, 1674, 1675
Nyirő Szabó Mihály			1667, 1668, 1669, 1673, 1676, 1677, 1679, 1681, 1683, 1685, 1686
Nyirő Szabó Miklós	1652, 1660		1634, 1635, 1639, 1643, 1645, 1647, 1649, 1651
Olajos György		1694, 1695, 1696, 1697, 1698, 1699, 1700	1693
Óvári István			1629, 1630, 1634, 1637, 1639, 1641
Ötvös Márton	1649		1624, 1625, 1626, 1630, 1632, 1635, 1637, 1639, 1641, 1643, 1645, 1647, 1648
Philep István			1676, 1677, 1683
Rozsnyai Szabó János			1613
Rozsnyai Szabó István	1690, 1691, 1695, 1699		1679, 1682, 1684, 1686
Sala Szabó Tamás			1661
Sámsodi Miklós deák			1655, 1657
Sigmond György			1687, 1694
Simonffi Mihály			1649, 1652, 1654, 1656, 1658, 1661, 1664
(Rozsnyai) Szabó Dávid	1625		1604, 1608, 1609, 1620
Szabó István			1610, 1624

Név	Bíró	Jegyző	Esküdt polgár
Szabó Lukács			1637, 1638, 1641, 1644, 1650, 1653, 1655, 1657
Szabó Lukács II.			1683
Szabó Máté			1610
(Nagy) Szabó Mihály	1616, 1620, 1623, 1626		1604, 1610
Szántai János deák			1626, 1627, 1629, 1633, 1635, 1638, 1640, 1641, 1643, 1645
Szávay Márton			1650, 1651, 1655, 1661
Székely Köteles Mihály			1674
Szengyeli Nagy Pál			1694
(ifjabb) Szíjgyártó Ferenc			1676
Szíjgyártó Szalontai Gergely			1649, 1653
Szilágyi Csiszár János	1661, 1663, 1666, 1670, 1671, 1673, 1675, 1679		1651, 1656, 1659
Szombatos Szabó István			1626
Sombori György			1666, 1676, 1678, 1680, 1682
Szóke Péter			1658, 1667, 1669, 1671
Szűgyéni András			1693
Szűcs Borbély György			1693
Szűcs Borbély István			1684, 1685, 1686, 1695, 1699
Szűcs Dávid			1670, 1671, 1672
(Nagy)Szűcs István	1628, 1629, 1631, 1632, 1634, 1635, 1636		1608, 1609, 1618, 1621, 1624, 1625, 1627
Szűcs János			1644, 1645, 1646
Szűcs Márton			1607
(Ifjú)Szűcs Márton			1620
Szűcs Mihály			1628, 1632
Szűcs Péter			1609
Szűcs Zsigmond	1672		1643, 1644, 1649, 1651, 1652, 1654, 1657, 1660, 1663, 1667, 1670
Tarisznya György			1693, 1695, 1697, 1699
Tordai Deák Pál	1639, 1640, 1642, 1644		1631, 1634, 1635, 1638
Tordai József			1700
Tőke György			1674, 1675
Tőke Márton			1613

Név	Bíró	Jegyző	Esküdt polgár
Tökés György			1699
Ungvári Szabó János			1656, 1658, 1659, 1664, 1666
Varga Ferenc			1623, 1624, 1625, 1627, 1629
Varga János			1673
Vágási István	1650		1640, 1646, 1648
Váradí Lakatos Pál			1663, 1664, 1672, 1674, 1675, 1676, 1678, 1679, 1681, 1682, 1683, 1685
Vásárhelyi Deák János			1680, 1681, 1684
Vásárhelyi Kis János		1618, 1619?, 1620, 1621, 1622?, 1623, 1624, 1625, 1626, 1627, 1628	1629, 1630, 1633,
Vidombáki Szücs Márton	1647, 1648, 1650, 1651, 1654, 1656		1621, 1623, 1625, 1627, 1630, 1632, 1634, 1637, 1639, 1640, 1642, 1644, 1646
Virág István			1621, 1623, 1625, 1628
Virág János		1693	

The Archontology of the Town of Târgu Mureş/Marosvásárhely

Keywords: urban history, administration, judge, council, archontology

The study presents the activities of the main officials of the administration of 17th century Târgu Mureş/Marosvásárhely. The leading role was played by the judge of the town, who was not only in charge of the city's internal but also its external relations. A significant role was played by the sworn citizens, who took their share in the administration of justice and tax collection in the city. The town notary also had an important role in the administration of the town, in addition to his regular duties of issuing documents and recording revenues and protocols. The main part of the research is represented by the archontology attached to the study, which provides a basis for interpreting the internal power relations and changes in the political life of the town.

Mátyás-Rausch Petra

Barcsay Sándor rejtélyes felesége – Újabb adatok az abrudbányai Fodor család társadalmi kapcsolataihoz

1612 nyarán Wesselényi Pál, Báthory Gábor kincstartója¹ több elismervényt állított ki abrudbányai Fodor Pál fejedelmi aranybevéltő részére „*jövendőbeli maga oltalmára*”, amelyekkel a későbbiekben Fodor igazolhatta, hogy az általa beváltott aranyat átadta a kincstartónak, valamint a nagybányai bányakamara megbízottjának, Hans Lisbonának.² Az idézett feljegyzés nem azért értékes, mert a benne szereplő történeti személyiségek életútjáról olyan sok újdonságot tudhatnánk meg belőle, hanem azért, mert szerepel benne a korabeli gazdasági értelmiségi elit színe-java, akik irányították a kor Erdélyének gazdasági és pénzügyi életét.

Wesselényi Pál nyugtájából – rövidsége ellenére – is kirajzolódik egy társadalmi, hivatali hálózat, amelynek tagjai egytől egyig a Jakó Zsigmond által *gazdasági értelmiségi csoportként*³ meghatározott társadalmi rétegnek voltak a tagjai. Utóbbiak a korabeli kincstári, illetve gazdasági kormányzat közép-, valamint felső szintjét fogták át, egymást ismerték, segítették, és nemegyszer rokoni kapcsolatokat is ápoltak egymással.⁴

Korábbi, Fodor Pál és családja történetével foglalkozó kutatásaimból már kiderült, hogy az először a Fehér vármegyei bányászvárosban, Abrudbányán, majd később Magyarigenben berendezkedő aranybevéltő befolyással és jelentős vagyonnal bíró tagja volt annak a gazdasági értelmiségi csoportnak, amelyet Jakó Zsigmond a legmodernebb erdélyi értelmiségi csoportnak tartott, ugyanis tagjai mind gazdasági, mind társadalmi szempontból is több lábon álltak.⁵ Azonban az általa kiépített és az örökösire hagyott társadalmi és egyben gazdasági kapcsolatrendszer nagysága és térbeli kiterjedése kevésbé volt ismert. Fodor Pál és idősebb fia, Fodor György életútját – akiről szólni fog a tanulmány – kiválóan lehet a társadalom-, illetve gazdaságtörténeti kutatásokban egyre inkább teret hódító történeti hálózatkutatás módszertana szerint is jellemezni, ahol a gazdasági kapcsolatokat és a társadalmi hálózatot egy komplex egységként

Mátyás-Rausch Petra (1984), PhD, tudományos munkatárs, Eötvös Loránd Kutatási Hálózat, Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet, Budapest, matyas-rausch.petra@abtk.hu

A tanulmány a BTK TTI szellemi műhelyében készült.

¹ Trócsányi Zsolt: *Erdély központi kormányzata (1540–1690)*. Bp. 1980. 321.

² Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Magánlevéltárak, Wesselényi család levéltára (a továbbiakban MNL OL P szekció 702) 3. doboz 2. tétel 1612/Nr. 2., 1613/Nr.1.

³ Jakó Zsigmond: Az erdélyi értelmiség kialakulásának kezdetei. In: Uő: *Írás, könyv, értelmiség*. Buk. 1976. (a továbbiakban Jakó: *Az erdélyi értelmiség*) 23–24.

⁴ Mátyás-Rausch Petra: Egy erdélyi bányaváros gazdasági elitje a kora újkorban – Abrudbányai családtörténetek. *Turul* 95. évf. 2022. (a továbbiakban Mátyás-Rausch: *Egy erdélyi bányaváros*) 166.

⁵ Jakó: *Az erdélyi értelmiség* 23–24.

tárgyalják. Ez az összetett társadalmi rendszer segítette hozzá az örökösöket – esetünkben Fodor György lányait – társadalmi és egyben gazdasági pozícióik megerősítéséhez.⁶

Fodor György karrierje, majd lányai házassága és az örökösök boldogulása a 17. század második felében szépen példázza, hogyan alakult át a korszakban az üzleti életből származó kapcsolati „tőke” a központi hivataloknál, majd a politikai életben is hasznosítható előnyökké. Ezek a „lépcsőfokok” is bizonyíthatják „miszerint a társadalom- és gazdaságtörténet kutatása elválaszthatatlan egymástól, utóbbi esetünkben kiegészíthető a politikátörténettel is”.⁷

„... *testis nobilis Georgius Fodor, annorum 18, citatus...*”⁸

A fenti idézet egy tanúvallatási jegyzőkönyvből származik, amely szerint Bethlen Gábor erdélyi fejedelem parancsára a Dengeleghiné Török Kata ellen folyó perben meghallgatták 1614 márciusában nemes Fodor Györgyöt, aki akkoriban 18 esztendő volt. A nevezett ifjú ugyan nem sok mindent tudott elmondani a biztosoknak a per tárgyát képező ügyben, de személyazonosságát a szóban forgó forrás minden kétséget kizáróan tárja elénk. A tanúvallomást tevő Fodor György ugyanis nem más, mint abrudbányai Fodor Pál aranybevéltő – valószínűleg – elsőszülött fia, aki igen fiatal korában már az erdélyi fejedelmi udvarban teljesített szolgálatot, nem véletlenül kérdezték Báthory Gábor és Török Kata viszonyáról. A jegyzőkönyvbe feljegyzett életkora arra enged következtetni, hogy az 1590-es évek második felében látta meg a napvilágot, édesanyja pedig nagy valószínűség szerint rangos kolozsvári polgárcsaládból, a Tótházy famíliából⁹ származó leány lehetett, akinek pontos személyazonosságát homály fedi. Utóbbi kapcsolatról egy zálogszerződés értesít bennünket, amely 1602. december 11-én kelt Abrudbányán. Eszerint Tótházy Tamás kolozsvári polgár rokonától, az ugyancsak kolozsvári Váczy Benedektől rámaradt abrudbányai réteket sógorának, Fodor Pálnak zálogosítja el 45 forint értékben. A réten kívül a jogügylet tárgyát képezte még egy ércmosó hely, zúzdával, valamint egy abrudbányai kóház, utóbbit Tótházy váltotta ki Sarmasághy Zsigmondtól, akinek még Váczy Benedek zálogosította el.¹⁰ Ebből a szerződésből kiderül, hogy a korábbi adatainkkal ellentétben, Fodor Pál legalább kétszer nősült meg, először Kolozsvárról házasodott, majd csak ezt követően vette el a gyulafehérvári polgárcsaládból származó Betlen Annát.¹¹ Az újabb házasság pedig tovább bővíti azt a régiót Erdélyen belül, ahol Fodor Pál családi, üzleti kapcsolatokkal bírt.

⁶ Vö. Tóza-Rigó Attila: *A dunai térség szerepe a kora újkori Közép-Európa gazdasági rendszerében: dél-német, osztrák, (cseh-)morva és nyugat-magyarországi városok üzleti és társadalmi hálózatai*. Miskolc 2014. 31–32.

⁷ A teljesség igénye nélkül lásd Tóza-Rigó Attila megállapításait a témában. Uo. 27–28.

⁸ Kiss András: *Boszorkányok, kuruzslók, szalmakoszorús paráznák*. Kvár 1998. 101.

⁹ A kolozsvári Tótházy család tagjai jelen voltak a mészáros-, fazekas-, asztalos-, ötvöscéhben. A teljesség igénye nélkül Jeney-Tóth Annamária: *Munkaebédek és vacsorák, avagy részletek a kolozsvári számadáskönyvekből (1605–1606)*. In: *Történeti Tanulmányok VII.* Debrecen 1999. 65. A család egyik leghíresebb tagja Tótházy Mihály volt, aki a 17. század elején volt királybíró Kolozsváron, és miután Giorgio Basta visszafoglalta Székely Mózesétől a várost, kivégeztette, mert segített átadni Székelynek a várost. Balázs Mihály: Trauzner Lukács „megtérése”. *Keresztény Magvető* 105. évf. 1999. 13. Gazdag, befolyásos család volt, többek között ezt bizonyítja a tulajdonukban lévő luxustárgyak nagy száma is. Lásd erre Flóra Ágnes: *Polgári karrier – polgári lét Kolozsváron a reneszánsz korában. Történelmi Szemle* 51. évf. 2009. 497.

¹⁰ Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Igazgatósága (a továbbiakban RNL KNIt) Berzenczey család levéltára 57. doboz fol. 6030.

¹¹ MNL OL Erdélyi Országos Kormányhatósági Levéltárak (F szekció) Gyulafehérvári Káptalan Országos Levéltára Centuriae (F3) Centuria I. Nr. 89. Betlen Anna a többszörös gyulafehérvári bíró, Betlen Szabó/Nyirő István húga volt.

Visszakanyarodva fiához, Fodor Györgyhez, nagyon valószínű, hogy édesapja gazdasági alapon kovácsolt társadalmi kapcsolatai vezettek el odáig, hogy egy 1607-ben megnemesített mezővárosi polgár,¹² azaz valójában fejedelmi jobbágy, fia bekerülhessen a fejedelmi udvarba szolgálni. Báthory Gábor udvarában betöltött állását nem tudjuk pontosan meghatározni, de valószínűsíthető, hogy az 1610-es évek első felében mint inas szolgálhatta a fejedelmet,¹³ majd idősebb korában bizonyíthatóan Bethlen Gábort, már mint bejáró.¹⁴ A bejárók, akik a lovas inasok kelet- magyarországi megfelelői voltak, hasonló feladatokat láttak el, mint az inasok, csak általában idősebbek voltak.¹⁵ Bethlen Gábor Csúti Gáspár udvarmesternek 1622/1623-ban kiadott utasításában ekképp fogalmazta meg az inasok, bejárók feladatát: „Az bejáró inasoknak szabad az audentia camerában menniek és ott udvarlaniok, mikor az fejedelem ott nincs, de az bársonyszékekben senki nem merjen ülni ha tisztességét szereti...”¹⁶ Fodor György valószínűleg betarthatta a fejedelem szigorú parancsait, ugyanis elérte az udvari szolgálat következő lépcsőfokát is, hiszen Kemény János az 1623-ban zajló második felvidéki hadjárat leírásánál arról számolt be, hogy Fodor György, *udvari főember szolgál*¹⁷ – azaz udvari familiáris – alól kilőtték a lovát, noha ő maga nem sérült meg.¹⁸

Fodor György egy évtizednyi udvarbéli szolgálata valószínűleg az udvari familiáris tiszte elnyerésében csúcsonodott ki, további központi tisztségeket nem tudott vagy esetleg nem akart (?) elnyerni, azonban ezeket az éveket kiválóan felhasználta arra, hogy tovább építse kapcsolatrendszerét, birtokadományokban részesüljön és atyafiait is bejuttassa az udvarba szolgálni.¹⁹ A fejedelem leginkább Fehér vármegye területén adományozott neki kisebb-nagyobb birtokokat, bizonyára azért, mert öröklött családi birtokai miatt ő maga is itt törekedett jószágot szerzni. 1617-ben Bethlen Váralján adományozott egy birtokot Fodor Györgynek, akit az oklevél *cubicularius noster intimusként* említ. Ez arra utal, hogy a fejedelem közvetlen környezetében végezte a rábizott feladatokat, és apjához hasonlóan ő maga is élvezte a fejedelem bizalmát. A nevezett birtokot előzőleg Szilvási Boldizsár tized-főárendátor és felesége birtokolta, tőlük elvette a fejedelem, és Fodornak adományozta.²⁰ Ezenkívül Alvincen is szerzett magának birtokot, többek között egy kőházat a Piac utcában. 1616-ban Draga Mihály, néhai Draga Menyhárt fia és édesanyja, Vargha Anna, Károlyi Zsuzsanna fejedelemasszony alvinci jobbágysai²¹ személyesen jelentek meg a gyulafehérvári káptalan előtt, hogy egy alvinci ház eladásáról nyilatkozzanak.

Gálfi Emőke: Gyulafehérvár falakon kívüli fötere és a városvezető réteg a 16. század végén. *Történelmi Szemle* 60. évf. 2018. 13–14.

¹² MNL OL F szekció Kolozsmonostori Konvent országos levéltára Armales (F21) F 2/1.

¹³ Koltai András megfogalmazása szerint az udvar legkisebbjei voltak az inasok. *Magyar udvari rendtartás. Utasítások és rendeletek (1617–1708)*. Szerk. Koltai András. Bp. 2001. (a továbbiakban: *Magyar udvari rendtartás*) 22–23.

¹⁴ Jeney-Tóth Annamária adatai szerint Fodor György 1615 és 1624 között volt fejedelmi bejáró. Jeney-Tóth Annamária: „... Urunk udvarnépe”. *Udvar és társadalma Báthory Gábor és Bethlen Gábor fejedelemasszony idején a kolozsvári számadáskönyvek tükrében*. Debrecen, 2012. 271.

¹⁵ *Magyar udvari rendtartás* 26.

¹⁶ Uo. 72.

¹⁷ Jeney-Tóth: „... Urunk udvarnépe” i. m. 20–21.

¹⁸ *Kemény János és Bethlen Miklós művei*. Szerk. V. Windisch Éva. (Magyar Remekírók). Bp. 1980. 47.

¹⁹ Vö. Jeney-Tóth: „... Urunk udvarnépe” i. m. 54.

²⁰ RNL KNlt Berzenczey család levéltára 1. doboz Fasc. 1. Nr. 14.

²¹ Bethlen Gábor 1614-ben adományozta feleségének Alvinc kastélyát, Alvinc és Borberek településekkel egyetemben. Román Akadémia Könyvtára, Kolozsvári Fiók. Kemény József gyűjteménye, Diplomatai Transilvanici Supplementum IX (Completitur Diplomata ab anno 1600 usque 1633) 217–219.

Eszerint a Piac utcában, Ispán György szomszédságában álló házukat minden tartozékával együtt 40 forintért, két harmadfü tulokért, valamint 2 ökörért eladták Fodor Györgynek.²² Utóbbi 1618 márciusában a fejedelmi kancellárián kívánta megerősíttetni az előbb említett alvinci ház eladási szerződését, amelyben már nem szerepelt Draga Mihály édesanyja, helyette Kovács János fejedelemasszonyi jobbját nyilatkozott arról, hogy Dragával együtt a Szentegyháza utcában lévő kőházat eladta Fodor Györgynek, öngagsága bejárójának. A felsorolt különbségek ellenére valószínűleg ugyanarról a házról lehet szó, ugyanis a vételi összeg megegyezik. Egyetlen szokatlan kitétel szerepel benne, miszerint Fodor a házért fizetett összeg mellett vállalta egy fából készült pince és egy kamra építését, valamint az 1618. évi szerződés pontosítja, hogy a kérdéses ingatlan a város piacterén található. A később keletkezett megállapodásban a felek arról is rendelkeztek, hogy Fodor György a megvételt követően építhet az ingatlanhoz, bővítheti azt. A szerződést az Alvincen lakó Ispán György nemesember, valamint a fejedelemasszony alvinci udvarbírója, Ákossi Gáspár deák jegyezte ellen. A kancellária által rávezetett megjegyzés szerint a fejedelem a kérdéses házhelyet és a rajta fekvő ingatlant teljes exemptióban részesítette, az onnan szedendő dézsmát pedig a családnak ajándékozta.²³ Ezenfelül Bethlen parancsba adta ugyanazon év áprilisában, hogy Ispán György és Ákossi Gáspár iktassa be tulajdonába a kedvezményezettet, amelyre a hónap végén sor is került.²⁴

Fodor György nemcsak udvari szolgálatot végzett Bethlen Gábor mellett, hanem valószínűleg már udvari familiárisaként hasznosítva a családi tapasztalatokat, jószágigazgatási feladatot is elvállalt, ugyanis Károlyi Zsuzsanna 1622. január 4-én keletkezett parancslevelében alvinci udvarbírójaként hivatkozott rá. A fejedelemasszony ekkor megróttá alvinci provisorát, mert nem segítette a fejedelemasszony porumbáki udvarbíróját, Szaniszló Istvánt,²⁵ nem akarta biztonságos helyre rakni javait, valamint házat sem adott neki Alvincen, noha erre az úrnője utasította. Ezért újra nyomatékosan felszólította Fodor Györgyöt parancsa teljesítésére, elrendelte, hogy az udvarbíró haladéktalanul adja át azt az alvinci házhelyet Szaniszlónak, amelyet Károlyi Zsuzsanna neki adományozott, valamint nem merészeljen tőle semmit se kérni cserébe.²⁶

Arról jelenleg csupán sejtéseink lehetnek, hogy Fodor György meddig szolgálta udvarbíróként akár a fejedelemasszonyt, akár a fejedelmet, annyi bizonyos, hogy 1624 után eltűnik az udvartartáshoz köthető forrásokból. Nem elképzelhetetlen, hogy fiatalon meghalt, ugyanis 1634-ben két árván maradt lánya, Anna és Klára nevében már gyámjaik, özvegy Raduly Lászlóné és fia, Pap Márton intézték a birtokügyeket.²⁷

A mintegy tízéves udvari szolgálat, a kiépített kapcsolatrendszer és apja, Fodor Pál által kiépített gazdasági háttér ahhoz mégis elegendő volt, hogy lányai a vármegyei nemesség családjába házassághoz tudjanak be, sőt több városbéli atyafiát – köztük More Lászlót – hozzásegítse a fejedelmi udvarba való bekerüléshez. More Lászlót Bethlen Gábor udvari familiárisaként

²² RNL KNlt Berzenczey család levéltára 1. doboz Fasc. 1. Nr. 19.

²³ Uo. Nr. 15, 16.

²⁴ Uo. Nr. 17.

²⁵ A porumbáki udvarbíró személyazonosságát nem könnyű meghatározni, valószínűleg azzal a Szaniszló Istvánval lehet azonos, aki testvére – Gombos, más néven Szaniszló András – révén nyert nemességet Bethlen Gábortól 1622-ben. MNL OL F szekció Erdélyi fejedelmi kancellária Libri Regii (F1 LR) 13. k. fol. 24.

²⁶ RNL KNlt Berzenczey család levéltára 1. doboz Fasc. 1. Nr. 20.

²⁷ Uo. 57. doboz fol. 6033.

elsőként 1615-ben említik a források.²⁸ Egy 1642-ből származó tanúvallomási jegyzőkönyvből pedig arra lehet következtetni, hogy More László Fodor Pál segítségével jutott udvari szolgálatra, nem véletlenül jegyezte meg a tanúk elmondása szerint Fodor igen haragosan a kihallgatáson, hogy akivel ő jót tett, most ellene fordult, és nem hagyja jogosan birtokolt javait használni.²⁹

„...*hogy lehetsz olyan háládatlan sógor...*”³⁰

A fenti szavakat – legalábbis Thoroczkay Ferenc abrudbányai lakos szerint – ifjabb Barcsay Sándor, a későbbi fejedelem, Barcsay Ákos édestestvére vágta Fodor Pál fejéhez, aki a „dinasztiaalapító” Fodor Pál fia volt,³¹ amikor I. vagy II. Rákóczi György idejében (a fejedelem pontos kilétét nem tudhatjuk meg a tanúvallomásból) találkoztak az Enyed városa mellett összegyűlt katonai táborban.³²

Ahhoz, hogy megértsük, miért is nevezhette ifjabb Barcsay Sándor sógorának abrudbányai Fodor Pált, vissza kell kanyarodnunk az aranybeváltó Fodor Pál legidősebb fiához, Fodor Györgyhez és két lányához, Klárához és Annához. Fodor Györgynek, Bethlen udvari emberének fia nem született, „csupán” két lánya, Klára és Anna. Fodor György feleségének kilétét homály fedti, de annyi bizonyos – ahogy erre már utaltam is –, hogy 1634-ben a két lány már árva volt, és noha apjuk több közvetlen rokona is élt, gyámjaik mégsem közülük kerültek ki, Fodor György ugyanis az Alvincen lakó Pap Márton³³ és édesanyját, akkoriban Raduly László özvegyét jelölte ki gyermekei gyámjának.³⁴ A gyámok ebben az évben állapotok meg az Abrudbányán lakó előkelő Paczkó család³⁵ tagjával, Jánossal, hogy meghatározott feltételek mellett gondozza az árváknak a Fehér vármegyei bányavárosban és környékén fekvő javait. Paczkó János egy évre kapta bérbe az abrudbányai és verespataki völgyben fekvő aranybányákat és, a hozzájuk tartozó zúzdákkal egyetemben, a bányákhoz kaszálók is tartoztak. Mindezért cserébe a Pap család tagjainak – az özvegynek, valamint két fiának (Mártonnak és Andrásnak) – bérleti díj gyanánt

²⁸ Mátyás-Rausch: *Egy erdélyi bányaváros* 165.

²⁹ RNL KNlt Törzsgyűjtemény Nr. 784. Fodor Pál felháborodása nem volt teljesen jogtalan, ugyanis örököseinek – köztük unokája férjének, Barcsay Sándornak – bizonyítani kellett az örökségükhöz való jogukat, ugyanis More szinte az egész Fodor-vagyontra igényt tartott a peres anyag szerint. 1643-ban nem véletlenül vett fel ifjabb Barcsay Sándor ügyvédje tanúvallomásokat Abrudbányán abban a kérdésben, hogy Fodor Pálnak a verespataki bányákat és zúzdákat valóban Bethlen Gábor adományozta, és teljesen szabályosan lett-e azokba beiktatva. RNL KNlt Berzenczey család levéltára 52. doboz Fasc. M. Nr. 5.

³⁰ RNL KNlt Berzenczey család levéltára 57. doboz fol. 6037–6038.

³¹ A Fodor családnak több családfája is fennmaradt. A Fiscalis Levéltárban őrzött genealógia feltüntette Fodor Pál aranybeváltó három fiát, köztük Fodor Györgyöt is, de az ő leszármazottjai nem szerepelnek a leszármazási táblán, kizárólag testvérei – Pál és Zsigmond – örökösei. MNL OL F szekció Erdélyi kincstári levéltár Erdélyi Fiscalis Levéltár (F234) V. szekrény Fasc. 347. E. A Berzenczey család levéltárában fennmaradt családfák ennél jóval kevesebb őst tüntetnek fel, és több esetben is pontatlanok, de ezekből tudhatjuk meg, hogy Fodor Györgynek noha fiútódjai nem voltak, de leánygyermekei igen. RNL KNlt Berzenczey család levéltára 1. doboz Fasc. 3. Nr. 8. illetve 52. doboz Fasc. M. Nr. 1.

³² RNL KNlt Berzenczey család levéltára 57. doboz fol. 6037–6038.

³³ Az alvinci Pap családra MNL OL F1 LR 30. k. fol. 631.

³⁴ Fodor György és örököseinek erős alvinci kötődését mutatja, hogy Klára lánya rendszerint Fodor de Alvincz előnévvel jelenik meg a forrásokban. RNL KNlt Berzenczey család levéltára 52. doboz Fasc. M. Nr. 5.

³⁵ A család 1591-ben bírót is adott a bányavárosnak Paczkó György személyében. MNL OL P 2269. K. Papp Miklós gyűjt. 6. d. 87. sz. Az adatot Gálfi Emőkének köszönöm.

összesen 95 nehezék finomított aranyat fog átadni.³⁶ A szerződés záradékában kikötötték, hogy ha időben nem adja át a családnak a kérdéses arany mennyiséget, a Fodor árvák gyámjainak jogában áll a 95 nehezék aranyának megfelelő értékű javadalmat lefoglalni Paczkó vagyonaiból. A bérleti szerződést 1636-ban újra megerősítették, ekkor már két részletben kellett a finomított arany mennyiséget átadnia Paczkónak, az egyik részletet pünkösdi napján, a másikat pedig Szent Márton napján.³⁷

Fodor György családi örökségének sorsa akkor vett fordulatot, amikor idősebb leánya, Klára hozzáment Barcsay Sándor Hunyad vármegyei alispán kisebbik fiához, Barcsay Ákos testvéréhez, ifjabb Barcsay Sándorhoz.³⁸ A házasságkötésre valamikor 1636 és 1641 vége között kerülhetett sor, mert 1642 januárjában már a férj intézkedett az abrudbányai birtokok ügyében. A Barcsay család csillaga idősebb Rákóczi György uralkodása alatt kezdett el emelkedni, miután idősebb Sándor Ákos nevű fiát bejuttatta a fejedelmi udvarba szolgálni. Vagyon helyzetük nem volt kedvezőbb, mint a Fodor családé, sőt valószínűsíthetjük, hogy a házasság révén pénzügyileg inkább a Barcsay rokonság nyert, míg kapcsolati tőke szempontjából a Fodor család számára volt előnyös a frigy, még abban az esetben is, ha egyértelmű, hogy Fodor Klára nem az első „elvonalbeli”, udvari környezetben mozgó Barcsay fiúhoz ment hozzá.³⁹ Az abrudbányai vagyonnal szerzett pénzügyi előnyt mi sem bizonyítja jobban, mint az a tény, hogy ifjabb Barcsay Sándor örökösei a 17. század végén és a 18. század elején még hosszán pereskedtek a bányaváros határában fekvő bányákért, zúzdákért és bányavárosi ingatlanokért. Barcsay Sándor unokája, József ügyvédjének, marosszéki Szeredai Imrének fennmaradt egy 1720-ban keltezett levele, amelyben leírta, hogy már József apja, Pál is hosszú évekig pereskedett az abrudbányai javakért, sajnos mindhiába, József pedig folytatta atyja halála után, ebből kifolyólag hosszú heteket volt kénytelen Abrudbányán tölteni, hogy intézze a peres eljárással járó teendőket.⁴⁰

Ifjabb Barcsay Sándor, miután feleségül vette Fodor Klárát, nem Paczkó Jánost bízta meg az abrudbányai javak bérlésével, hanem egyik rokonát, *jóakaró sógorát*, kolozsvári Szabó Istvánt, aki a szerződés megkötése idején, 1642 januárjában Abrudbányán lakott.⁴¹ Eszerint a Hunyad vármegyében lakó Barcsay Sándor felesége, valamint sógornője – Anna – nevében, akinek ő volt a gyámja, bérbe adta Szabó Istvánnak a Fodor lányok javait, az alábbi feltételek szerint: Szabónak évente 65 nehezék aranyat kellett két részletben átadnia Barcsaynak, az egyik részletet Szent Péter napjáig, a másikat pedig Szent Gál napjára (október 16.). A szerződésben

³⁶ A nehezék eredetileg pénzsúly volt, majd az ötvöstárgyak (nemesfémek) súlyegysége lett, de a 16. században már közönséges kereskedelmi súly vált belőle. Három alegysége ismeretes. 3,0694 és 3,9194 dkg között mozgott egy nehezék. Bogdán István: *Magyarországi űr-, térfogat-, súly- és darabmértékek 1874-ig*. Bp. 1991. 459.

³⁷ Az 1636-ban kötött szerződést a felek Baranyai János abrudbányai prédikátor előtt kötötték meg. RNL KNlt Berzenczey család levéltára 57. doboz, fol. 6033.

³⁸ A Barcsay család korabeli történetével Kis Bálint foglalkozott részletesebben a Turul hasábjain, ő úgy vélte, hogy ifjabb (III.) Barcsay Sándor a szászvárosi Fodor családból származó Klárát vette el. Kiss Bálint: Erdély régi családjai. A Barcsai – család (Harmadik, befejező közlemény). *Turul* XII. évf. 1894. 184.

³⁹ Horn Ildikó: Az erdélyi fejedelmi tanács 1648–1657. In: *Perlekedő évszázadok. Tanulmányok Für Lajos történész 60. születésnapjára*. Szerk. Horn Ildikó. Bp. 1993. 258–259.

⁴⁰ RNL KNlt Berzenczey család levéltára 1. doboz Fasc. 3. Nr. 8. illetve 52. doboz, Fasc. M. Nr. 6.

⁴¹ Szabó István személyével kapcsolatban is csupán találgatásokba bocsátkozhatunk, bár valószínűsíthető, hogy rokoni kapcsolatban állhatott a Bojtos családdal, amelynek tagjai a kolozsvári szabó-, illetve szücsceh keretein belül tevékenykedtek, és jómódú polgároknak számítottak. Lásd. Herepei János: *A Házsongárdi temető régi sírkövei. Adatok Kolozsvár művelődéstörténetéhez*. Bp. 1988. Nr. 37 (133–135).

kikötötték, hogy Szabó István viseljen gondot a rábízott örökségre, ha esetleg épít új épületet, arról készítsen feljegyzéseket. Abban az esetben pedig, ha nem adná meg időben a megszabott mennyiségű aranyat, akkor Barcsaynak jogában áll hozzányúlni Szabó István erdélyi birtokaihoz.⁴² Barcsay Sándor az éves szerződés leteltével, noha Szabó adósságot halmozott fel, újabb megállapodást kötött rokonával a Fodor-örökséggel kapcsolatban, de ezúttal már abrudbányai városvezetők, valamint Hunyad vármegyei tisztviselők előtt. 1645 novemberében Marczi Pál abrudbányai bányabíró, Jeney Gergely és Szentgyörgyi Nagy Balázs Hunyad vármegyei jegyzők jelenlétében újabb egy évre bérbe adta a Fodor-javakat Szabó Istvánnak. Az éves bérleti díj már 100 nehezék finomított arany volt, az emelkedésnek valószínűleg az volt az oka, hogy a nagyobb összegbe beleszámolták a Szabó által felhalmozott adósságot is. A bérleti díj beadását szigorú feltételekhez kötötték, eszerint Barcsaynak az említett szerződés felmutatásával, egy szolgabíró társaságában, jogában állt a fennmaradó adósság értékének kétszeresét lefoglalni Szabó vagyónából, sőt személye ellen is felléphetett, magyarán joga volt elfogatni rokonát, ha nem fizeti időben ki a kérdéses részletet. A szerződés záradéka ellen Szabó nem nyújthatott be tiltakozást, azonban ha ezt mégis megtenné, akkor a büntetés összege újra megduplázódik. Arra is felhívták a bérlő figyelmét, hogy ha ő a bérleti szerződés időtartama alatt meghalna, Gyulafehérváron lakó feleségének is kötelessége megadni a tartozást a Barcsay házaspár számára. Az első részletet régi adóssága fejében, mintegy 60 nehezék aranyat, 1645 pünkösdjéig kellett eljuttatnia Barcsayra, ha pedig ezt nem tenné meg a kiírt határidőig, Barcsay elfoglalhatja azokat a verespataki zúzdákat és ércelelőhelyeket, amelyeket Szabó István Barcsay sógorától, Fodor Istvántól vett zálogba. Azt is kikötötték, hogy az egy esztendő leteltével vissza kell adnia a kérdéses javakat, ahogy – folytatódik a szöveg – annak idején Paczkó János is tette.⁴³

A Szabó Istvánnal kötött szerződésekből világosan látszik, hogy Barcsay Sándor határozottan képviselte a felesége és sógornője érdekeit, azonban az abrudbányai és alvinci örökséggel való törődés⁴⁴ sok nehézséget és gondot is okozott a családnak. Nem véletlen tehát, hogy miután Barcsay Sándor és felesége is meghalt, húga, Anna, aki pókafalvi Ráday György felesége lett,⁴⁵ lánya – Ráday Klára, Barcsay Abrahamné – nevében is megállapodást kötött 1676-ban a forrásokban ifjabb Fodor Pálként, azaz Fodor Pál aranybevalót dédunokájaként említett unokaöccsével.⁴⁶ Ráday György özvegye akkoriban már Alvincen lakott abban a nemesi udvarházban, amelyet atyjuktól örökölték nővérével közösen, és valószínűleg a javak elosztásakor hozzá került. A megállapodásból kiderül, hogy Barcsay Sándor több zúzdát, földterületet ifjabb Fodor Pál apjának, ifjabb Fodor Györgynek adott zálogba 220 forintért. Ezeket a javakat ifjabb Fodor György testamentumában a fia gondjaira bízta, így Fodor Pál valószínűleg atyja halála után megegyezett a Barcsay örökösökkel a zálogszerződés meghosszabbításáról, amelynek végül az lett az eredménye, hogy 320 forintért tovább üzemeltethette Fodor Anna bányáit, zúzdáit.⁴⁷

⁴² RNL KNlt Berzenczey család levéltára 57. doboz fol. 6034.

⁴³ Uo. fol. 6035.

⁴⁴ A Fodor lányoknak ugyanis nemcsak Abrudbányán voltak birtokai, hanem örökölték atyjuk alvinci javait, Barcsay Sándornak ezzel kapcsolatban is el kellett járnia, még 1643-ban kellett eltüntetnia Ispán György alvinci nemesembert egy alvinci legelő használatától. RNL KNlt Berzenczey család levéltára 1. doboz Fasc. 2. Nr. 9.

⁴⁵ Ráday György 1662-ben I. Apafi Mihály udvari szolgálatában állt, a fejedelmi testőrség (kék darabontok) kapitányaként. MNL OL F1 LR 30. k. fol. 353–354.

⁴⁶ MNL OL F234 V. szekrény Fasc. 347. E.

⁴⁷ RNL KNlt Berzenczey család levéltára 52. doboz Fasc. M. Nr. 3.

Ez a megállapodás, noha Fodor Anna elsődleges célja vele a későbbi konfliktusok elkerülése volt, inkább újabb bajok forrása lett. Már az önálló erdélyi állam megszűnése után pár évvel, 1700-ban Barcsay Sándor fia, Barcsay Pál⁴⁸ felkereste Köleséri Sámuel, aki ezekben az években a magyar király erdélyi arany, illetve ezüstbányáinak volt az inspektora, abrudbányai örökségével kapcsolatban. Köleséri 1700 májusában biztosokat küldött ki Abrudbányára, hogy végigkérdezzék a Fodor atyafiakat a Barcsay-örökséggel kapcsolatban. Elsőként ifjabb Fodor György özvegyének, Szörös Erzsébetnek második férjét, bolgárfalvi Sebessi Benjámin, kérdezték meg Barcsay Pál nevében a biztosok arról, hogy milyen jogon birtokolja Pál anyai jussát. Sebessi kitért a pontos válaszadás elől, mondván, hogy a Fodor-javak osztatlanok, ezért a többi atyafi megkérdezése nélkül ő a birtokokról nem beszélhet senkinek. Hasonlóan nyilatkozott Fodor Sámuel is, néha Fodor György unokatestvére is.⁴⁹ Barcsay azonban nem adta fel, így Köleséri megbízottjai júniusban már hivatalos tanúvallatási paranccsal érkeztek meg Abrudbányára.⁵⁰ A megkérdezettek többsége kiemelte, hogy a városban, noha a két Fodor lány elszármazott Abrudbányáról, mindenki tudta, hogy a Fodor família atyafiságot ápol a Barcsay családdal. Arról már megoszlottak az emlékek és a vélemények is, hogy melyik Fodor-örökségben volt vagy lehetett jussa a Barcsay örökösöknek. A vélt vagy valós Barcsay-örökség igencsak jelentős volt. A verespataki völgyben, a Veres-patak mentén két zúzdára és a hozzájuk tartozó porondbányákra – azaz külszíni fejtésekre – tarthattak jogot, ezenfelül az abrudbányai határon fekvő Igren-hegyen található bányarészre, a hozzá tartozó zúzdára, kaszálókra, rétekre. Az ingó vagyon mellett jogot formálhattak egy „házacsára” Abrudbányán, valamint egy gabonaőrő malomra a város területén, a Porkoláb-kapu mellett.

A legértékesebb információkat azok az abrudbányai lakosok szolgáltatták, akik valamilyen módon érintettek voltak a Barcsay-örökség gondozásában, leginkább oly módon, hogy ők maguk bérelték, vették zálogba a családtól a bányászati javakat, vagy az üzemeltetéssel megbízott Fodor atyafi továbbadta nekik bérbe a kérdéses javakat. Hollósi, más néven Sára Márton például mintegy 9 évig bérelt egy zúzdát Fodor Páltól – a vallomásból nem derül ki melyiktől a sok közül –, amelyet előzőleg Barcsay Sándor adott bérbe Fodor Pálnak. Aztán mikor Barcsay Sándor meghalt, az özvegye már nem tudott olyan hatékonyan fellépni az érdekei védelmében, így a zúzda Fodor Pálnál maradt, aki lebontatta, és egy újat építtetett a helyére. Hollósi vallomásából azt is megtudjuk, hogy Barcsay Sándor az 1640-es évek második felétől már egyszerre több személyt is megbízott abrudbányai javaik kezelésével, a legtöbb bányát és zúzdát sógora ifjabb Fodor György bérelte, avagy vette zálogba. Állítólag Barcsay hasznát rokona előre adta meg bérleti díjként, majd valamilyen rejtélyes módon a Fodor György által kezelt javak a bérlő és a bérbeadó halála után nem kerültek vissza a Barcsayakhoz, hanem Fodor György örökösei tették rá a kezüket. Hollósi szerint problémát jelentett az örökség kezelésében, hogy a Barcsayak „oda alá laktak”, így például a Porkoláb-kapu melletti gabonaőrő malmot bérlő abrudbányai román

⁴⁸ Barcsay Pál nagybátyjához, Ráday Györgyhöz hasonlóan, I. Apafi Mihály udvarában teljesített szolgálatot. 1678-ban főpohárnokként említik a források. RNL KNlt Berzenczey család levéltára 46. doboz Fasc. LIII. Nr. 11. A tisztség Apafi-kori szabályozására lásd *Magyar udvari rendtartás* 128. Barcsay Pál az ezt követő években továbbra is Apafi udvarában maradt, háborús szolgálatot is teljesített a fejedelem mellett, aki ezért 1685-ben több ízben birtokadományban részesítette. RNL KNlt Berzenczey család levéltára 46. doboz Fasc. LIV. Nr. 1.

⁴⁹ RNL KNlt Berzenczey család levéltára 57. doboz fol. 6036.

⁵⁰ A bevezető szöveg szerint a kiküldött biztosok a tanúvallomásokat Barcsay Pál és felesége, Felvinczi Ágnes megbízásából vették fel. RNL KNlt Berzenczey család levéltára 57. doboz fol. 6037.

jobbágnak, egy bizonyos Minja Ábrahámnak minden egyes elszámolási terminuskor el kellett utaznia Barcsára, hogy elvigye a házaspárnak az aktuális bérleti díj összegét.

Fikker Márton szegről-végről Fodor atyafinak számított, ugyanis apja ifjabb Fodor György sógora volt, így közelről látta, mit okozott a Hollósi által is említett földrajzi távolság, amely a Barcsay családot elválasztotta Fehér vármegyei javaitól. Véleménye szerint azért választotta Barcsay ifjabb Fodor Györgyöt, mert utóbbi igen pénzes ember volt, és mivel Barcsaynak csak nyűg volt a felesége öröksége, ezért hosszú távra bérebe adta a rokonának, azzal a feltétellel, hogy miután Fodor György és a felesége, Szőrös Erzsébet meghal, az örökség visszazár a Barcsay örökösökre. A tárgyalás nem ment simán, mert Fodor Györgynek – Fikker Márton elmondása szerint – sokszor kellett megtennie az Abrudbánya és Barcsa közötti utat ahhoz, hogy végre megegyezésre jusson sógorával. Arról a metódusról, miszerint az eredetileg bérlő Fodor atyafi továbbadta a nála lévő Barcsay-javat, Fikkert Márton is megemlékezett, ugyanis Fodor György több zúzdát is a környéken lakó jobbágyoknak adott árendába, ez az eljárás pedig kiváló kiskaput jelentett a sógorával kötött megállapodás megszegésére és saját vagyonának növelésére.

A legérdekesebb vallomás talán a már fentebb említett Thoroczkay Ferenc beszámolója, ebből ugyanis kiderül, hogy Barcsay Sándor miért ment bele nehezen abba megállapodásba, amelyet Fodor György akart kötni vele. Ahogy már említettem, Thoroczkay Ferenc azt állította, hogy füle hallatára nevezte Barcsay az Enyed melletti katonai táborban háládatlan sógorának Fodor Pált, mondván utóbbi már legalább öt éve nem adott neki bérleti díjat. Kijelentette, hogy ő eddig türelmesen várt, de amikor ő kér valamit – egy páros puskáról folyt a diskurzus – a fia számára, akkor annyi emberség nincs Fodor Pálban, hogy ezt a kérést teljesítse. Végül úgy állapotok meg, hogy Fodor Pál odaadja Barcsay Pálnak a puskákat, míg Barcsay cserébe átadja neki az abrudbányai örökségét. Arról Thoroczkay nem beszélt, hogy ez az átadás valójában mit takart, de valószínűleg bérbe- vagy zálogba adást.⁵¹

Véltetőleg a vallomásban szereplő Fodor Pál ifjabb Fodor György atyja volt, ezért is érezte magát jogosultnak arra a fia, hogy apja halála után ő üzemeltethesse tovább a Barcsay-örökséget Abrudbányán és környékén. Ez a családi kapcsolat pedig azt is megmagyarázza, hogyan volt lehetséges, hogy ifjabb Fodor György halála után özvegyének – kolozsvári Szőrös Erzsébetnek – a második férje, Sebessi Benjámin kezére vándoroljanak a Barcsay-örökség bizonyos elemei.⁵²

Ahogy korábban már idéztem, Barcsay József ügyvédjének, Szeredai Imrének a leveléből kitetszik, hogy a pereskedés még hosszú ideig nem zárult le. Barcsay Pál, majd fia, József minden követ megmozgattak, hogy a szétszóródott, elkallódott örökséget újra saját kezükben egyesítsék, de ez nem volt egyszerű feladat, leginkább azért, mert nem közvetlenül az eredeti bérlőtől vagy annak örököseitől kellett ezeket visszaszerezni, hanem a bérlők bérlőitől, akik legtöbbször helyi román parasztok voltak, és a szövevényes birtoklástörténet miatt nehéz volt a Barcsay családnak bizonyítani az igazát. 1715-ben Barcsay Sándor a saját, valamint az unokahúga, Ráday Klára – aki Barcsay József nagybátyjának, Barcsay Ábrahámnak a felesége volt – nevében is tiltotta atyafiát, Fodor Sámuel attól, hogy a Barcsay-örökséghez tartozó bányákat, zúzdákat akár saját maga, akár bérlőin keresztül üzemeltesse.⁵³ Barcsay József számára se maradt más megoldás, mint amelyet az édesapja követett, miszerint újabb és újabb tanúvallomásokkal bizonyítani jogos igényét a

⁵¹ RNL KNlt Berzenczey család levéltára 57. doboz fol. 6037–6038.

⁵² Szőrös Erzsébet házasságaira lásd Mátyás-Rausch: *Egy erdélyi bányaváros* 166–168.

⁵³ RNL KNlt Berzenczey család levéltára 52. doboz Fasc. M. Nr. 4.

verespataki bányákra, zúzdákra, abrudbányai malomra, házra, valamint a város határában fekvő legelőkre, kaszálókra. Ezek a jegyzőkönyvek sok újdonságot nem tartalmaznak, leginkább a korábban már elmondottakat ismétlik, és noha minden tanú szerint teljesen nyilvánvaló, hogy a Barcsayak és a Fodorok atyafiak, így a Fodor-örökség bizonyos része Barcsay Józsefet illetve, ettől még Barcsay Sándor unokája nem került közelebb ahhoz, hogy saját kezébe vegye a neki járó vagyronrészt.⁵⁴

A források 1720 után elhallgatnak a Barcsay-örökséggel kapcsolatban, ami összefügghet azzal, hogy az utolsó Fodor fiú, Sámuel, Fodor Pál aranybeváltó dédunokája 1735 és 1738 között meghalt,⁵⁵ és a családi vagyonért való pereskedésbe újabb atyafinak számító családok, köztük a Bolyaiak is becsatlakoztak, de ez már egy másik történet.⁵⁶

Az újabb adatok megerősíthetik azt a már korábban kialakult képet, amely szerint a Fodor családot Fodor Pál vállalkozó kedve emelte ki kortársai közül.⁵⁷ Szakképzettsége révén komoly gazdasági, majd ezáltal társadalmi tőkét halmozott fel, amelyet utódai is kiválóan kamatoztattak. Az előbb bemutatott történetből természetesen az is kiderül, hogy a gazdasági értelmiségi pályán keresztül felépíthető kapcsolati háló, valamint az utóbbiból kinyerhető politikai tőke korlátozott lehetőségeket kínált, hiszen Fodor Györgynek az udvari familiáris pozíciójából nem sikerült feljebb lépnie, de életútja mégsem tekinthető zsákutcának, ugyanis társadalmi és gazdasági szempontú kapcsolatait sikerült megerősítenie és tágítania, hiszen családjának Fehér vármegyén túl már a szomszédos vármegyékben is sikerült megvetnie a lábát.⁵⁸

Sándor Barcsay's Mysterious Wife - New Data on the Social Relations of the Fodor Family of Abrudbánya/Abrud

Keywords: Barcsay family, marriage, familiaris of the court, social mobility, intellectuals

This article inquires into the social opportunities of the Transylvanian precious mining via one career- history from a noble family who belonged to the economic elite of Abrudbánya/Abrud, the most significant mining town of Metaliferi Mountains. The Fodor family was part of a number of resettled noble families in this region who wanted to improve their social and financial status with the help of precious metal mining. This family had so many entrepreneurial skills that this way they could become the most influential family in the area of the Metaliferi Mountains. Pál Fodor was an ancestor of this family, who led the gold exchange in the precious metal mining towns. Via his social and financial network, his son, György Fodor, could access court service in the court of Gábor Bethlen. His daughters could get married with members of noble families (for example the family of Barcsay). These marriages did not only have advantages for the Fodor family, but also for the Barcsay family, because they could get significant wealth.

⁵⁴ RNL KNlt Berzenczey család levéltára 52. doboz Fasc. M. Nr. 7., 8., 9.

⁵⁵ MNL OL F234 I. szekrény Fasc. 34. C.

⁵⁶ Uo. V. szekrény Fasc. 346. K.

⁵⁷ Vö. Péter Katalin: Jobbágycsaládok életvitelének különbözőségei az örökös jobbágyság korában (16–17. század). *Századok* 137. évf. 2003. 576.

⁵⁸ A Fodor család fokozatos térbeli terjeszkedése is alátámasztja azt a megfigyelést, miszerint egy család társadalmi emelkedésével növekszik azon terület nagysága is, ahonnan a tagok maguk számára házastársat tudnak választani. Vö. Neumann Tibor: A Vízköz kismemesi társadalma a középkorban. *Századok* 136. évf. 2002. 433.

Bogdándi Zsolt

Egyháztörténeti adatok a kolozsmonostori konvent fejedelemségkori jegyzőkönyveiből A jezsuiták és a kolozsmonostori egyház

A kolozsmonostori bencés konvent szekularizáció előtt vezetett jegyzőkönyvei Erdély középkori történetének talán legjelentősebb forráscsoportját alkotják, anyaguk Jakó Zsigmond általi közlése¹ óta, az elvártnál talán kisebb mértékben, de beépültek a történettudományi „köztudatba”. Nem mondható el ugyanez az 1556 utáni, két évtizedes átszervezést követően újra vezetett hiteleshelyi protocollumokról. Egyrészt értelemszerűen azért, mert csak igen kis részük látott eddig napvilágot,² másrészt ezek a kötetek, lényegében Szolnok-Doboka vármegye monográfusait³ és néhány kortársukat követően – bizonyára a történelmi materializmus merőben más irányú érdeklődése miatt is –, feledésbe merültek, és csak az utóbbi években, évtizedben kerültek ismét a történeti kutatás látókörébe. Így korántsem csodálkozhatunk azon, hogy az 1575 után Kolozsvárra beköltözött konvent világi requisitorainak protocollumai egyháztörténeti forrásokként sem kerültek hasznosításra. Egyedüli kivételt ezalól tudomásunk szerint a *Monumenta Antiquae Hungariae* folytatásaként 1995-ben Szegeden megjelent *Jezsuita okmánytár* két kötete jelenti, amelyben néhány jezsuita vonatkozású szöveget közöltek a konvent egyik protocollumából.⁴ Az alábbiakban ezeket egészítjük ki a jezsuiták kolozsvári és kolozsmonostori működésére, illetve a kolozsmonostori katolikus egyház történetére vonatkozó adatokkal, a konvent fejedelemségkori jegyzőkönyveiből.⁵ A fellelt egyháztörténeti adatokat tartalmi szempontok alapján csoportosítottuk, aszerint, hogy azok a jezsuiták birtokszerzéseire, a rendhez köthető egyes személyekre vagy pedig a katolikus egyház (többnyire kolozsmonostori) intézményeire

Bogdándi Zsolt (1977), PhD, tudományos munkatárs, Erdélyi Múzeum-Egyesület, Jakó Zsigmond Kutatóintézet, Kolozsvár, bogdandi.zsolt@eme.ro.

A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült. Köszönöm kollégáim, Fejér Tamás és Gálfi Emőke segítségét.

¹ *A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei I–II. (1289–1556)*. Kivonatokban közzétesszi és a bevezető tanulmányt írta Jakó Zsigmond. Akadémiai Kiadó, Bp. 1990. (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai II. Forráskiadványok 17.)

² *A kolozsmonostori konvent fejedelemség kori jegyzőkönyvei I. 1326–1590*. Mutatókkal és jegyzetekkel regesztákban közzétesszi Bogdándi Zsolt. EME, Kvár 2018. (Erdélyi Történelmi Adatok X. 1. A továbbiakban: KmFjkv)

³ Kádár József–Tagányi Károly–Réthy László–Pökoly József: *Szolnok-Doboka vármegye monographiája. I–VII*. Deés 1901–1905.

⁴ *Jezsuita okmánytár I/1–2. Erdélyt és Magyarországot érintő iratok 1601–1606*. Szerk. Balázs Mihály–Kruppa Tamás–Lázár István Dávid–Lukács László. Szeged 1995. (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 34.). A továbbiakban: JezsOkm. A közölt szövegek (18., 182., 206., 355. szám alatt) mindenike a konvent 15. jegyzőkönyvéből származik, és nem a 16.-ból, mint ahogy az oklevelek alatt tévesen szerepel.

⁵ E kutatás során a konvent fejedelemségkori protocollumai közül a 7–29. köteteket néztük át.

vonatkoznak, illetve azokat alkalomadtán kiegészítettük más levéltárakból származó, de a konventi hiteleshely működéséhez köthető forrásokkal.

Ismeretes, hogy a jezsuita rend erdélyi megtelepítése Báthory István erdélyi fejedelemnek és lengyel királynak köszönhető, ő ismerte fel fontosságukat a katolikus hitvédelemben és az oktatásban.⁶ Az ő intézkedéseinek következményeként a jezsuiták 1579-ben előbb a kolozsmonostori egykori bencés apátság épületeibe költözhettek, majd 1581-ben Kolozsváron, a Farkas utcai egykori ferences és a közelében levő apáca kolostorban leltek otthonra. A városban való megjelenésük egyáltalán nem szolgált az ekkor már zömében unitárius republica örömére, ennek egyik nyoma már a beköltözés évének őszén megjelenik a konventi jegyzőkönyvekben, amikor a várost képviselő esküdt polgárok éppen a jezsuiták beiktatásának napján tiltakoztak a konventi requisitorok előtt.⁷ Elmondásuk szerint, amikor a fejedelmi parancslevéllel a jezsuiták be akarták magukat vezetetni a pusztá kolostor és a mellette levő templom, kert, a tornyok környéke és apácához birtokába, továbbá a kolozsmonostori apátság Bács, Kajántó, Tiburc, Jegenye és Bogártelke nevű birtokaiba, a város azért tiltakozott, mert a fejedelem ugyanazokkal a jogokkal adományozta a nevezett kolostort és tartozékait a jezsuitáknak, melyekkel azokat a ferences barátok bírták, ezért ha a jezsuita páterek – kiváltságaikat megsértve – valamit változtatnának, és a nevezett kolostort más joron próbálnák bírni, akkor kiváltságaikat törvényes úton megvédelmezik. Ugyanakkor azt is kijelentették, hogy a Kolozsmonostor és Kajántó korábbi patrónusaival folyt határperüket a jezsuitákkal is folytatni fogják. E jogfenntartó nyilatkozat is jelzi a város bizalmatlanságát, attól való félelmüket, hogy a fejedelmi hatalom támogatásával a lappangó katolikus bálványozás, mely egyébként már 1577-ben feltűnt a kolostorban, terjeszkedni kezd.⁸ A terjeszkedés pedig, a jezsuita rend és a kollégium anyagi alapjainak megerősítésével, városi és városon kívüli ingatlanok megszerzésével a megtelepedés után kezdetét is vette. Valamikor 1582 elején egy Török Katalin nevű nemesasszony végrendelete alapján és a rokonság tiltakozása ellenére éppen a Farkas utcában kaptak meg egy házat,⁹ a testamentumot pedig a fejedelem is jóváhagyta. Egy jóval későbbi rendelkezés szintén a Farkas utcai katolikusokról vall, és értékes adaléku szolgál az egykori jezsuita építkezések helyrajzához. 1643-ban Csapó Márton, a felesége nevében is, a Belső-Farkas utcai házának – keletről a lerombolt kolostor fala mellett a város falához vezető síkator („ab oriente quidem vici cuiusdam seu angiportus penes murum claustrum aliquando destructi ad moenia civitatem pertinentem tendentis”), nyugatról Szilágyi Gergely háza határolta – kétharmadát halála esetére a kolozsmonostori templom hasznára és javítására

⁶ A rend erdélyi megtelepedéséről, illetve a kolozsvári kollégium megalapításáról lásd Molnár Antal: *Lehetetlen küldetés? Jezsuiták Erdélyben és Felső-Magyarországon a 16–17. században*. L'Harmattan, Bp. 2009. 23–26; Jakó Klára: *Az első kolozsvári egyetemi könyvtár története és állományának rekonstrukciója 1579–1604*. Scriptum, Szeged 1991. (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 16/1. Erdélyi könyvesházak I.) 9–11.

⁷ KmFjkv 315. sz. A kolostor és a kolozsmonostori apátságához tartozó jószágok iktatására október 17-én került sor, akkor a várost képviselő bírák és esküdt polgárok nem tettek tiltást, de ugyanazon a napon az iktatásnál is jelen levő két esküdt polgár a konventtel foglaltatta írásba tiltakozását. Az iktatásról kelt jelentés kiadása: *Monumenta antiquae Hungariae II (1580–1586)*. Edidit Ladislaus Lukács. Institutum Historicum S. I., Romae 1976. 219–225. (A továbbiakban: MAH).

⁸ Balázs Mihály: Kolozsvár és Vágsellye. Adalék a Mária kongregációk történetéhez. In: *Emlékkönyv Kiss András születésének nyolcvanadik évfordulójára*. EME, Kvár 2003. 9–12. Vö. Kovács András: A kolozsvári Farkas utcai templom és kolostor jezsuita korszaka. In: *Erdély reneszánsza I*. Szerk. Gábor Csilla–Luffy Katalin–Sipos Gábor. EME, Kvár 2009. 103. (A továbbiakban Kovács: *Jezsuita korszak*).

⁹ KmFjkv 352, 354. sz.

rendelte.¹⁰ Az említett sikátor valahol a mai Református Kollégium környékén húzódnak, de valószínűleg nem azonosítható a később Kovács Dezsőről elnevezett utcácskával, az egykori jezsuita kollégium épülete akkora kiterjedésű bizonyára nem lehetett.¹¹ Az idézett szövegben nyugati szomszédként említett Szilágyi Gergely talán leszármazottja volt annak a Szilágyi János kőfaragónak, aki a jezsuiták iktatásakor bizonyára Farkas utcai szomszédként jelent meg.¹²

A jezsuiták tevékenységéhez értékes adalékokkal szolgálnak azok a jegyzőkönyvi bejegyzések, amelyek a rendtagok különféle jogügyleteit tartalmazzák. Ezek között említésre méltó a kolozsvári jezsuita kollégium magisterének („magister scholae almae Societatis Jesu in collegio Claudiopolitano”), Alarh Mihálynak 1596. július 1-én tett bevallása, miszerint a kolozsvári, Monostor utcai atyai házat 280 forintért a szintén kolozsvári Luch Péternek adta el.¹³ A jezsuita levelezésekből tudjuk, hogy a családi örökség eladásából származó összegeket Alarh a kollégium szegény diákjainak segélyezésére szánta,¹⁴ ő maga pedig Rómában folytatta tanulmányait, mely útjáról naplójában is beszámolt.¹⁵ 1603-ban tért vissza előbb Kolozsvárra, majd 1604-től a gyulafehérvári jezsuita kollégiumban tanított, de még ebben az évben a fejedelmi székváros melletti vadaskertben meggyilkolták.¹⁶

Sulyok Imre kancellár két fiának, Ferencnek és Jánosnak 1598 decemberében kelt bevallása csak a jezsuiták részére való adományozás szándékát rögzítette, de utóbbiak közül a kolozsvári kollégium magyar prédikátoraként működő („sacerdote et concionatore Hungarorum Almae societatis Jesu collegii Claudiopolitani”) Ferencnek a protocollum következő lapján fennmaradt rendelkezéséből az is kitetszik, hogy e szándék milyen úton-módon valósulhatott meg.¹⁷ A testvérek közötti egyezésben Sulyok János kijelentette, hogy említett bátyjával atyai és anyai javaikon nem osztoztak meg, de most annak kérésére a Kolozs megyei Bedecsen és Inaktelkén levő közös részeket neki engedi át, és egyúttal felhatalmazza őt arra, hogy e jószágokat bárkinek elidegeníthesse. Ha pedig Sulyok Ferenc kegyessége bizonyosságként a jezsuitáknak adományozná e birtokrészeket, de a rend az országból távozni kényszerülne, akkor azok ne idegen kézre, hanem öccsére vagy annak örökösire szálljanak.¹⁸ Az adományozás létrejöttének bizonyossága, hogy a szóban forgó birtokok a későbbiekben a jezsuita rend birtokaiként szerepelnek forrásainkban.¹⁹

¹⁰ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL). A kolozsmonostori konvent országos levéltára. Protocolla, libri regii et stylonaria (F15 – a továbbiakban: KmProt), XXVIII. 131^v utáni számozatlan lapon.

¹¹ A Farkas utcai jezsuita építkezésekről lásd Kovács: *Jezsuita korszak* 100–109. Vö. Kovács András: *Kolozsvár, Farkas utca 12*. In: *Emlékkönyv Kiss András születésének nyolcvanadik évfordulójára*. EME, Kvár 2003. 255–260.

¹² Vö. 7. jegyz. Szilágyi János kőművesről lásd Balogh Jolán: *Kolozsvári kőfaragó műhelyek. XVI. század*. Bp. 1985. 84.

¹³ KmProt X. 355^v

¹⁴ MAH IV. 167–169, 179–180.

¹⁵ Kiadását, a személyére vonatkozó adatok összefoglalásával lásd *Magyar utazási irodalom 15–18. század*. Vál. Kovács Sándor Iván. Jegyz. Monok István. Neumann, Bp. 2000. (<https://mek.oszk.hu/06100/06179/html/magyutaz0030001/magyutaz0030001.html>)

¹⁶ Szabó Miklós–Tonk Sándor: *Erdélyiek egyetemjárása a korai újkorban 1521–1700*. Szeged 1992. 186. (A következőkben Szabó–Tonk: *Egyetemjárás*).

¹⁷ Az adománylevél jelzete: KmProt XV. 127^v. Kiadása: Veress Endre: *Oklevéltár a kolozsvári Báthory-egyetem történetéhez. Erdélyi Múzeum* 23. évf. 1906/5.

¹⁸ KmProt XV. 127^r

¹⁹ A bedecsi és inaktelki jószágokat 1602-ben Sulyok Ferenc adományaként felsorolják a kollégium javai között, lásd *JezsOkm I/1*. 128–129. Ugyanabban az évben az onnan származó dézsmajövedelmeket a fejedelem a jezsuitáknak adományozta, lásd *Uo. I/1*. 112.

Egészen kis jószág, pontosabban egyetlen jobbágy megszerzéséről szól egy 1599 júniusában kelt bejegyzés, de a tartalma különösen érdekes. Két nemes, csicsói Lázár Imre és Egyed bevallása szerint Székely Ferenc nevű jobbágyukat a kolozsvári kollégium atyáitól, Kolozsmonostorról kikérték, de mivel a jezsuiták annak munkáját a sörfőzésnél nem nélkülözhetik – Maiorius Péter rektornak és a kollégium többi atyáinak közbenjárására –, 70 magyar forintért a szökevényt a jobbágyi kötelék alól felmentették, és örökre a jezsuita kollégiumnak adták.²⁰

Az előbbihez képest teljesen más jellegűek, és jóval többet értek azok a birtokszerzések, amelyek a Bánffy család egyes tagjaihoz köthetők, és jól kiegészítették a korábbi, szerényebb szerzeményeket.²¹ Ezek eredője vélhetően Bánffy Ferenc 1600 augusztusában kelt bevallása, melyből kiderül, hogy a kollégium előbbieken már említett rektora, Maiorius Péter, valamint a Körösi Ferenc és Sulyok Ferenc atyák által képviselt jezsuitáknál zálogba vetett jószágok tekintélyes hasznot hoztak. Bánffy a maga és familiárisai hadjáratra való felkészítésével, valamint a Bánffy István kezén levő magyarországi jószágok visszaváltásával indokolta a mákói és borsai birtokrészeinek 1200 forinton való lekötését, illetve ennek az összegnek szűkös határidővel, szeptember 29-ig való kölcsönzését.²² A törlesztés elmulasztásának igen valószínű esetében a jezsuiták az említett birtokokat a maguk részére foglalhatták, és azokat három évig a zálogösszeg fejében bírhatták, és hasznukat vehették. Bánffy Ferenc a jószágokat e három év alatt bármikor kiválthatta, de kikötötték, hogy a három év leteltével, ha sem ő, sem atyafiai vagy utódai nem váltanák azokat vissza, akkor örökre a szerzeteseknél és utódaiknál maradjanak. E bevallás alapján azt is gondolhatnánk, hogy e jószágok valójában nem is kerültek a jezsuiták kezére, de az ifjú Bánffy György 1600 végén kelt tiltakozása ennek ellenkezőjére utal.²³ Eszerint unokabátyja, az említett Bánffy Ferenc úgy vetette zálogba borsai részbirtokát a kolozsmonostori requisitorok előtt, hogy szándékairól a tiltakozót vagy szülőanyját, Bánffy Boldizsár özvegyét, Patócsi Erzsébetet nem is értesítette.

A Ferenc bevallásában említett Bánffy István e két településen levő jószágai nem közvetlen úton, de végül mégiscsak a jezsuiták kezére jutottak. 1600 végén egy kolozsmonostori nemes, Rakovici István állítottatott ki a konventtel oklevelet arról, hogy az elmúlt években 400 magyar forintot kölcsönzött Bánffy Istvánnak, amiért az a nevezett mákói és borsai részeit nála kötötte le, és azokkal most is rendelkezik.²⁴ Ezért e jószágokat Bánffy István azokra vonatkozó okleveleivel együtt ugyanazon az összegben elzálogosítja a kolozsvári jezsuita kollégium szerzeteseinél, akiket a konventnél az összeget letevő Bogdán Márton nemes képviselt. Talán éppen emiatt az ügylet miatt tiltakozott 1602-ben Bánffy Gábor özvegye, Sombori Katalin, aki tiltotta mostohafiát, az említett Istvánt atyai jószágainak elidegenítésétől, a borsai részbirtoknak pedig a jezsuiták részére való elzálogosításától.²⁵ A birtokaikat a jezsuitáknál elzálogosító Bánffy családtagok sorát végül

²⁰ KmProt X. 480^v

²¹ A kolozsvári jezsuita kollégium birtokállománya 1601 elején, a mákói birtokszerzések indoklásával: „Collegium Claudiopolitanum ex sua prima fundatione facta a Serenissimo Rege Stephano, praeter collegium et templum commodum cum scholis, quae sunt in ipsa civitate Claudiopoli, habent pagos sex: Monostor, Bach, Kaianto, Tiborcz, Bogartelke et Jegenije cum piscina Sukiensi. Postea Serenissimus Sigismundus ipsius regis nepos, revocata Societate anno 1595 addidit mediam partem pagi Mako; et aliam mediam partem exceptis 8 colonis collegium emit pecunia ad evitandas molestias quae propter religionem saepius occurrebant.” JezsOkm I/1. 7.

²² KmProt XV. 37^v–38^r

²³ KmProt XV. 19^r–19^v

²⁴ Uo. 41^r–41^v

²⁵ MNL OL, DL 36406.

Péterrel és Mihállal zárhatjuk, akik a konvent jegyzőkönyvében fennmaradt bevallások szerint szintén mákói részjóságukat kötötték le a jezsuita kollégiumnak.²⁶

A kolozsvári rendház 1603. június 9-i feldúlása után az az év szeptemberében bekövetkező újabb politikai fordulat ismét lendületet adott a hosszabb távúnak gondolt berendezkedéshez, a birtokszerzésekhez.²⁷ A háborús időkkel járó nagy drágaság és éhínség egyik következménye, hogy több környékbeli birtokos hitel felvételére kényszerült a jezsuitáktól. Közéjük tartozott újbudai Nagy Gáspár, aki 1603 decemberében élelem beszerzése céljából 100 forintot kért kölcsön a jezsuita szerzetesektől, mely összeg negyedrészt, úgymint 25 forintot már kézhez vett, a többit pedig a kolozsvári jezsuita kollégium kolozsmonostori officialisa („officialis Societatis Jesu collegii Claudiopolitani in Colosmonostra”), Gáspár presbiter által képviselt atyák hiánytalanul ígérték megadni.²⁸ Minthogy a kölcsönzött összeg visszafizetése felől biztosítani akarta a jezsuitákat, a nála többek által zálogba vetett Burjánosbuda, Diós és Kölesmező birtokbeli részeket az említett 100 forintért az atyáknál zálogosította el. Az említett Nagy Gáspár egy ugyanazon a napon kelt bevallásában cselekedete indoklásul az országot naponta sújtó csapásokat és az abból származó drágaságot hozta fel, mely miatt nemhogy idegeneket nem tarthat el, de a saját maga, felesége és kis családja szükségére is alig tudja a mindennapi ételmet beszerezni. Ezért rokonát, néhai Gyöngyösi Péternek rábízott árváját, Zsófiát a jezsuita atyák gondjaira bízta, és átengedte nekik a leánykának a fenti birtokokban levő javait is, hogy azokat addig bírják és használják, amíg az árvať eltartják.²⁹

Szintén a mérhetetlen drágaság és szegénység indokolta sárdi Szilágyi Mihály bevallását, aki 1603 decemberében kerek 100 forintért zálogosította el a jezsuitáknál a Kolozs megyei Gorbón és Sárdon levő birtokrészeit, igaz, hogy az összegből csak 12 forintot kapott kézhez a monostori kollégium és tartozékai officialisától, a fentebb említett Gáspár presbitertől.³⁰

A kolozsvári tanács Bocskay fejedelemmel kötött alkuja következményeként a jezsuiták 1605 júliusában kénytelenek voltak elhagyni a várost, miután néhány hónapig még Kolozsmonostoron tevékenykedtek, ahonnan végül november 12-én távoztak.³¹ Innen való távozásukhoz köthető két, 1606. november 4-én kelt bejegyzés, amelyek összefoglaló képet nyújtanak a jezsuiták által zálogjogon bírt jóságokról, az egyikhez fűzött lapszéli jegyzet pedig a távozás körülményeihez is adalékol szolgál. Mindkét szöveg az atyákat támogató, részben már katolizált polgárcsalád,³² a kolozsvári Bornemisszák és a jezsuiták közötti egyezséget taglalja. Ezek szerint a konvent

²⁶ Bánffy Péter bevallását lásd JezsOkm I/1. 276–277. A szöveg valójában a konvent 15. és nem a 16. jegyzőkönyvében található, és nem eladásról, mint ahogyan a közölt oklevél magyar nyelvű kivonatában szerepel, hanem zálogosításról van szó. Bánffy Mihály 1603. december 27-én kötötte le mákói birtokát a kollégium praefectus provincialisa, Maiorius Péter által képviselt jezsuitáknál. Lásd KmProt XV. 218^v–220^r

²⁷ JezsOkm I/1. XVI. (Bevezetés).

²⁸ KmProt XV. 170^v–171^r

²⁹ Uo. 170^r–170^v. Közlése, helyenként zavaróan téves olvasatokkal és félrevezető magyar kivonattal JezsOkm I/1. 217–219.

³⁰ KmProt XV. 171^r–171^v. Gáspár presbiter valószínűleg Fejérvári Dósa Gáspárral azonosítható, lásd JezsOkm I/1. 219.

³¹ JezsOkm I/1. XVII. (Bevezetés); JezsOkm I/2. 594–596.

³² Az idősebb Bornemissza Gergely nem volt még katolikus, de a Farkas utcai kolostor lerombolásakor az atyákat oltalmazta, a beteg Dormannus testvért pedig házába befogadta. Felesége viszont katolikus volt, leányai és fiai, akik a jezsuitáknál, majd máshol is tanultak, már mind évekkel korábban katolizáltak. Lásd JezsOkm I/1. 239–240. Az ifjabb Bornemissza Gergely kolozsvári tanulmányai után Olmübe, Ingolstadtba és Bolognába peregrinált, Ferenc nevű testvére Olmüben, majd Freiburgban, László pedig szintén Olmüben tanultak. Lásd Szabó–Tonk: *Egyetemjárás* 55, 90, 148.

előtt megjelent idősebb Bornemissza Gergely kolozsvári polgár azonos nevű, de már nemességet nyert fia, és előadta, hogy az elmúlt években nevezett apja 1800 magyar forintot, melyet az akkor idegenben levő fiai, a bevallást tevő Gergely, Ferenc és László szükségére szánt, a jezsuita atyáknak adott és kölcsönzött.³³ A páterek az összeget – mindkét Bornemissza Gergely engedelmével – saját szükségükre költötték („in usus suos proprios convertissent”), és mivel sem eddig, sem most, hogy az országból távozniuk kell („nec in presentiarum ex hoc regno recedentes”), nem tudták a pénzt megadni, de abból egy csekélységet törleszteni akarnak, ezért a jezsuita kollégium kolozsmonostori javainak provisor a („provisor bonorum Colosmonostriensium collegii societatis Jesu in Transylvania”), Fehérvári Gáspár – az egész rend nevében – ama zálogos jószágokat, melyeket [a konvent] másik levelében felsoroltak, átengedi a nevezett Bornemissza Gergelynek és Gergely nevű fiának, valamint mindkét nemű örökösöknek. Egyúttal kikötik, hogy ha a zálogösszeg a nevezett adósságuk összegét meghaladná, akkor a Bornemisszák a többletet kötelesek az atyáknak megadni, és ugyanúgy, ha a zálogösszeg nem éri el a tartozás összegét, akkor az atyák azt kiegészítik, és hitelezőiket kielégítik. Az ugyanazon a napon kelt másik konventi oklevelet is bemásolták a jegyzőkönyvbe, s ebben valóban tételesen felsorolták a jezsuiták által zálogjogon bírt jószágokat: Mákóban és Borsán a nagyfalusi Bánffy István által 400 magyar forint, a zentelkei Bánffy Ferenc által pedig 1200 forint lekötött részek, a zentelkei Bánffy Péter által 150 forintért elzálogosított mákói részbirtok és ugyanott a zentelkei Bánffy Mihály által 60 forintért zálogba vetett jószág, Borsán a magyarói néhai Bánffy Gábor fia, István által 100 forint lekötött birtokrész, továbbá a Zakariás János özvegye által 120 forintért zálogba vetett borsai jószág és ugyanott a Zakariás Boldizsár özvegye által elzálogosított örökségek, Csellegő Gáspár borsai jobbágy által 18 forintért lekötött nagy rét, Válaszút felől az újbudai Nagy Gáspár által 100 forintért elzálogosított Burjánosbuda, Diós és Kölesmező birtokbeli részek, a Sennyei Pongrác által 150 forint lekötött kötelendi jószág és ugyanott a Vajda István által 60 forint lekötött részbirtok, összesen 2377 magyar forint összegben.³⁴ Talán éppen a Bornemisszák tartozás és a zálogösszeg közötti nagy különbség a magyarázata annak, hogy az ügylet végül nem valósult meg. Mindkét bejegyzést áthúzva érvénytelenítették, az elsőhöz pedig a következő megjegyzést fűzte az egyik requisitor: „Haec fassio et contractus cum Gregorio Bornemizza retractata et cassata est per patrem rectorem Joannem Argentum tempore exitus eorum ex hoc Regno videlicet ante portam Monasteriensem 12 die Novembris 1606, coram me et Matthia Keovendy”.³⁵

E fenti, utólag érvénytelenített bevallással lényegében lezárul a erdélyi jezsuita jelenlét első korszaka, melynek során megszakításokkal ugyan, de szinte 30 évig működtek. Mielőtt rátérnénk a kolozsmonostori katolikus egyházzal és a jezsuiták itteni missziós tevékenységével kapcsolatos jegyzőkönyvi adatok ismertetésére, még egy igen értékes művelődéstörténeti adalékot közlünk, amely a jezsuita könyves kultúrához köthető. Viszonylag ritkán, de előfordult, hogy a konventi requisitorok egy-egy középkori protocollum üresen maradt lapjaira vezették fel az előttük megkötött ügyleteket. Így az Országos Levéltár Mohács előtti gyűjteményében DL 36406 jelzettel ellátott jegyzőköny 78–87. lapjaira, az 1602 táján összeállított helységnévmutató

³³ KmProt XVI. 125^v

³⁴ Uo. 126^v–127^r

³⁵ Uo. 125^v. Az érvénytelenítés tényét Kövendi konventi kollégája, Szentiványi György deák jegyezhetette le. Róla lásd Bogdándi Zsolt: *A kolozsmonostori konvent a fejedelemség korában*. EME, Kvár 2012. (Erdélyi Tudományos Füzetek 274.) 76–77.

mellé a konvent előtt 1601–1602 között tett bevallások fogalmazványait másolták be, köztük két levelet, melyet egy ismeretlen valószínűleg Petrus Maiorius tartományfőnök-helyetteshez intézett. A Kolozsváron 1602. szeptember 4-re keltezett levél szerint annak fogalmazója nem-régiben megkapta (Maiorius?) Péter atya céduláját, melyben arra kérte, hogy szerezzen be bizonyos erasmista könyveket, valamint Pagnini héber lexikonját és egy Isagoge chronologicát.³⁶ E köteteket a levél ismeretlen írója meg is találta egy bizonyos Bernádnál („apud Bernardum nostrum chemistam [?]”), aki a Pagninust nem adta kevesebért, mint nyolc forint, de ha azt megvásárolják, akkor a másik kötetet ingyen is odaadná. Hogy ki lehetett ez a titokzatos kolozsvári kémikus vagy orvos, esetleg alkimista,³⁷ aki könyvekkel látta el a jezsuitákat, csak találgatni tudjuk. A városban működő Jacobinus Bernád doktorral való azonosítása valószínűnek tűnik, már csak azért is, mert az unitárius egyházfiak számadáskönyvei szerint 1600 nyarán egy graduál írásához fekete tintát vásároltak tőle, ennek előállítására pedig komoly szakértelmet igényelt, és a vegyészkedéssel foglalkozó „orvosdoktorok, patikáriusok vagy alkimisták feladata volt”.³⁸

Bocskai Istvántól Bethlen Gábor trónra kerüléséig a katolikus egyház mozgástere egyre jobban szűkült, a jezsuiták kitiltásáról kelt törvénycikkelyt megújították, 1610-ben pedig még az utolsó két jezsuitának is el kellett hagynia Szilágysomlyót és Gyulafehérvárt, a ferenceseknek pedig a tövisi kolostorból kellett távozniuk.³⁹ A többségében katolikus népességű Kolozsmonostornak ekkor nem volt papja sem, a jezsuiták által helyreállított, de villámcsapás sújtotta egykori bencés apátsági templomot sem használták.⁴⁰ Ebben a helyzetben változást csak Bethlen Gábor uralkodása és az 1615-ös kolozsvári országgyűlés templomhasználatra vonatkozó végzése hozott, miszerint a templom azé a felekezeté, amely az adott településen többségben van. Így kapták vissza a katolikusok a monostori apátsági templomot, az uradalom viszont továbbra is világi birtokosok, olykor katolikusok, máskor protestánsok kezében maradt. Az országgyűlési végzések ellenére, korlátozott számban ugyan, de a jezsuiták is visszatérhettek, a monostori templomban szertartásokat végezhettek, és iskolát is fenntarthatnak. A katolikus egyházi intézmények fennmaradásához nagymértékben járultak hozzá a településen vagy a távolabb környéken élő nemesek kegyes adományai, esetünkben „Galambfalvi, más néven Szentpáli Borbála” testamentuma, aki 1621-ben „házát örök tulajdonjoggal az ott szolgáló katolikus papokra hagyta”, és melyben később a jezsuita rendház és iskola működött.⁴¹

Ennek az adománynak voltak azonban előzményei, illetve többen és mások is támogatták rendelkezéseikkel a kolozsmonostori és környékbeli katolikus közösség megerősítését. Az egyik

³⁶ DL 36406, fol. 86.: „[...] rogavit etiam tua R. ut quosdam libros Erasmanos nempe Thesaurum Pagnini et Isagogen chronologicam perquirerem [...]”. Bizonyára Xanthus Pagninus (1470–1541) itáliai domonkos szerzetes *Thesaurus linguae sanctae sive lexicon hebraicum* című munkájáról (https://books.google.ro/books?id=3g1EAAAACAAJ&redir_esc=y), illetve Buchholzer Abraham (1529–1584) protestáns teológus kronológiai művéről (https://books.google.ro/books?id=UvfftdcygwC&printsec=frontcover&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false) lehetett szó.

³⁷ A *chymista* „érváltoztató alkimista” jelentését Szenczi Molnár Albert szótára adja meg: *Dictionarium Latino-Ungaricum*. Nürnberg 1604. MTA Irodalomtudományi Intézet, Bp. 1990. (reprint kiadás)

³⁸ Ezt az azonosítást alátámasztja, hogy Bernád doktor a levél keltekor még életben volt. Lásd Herepei János: *Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez. III.* Bp.–Szeged 1971. 510–512.

³⁹ Varga Júlia: *Katolikus közép- és felsőoktatás Erdélyben a 17. századtól a 19. század közepéig*. Doktori disszertáció, Bp. 2007. 15.

⁴⁰ Dr. Bíró Vencel: *A kolozsmonostori belső jezsuita rendház és iskola Bethlen és a Rákóczy fejedelmek idejében*. Minerva, Cluj-Kvár 1931. (Erdélyi Tudományos Füzetek 35.) 4.

⁴¹ Uo. passim.

ilyen támogatási kísérlet Zámbó Mihály nevéhez köthető, akinek a háza végül egészen más rendeltetést kapott, és utóbb a monostori református egyház első templomául szolgált.⁴² Hogy miként távolodhatott el ennyire az eredeti szándéktól a megvalósítás, és hogy ki volt ez a kissé szokatlan nevű adományozó, az alábbiakból remélhetőleg kiderül. Herepei szerint „a dunántúli Vas megyében birtokos ősi nemes felsőőri Zámbó család” tagja, Mihály 1607-ben szerzett nemeslevelet Rákóczi Zsigmond fejedelemtől.⁴³ A hivatkozott címeres nemesítés azonban elég világosan fogalmaz Zámbóval kapcsolatban, elmondva, hogy Kolozsmonostorról való, és nemtelen szülőktől származik.⁴⁴ Nemtelen származását ugyanabból az évből egy másik adat is alátámasztja, mely szerint Rákóczi Zsigmond kancellárja, Petki János közbenjárására Zámbó Mihály nagyobb kancelláriai íródeák élemedett korú anyját, a *providus* tehát jobbágyrendű, néhai Zámbó István Kolozsmonostoron lakó özvegyét minden adó és szolgáltatás terhe alól felmentette.⁴⁵ Az így nemességet nyert jobbágyfi ugyanezen év decemberében a kolozsmonostori Alszeg utcában, Keresztély János és Bácsi Ambrus házainak szomszédságában levő házára is mentességet kapott, és az immár nemesi udvarház birtokába a következő év májusában be is vezették a kolozsmonostori prefektus és Bornemissza Zsigmond jobbágyainak a jelenlétében.⁴⁶ Zámbó kis örökségét hamarosan újabb szerzeményekkel egészítette ki. Az uradalmat ekkor birtokló Kamuthi Farkas „dolgaiban való jámbor szolgálatáért” a kolozsmonostori jószágban csereként adott neki egy pusztá házhelyet, amely talán azonos azzal, melyet a magvaszakadt nagybátyjától, Zámbó Pétertől egyébként is megörökölt, és melynek 1608-ban zajló iktatásakor a szomszédok között megjelent a birtok katolikus papja, Fejér Miklós is.⁴⁷ Egy 1609. júniusi bejegyzés viszont arra utal, hogy az iktatás ellenére sem birtokolhatta e jószágot zavartalanul, ekkor ugyanis azért tiltakozott, mert Kamuthi Farkas magának eszközölte ki és foglalta el ugyanazt, a korábban Zámbó Péter által lakott jobbágytelket.⁴⁸ Egy 1614-es adatunk szól arról, hogy végül a Kolozsmonostort birtokló Kamuthi és Zámbó Mihály csere útján kiegyeztek úgy, hogy a kancelláriai íródeák a saját háza mellett levő házhelyet kapja meg a vitatott telekért.⁴⁹

Talán a földesúrral való elhúzódó konfliktusa,⁵⁰ de a háborús idők bizonytalanságai mindenképpen arra késztették, hogy Zámbó Mihály 1611 októberében a konvent előtt írásba

⁴² Erről lásd Herepei János: *Kolozsvár történeti helyrajza*. Szerk. Sas Péter. Művelődés, Kvár 2004. (A továbbiakban Herepei: *Kolozsvár helyrajza*) 455–474.

⁴³ Uo. 455.

⁴⁴ MNL OL, Gyulafehérvári Káptalan országos lt., Erdélyi fejedelmi kancellária, F1 Libri regii, VIII. fol. 22^r–22^v. Az adatot Fejér Tamásnak köszönöm.

⁴⁵ MNL OL, Erdélyi fiskális levéltár, M fasc. 14. XXII. sz., 32450 mf. tekercs

⁴⁶ Uo. Q fasc. 14. XXII. sz., 32450 mf. tekercs

⁴⁷ Uo. O fasc. 14. XXII. sz.; R fasc. 14. XXII. sz., 32450 mf. tekercs. Fejér Miklós nevét a kolozsmonostori plébánosok jegyzékét közlő tanulmány nem említi: Ferenczi Sándor: Kolozsmonostori lelkipásztorok. *Studia Theologica Transylvaniensis* 18. évf. 2015/1. 77. Az 1610-es beszercei országgyűlést követően bizonyára távozni kényszerült. Vö. *Erdélyi Országgyűlési Emlékek VI. 1608–1614*. Szerk. Szilágyi Sándor. MTA, Bp. 1880. (Magyar Történelmi Emlékek III. Országgyűlési Emlékek. Erdélyi Országgyűlési Emlékek) 170. Személyét a plébániatemplom és egyházközség történetét bemutató munka sem ismeri, lásd Sas Péter: *A kolozsmonostori fájdalmas Szüzanya plébániatemplom és egyházközség története*. Verbum, Kvár 2010.

⁴⁸ *Az erdélyi káptalan jegyzékonyvei 1600–1613*. Mutatókkal és jegyzetekkel regesztákban közzéteszi Gálfi Emőke. EME, Kvár 2016. (Erdélyi Történelmi Adatok VIII. 2.). 220. sz.

⁴⁹ MNL OL, Erdélyi fiskális levéltár, V fasc. 14., 32451 mf. tekercs.

⁵⁰ Kamuthi és Zámbó végül tanácsurak közvetítésével 1617 májusában jutottak egyezsre, ezek szerint Kamuthi megígérte, hogy Zámbót személyében és örökségében leveleinek tartalma szerint nemesnek ismeri el, de az örökségén

foglaltassa végrendeletét.⁵¹ Rendelkezése szerint minden atyai és szolgálataival szerzett ingóságát és ingatlanait, nevezetesen a kolozsmonostori nemesi udvarházát az ahhoz tartozó pusztá telekkel, örökségekkel, szántóföldekkel, szőlőkkel és allodiumokkal, úgyszintén házi eszközeit, készpénzét, arany- és ezüstműit édesanyjának („dulcissima sua genitrice cuius nutritione honeste educatus fuisset”), néhai Zámbo István özvegyének vallja úgy, hogy az élete végéig azokról szabadon rendelkezessen, halála közeledtével pedig a javak kétharmada („bessem seu dualitatem”) – minthogy közelebbi rokonaik nincsenek – a kolozsmonostori templom építésére („ad aedificationem templi Colosmonostrensis”), harmada pedig a szegényekre és atyafiaikra maradjon. A kétharmad pedig addig, ameddig a monostori egyháznak nincs katolikus papja („tantisper dum catholicus presbiter in ecclesia Colosmonostrensi desideratur”), kolozsvári katolikus főemberek kezébe adassék megőrzésre, hogy amikor eljön az ideje, adják a maguk során a templom és a papok szükségére. Azt nem tudjuk, hogy mi történt e végrendelet elkészülte és Zámbo Mihály 1630-ban bekövetkezett halála között, de Porcsalmi András, kolozsvári református lelképásztor 1679-ben kelt levele szerint Zámbo kúriáját a törvényes örökösöktől ifjabb Rákóczi György vásárolta meg, majd Csulai György püspök kérésére 1654-ben „Templumnak dedicaltatott és könyörgéseknek és egyéb közönséges Isteni Tiszteletnek és szolgálatnak házává conferaltatott”.⁵² Porcsalmi elmondását alátámasztja az a jelentés is, melyet a kisebb kancellária jegyzői 1655 januárjában állítottak ki, és amely szerint kiszálltak Kolozsmonostorra Rákóczi ottani nemesi udvarházához, amely korábban néhai kolozsmonostori Zámbo Mihályé volt, majd Szászfenesi Mihály kolozsmonostori katolikus pap panaszára eltiltottak bizonyos református lelkészeket és az azokkal egyetértőket hitük terjesztésétől és a nyilvános prédikálástól („a nova inductione divinae professionis eorum ac publica ibidem instituendo concione”).⁵³ Zámbo eredeti szándéka ekkorra már feledésbe merülhetett, a monostori, valamint Kolozsvár falain belül és kívül lakó katolikus közösség nevében előadott tiltakozásában Szászfenesi nem erre, hanem a rendi nemzetek uniójának felbontására és az országgyűlési végzések megsértésére hivatkozott, nem sok eredménnyel. Itt jegyezzük meg, hogy minden jel szerint a Zámbo-kúria melletti Császkai- vagy Gál-udvarházat is eredetileg a katolikus egyháznak szánták, mint ahogyan az erről 1643-ban kelt új adománylevél hátlapjára tett feljegyzés tudósít: „Gal Istvanne monostori nemes hazarol valo level melyet a monostori ecclesianak es patereknak hagiott testamentumba. Tott pedig testamentumot a kaptalan es nemes szemelleyek elott”.⁵⁴

Mint említettük, a kolozsmonostori katolikus plébánia 17. századi újraalapítójának az irodalom Galambfalvi Szentpáli Borbálát tekinti, aki monostori nemesi udvarházát az ott szolgáló katolikus papokra hagyta,⁵⁵ ebben a kibővített épületben letek aztán otthonra a jezsuiták és az iskola. Erre a házra vonatkozó első forrásunk is, a Zámbo-féle örökséghez hasonlóan, 1607-ből

kívül más földeket ne zálogosítson vagy vegyen és kiváltságoltasson, hanem azokról a patrónusoknak és örökösöknek dézsmájukat, jövedelmeiket megadja. Lásd MNL OL, Erdélyi fiskális levéltár, Z fasc. 14. 32450 mf. tekeres

⁵¹ KmProt XVI. 146e–146^f

⁵² Herepei: *Kolozsvár helyrajza* 456–458.

⁵³ MNL OL, A Kolozsmonostori konvent levéltára, Kolozsvár városát illető iratok (F 31), fol. 112–113. A katolikusok panaszára a kolozsmonostori udvarbíró írásban tett választát hiányosan közli Jakab Elek: *Kolozsvár története II.* Bp. 1888. 704–705.

⁵⁴ MNL OL, F234 Erdélyi fisc. lt., F fasc. 16. (32451 mf. tekeres).

⁵⁵ 1621 novemberében kelt végrendeletének kiadása *Erdélyi egyháztörténelmi adatok I.* Szerk. Veszely Károly. Kvár 1860. 334–335. A monostori plébánia levéltárában levő, hibás másolat alapján Sas Péter: *i. m.* 174.

való, amikor a konvent előtt a fejedelem jobbágya, Varga, másként Bodor Gergely a nemrégiben épített monostori házát, az út déli során, Székely Lukács és néhai Dobos János telkei mellett, 25 magyar forintért eladta néhai Szentpáli János özvegye, Bánffy Anna szolgálójának (*pedissequa*), nagygalambfalvi néhai nemes Benedekfi János leányának, Borbálának.⁵⁶ Ebből a szövegből két következtetést vonhatunk le: egyrészt az irodalomban valószínűleg tévesen, egy jóval későbbi forrás alapján tartják Szentpáli asszonynak Benedekfi Borbálát,⁵⁷ aki csak egy Szentpáli özvegy szolgálója volt, másrészt az 1621-ben a katolikus egyház részére rendelt ház egy szerény méretű, megnemesített jobbágylak volt,⁵⁸ amelyhez aztán, mivel szűknek bizonyult, két vagy három jobbágyházat is hozzácsatoltak.⁵⁹ A monostori katolikus parókia ily módon való kibővítését forrásaink alapján is követni tudjuk. Előbb 1627-ben „az Romai religion leveo Catholicusok” megvásárolták a Benedekfi-féle ház szomszédságában levő, korábban Dobos János által bírt telket, e szerződéshez pedig a következő évben a fejedelem is hozzájárult, mentesítve a telket minden adó és szolgálat terhe alól.⁶⁰ 1628-ban Kamuthy Miklós, hogy kifejezze a katolikus egyház iránti jóindulatát Kolozsmonostoron, a jezsuiták parókiája („domus parochialis Societatis Jesu”) melletti telkének fele részét a jezsuita atyáknak, nevezetesen Móry Istvánnak és a monostori katolikus egyháznak adományozza, és azt a parókiához csatolja.⁶¹

A katolikusokat támogató Kamuthyak kolozsmonostori birtoklása után, valószínűleg 1630-ban az uradalom hídvégi Mikó Ferenc kezére került, s ezzel véget is érhetett a Bethlen-kori lassú, de viszonylag nyugodt építkezés korszaka. Ezt jelzi már az ebben az évben Kolozsváron lakó Kovács János deáknak és Tölcséres Istvánnak az erdélyi katolikusok és Móry István monostori pap nevében előadott tiltakozása, melyben kijelentették, hogy a kolozsmonostori kastély kapuja feletti szobát, melyet a monostori katolikusok adományként bírnak, senkinek nem engedik át, még magának Mikónak sem.⁶² Ha jól értelmezzük a szakadozott és nehezen olvasható bejegyzést, akkor az említett épületen kívül, amely fejedelmi adományból a katolikus diákok használatára és lakásaként szolgált („quod videlicet pro usu et habitatione studiosorum catholicae Kolosmonostrensium...”), igényeiket fenntartották a tizedjövedelmek negyedrészére és egy

⁵⁶ MNL OL, F234 Erdélyi fisc. lt., P fasc. 14. (32451 mf. tekeracs)

⁵⁷ Bíró Vencel szerint „székely nemzetség volt Galambfalvi Borbála, valamelyik novai Szentpálinak volt a felesége, azért fordul elő Szentpáli néven is” lásd Bíró: *i. m.* 5. Borbálának a Szentpáli nemzetségből való eredete egyedül Milley János jezsuita az eseményektől távoli, 1648-as jelentésében fordul elő, lásd EOE XV. 479.

⁵⁸ Mentésítései: 1607. december 5.: MNL OL, F234 Erdélyi fiskális lt., N fasc. 14. (32541 mf. tekeracs); 1609. február 10.: MNL OL, F234 Erdélyi fiskális lt., S fasc. 14. (32541 mf. tekeracs).

⁵⁹ Milley szerint „sed quia nobilitatis ille fundus angustus fuisset pro nostris, adjectae sunt aliae duae, vel etiam tres domus rusticae, utrinque cingentes illam, et sic amplior longe facta est”. Lásd EOE XV. 479–480.

⁶⁰ MNL OL, F234 Erdélyi fisc. lt., L fasc. 15. (32451 mf. tekeracs)

⁶¹ KmProt XXIII. 41^r, 43^v és 44^r

⁶² KmProt XXIII. 134^r: „circumspecti viri Joannes [littera]tus Kowachy et Stephanus Teolchyeres inhabitatores civi[tatis] Koloswar nominibus et in personis univer[sorum] tam magnatum et [?] nobilium, quam etiam civium ac plebeae quoque conditionis catholicorum hominum in hoc regno Transsylvaniae commoran[tium] ut et etiam reverendi in Christo patris Stephani Mori moderni sacerdotis catholici Kolosmonostrensis ac futurorumque eodem officio fungen[tium] solemniter protestantur super eo quod ipsi domum super portam castelli Kolosmonostrensis aedificatam, anteaque ad ecclesiam seu templum eorundem dominorum Catholicorum [Ko]losmonostorien[sium] bono jure ac etiam donatione mediante tentam et possessam nulli alienae personae sed nec etiam magnifico domino Francisco Miko de Hidwegh (cui videlicet [in pre]sentiarum dictum castellum cum possessionibus ad id [pertine]ntes statuta esset) possiden[dam?] contra ius suum [conces]sunt, sed ius suum predictum totaliter pro se et e[cclesiae] predicta catholica reservabunt”.

bizonyos malom hasznára is. A fentiek alapján bizonyosnak látszik, hogy a Milley atya leírása⁶³ alapján nehezen lokalizálható jezsuita iskolaépületek közül az egyik, vélhetően a konviktus a kastélykapu feletti építmény volt. Ebben lakhatott talán 1633-ban az a Cegői Ferenc deák is, aki a jezsuiták iskolájában tanult, és kántorságot viselt, és akire a kolozsmonostori egyház szegényei között éldégelő („inter pauperes ecclesiae Colosmonostrensis eleemosyna victitans [?]”) nagynénje szászcegyői örökségeinek negyedrészt hagyta.⁶⁴

A 17. században az erdélyi jezsuiták egyik legnagyobb jótévjője Erdélyi István tanácsúr volt, aki 1638-as végrendeletével több birtokot és jelentős összeget hagyott a kolozsvári, gyulafehérvári és a székelyföldi rendházakra.⁶⁵ Erdélyi halála után a jezsuiták nem juthattak a rájuk hagyott jószágok birtokába, akárcsak özvegye, Mindszenti Krisztina, mert Rákóczi 1642-ben, Erdélyi temetését követően azonnal lefoglaltatta azokat.⁶⁶ Ehhez az idősebb Rákóczira igen jellemző eljáráshoz köthetők a jezsuitáknak a konvent előtt tett tiltakozásai, melyek közül az első 1642. augusztus 30-án kelt.⁶⁷ Eszerint a kolozsmonostori katolikus egyház jezsuita páterei azért tiltakoztak, mert a néhai Erdélyi István tanácsúr és Torda vármegyei ispán által fejedelmi jóváhagyással nekik rendelt magyarzsuki jószágot Rákóczi annak halála után a maga részére fizetség nélkül lefoglalta. A jezsuitákat ért sérelmeket Rajki Gáspárnak, az erdélyi misszió superiorjának ez ügyben kelt tiltakozása foglalja össze, melyet 1644. szeptember 25-én élőszóban, de halkan mondott el a kolozsmonostori templomban, a katolikus vallású Pálfi István requisitor jelenlétében.⁶⁸ Először is a zsuki, Oláh- és Magyarkályán, valamint Asszonyfalva birtokbeli részek fiskus általi lefoglalása ellen tiltakozott, illetve a fejedelem fiának, Rákóczi Zsigmondnak azokba való bevezetése ellen, melynek nyilvánosan nem mert ellentmondani. Végül, ahogyan a tiltakozásból kiderül, apja adományaként Zsigmond a kolozsmonostori uradalmat is elnyerte, és abba be is iktatták, az ország törvényei és a jezsuiták adománylevelei ellenére, melyek szerint a monostori templomot újjáépítették, a katolikus vallást abban gyakorolták, és a parókiát is szabadon bírták.⁶⁹

⁶³ EOE XV. 481.

⁶⁴ KmProt XXVIII. 167^v

⁶⁵ A jezsuitákra hagyott tőkealap sorsáról lásd Jakab Elek: A kolozsmonostori apátsági zárda mint üldözöttek menhelye. Első közlemény. *Századok* 23. évf. 1889. 8–9.

⁶⁶ Koncez József: Mindszenti Krisztina javai elfoglalása 1642-ben. *Történelmi Tár* 1885. 203–208.

⁶⁷ KmProt XXVIII. 131^v utáni számozatlan lapokon.

⁶⁸ „Ego Casparus Raiky societatis Jesu religiosus sacerdos et p[a]t[er], missionis in Transylvania superior coram capitulo seu conventu Kolosmonostoriensi celebri talem contradictionem, *protestationem et inhibitionem tacite* eo quod sciam tum personam meam, tum nomen ipsum Societatis Jesu licet innocenter odiosum esse apud illustrissimum principem propter quosdam malevolorum accusationes ac pro inde publice et suo tempore ac more consueto non sim ausus.” Bathyanum, Kolozsmon Konv. Lt. LXXIX doboz, 19. sz. (régijelzete: Kolos, U. no. 48.). Pálfi Istvánról lásd Bogdándi Zsolt: Enyedi Pálfi István (1627–1667) avagy a kolozsmonostori konvent a fejedelmek és a nemesség szolgálatában. In: *A magyar arisztokrácia társadalmi-közéleti kapcsolatai és szerepvállalása*. Szerk. Papp Klára–Püski Levente–Novák Ádám. Debreceni Egyetem Történelmi Intézete, Debrecen 2019. 71–80.

⁶⁹ „Primum quidem bona Sukiensia cum Olah et Magyar Kalyan ac Asszony falva quae tanquam legatarius post mortem generosi domini Stephani Erdely de Somkerek a coniuge eius generosa domina Christina Minczenty in possessionem acceperam et eidem ad tempus et beneplacitum meum in usum possidenda concesseram fiscus potentiosius occupavit nec ne tanquam superiore societatis ac in iisdem bonis iure legatarii haereditate modo contentavim. Secundo in iisdem bonis Sukiensibus donatione habita a suo illustrissimo parente filius illustrissimus dominus Sigismundus Rakoczy statutionem celebravit cui contradicere publice non sum ausus ne gravem licet gratis indignationem illustrissimi principis incurrerem ac proinde nunc tacite contradico. Tertium est quod idem illustrissimus dominus Sigismundus Rakoczy ex liberali erga se parentis illustrissimi donatione statutionem celebravit in bonis Kolos Monostoriensibus in comitatu Colosiensi cui similiter contradicere non sum ausus publice nunc vero tacite contradico, non solum quatenus praeiudicat

Lényegében ennyi az, amit a konvent 23 fejedelemségkori jegyzőkönyve átnézése során sikerült összegyűjtenünk a katolikus egyház kolozsvári és kolozsmonostori történetéhez. Szétszórt, tematikusan gyakran nem összefüggő és olykor jelentéktelennek tűnő adatok, amelyek azonban reményeink szerint valamelyest kiegészítik a témára vonatkozó, meglehetősen hiányos ismereteinket.

Church Historical Data from the Protocols of the Convent of Cluj-Mănăştur. The Jesuits and the Church of Cluj-Mănăştur

Keywords: places of authentication, Cluj-Mănăştur, registers, Jesuits, Church History

The registers of the place of authentication of Cluj-Mănăştur are considered the most important sources for the medieval history of Transylvania. The protocols of this place of authentication were preserved even after the secularization of the ecclesiastical estates and the moving of the archive and the appointed *requisitors* to the city of Cluj. In the approximately 30 volumes from the princely period, there are also records of the testimonies of the few Catholics in the town and its surroundings as well as the various legal acts concerning the activity of the Jesuits. The aim of this work is to present these sporadic data on the history of the Catholic Church, and in particular those concerning the Catholic parish of old Cluj-Mănăştur.

Regni articulis et literis nostris donationalibus quibus et templum Monostoriense reaedificare et in eodem catholica exercitia libere exercere et domum parochialem libere possidere conceditur sed etiam quatenus praeiudicat libertati et praescriptioni bonorum ecclesiasticorum. De his omnibus iterum atque iterum protestor contradico et inhibeo. Actum in Kolosmonostor die 25 Septembris, anno domini 1644.” Batthyaneum, Kolozsmon Konv. Lt. LXXIX doboz, 19. sz. (régí jelzete: Kolos, U. no. 48.)

Gálfi Emőke

Péchi Simon kancellár viselt dolgairól (1614–1621)

Bethlen Gábor fejedelem kancellárjáról bőséges szakirodalom áll a történetkutatók és a laikus érdeklődők rendelkezésére,¹ s a személye iránti érdeklődést csupán a bukása előtti évekből származó, mindmáig ismeretlen források érdekes részletei keltették fel e sorok írójában. Péchi Simon alakját nem a történettudomány, hanem a szépirodalom fedezte fel először és mutatta be a modern nagyközönségnek, Kemény Zsigmond *A rajongók* című regénye által.² Nem érdektelen ugyanakkor, hogy a regény az idők során nem csupán az irodalomtörténészek és -kritikusok elemzéseinek tollán kelt tudományos életre,³ hanem a történetkutatók szemléletét is befolyásolta éppen azáltal,⁴ hogy utóbbiak munkáinál korábban jelent meg. Főként ennek tulajdonítható, hogy Péchi alakja a szépirodalomban és a történeti szakirodalomban is alapvetően pozitív. Mindkét szakterület (irodalom, történelem) esetében azonban elsődlegesen Kemény János egykori fejedelem *Önéletírásának* hatásával kell számolnunk,⁵ amelyből bőségesen merítettek, s melyre magunk is sok tekintetben támaszkodtunk. Jóllehet Péchi Simon kortársának tekinthető, s Bethlen Gábor közvetlen környezetében Kemény János első kézből értesült az események folyásáról, ezért megbízhatóságához látszólag nem férhet

Gálfi Emőke (1972), PhD, tudományos munkatárs, Erdélyi Múzeum-Egyesület, Jakó Zsigmond Kutatóintézet, Kolozsvár, galfie72@yahoo.com

¹A teljesség igénye nélkül, csupán a legfontosabb munkákat felsorakoztatva: Kövály László: Péchy Simon, kancellár (1598–1640). *Keresztény Magvető* 6. évf. 1871/1. (a továbbiakban Kövály: *Péchy Simon*) 34–48; Kohn Sámuel: *A szombatosok. Történetük, dogmatikájuk és irodalmuk. Különös tekintettel Péchi Simon főkancellár életére és munkáira.* (a továbbiakban Kohn: *A szombatosok*) Bp. 1889; Dán Róbert: *Az erdélyi szombatosok és Péchi Simon* (Humanizmus és Reformáció 13). Bp. 1987. (a továbbiakban Dán: *Az erdélyi szombatosok*); Koncz József: Péchy Simon három vejének reversalisa. *Keresztény Magvető* 18. évf. 1883. 42–43; Uő: *Péchy Simon bözödi birtokos és Bözöd patronusa.* Uo. 41–42; Uő: *Egy kis helyreigazítás és felvilágosítás Péchy Simon halála idejét és Péchy Erzsébet első férjét illetőleg.* Uo. 44–99; Uő: *Péchy Simon levelei a gróf Teleki család levéltárában.* Uo. 169–309; Uő: *A Péchy Simonért kezességet vállalók reversalisa.* Uo. 309–388; *Péchi Simon levelei.* Sajtó alá rend. Koncz József. *Keresztény Magvető* 15. évf. 1880/6. 390–391; Szabó András Péter: A dési per történeti háttere. *Egyháztörténeti Szemle* 4. évf. 2003/2. 29–56.

²Kemény Zsigmond: *A rajongók.* Pest 1858–1859. Magunk a következő kiadást használtuk Kemény Zsigmond: *A rajongók.* Buk. 1980. (a továbbiakban: Kemény Zs.: *A rajongók*)

³Hasonlóképpen a teljesség igénye nélkül: Szegegy Maszák Mihály: Az újraolvasás kényszere (A rajongók). 72–93. In: Uő: *Irodalmi kánonok.* Debrecen 1998.; Balázs Mihály: Forráskezelés és esztétikum. (Megjegyzések Kemény Zsigmond *A rajongók* című regényéről). *Irodalomtörténeti Közlemények* 114. évf. 2010/4. (a továbbiakban Balázs: *Forráskezelés és esztétikum*) 315–345; Takáts József: Kemény Zsigmond és a rajongás politikai fogalma. *Holmi* 24. évf. 2012/10. 1212–1218.

⁴Kövály: *Péchy Simon* 34.

⁵Kemény János önéletírása. In: *Kemény János és Bethlen Miklós művei.* Szerk., a jegyzeteket készítette V. Windisch Éva. Bp. 1980. (a továbbiakban Kemény: *Önéletírás*)

kétség, értékéből mégis levon, hogy Péchi bukása után, 1623-ban került a fejedelmi udvarba,⁶ ily módon a győztes fél szemszögéből szemléli és írja le a történeteket.

A fentiekben vázlatosan hivatkozott bőséges szakirodalom megléte ugyanakkor veszélyeket is rejteget. Az új források előbukkanása és értelmezése során a legnagyobb buktatót a viszonylag hosszú idő során keletkezett munkákban megbúvó hibák azonosítása, azok továbbgörgetése és fellelése jelentette, amelyek Péchi személye, vagyona, politikai és tudományos pályája leírása folyamán keletkeztek, és egymásra rakódott rétegekként fedik el a valós történelmi alakot. Csupán egyetlen példával szeretnénk illusztrálni a mondottakat: úgy tűnik, Péchi Simonnak volt egy Anna nevű nővére vagy húga, aki Kőváry Lászlónál, még bizonyára helyesen, Sárdi Simén János feleségeként szerepel.⁷ Dán Róbert egyébként mindmáig legalaposabb, összefoglaló művében viszont már egy gyulafehérvári szombatos polgárasszonyként lép elénk, akinek a férje, Sartorius-Szabó István/Szabó-Sartorius István a gyulafehérvári városi előljárók közé tartozott.⁸ Dán szerint ő lett volna az a személy, aki 1599-ben, Vitéz Mihály bevonulásakor a város kapujában fogadta a diadalmas vajdát, s később is fontos szerepet játszott volna *sógora*, Péchi Simon karrierjének elindításában.⁹

A valósághoz hozzátartozik, hogy ilyen nevű személy ténylegesen létezett, és 1603-ban „Bethlen Gábor segítségére volt a város elfoglalása körüli tervek kidolgozásában”¹⁰ – e ponton Dán Róbert forrása bizonyára a megbízható Szamosközy István volt.¹¹ Az viszont igen csak kétséges, hogy Szabó-Sartorius István 1599-ben a város kapujában fogadta volna Mihály vajdát, bár akkor is a város vezetőrétegéhez tartozott, abból az egyszerű okból kifolyólag, hogy Szamosközy szavahihető leírása szerint – vélhetőleg mint az esemény szemtanúja – a bevonuláskor a vajdát nem fogadta senki, az utcák puszták voltak, a lakók pedig házaikba húzódtak félelmükben.¹² Súlyosabb hiba azonban a majdani kancellár és Péchi/Pécsi Anna közötti rokoni kötelék evidenciaként történő leírása, ugyanis az asszonynak, bár ténylegesen Szabó-Sartorius István feleségeként szerepel forrásainkban, a majdani kancellárhoz nem volt semmi köze, a legkevésbé sem volt a nővére, s nevük azonossága csupán abból fakadhatott, hogy mindketten Pécs városából származó polgárok vagy azok leszármazottjai voltak. Péchi Anna alakja azonban ennek ellenére sem érdektelen, hiszen tudjuk róla, hogy egy kolozsvári ötvös leánya volt, aki ötször ment férjhez, férjei közül a gyulafehérvári előljáró, Szabó-Sartorius vagy Betlen Szabó István a negyedik volt, öelötte a művelődéstörténetünkben jól ismert, egyetemet járt Laskai Csókás Péter gyulafehérvári református lelkésznek volt a felesége.¹³ Ebből következően az asszony nem lehetett a szombatos tanítások követője 1586-ban, és valószínűleg később sem vált azzá, mert tudvalevő, hogy bizonyára Laskai Csókás halála (1587) után Benő Mihály nevű fia katolizált, és Báthory András bíboros, későbbi

⁶ Uo. 44.

⁷ Kőváry: *Péchy Simon* 48.

⁸ Dán: *Az erdélyi szombatosok* 95, 100, 101, 121.

⁹ Uo. 95

¹⁰ Uo. 121.

¹¹ Vö. Szamosközy István: *Erdély története* 1598–1599, 1603. 1977. Ford. Borzsák István. Vál., a bevezetést és a jegyzeteket írta: Sinkovics István. (a továbbiakban Szamosközy: *Erdély története*) 293–294.

¹² „Hiányzott az ország lakosságának szerencsekívánása, hiányzott a nép örvendő zúgása, a vidám ünnepi kiáltozás, üdvözlés. Senki sem lengette karját, senki sem adott kegyes imával hálát az égi hatalmaknak. Nem futott össze a nép, mindenki otthonának falai közé rejtőzött, vagy csak a kapuk és ablakok rácsain keresztül nézte a barbár elhaladását. Gyászos csend borult az egész városra.” Szamosközy: *Erdély története* 260.

¹³ Gálfi Emőke: *Gyulafehérvár és uradalma a 16. század második felében*. Kvár 2021. (Erdélyi Tudományos Füzetek 295.) (a továbbiakban Gálfi: *Gyulafehérvár és uradalma*) 57–58.

fejedelem belső körének tagjaként követte őt Lengyelországba is. A bíboros Benő Mihály javára szóló adománylevelét pedig éppen mostohaapja, Szabó-Sartorius István íratta át a kolozsmonostori konvent levélkeresőivel 1600-ban, annak jeleként, hogy a fiú vélhetőleg akkor is életben és a neki adományozott javak birtokában volt.¹⁴ Így tehát Szabó-Sartorius István sem szombatos, sem Péchi Simon karrierjének elindítója, még kevésbé annak sógora sem lehetett.

S hogy a hibás adatok görgetésére is példát hozunk, csupán Pozsony Ferenc egyébként kiváló munkáját említjük meg, melyben csaknem szó szerint feltaláljuk Dán Róbert adatát¹⁵ Péchi Annáról s Szabó-Sartorius István és Mihály vajda kapcsolatáról Simén Domokos¹⁶ közvetítésében.¹⁷

Mielőtt rátérnénk a Péchi Simonra vonatkozó újonnan felbukkant adatok ismertetésére, szükségesnek látszik összefoglalni Bethlen Gábor kancellárjának tevékenységét 1621 nyarán bekövetkezett bukásáig. A rendelkezésünkre álló forrásokból és a történeti munkákból kihámozható, hogy Péchi valószínűleg a török előretörés következtében Pécs városából menekült, Erdélyben megtelepedett személy volt.¹⁸ Polgári származására legkorábbi forrásunk Kemény János, aki szerint „ez, mivel csak egy szőcslegény paraszt emberségből ment volt nagyra”. Másutt ugyan csak az ő szavai igazítanak el: „...az ki is Pécsen egy szőcs fia volt. Deáksága után igen nagyra ment ember vala”.¹⁹ Ifjúkorában kerülhetett Erdélybe, ahol előbb szenterzsébeti iskolamester, majd az ott birtokos, szombatos tanokat valló Eösi András fiainak tanítója és birtokainak tisztartója volt. Eösi András fiainak halála után a fiává fogadta, és előbb a fejedelmi udvarba, majd külföldi tanulmányútra küldte. Tanulmányunk szempontjából nem lényeges, hogy peregrinációját fogadott apja, avagy a Kovacsóczy-kör támogatta-e, csupán annak egyáltalán nem szokványos voltára hívjuk fel a figyelmet. Ugyanis Péchi leányági utóda, Orbán Elek (aki ugyanakkor a Székelyföld monográfusának, Orbán Balázsnak a felmenője is volt)²⁰ még rendelkezett az egykori kancellár peregrinációs naplójával, amelynek értelmében nem nyugaton, hanem keleten kezdte el tanulmányait, és hosszabb időt töltött Bukarestben (Havasalföld), majd ennél is huzamosabb ideig tartózkodott Konstantinápolyban, ahol a zsidó nyelv és vallásos irodalom tanulmányozásával foglalatalkodott. Ezután Karthágo (Észak-Afrika), Nápoly és Róma (Itália) következett, majd Spanyolország, Portugália és Franciaország egyetemének látogatása után tért vissza 1594 környékén Erdélybe. Útonalából, de egész diplomáciai tevékenységéből is következően nagy nyelvtelenség volt, a családi hagyomány szerint tizenkét idegen nyelvet beszélt.²¹

Peregrinációja és Eösi András halála után tudásával az ország fejedelmeit szolgálta. Előbb Báthory Zsigmond, majd Bocskai István nagyobb kancelláriájának a titkára volt 1601–1602,

¹⁴ Uo. 59.

¹⁵ Dán: *Az erdélyi szombatosok* 95.

¹⁶ Nem azonos az 1836–1878 között élt Simén Domokossal.

¹⁷ Pozsony Ferenc: *Erdély népei. Szászok, örmények, székely szombatosok, cigányok*. Kvár 2009. 145; Simén Domokos: Református-unitárius együttélés a Székelyföldön a XVI–XVII. század fordulóján és ma. In: *Ökumenikus tanulmányok. Vallási Néprajz* 8. Református Teológiai Doktorok Kollégiuma Egyházi Néprajzi Szekciója. Szerk. Küllös Imola. Debrecen 1996. 217–249.

¹⁸ Kőváry: *Péchy Simon* 35; Kohn: *A szombatosok*. 158–159; Dán: *Az erdélyi szombatosok* 119–120.

¹⁹ Kemény: *Önéletírás* 11, 255.

²⁰ Nagy Iván: *Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal*. VIII. kötet. Pest 1861. 233–235.

²¹ Kőváry: *Péchy Simon* 35–36; Kohn: *A szombatosok* 160–163; Dán: *Az erdélyi szombatosok* 121–125.

Nyelvtelenségének korai bizonyosságát adta 1605-ben, amikor Lala Mehmed és Bocskai István rákosmezei találkozásán a tolmácsi tisztet betöltő Deák Mehmed kethüda interpretálását ellenőrizte. Papp Sándor: *Török szövetség – Habsburg kiegészés. A Bocskai-felkelés történetéhez*. Bp. 2014. 227.

illetőleg 1605–1606 között.²² Báthory Gábor uralkodása alatt, úgy tűnik, nem tartozott a fejedelem belső környezetéhez, azokból az évekből csupán a sófalvi sókamara prefektusi tisztségéről tudunk.²³ Bethlen Gábor trónra kerülése azonban – bizonyára a tizenöt éves háború viszonyosságai közepette egybekovácsolódott és megerősödött, kettejük között létrejött szoros köteléknek köszönhetően – az Erdélyi Fejedelemség kancellári tisztségét hozta el számára, ugyanakkor a fejedelem diplomatája és tanácsura is volt egy személyben bukásáig, 1621-ig.²⁴

Bukásának okait a kortársak és a történetkutatók is csupán találgatták. Kemény János nyomán három fő okot soroltak fel: a fehérhegyi csatából (1620)²⁵ történő távolmaradása, 40 000 tallér értékű ajándék elfogadása II. Ferdinánd császártól és Hainburg sikertelen ostroma (1621).²⁶ Az itt felsorolt okoknak látszólag ellentmond, hogy hirtelen jött letartóztatásáig minden jel szerint teljes mértékben bírta a fejedelem bizalmát és támogatását. Hogy Bethlen milyen nagyra tartotta tehetségét, mutatja megjegyzése, amely szerint kancellárjának hainburgi tárgyalásai (1621 eleje) során még felesége halálát is eltitkolta előle, hogy e tény az értekezlet menetét ne befolyásolja.²⁷ Vitán felül áll az is, hogy az ország második embere volt.²⁸ Erre – a fejedelemség vezetésében betöltött funkcióin kívül – mindenekelőtt Bethlen István helytartóvá való kinevezésének (1620) okmánya utal.²⁹ Az utasítás értelmében a fejedelem öccsét Péchi Simon iktatta be hivatalába,³⁰ amely igazolja, hogy a kancellár a fejedelem után ténylegesen a legnagyobb hatalom birtokosa volt. A lóhalálában utána indított Kamuthy Balázs kiküldése pedig, aki 1621. május 23-án útban hazafelé Váradon érte utol és tartóztatta le Péchit,³¹ azt bizonyítja, hogy a fejedelem olyan dokumentumok birtokába került, amelyeknek ismeretében egyetlen percig sem akarta kancellárját a már előbb leírt hatalom birtokosának tudni.³²

²² *Az erdélyi káptalan jegyzőkönyvei 1600–1613*. Mutatókkal és jegyzetekkel regesztákban közzéteszi Gálfi Emőke. Kvár 2016. (Erdélyi Történelmi Adatok VIII. 2.)11, 83; Trócsányi Zsolt: *Erdély központi kormányzata 1540–1690*. Bp. 1980. 185. (a továbbiakban Trócsányi: *Központi kormányzat*); Dán: *Az erdélyi szombatosok* 126–133.

²³ Trócsányi: *Központi kormányzat* 33; Dán: *Az erdélyi szombatosok* 140.

²⁴ Trócsányi: *Központi kormányzat* 33, 182; Dán: *Az erdélyi szombatosok* 142, 171.

²⁵ A csatáról és következményeiről újabban lásd Pálffy Géza: Fordulópont vagy katalizátor? Az 1620. évi fehérhegyi csata és Magyarország. In: *Ünnepi kötet Papp Klára 70. születésnapjára*. Szerk. Jeney-Tóth Annamária–Tóth Orsolya–Bárányi Átila. Debrecen 2022. (a továbbiakban: *Ünnepi kötet*) 303–320.

²⁶ Kemény: *Önéletírás* 15, 256; Kövári: *Péchy Simon* 42–43; Kohn: *A szombatosok* 177. Erdélynek és Bethlen Gábornak a harmincéves háborúban betöltött szerepéről újabban lásd Kármán Gábor: Előremenekülés: a harmincéves háború mint megoldás az Erdélyi Fejedelemség hatalmi válságára. *Korunk* 33. évf. 2022/8. 45–57.

²⁷ Kohn: *A szombatosok* 174; Szeffű Gyula: *Bethlen Gábor. Történelmi tanulmány*. Hn. 1983. 170–171.

²⁸ „Bethlen Gábornak fő cancellarius, egyébiránt csaknem factotumja.” Kemény: *Önéletírás* 15.

²⁹ Oborni Teréz: Bethlen Gábor utasítása helytartójának, Bethlen Istvának (1620). 108–113. In: Uő: *Udvar, állam és kormányzat a kora újkori Erdélyben*. Bp. 2011.

³⁰ „Bethlen István (...) az főhelytartóságnak tisztiben ez következő Judica vasárnapra az országnak promulgált gyűlésében az tekintetes, nagyságos Péchy Simon belső tanácsosunk, cancellár és arra való comissariusunk által beállattatván országnk javára.” Uo. 109.

³¹ A letartóztatás módját és időpontját igen pontosan göngyölyölte fel Dán Róbert. Dán: *Az erdélyi szombatosok* 171–174.

³² A fejedelem hirtelen fellobbanására és az annak következtében hozott döntésre bizonyoság Kornis Ferencnek (Péchi sógorának) egy elejtett mondata, amelyet kevéssel Péchi bukása után, 1621. augusztus 6-án írt feleségének, Bornemisza Juditnak arról, hogy Péchi héjasfalvi birtokát a fejedelem bortöltőjének, Nemes Tamásnak adományozta: „... mert akkor Kassán még nagy haragjában conferálta volt el”. Vass Miklós: Adatok Péchy Simon életéhez. *Történelmi Tár* 8. évf. 1907. 502.

Az általunk a továbbiak során bemutatandó, a korszakra vonatkozó, főként az erdélyi káptalan jegyzőkönyveiből és a királyi könyvekből származó adatsorok nem csupán Péchi Simon birtokszerzéseit világítják meg, hanem jól tükrözik az imént leírt hatalmi helyzetet is. Ezek az oklevelek azért is becses források, mert Péchi Simon viselt dolgait nem utólag (és főként bukása után), kortársai vagy a történetírók szemén keresztül, hanem közvetlenül, pályájának delelőjén rögzítik. Minthogy főként birtokügyletekre vonatkozó forrásokra fogunk hivatkozni, talán nem érdektelen felsorolni a teljesség igénye nélkül Péchi főbb szerzeményeit, amennyire a szerteágazó szakirodalom és forrásaink ezt lehetővé teszik.

Elsősorban ismét Kemény János adataiból kell kiindulnunk: „Ez bírja vala Radnótot, Bándot, Szentpétert, Szentmártont, Szenterzsébetet, Balásfalvát és többeket is”.³³ Ezeket a megbízható, ám igencsak szűkszavú információkat időrendben követi *A rajongók* írójának többször is előforduló, kerek számú, mindeddig bizonyítatlan adata, hogy Péchi hetven falu birtokosa lett volna.³⁴ E két forrás között tátongó hiátust kell megkísérelnie a történetkutatónak kitölteni megbízható adatokkal.

Mindenekelőtt az Eösi-örökségből származó birtokokkal kell számolni, minthogy ez képezte a későbbi szerzemények alapját. Ezek a következők voltak: Andrásfalva és Oláhhidegkút egészbirtokok, továbbá újlaki, sárdi, pipei, oláhzsákodi részbirtokok Küküllő vármegyében, magyarhidegkúti, magyarzsákodi, nagysolymosi, bözödi, alsó-boldogasszonyfalvi és szenterzsébeti részbirtokok az utóbbiban található udvarházzal Udvarhelyszéken, továbbá lapádi részbirtok Fehér vármegyében.³⁵ Ezután inscribálta neki Rákóczi Zsigmond fejedelem a Kemény János által is említett (Uzdi)szentpéter egészbirtokot az ottani nemesi udvarházzal együtt és az általa nem említett berkenyesi, szentgyörgyi, dombi és tuzsoni részjóságokat (Kolozs vármegye), továbbá egy Pagocsa (Torda vármegye) birtokbeli részt 4000 forintért.³⁶ A későbbiekben ugyancsak Torda vármegyében rendelkezett Adorjánban és Gerebenesen is jóságokkal.³⁷

A fejedelmi donációk sora értelemszerűen kancellársága első évében kezdődik, ekkor kapta Sorostély (Fehér vármegye) egészbirtokát, amely előtt Tarnóczy Sebestyén jóságát képezte.³⁸ Majd ezt követte az adataink szerint első igazán jelentős adomány, a Kemény János felsorolásában is szereplő Balászfalva,³⁹ amelynek esetében számolnunk kell azok

³³ Kemény: *Önéletírás* 409.

³⁴ Kemény Zs.: *A rajongók* 164, 179, 265, 422. Legutóbbi helyen már hetvenegy falut említ, bizonyosságául annak, hogy az általa leírt szám csak hozzávetőlegesen adja meg Péchi birtokainak számát.

³⁵ Kővári: *Péchy Simon* 37–39.

³⁶ 1607. április 12. *Erdélyi királyi könyvek*. DVD. Szerk. Gyulai Éva. Bp. 2005. (a továbbiakban ErdKirKv Dvd) VII. 19; Kővárinál tévesen 400 forint. Kővári: *Péchy Simon* 40; Dáné Veronka: „*Mennyi jobbágya és mennyi portiója*”. *Torda vármegye birtokos társadalma a 17. század első felében*. (Erdélyi Tudományos Füzetek 286.). EME, Kvár 2016. (a továbbiakban Dáné: „*Mennyi jobbágya*”)

³⁷ Dáné: „*Mennyi jobbágya*” 120.

³⁸ ErdKÁPjKv VIII. 2. 120, 152. sz; Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban MNL OL). Erdélyi Országos Kormányhatósági levéltárak, a Gyulafehérvári Káptalan Országos Levéltára F 2. Protocolla (a továbbiakban F 2.) IV. 150; Jakó Klára: Vitéz László havasalföldi vajdai secretarius erdélyi családjáról, avagy adatok az Özvegy és leánya történeti hátteréhez. In: *Peregrináció és erudíció. Tanulmányok Tonk Sándor tiszteletére*. Szerk. Bogdándi Zsolt–Lupescu Makó Mária. EME, Kvár 2020. 177–178.

³⁹ Az oklevelekben előforduló itteni nemesi lakhely: „*curia nobilitaris lapidea*” megnevezésének átváltozása „*castellum Balászfalva*”-ra 1615 után, Péchi építkezéseinek mértékét mutatja. Kovács András: *Castelul din Blaj la sfârșitul secolului al XVII-lea. Ars Transilvaniae* I. évf. 1991. 110, 112–113.

tartozékaival is. Ily módon 1615. január 7-én kelt donációjában a fejedelem Péchinek adományozta Balázsfalvával együtt Csufud, Véza, Szászpatak egészbirtokokat és TÜR, Szépmező, Szpin, másként Bényebuna, Lodormány és Tótfalu (Küküllő vármegye), továbbá Márton-tele (Fehér vármegye) birtokbeli részeket.⁴⁰ Ehhez kapcsolódóan egy másik adománylevel 1616. szeptember 12-én kelt, melynek értelmében a fejedelem engedélyezte Péchi Simonnak Balázsfalva határain belül, a Küküllő folyón gázló, avagy rév létesítését és híd építését, amelynek jövedelme kancellárját és mindkét nemű örököseit illesse.⁴¹ A balázsfalvi birtoktest kikerekítését célozta 1617. június 20-án a közelében fekvő birtokok és birtokrészek fejedelmi donációja, amelynek értelmében Péchi megkapta Petend egészbirtokát, továbbá a péterfalvi, pánádi, iklódi, szépmezői, bényei, szpini és szancsali Küküllő vármegyében fekvő részirtokokat, és az ecellői Fehér vármegyei birtokrészt.⁴²

Ezt csupán négy nappal megelőzően, 1617. június 16-án ugyancsak fejedelmi adomány útján került a birtokába a Kemény János által is a főbb birtokok közé sorolt radnóti várkastély és mezőváros, továbbá tartozékai: Dég (Küküllő vármegye), Dátos és Ikland egészbirtokok (Torda vármegye), Kisfalud (Küküllő vármegye), Lekence, Kapus, Ludas és Szentjakab⁴³ részirtokok (Torda vármegye). Ezek korábban ruszakai Kornis Boldizsár tulajdonát képezték, de utóbbinak a széki összeesküvésben való részvétele (1610) miatt visszaszálltak a kincstárra.⁴⁴ A birtokot 3000 forintért Péchinek vissza kellett váltani Kornis Boldizsár özvegyétől,⁴⁵ és 1620-ban az itt már építkezni szándékozó kancellár Kornis Boldizsár fivérével, Zsigmonddal is megegyezett, hogy az utóbbi minden itteni birtokjogáról lemond Péchi javára.⁴⁶ E nagy értékű adományok sorát kiegészíti a radnóti adománylevel után csupán egy nappal, 1617. június 17-én kelt Fehér vármegyében fekvő Drombár egészbirtokának donációja,⁴⁷ amely a fejedelmi székvároshoz való közelsége miatt volt meghatározó fontosságú. A birtok történetének érdekes párhuzama, hogy korábban Kovácsóczy Farkas kezén is megfordult.⁴⁸

Mintogy az 1617 június végén kelt adományok igen közeli időpontokban keltek, itt hívnánk fel a figyelmet arra a szakirodalomban elterjedt nézetre, miszerint ezeket Péchi a második nagy-szombati egyezmény során tanúsított diplomáciai sikerei miatt nyerte volna el.⁴⁹ Mindazonáltal a

⁴⁰ ErdKirKv Dvd XI. 19. b–20.

1609-ben Balázsfalvának ugyanezeket a tartozékait sorolják fel Tótfalu nélkül, ekkor még Örvéndi Pál özvegye, Debreceni Katalin birtokában. Az özvegy 1615. május 8-án az adománynak ellentmondott. ErdKÁP Jkv VIII. 2. 250. sz.; MNL OL F 2. IV.190. és 193.

⁴¹ ErdKirKv Dvd XI. 183.

⁴² MNL OL F 2. V. 147.

⁴³ 1630-ban, amikor Péchi Simon eladta Kornis Zsigmondnak, már 13 birtok/birtokrész tartozott hozzá. Böződi György: Radnót múltjából. In: Uő: *Székely századok*. Csíkszereda 2002. 194.

⁴⁴ ErdKirKv Dvd XII. 1–2; Dáné: „*Mennyi jobbágya*” 120.

⁴⁵ Ekkora összegért hagyta ugyanis a kezén a fejedelem. ErdKirKv Dvd XII. 1.; Kovács András: *A radnóti várkastély*. (Erdélyi Tudományos Füzetek 215.). EME, Kvár 1994. (a továbbiakban Kovács: *A radnóti várkastély*) 14; T. Orgona Angelika: *A göncruszkai Kornisok. Két generáció túlélési stratégiái az erdélyi elitben (1546k.–1648)*. Doktori disszertáció. 2007. (a továbbiakban T. Orgona: *A göncruszkai Kornisok*) 153.

⁴⁶ MNL OL F 2. III. 229–230; Kovács: *A radnóti várkastély* 14.

⁴⁷ Az oklevél szerint azelőtt medeséri Nagy Gergely gyalogpuskás hadnagyé volt, de magszakadás útján visszaszállt a kincstár birtokába. ErdKirKv Dvd XII. 2–2b.

⁴⁸ Gálfi Emőke: *Gyulafehérvár és uradalma 127–129*.

⁴⁹ A tévedés ugyancsak Dán Róbert nyomán terjedt el. Dán: *Az erdélyi szombatosok* 180; Kovács: *A radnóti várkastély* 14; T. Orgona: *A göncruszkai Kornisok* 153

donációk nem az egyezmény után, hanem közvetlenül *előtte* keltek,⁵⁰ így azok inkább a tárgyalásokban részt vevő kancellár tárgyalókedvét voltak hivatottak elősegíteni, és a nyugodt anyagi hátteret biztosítani. Nem kizárt, hogy a balázsfalvi birtoktest adományozása közvetlenül az első nagyszombati egyezmény előtt (melynek tárgyalásait ugyancsak Péchi vezette)⁵¹ hasonló célból született, bár az 1614-es tárgyalások jutalma is lehetett.⁵²

A fejedelmi donációk mellett szót kell ejtenünk a csere útján Péchi birtokába került, meglévő uradalmainak kikerekítése szempontjából ugyancsak lényeges jószágokról. 1616-ban a sógorasszonya, Kornis Katalin (Petki János néhai kancellár özvegye) által neki adományozott kükküllővári részbirtokot és nemesi udvarházat a tartozékaival, úgymint Alsóbajon, Fajsz, Tatárlaka, Karácsonyfalva, Majoshegye (Kükküllő vármegye) egészbirtokokkal együtt elcserélte a Bethlen István és felesége: Csáki Krisztina által birtokolt, egymással határos mezőmadarasi, sámsondi és feketei (Maros szék) részbirtokokra.⁵³ Ugyanabban a hónapban a családot a kancellár felesége, Kornis Judit révén illető solymosi birtokrészt, az ottani udvarházat, továbbá annak tartozékait: Csertés, Újfalu, Burjánfalva, Nyavajásfalva, Facset, Kecskedága, Toplica, Nagyg, valamint Bosfalva (Hunyad vármegye) egészbirtokokkal együtt a dévai várhoz való közelségük miatt elcserélte a fejedelemmel, akitől cserébe a kisszőlősi, fülelkelci, szénaverősi, (vámos)udvarhelyi, kóródi és (kóród)szentmártoni részbirtokokat és az utóbbiban található udvarházat (Kükküllő vármegye), továbbá a vajai és csókai/csókási (Maros szék) birtokrészeket kapta.⁵⁴ 1618 októberében az ugyancsak szombatosságáról ismert Borsos Tamással cserélt jószágokat, akivel diplomáciai kiküldetése során már működött együtt.⁵⁵ Péchi vélhetőleg ekkor kapta meg a mezőmadarasi, sámsondi és feketei jószágaihoz igen közel fekvő Bánd (Maros szék) nagy részét, cserében szentkirályi, kispfaludi és náznánfalvai (Maros szék) birtokrészekért.⁵⁶ Ugyancsak csere útján szerzett 1619 előtt egy bándi birtokrészt, amelyet a maga során lakóhelyével, Szentersébettel határos bűni (Kükküllő vármegye) birtokrészre cserélt.⁵⁷

A kancellár birtokaival kapcsolatos jogügyletek közül kétségtelenül igen érdekesek azok, amelyek nem fejedelmi, hanem ügyfelei adományaira vonatkoznak. Nem pusztán azért, mert rávilágítanak Péchi személyes kapcsolatrendszerére, hanem azért is, mert gyakran leírják az okot, amiért az adomány született, és a módszert is, amelynek alkalmazásával a kancellár a birtokokhoz jutott. A hatalmas uradalmakra szert tevő Péchiről már a kortárs Kemény János is visszatetszéssel írta: „igen sok özvegyeknek, árváknak megnyomorításával, és sok nemes emberekével, és az nemesi szabadság ellen való ártalmas inventiókkal s tanácsadásokkal” jutott vagyonához s jószágaihoz.⁵⁸ Monográfusa, Dán Róbert is kitért arra, hogy nem válogatott módszereiben, bár véleménye szerint ez a korban nem volt egyedi, és Péchi „minden esetben vigyázott a törvényesség látszatának betartására”.⁵⁹ E kijelentésre a későbbiekben még érdemes lesz visszatérni.

⁵⁰ A második nagyszombati egyezmény tárgyalásai 1617. június 29-én kezdődtek. Oborni Teréz: Bethlen Gábor és a nagyszombati szerződés (1615). *Századok* 145. évf. 2011/4. (a továbbiakban Oborni: *A nagyszombati szerződés*) 911.

⁵¹ Az első nagyszombati egyezmény tárgyalásai 1615. március közepén kezdődtek. Uo. 902–903.

⁵² Dán: *Az erdélyi szombatosságok* 180. Oborni: *A nagyszombati szerződés* 895–899.

⁵³ 1616. május 19. MLN OL F 2. IV. 245–247.

⁵⁴ 1616. május 30. MLN OL F 2. V. 138–139.

⁵⁵ Oborni: *A nagyszombati szerződés* 903.

⁵⁶ 1618. október 3. MNL OL F 2. V. 191–193.

⁵⁷ 1619. január 7. MNL OL F 2. III. 84–86.

⁵⁸ Kemény: *Önéletírás* 16.

⁵⁹ Dán: *Az erdélyi szombatosságok* 179.

Ügyfelei adományai közül mindenképpen kiemelkedő a Haller fivérek: Zsigmond, István és György (utóbbi csak 1616-ban szerepel) két donációja. Az elsőre 1616. május 6-án került sor, és benne a fivérek előadták, hogy Péchi kieszközölte számukra a fejedelemtől Lóna (Doboka vármegye), Bethlen és Kodor (Belső-Szolnok vármegye) birtokjogát, továbbá, hogy a különféle rájuk vonatkozó oklevelek kancellárián történő kiállítás díja 1200 forintra rúg, melynek fejében a kancellárnak adják héjasfalvi (Fehér vármegye) részbirtokukat,⁶⁰ amely határos volt Péchi sárdi birtokával. 1617-ben pedig eceli (Medgyesszék) apjuktól örökölt nemesi telküket és udvarházukat adományozták neki, a gerébség tisztségével együtt.⁶¹ Az első adomány nem csupán a jószágok tekintetében fontos, hanem arra is rámutat, hogy Péchinek a birtokai jövedelmén kívül a hivatalának köszönhetően is jelentős bevételei voltak. Ennek fényében igazán potom árnak tűnik az a 60 forintnyi összeg, amelyért 1615-ben Gyulaféhevár külvárosában, a Tövis utcában vásárolt egy házat⁶² és négy szőlőt a város Kincses nevű szőlőhegyén, továbbá egy borbándi házhelyet.⁶³ Éppen ezért meglepő, hogy a jelek szerint a Tövis utcában álló házat Péchi még három év múlva sem fizette ki, sőt még az özvegy férjétől, medeséri Nagy Gergelytől maradt Drombár egészbirtokát is kieszközölte a fejedelemtől,⁶⁴ amelyet adományként meg is kapott.⁶⁵

Ugyanabban az évben (azaz 1615-ben) az udvari kékgyalogok főkapitánya, szepesi Nagy Gergely⁶⁶ egy tóhelyet adott a kancellárnak a sorostélyi birtokával határos Holdvilág területén, azonban azzal a kikötéssel, hogy Péchi a későbbiekben se nem követel, se nem foglal onnan több részt magának.⁶⁷ 1618 májusában Béla, másként Tordai István magyarlapádi (Fehér vármegye) birtokostól kapott a kancellár egy ottani népes és épületekkel jól ellátott jobbágytelket, de az adományozó feltételül szabta, hogy ennek fejében Péchi a továbbiakban nem fogja őt és leszármazottjait meglévő magyarlapádi birtokrészében háborgatni.⁶⁸ A kitéltet azonban Péchi csupán úgy fogadta el, ha Tordai István ígéretet tesz arra nézve, hogy a kancellár tudta nélkül ottani jószágaiból a továbbiakban semmit sem fog eladni.⁶⁹ 1620 áprilisában, Semjén Gergely sárdi⁷⁰ (Küküllő vármegye) birtokos átengedett Péchinek egy ottani birtokrészt, egy rétet és egy halastavat, bár kijelentette, hogy akarata ellenére tette, minthogy héjjasfalvai, örökjogon

⁶⁰ Héjasfalva Péchi sárdi birtokával volt határos, és szenterzsébeti lakóhelyéhez is igen közel feküdt. MNL OL F 2. IV. 240–242.

⁶¹ MNL OL F 2. V. p. 137–138.

⁶² Itt jegyezzük meg, hogy gyulaféhevári Tövis utcai háza mellett rendelkezett a város falain belül is egy házzal, amely a majdani kancellár Kovacsóczy István házának szomszédságában állt. MNL OL F 2. F 2. IV. 117.

⁶³ 1615. június 4. MNL OL F 2. I. 280. A nyomott árú vásár létrejöttében bizonyára közrejátszott a tizenöt éves háborúban elpusztult Gyulaféhevár romos állapota, amelyet csupán 1614-től kezdve kezdtek hathatós fejedelmi támogatással újjáépíteni. Lásd erre Kovács András: Az építkező Bethlen Gábor és székvárosa. In: *Emlékkönyv Jakó Zsigmond nyolcvanadik születésnapjára*. Szerk. Kovács András–Sipos Gábor–Tonk Sándor. EME, Kvár 1996. 276–294., Gálfi Emőke: Két fehérvári főbíró a Bethlen-korszakban: Debreceni Szabó János és Szatmári Szigjyártó János. In: *Ünnepi kötet*. 185–197.

⁶⁴ 1618. április 27. MNL OL F 2. V. p. 196–198.

⁶⁵ Mint láttuk, 1617 júniusában. ErdKirKv Dvd XII. 2–2b.

⁶⁶ 1612–1617 között. ErdKápJkv VIII. 2. 383. sz.; MNL OL F 2. IV. 208–209, 236–237, és 260–263.

⁶⁷ 1615. szeptember 5. MNL OL F 2. IV. 203.

⁶⁸ 1618. május 7. MNL OL F 2. III. 60–61.

⁶⁹ 1618. augusztus 23. MNL OL F 2. III. 16.

⁷⁰ A Küküllő vármegyei Sárdon már a kezdet kezdetén rendelkezett részbirtokkal, amelyet Eösi Andrásról örökölt.

őt illető birtokrészét Péchi csak abban az esetben engedte ki a kezéből, ha Semjén átadta neki a mondott sárdi jószágokat.⁷¹

A felsorolt példákban szereplő, a korban nem szokványos kitételek a kényszer hatására született „adományokról” szóló oklevelekben nem csupán azt mutatják, hogy a sarokba szorított korábbi tulajdonosok miként próbálták elejét venni Péchi birtokszerzéseinek, hanem azt is, hogy e feltételek bizonyára azért születtek, mert az erőszakos birtokfoglalások és hatalmaskodások már korábban is megtörténtek. Természetesen „egyszerű” hatalmaskodásra is találunk példát. 1616. május 1-jén Ravaszdi András és István amiatt tiltakoztak, hogy Péchi hatalmasul elfoglalta kövel kerített gyulafehérvári kertjüket az elmúlt évben.⁷²

Péchi módszereire nézve azonban a legtöbb adatot Csehi Andrással való konfliktusa szolgáltatja, amely Bátos egész birtokáért alakult ki köztük. Csehi András bizonyára a Borsod megyei Csehi településről származott, 1618-ban kelt végrendeletében ugyanis itteni rész birtokáról, más Borsod vármegyei jószágokkal együtt, mint ősi birtokáról végrendelkezett.⁷³ Báthory Gábor asztalnokmestere volt 1610-ben,⁷⁴ majd a fejedelem halála után Bethlen Gábor familiárisa lett. Minden jel szerint gyermektelen volt, testamentumában ugyanis mindenét távol élő hűgára,⁷⁵ Czecei János feleségére, Hegyesi Annára és öccseire, Füleken lakó Béli Pálra, sárdi Deli Farkasra, valamint rokonára, Kamuthi Farkasra hagyta. Ugyancsak végrendeletében Erdélyben szerzett birtokai közül az 5000 forinton neki inscribált Bátos egész birtokát (Kolozs vármegye) fele-fele részben Kamuthi Farkasnak és Deli Farkasnak rendelte, de kikötötte, hogy ha a kincstár azt visszaváltaná, akkor az összegből utóbbi két rokona egyenlő részben osztozzon 4000 forinton, 1000 forintot pedig hűgának, Hegyesi Annának adjanak. A birtokot Báthory Gábor adományából bírta, mint láttuk, inscriptio címén, de erről szóló oklevelei elvesztek, ezért azt és a hozzá tartozó Gledény prédiomot Bethlen Gábor 1614. március 11-én Csehi érdemeire való tekintettel újólag neki, Dely Farkasnak és Béli Pálnak kötötte le 5000 forintért.⁷⁶

1618. december 6-án⁷⁷ tett végrendelete után a betegeskedő Csehi azonban nem halt meg, ugyanis a következő év július 26-án éppen Bátos birtoka okán jelent meg a káptalan előtt, és tette azt az igen furcsa bevallást, hogy a birtokot, amelyet neki 5000 forintért kötött le Báthory Gábor, Péchi Simon sürgető kérésére⁷⁸ átengedte a kancellárnak 4000 forintért.⁷⁹ A bevallás után öt nappal (július 31.) pedig ugyancsak a hiteleshely előtt kijelentette, hogy a Bátosért járó

⁷¹ 1620. április 14. MNL OL F 2. III. 243–245.

⁷² MNL OL F 2. IV. 228.

⁷³ Mellette kisbátori, molnosbéli, arlói és szücsi rész birtokai voltak Borsod vármegyében. MNL OL F 2. III. 113–118. Kiadva: *Erdélyi testamentumok III. Erdélyi nemesek és főemberek végrendeletei (1600–1660)*. Válogatta, a bevezető tanulmányt írta és a jegyzeteket összeállította Tüdös S. Kinga. Marosvásárhely 2008. (a továbbiakban: *Erdélyi testamentumok III.*) 22. sz.

⁷⁴ „az mi hívünket és főasztalnokunkat”. Jeney-Tóth Annamária: „... *Urunk udvarnépe*” (Speculum Historiae Debreceniense 11.) Debrecen 2012. (a továbbiakban Jeney Tóth: „... *Urunk udvarnépe*”) 54.

⁷⁵ A Kassa közelében fekvő, Sáros vármegyei Szokoly/Abaújszakályon lakott, leányának, Czecei Dorottyának a lakodalmát is ott tartották 1629. február 26-án. *Keresztvitzől sirkeresztig. Családi eseményekre szóló meghívólevelek Kassa város levéltárában (1526–1700)*. I. Közzéteszik Hanák Béla–Szabó András Péter. Bp. 2021. 743–744.

⁷⁶ ErdKirKv Dvd X. 141–142.

⁷⁷ A kiadott változatban tévesen 1618. augusztus 13-ra keltezve, 1618. december 6. helyett. *Erdélyi testamentumok III.* 22. sz.

⁷⁸ „frequenti assidueque eiusdem domini cancellarii petitione sollicitationeque”.

⁷⁹ 1619. július 26. MNL OL F 2. III. 164–165.

zálogösszegeből elenged 1000 forintot, a fennmaradó részt pedig a kancellár Jankó Boldizsár nevű szervitorától átvette.⁸⁰

Az ügy részleteire egy 1619. augusztus 10-én kelt oklevél derít fényt. Ebben Csehi András előadta, hogy az elmúlt napokban, miközben halálos betegségben ágyában feküdt,⁸¹ azok, akik reményeiket mások halálába helyezik,⁸² köztük Péchi Simon Bátos egészbirtokát és Gledény prédiomot 1619. június 2-án a tudta nélkül, és anélkül, hogy az ország törvényei értelmében intette volna 5000 Ft átvételéről,⁸³ két nagyobb kancelláriai írnok, úgymint Sárosy György és Nadudvari Tamás segítségével a maga számára iktattatta királyi jogon. Erről Csehi tudomást szerezvén, 1619. június 8-án a nevezett írnokok előtt az iktatásnak ellentmondott, és a fejedelemszony udvarmestere, Egri György, Kamuthi Farkas szervitora, Sajgó István és saját szervitora, Tóth János által kérte, hogy az iktatásról készült jelentést a tizenötödik napon, azaz június 16-án adják ki neki, amelyet az írnokok nem akartak megtenni, és emiatt előttük és a fehérvári káptalanban június 16-án tiltakozott. Mínthogy azonban a kancellár a nevezett birtokot mindinkább kisajátította magának, az ő sürgető kérésére Csehi András arra kényszerült, hogy egyezséget kössön vele, mivel azonban akarata ellenére kötötte, 1619. július 19-én a kancellár elküldte Sárdra⁸⁴ (Fehér vármegye) Bölöny Gáspár titkárt. A titkár előadta, hogy a kancellár meg akarja kérni őt, hogy azt az egyezséget, amelyet szentdemeteri id. Balassi Ferenc, és szövérdi Gáspár János előtt a tegnapi napon akarata ellenére kötött, ne bontsa fel, és vegye figyelembe a kancellár munkáját és fáradozását, továbbá az ítélmester ráfordított költségét, az összeget pedig, amellyel neki adós a kancellár, öt vagy hat napon belül ki fogja fizetni. A tiltakozó azt felelte, hogy a nevezett fogott bírák előtt megkötött egyezséghez alkalmazkodni fog, de tiltakozni fog, ha azt a kancellár bármelyik pontján meg fogja sérteni. Bölöny Gáspár erre azt válaszolta, hogy a fejedelem azt kívánja általa tudatni, és arra utasítja, hogy Bátos birtokát adja át a kancellárnak. Erre Csehi azt felelte, hogy már megbocsásson neki a fejedelem, akinek legalázatosabb szolgája, de Bátos birtokát nem akarja önként kiengedi a kezéből, a kancellárral kötött egyezséglevéltől sem fog eltekinteni, hanem ahhoz fogja tartani magát. Ha azonban a majorságokban levő javak begyűjtésében a kancellár őt háborgatni merészeli, akkor rágalmazás büntetén fog maradni, és Bátos birtokát el fogja veszíteni.⁸⁵ E válasz után Csehi András még ugyanazon a napon (1619. július 19.) a requisitorok előtt tiltakozott a történetek miatt. A kancellár ugyanis a majorságokban levő javak beszedését illetően nem tartotta magát a fent nevezett egyezséghez, hanem azokat erővel a maga számára gyűjtette be. Végül Péchi semmibe véve az általa okozott jogtalanságot, 1619. július 21-én a tudta nélkül és a megfelelő összeg kifizetése előtt elküldte Bátosra szervitorát, Garázda Istvánt a levelével, és azzal a bátosiaknak szóló szóbeli üzenettel, hogy Bátos immár az övé,⁸⁶ mert az összeget, amellyel Csehi Andrásnak tartozott, kifizette. A helyszínen azonban Csehi

⁸⁰ 1619. július 31. MNL OL F 2. V. 302–303.

⁸¹ „ipsomet in lethali aegritudinis lecto decumbenti”.

⁸² „in morte alterius spem locando”. Utalás itt id. Cato híres disztichonjára: „In morte alterius spem tu tibi ponere noli”. *Dictae Catonis*. Edidit. Geyza Némethy. Bp. 1895. I. 19. sz.

⁸³ Ti. szokás szerint felszólították a jogügyletben szereplő másik felet (itt Csehi Andrást), hogy a zálogösszeget vegye át.

⁸⁴ Itt lakott Csehi András.

⁸⁵ A hivatkozott egyezségben vélhetőleg kikötötték, hogy Csehi András a bátosi majorságból begyűjtheti az évi termést, amelyet, ha Péchi megakadályozna, rágalmazás büntetén marasztalják el.

⁸⁶ „iam in rationem domini cancellarii ista possessio Bathos existit”.

szervitora, Nagy István megbízott officiális azt válaszolta, hogy neki ott semmi keresnivalója, és nem fogad el semmilyen rendelkezést a Csehi által saját kezüleg írt levél bemutatása nélkül. Erre Garázda azzal vágott vissza, hogy inkább Nagy Istvánnak kellene onnan elmennie. Végül a bátosi jobbágyságot Nagy István eltiltotta attól, hogy idő előtt a kancellárra hallgassanak Csehi András írásos beleegyezése nélkül. Mégis a tiltás után a bátosiakat erővel a kancellár hűségére kényszerítették, amely erőszakosságot az összeg kifizetésének határidejéig kilenc napon keresztül gyakorolva, Bátost és Gledény prédiomot a kancellár törvénytelenül elfoglalta. A történetek után a 4000 forintnyi összeget akarata ellenére átvette, azonban a requisitorok előtt emiatt tiltakozott és tiltotta a fejedelmet a mondott jószágok eladományozásától és inscribálásától, Péchi Simont és feleségét, Kornis Juditot azok megtartásától és haszonélvezetétől, a hiteleshelyeket és a nagyobbik kancellária írnokait az ügyre vonatkozó oklevelek kibocsátásától.⁸⁷

Látható, hogy Péchi hatalma tetőpontján már a „a törvényesség látszatának betartására”⁸⁸ sem igen ügyelt, s tetteit talán inkább utóórával, Kovacsóczy Istvánnal kellene összehasonlítani, ha rendelkezniék erre elegendő adattal. Arra azonban tudunk példát, hogy Bethlen Gábor majdani kancellárjának apja, Kovacsóczy Farkas, amikor 1588-ban elnyerte Drombár egészbirtokát (amelyet, mint láttuk, később Péchi is magáénak tudott), csak bizonyos feltételek teljesítése után juthatott annak birtokába. A székváros közvetlen közelében, a Maros túlsópartján fekvő értékes birtokra annak jogos tulajdonosa, Grujó István halála után a kancelláron kívül más befolyásos személyek is szemet vetettek. Drombár végül némiképp várható módon Kovacsóczy Farkas kezére jutott, azonban a birtokbavételhez meg kellett várnia az ott élő özvegy Grujó Pétené halálát, és leányának férjhezmenetelét, amelyet a kancellár meg is tett.⁸⁹

Visszatérve Csehi András személyéhez, a fentiekből kitetszik, hogy Bátos birtokát áron alul, ráfizetéssel kellett kiengednie a kezéből. Vigasztaló lehetett, hogy beteges volta ellenére a halál karmai közül többször is megszabadult udvarnok megérhette Péchi bukását. 1622 végén ifjúkorától teljesített hűséges szolgálatai jutalmául Bethlen Gábor jóváhagyását adta egy Sárd mezővárosi (Fehér vármegye) nemesi telek és udvarház vásárlásához, és a benne rejlő királyi jogát is Csehinek adományozta, továbbá neki inscribálta 600 magyar forintért Bucsesd (Zaránd vármegye) egészbirtokát.⁹⁰ Utolsó adatunk 1623-ból származik róla.⁹¹

Péchi Simon birtokszerzéseit és birtokállományát a fentiekben nagy valószínűséggel nem sikerült a maga teljességében bemutatni, azonban a jelentősebbeket, jószágai fekvésének köszönhetően, amelyek a gyulafehérvári káptalan vonzáskörzetében fekdtek, bizonyára igen. Az általunk felsorolt birtokok száma (egy prédiom, egész- és részbirtokok) 67, amely közel áll a Kemény Zsigmond által többször is emlegetett hetvenes számhoz, s nem tartjuk kizártnak, hogy a rendelkezésére álló forrásokban szerepelt ez az általánosító kerek szám.⁹² Birtokainak száma alapján elmondható, hogy nem csupán viselt tisztségeit, hanem vagyonát tekintve is az ország második embere volt a fejedelem után. Ily módon Kemény János szavait igen helytállóan találjuk, aki Péchi bukását nem csupán a már felsorolt tárgyszerű okokkal magyarázta, hanem a saját erejéből „nagyra ment” ember önhiúságával és göggyével is: „De az fejedelem mellett

⁸⁷ MNL OL F 2. IV. 319–324.

⁸⁸ Dán: *Az erdélyi szombatosok* 179.

⁸⁹ Gálfi: *Gyulafehérvár és uradalma* 127–128.

⁹⁰ 1622. december 13. és december 21. ErdKirKv Dvd XIII. 30–30b.

⁹¹ Jeney Tóth: „... *Urunk udvarnépe*” 61. (296. jegyz.)

⁹² Kemény Zsigmond történeti forrásairól lásd Balázs: *Forráskezelés és esztétikum* 319, 328, 333, 341–343.

igen veszedelmes és sok törvéntelenségekre ingerlő, tanácsló ember volt, az ő inventiója volt az honesta custodia, kiben maga nyaka szakadott azután, mert az fejedelem gratiájával abutálván, annyéra felfuvalkodott volt, hogy az fejedelmet is már contemnálni kezdvén, és minden előmenetelit magának tulajdonítván (...).⁹³

Péchi Simon 1621 nyarán bekövetkezett bukása után még viszonylag hosszú ideig élt és tevékenykedett, immár az erdélyi politikai élettől távol. Sokoldalú tehetségének köszönhetően a protestáns radikális áramlatok szombatos ágának lett a vezéralakja, munkáin keresztül az ideológusa is. Ehhez köthető irodalmi tevékenységéből származó alkotásai máig a 17. század egyik legérdekesebb és legsokoldalúbb személyiségének mutatják. Alakját, tevékenységét, a szakirodalomnak köszönhetően, többé-kevésbé ismerjük,⁹⁴ írásunk ehhez szolgál adalékkal.

Additions to the Biography of Chancellor Simon Péchi (1614-1621)

Keywords: biography, Transylvanian Principality, chancellor, estates

The study focuses on Simon Péchi, the fallen chancellor of Prince Gábor Bethlen. Although Péchi is a well-known figure in the history of Transylvania thanks to different historical and literary works, the study is justified by the newly discovered data on his person. This information tells us not only about the acquisition of his estates, but also about the methods by which he acquired them. In addition, the inclusion of new data has helped to clarify the misconceptions surrounding Péchi's person.

⁹³ Kemény: *Önéletírás* 408.

⁹⁴ Erre nézve újabban Újlaki-Nagy Réka: *Péchi Simon Talmud-fordításai*. Megjelenés előtt.

Szalai Ágnes

„Az váradiak [...] Sebesvár ellen csikorgatják fogokat”¹

Sebesvár végvára az Apafi-korszak első évtizedében

Bevezetés

A második nagy uralmi válság eseményei komoly kihívások elé állították I. Apafi Mihály fejedelmet és kormányzatát: az erdélyi állam működése – beleértve annak védelmét – gyakorlatilag teljesen szervezetlenné vált. A legnagyobb problémát a fejedelemségre nehezedő oszmán nyomás erősödése jelentette. Várad és vele együtt a Partium nagy részének elfoglalását (1660) követően Erdély korábbi „kapuját” központul téve új tartományukat hozták létre.² Az Erdélyi Fejedelemség és a váradi vilájet között azonban – az Oszmán Birodalom más peremvidékeihez hasonlóan – nem tisztázódott a pontos határvonal.³ Ennek hiányában a partiumi vármegyék, illetve az erdélyiek nyugati, hódoltsággal szomszédos, számottevő része az oszmán tartományoknak és a fejedelemségnek egyaránt adózni kényszerült, azaz ezt a térséget is az úgynevezett kettős birtoklás (*condominium*) jellemezte.⁴ Ezért az állam és (adózó) lakosainak védelme érdekében – a zavaros időszakot követően – elengedhetlenné vált egy új végvárrendszer mielőbbi megszervezése, s egyik láncszemének Sebesvár várát szemelte ki az erdélyi kormányzat.

A tanulmány célja annak bemutatása, hogy a véghely – habár évszázadok óta nem a kincstár, hanem a Bánffy család birtokában volt⁵ – miként vált Várad egyik szerény helyettesítőjévé, és hogyan tudta ellátni az oszmánok elleni védelem szervezését, illetve a kondominium térségében az erdélyi jogfolytonosság fenntartását az Apafi-korszak első évtizedében. További célkitűzésem annak ismertetése, hogy az immár végvárrá vált Sebesvár katonái és a váradi törökök között folyamatosan fennálló

Szalai Ágnes (1992), doktorandusz, Eötvös Loránd Tudományegyetem; tudományos segédmunkatárs, Eötvös Loránd Kutatási Hálózat, Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet, Budapest, szalai.agnes92@gmail.com

¹ *Teleki Mihály levelezése IV. (1667–1669)*. Kiad. Gergely Sámuel. Bp. 1908. (a továbbiakban: TML) 306.

² Sudár Balázs: A váradi török tartomány első évei. (1660–1664). In: „*Várad, Erdély kapuja...*” *Nagyvárad történelmi szerepe a fejedelemség korában*. Szerk. Oborni Teréz. Nagyvárad 2015. (Tanulmányok Biharország történetéről 2.) 103–114.

³ A teljesség igénye nélkül lásd erre Szakály Ferenc: *Magyar adóztatás a török hódoltság korában*. Bp. 1981.; Uő: *Magyar intézmények a török hódoltságban*. Bp. 1997.; Czizgány István: A „nyitott határ” – egy hadtörténelmi paradoxon hatása. Néhány gondolat a Magyar Királyság 16–17. századi oszmánellenes védelmi rendszerének sajátosságairól. *Aetas* 33. évf. 2018/4. 73–85.

⁴ Szalai Ágnes: Adalékok az erdélyi-oszmán-török kondominium Apafi-kori történetéhez (1661–1685). In: „*Az Várad dolga legnagyobb...*” *Váradi és partiumi nemesek, katonák és tisztségviselők a kora újkorban*. Szerk. Oborni Teréz–Rác Balázs Viktor. Nagyvárad 2021. (Tanulmányok Biharország történetéről 9.) 237–285. (A továbbiakban: Szalai: *Kondominium*)

⁵ Hegyi Géza: A Szilágyság birtokviszonyai a középkorban. In: *A Szilágyság és a Wesselényi család (14–17. század)*. Szerk. Hegyi Géza–W. Kovács András. EME, Kvár 2012. (Erdélyi Tudományos Füzetek 277.) 81, 88–89.

konfliktusok során az erdélyi kormányzat milyen módon próbálta és tudta saját érdekeit képviselni egyrészt a szomszédos török tartományok vezetőivel szemben, másrészt a Portán. Konkrétabban bemutatom, hogy – az eddigi szakirodalom állításaival ellentétben – az erdélyi kormányzatnak tárgyalások útján sikerült kivédeni a váradi törökök Sebesvár várának leromboltatására tett kísérleteit.⁶

Sebesvár végvára az 1660-as évek első felében

Már az uralmi válság időszakában is egyértelműen kitűnik Sebesvár várának – nyilvánvalóan elhelyezkedéséből adódó – stratégiai jelentősége. Ezt az is alátámasztja, hogy a Habsburgok által támogatott Kemény János fejedelem hatalmának megerősítése és biztosítása érdekében – több más erdélyi véghelyhez hasonlóan – Sebesvárban is császári-királyi *praesidium* állomásozott.⁷ Kemény János halálát (1662 januárja) követően a Porta által 1661-ben hatalomra emelt I. Apafi Mihály és kormányzata számára fontos kérdés volt az erdélyi végvárakban állomásozó, a Habsburgok által magára hagyott, tisztázatlan helyzetű német őrséggel való együttműködés. Az Apafit a fejedelmi trónra rendelő oszmánok ugyanis érthető módon nem nézték jó szemmel tartományuk szomszédtságában a királyi *praesidium* jelenlétét. A váradi pasa számos alkalommal tett panaszt az erdélyi kormányzatnak a sebesváriak „garázdálkodásáról” (katonái elfogása, megölése), valamint a kondóminium következtében a váradi török előljárók számára is adózó, Bihar vármegyei falvak pusztításáról és a lakosok erőszakos sarcoltatásáról.⁸ A kártételek természetesen nem maradtak megtorlatlanul a váradi török katonák részéről sem: Sebesvár ekkori *possessora*, Bánffy Dénes többször panaszkodott leveleiben birtokának oszmánok általi feldúlása és fenyegetettsége miatt.⁹ Hasonló sérelmekről tett jelentést a gyalui udvarbíró, Váradi János is I. Apafi Mihály fejedelemnek, miszerint a váradi török katonák szilágysági és kalotaszegi portyájuk alkalmával „*Sebesvár alól is az praesidium lovait az kerítésből mind elhajtották*”.¹⁰ A folyamatos konfliktusok miatt és vélhetően leginkább annak érdekében,

⁶ Lukinich Imre: *Erdély területi változásai a török hódítás korában 1571–1711*. Bp. 1918. 434–437; Lukinich Imre: Az erdélyi hódoltság és végvárai. (Második közlemény.) *Hadtörténelmi Közlemények* XIII. évf. 1912/1. 370–372; Trócsányi Zsolt kormányzattörténeti alampunkájában is csupán egy lábjegyzet erejéig utal rá, hogy a vár lerombolása valójában „egészében nem történt meg”. Trócsányi Zsolt: *Erdély központi kormányzata. 1540–1690*. Bp. 1980. 301. (1217. számú jegyzet.)

⁷ Szalai Ágnes: „Nagyságotok és kegyelmetek lévén az haza oszlopi...” A fejedelmi kormányzat szerepe a váradi török tartománnyal szembeni végvárrendszer megszervezésében az 1660-as évek derekán. *Hadtörténelmi Közlemények* 134. évf. 2021/3. 553–554. (A továbbiakban Szalai: *Fejedelmi kormányzat*). Egyelőre nem állíthatjuk biztosan, hogy Sebesvár végvárában az 1660-as évek elején Kemény János támogatására érkező császári-királyi katonák állomásoztak, vagy csak a korábban már a várkatonaság soraiban lévő német katonaságra számíthattak ez idő tájt a Habsburg-pártiak. Azonban az bizonyos, hogy az 1660-as évek első esztendeiben nem I. Apafi Mihályt támogatta a várkatonaság, amelyre Ébeni István, ekkoriban még Kemény-párti kolozsvári kapitány Kemény Simonnak intézett levelének alábbi sorai utalnak: „[...] csak azt optineálná kegyelmetek Vallis uramtól, hogy parancsolna ezeknek az commendánsoknak, hogy az melyikünknek jószága közel vagyon Kolozsvárhoz, Újvárhoz, Bethlenhez és Sebesvárhoz, hogy ha kinek adta Apafi uram, ne hadnák elfoglalni [...]”. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL), P659 Teleki család marosvásárhelyi levéltára, Missiles, 33. cs. nr. 763./25.

⁸ *Török-Magyarkori Állam-Okmánytár IV*. Szerk. Szilády Áron–Szilágyi Sándor. Pest 1870. (A továbbiakban: TMÁO) 45–46.

⁹ TML II. 265. „Sebesvárt gyakran infestálja az török, az majorimat, istállóimat most mind égette.” A vár oszmánok általi fenyegetettségéről lásd még: uo. 408.

¹⁰ MNL OL P1239 Teleki család marosvásárhelyi levéltára, Apafi Mihály gyűjtemény, I. d. 1–1663–20.

hogy a vár nehogy oszmán kézre kerüljön, a még Erdélyben állomásozó császári katonaság egyik vezetője, a kolozsvári *commendans* a vár teljes lerombolását is kilátásba helyezte.¹¹ A kolozsvári és szamosújvári erdélyi *praesidium* ekkori kapitányának, Ébeni Istvánnak azonban sikerült meggyőzni a *commendanst* a vár megerősítéséről, pontosabban arról, hogy Bánffy Dénes szolgálát beviessék Sebesvárra, hátha „*hasznot tehetnek ott*”, valamint élést is szállíthattak a várba.¹² Mindezek alapján nem meglepő, hogy erdélyi és császári-királyi körökben is nyugtalanságra adott okot 1664 márciusában az a híresztelés, miszerint Sebesvár várát elfoglalták a váradi törökök.¹³ Hamarosan kiderült, hogy ez csupán álhír volt, Bánffy Dénes vezetésével katonaság érkezett Sebesvár védelmére,¹⁴ a végvárat birtokosa „*újabb praesidiummal muniálta*”.¹⁵ Feltehetően részben ennek az álhírnek a következményeként az oszmánok elleni hatékony védekezés érdekében az erdélyi végvárak egyes vicekapitányait utasították egymás kölcsönös informálására, mások mellett az oszmánok fenyegetőzéseiről, erődítési munkálatairól, hadmozdulatairól.¹⁶

Az erdélyi határvédelem szervezése, ezen belül Sebesvár várának további sorsa szempontjából a következő mérföldkövet a császári őrség erdélyi véghelyekből való kivonása, illetve a velük való megegyezés jelentette. Mindezt a két nagyhatalom által 1664 augusztusában kötött vasvári béke hivatalosan is előírta és lehetővé tette.¹⁷ Az erdélyi kormányzat a Habsburgokkal kiváló kapcsolat kiépítő kővári főkapitányon, Teleki Mihályon keresztül egyeztetett a kérdésben I. Lipót képviselőjével, Rottal Jánossal. A hosszas tárgyalások eredményeként végül 1665 márciusára a császári őrség zöme elhagyta Erdélyt, ugyanakkor bizonyos, hogy a Habsburg-udvar által hónapok óta magára hagyott német *praesidium* katonáinak egy része erdélyi szolgálatba állt, erősítve ezzel a fejedelemség végvédékének védelmét.¹⁸

Sebesvár végvára az 1660-as évek második felében

A sebesvári végvár erődítése és ellátásának megszervezése

A zavaros éveket, valamint a császári-királyi kormányzattal és katonasággal történő megállapodást követően megkezdődhetett a váradi vilájjal szembeni erdélyi végvárrendszer kialakítása,

¹¹ A vár lerombolásának tervéről így írt Váradi János: „Mostan immár az colosvári commendáns ki akar küldeni, hogy funditis evértálja.”

¹² TML II. 345, 395, 397.

¹³ MNL OL P659 16. cs. nr. 348./114^r Teleki Mihály így informálta a hírről Wolfgang Friedrich Cobb von Nüdinget: „Fertur mihi, quod Arx Sebesvar[ien]sis sit obsessa a Turcas, licet mihi nullus ex aula Principis scribat, tamen aliud intellexit. Quod si est verum, elucescit Turcar[um] inquitia [!], si certi audivero, Vestrae Illustrissimi, subito transcribere no[n] derelinquam cum his maneo.”

¹⁴ Uo. 114^r. „Fama de Sebesvár nudita non erat vera [...]”. Lásd még erre a kérdésre: TML III. 63.

¹⁵ Uo. III. 64.

¹⁶ MNL OL P659 16. cs. nr. 348./114^v. „Ego de omnibus necessariis D[omi]no nostro vicecapitaneo dedi ordinantiam [!], uti de bona mutua correspondentia de expeditione hinc inde venientiu[m] litterarum, de aedificatione de fracti muris, de faciendi calci, de portanda arma, de adducendis [!] rusticis ad laborandum [...]”. (Teleki Mihály fogalmazványa Wolfgang Friedrich Cobb von Nüdingnek.)

¹⁷ Marosi József: Megjegyzések az 1664. évi hadjárat és a vasvári béke értékeléséhez. *Hadtörténelmi Közlemények* 18. évf. 1972/1. 107–128. „Hogy a városokat és a várakat, amelyeket a császári katonaság megszállt Erdélyben, adják vissza Erdély fejedelmének és rendjeinek.”

¹⁸ Szalai: *Fejedelmi kormányzat* 553–555.

a várak – köztük Sebesvár – és katonaságuk állapotának felmérése, majd erősítésük és ellátásuk megszervezése.

Sebesvár és a vidék legnagyobb birtokosaként – érthető módon – Bánffy Dénes több ízben felhívta az erdélyi kormányzat figyelmét a vár fenntartásának, valamint az őrség gyarapításának szükségességére. Fennmaradt levelezéséből egyértelműen kiténik, hogy saját erejéből nem tudta biztosítani vára és uradalma védelmét. Sógorának, Teleki Mihálynak írt egyik levelében elkeseredetten kérte a kővári főkapitányt, hogy törekedjen a fejedelemtől arra, hogy vagy küldjön „állami” őrséget a vár megmaradásának biztosítására, vagy inkább hagyja veszni a véghelyet.¹⁹ A végvár jelentőségére célozva tette fel a nem éppen elfogulatlan kérdést Telekinek, hogy vajon „*Székelyhídban vall-e Erdély nagyobb kárt, vagy Sebesben, ha elvész?*”²⁰ Bánffy 1665. tavaszi, rövid bécsi követsége idején felesége, Bornemisza Kata is utalt leveleiben a vár erősítésének hiányára, valamint a (német) katonaság ellátásának nehézségeire.²¹

A Sebesvár fenntartásával kapcsolatos problémákra a megoldást a fejedelmi tanács tárgyalása hozta meg, amely a gyulafehérvári országgyűlés felhatalmazása értelmében a várbirtokos Bánffy Dénes és felesége, Bornemisza Kata panasztételeivel szinte egy időben kezdett ülésezni, kimondottan a végvári kérdések megoldásának reményében.²² Ennek eredménye az erdélyi végvárak, így mások mellett Sebesvár állapotának vizsgálatát célzó és a benne állomásozó katonaság helyzetét rendezni kívánó felmérés elrendelése lett. A fejedelmi tanács – nyilvánvalóan országos generális tisztségéből fakadóan – a vizsgálattal Béli Pál tanácsurat bízta meg, aki utasítása értelmében a kérdésre ugyancsak nagy rálátással rendelkező és a vidéken birtokos Ébeni István kolozsvári főkapitánnyal együtt végezte el a feladatot. Sebesvár esetében – az utasítás szerint – a két tanácsúr a vizsgálat során külön figyelmet kellett, hogy fordítson a véghely lovas katonaságának elszállásolására. Már ekkoriban felvetődött, hogy a vár szűkössége miatt a véghely körül kell palánkot felhúzni lakhatásukra, ugyanis az oszmánok portyáival (*excursio*) szemben csak így biztosítható a lovasság védelme.²³

A felmérés során a két tanácsurat megdöbbentette Sebesvár lepusztult állapota, amely már önmagában is jelzi azt a nehézséget, amellyel a fejedelmi kormányzatnak meg kellett küzdenie a Várral szembeni védelem megszervezésekor. Béli Pál ugyanis több ízben beszámolt a fejedelmi kormányzatnak a részeg katonaságról, a várban élő civilekről, feleségekről és gyermekekről, ahogy jelentésükben összegezték a helyzetet: „*azon kell csudálkozni, az nagy gondviseletlen, rend nélküli való állapot régen pogány kézhez nem adta az helyet.*”²⁴ Ennek elkerülése érdekében egyrészt a katonák számára instrukciót és ediktumot adtak ki, másrészt elrendelték a vár megerősítését is. A portyák megakadályozása érdekében rendelkeztek a vár körüli, a lovasság szállásául is szolgáló sánc palizátával és árkokkal való kibővítéséről, a vár „*szegeleteinek*” megerősítéséről. A sebesi

¹⁹ MNL OL P659 55. cs. nr. 1130./86. „Én itt nyomorgok, fáradok, tíz tizenhat gyalogot, az közönséges jóra [?], meg nem érdelek Sebesvárbá[n], oly szép ős jós[zá]go[m] és minden nemes emberségem ily állapotban vész el tőlem. [...] Kérem azo[n] k[egyelme]d[e]t, tentálja meg Urunknál, küldjön egynéhány gyalogot Sebesvárbán, ha obtineálhatja, jó, ha nem, vesszen az beste kurvafi helye.”

²⁰ TML III. 463.

²¹ Uo. III. 466. „[...] az mely sebesvári németek a fejedelemhez mentek volt, ű nagysága oly válasszol bocsátotta, hogy ű nagysága bizony nem fizet nekik, hanem az kié az vár, fizessen.” Uo. 469. „[...] tudják ű nagyságok, mily pusztá Gyálu is, bizony Sebesvár is olyan.”

²² Szalai: *Fejedelmi kormányzat* 559.

²³ Szalai Ágnes: Béli Pál és Ébeni István jelentése a fejedelmi tanácsnak az erdélyi végvárak állapotáról (1665). *Lymbus – Magyarországtudományi Forrásközlemények* 2021. (A továbbiakban Szalai: *Béli Pál és Ébeni István jelentése*) 496.

²⁴ Uo. 498.

katonaság ekkori pontos számáról egyelőre hallgatnak a források, azonban bizonyos, hogy viszonylag nagy létszámban, több tíz fővel részt vállaltak a várvédelemben a csak katonai szolgálattal tartozó szabad legények is.²⁵ Béldi már ekkor felvetette a fejedelemnek a „lövő szerszámok” megléte miatt kulcsfontosságú „szakembernek”, a pattantyúsnak a várba való küldését.²⁶ A várkatonaság fenntartására Béldiek Belényes vidékét, a Béli-hegység által határolt, alapvetően a váradi törökök által is hódoltatott Bihar vármegyei falvak pénz- és természetbeni adóit szánták.²⁷

A *praesidium* ellátása azonban ennél pontosabb szervezést igényelt a fejedelmi kormányzattól, amely során természetesen építettek a várfelmérést végző két tanácsúr jelentésére. Már az 1665. évi szeptemberi radnóti országgyűlés számos törvénye foglalkozott a várkatonaság hópénzének előteremtésével. Azt, hogy a szerény sebesvári (és somlyói) végvárra milyen nagymértékben volt ráutalva az erdélyi kormányzat a váradi törökkel szembeni védekezésben, jól jelzi, hogy kifejezetten ezen két véghely katonaságának tartására vetették ki a kapuszám után fizetett ötforintos adót. Ennek begyűjtését, majd elosztását pedig az ekkoriban fizetómesterként működő Szalárdi Jánosra bízta az országgyűlés.²⁸ A törvényi szabályozás tehát nagyon hamar megszületett a sebesvári katonaság ellátásáról, azonban az erre a célra kivetett adó beszedése folyamatosan nehézségekbe ütközött. Az elsődleges problémát az jelentette, hogy maga Szalárdi sem volt tisztában a *praesidium* létszámával és összetételével. A pontos kifizetés és elszámolás érdekében arra kérte Teleki Mihályon keresztül a fejedelmi kormányzatot, hogy mihamarabb határozzák meg, hogy „minden helyben külön-külön mennyi lovasnak, gyalognak, hány hetekre, és hány-hány forintjával [...] kellenség” fizetnie.²⁹ Ezt a kérdést a soron következő, 1665. novemberi gyulafehérvári országgyűlés rendezte: Sebesvár végvárába 60 lovas és 40 gyalogos katonát rendeltek, akiknek hathavi pénzbeli fizetést határoztak meg. Továbbá kéthavi búzabeli járandóságot Kolozs és Doboka vármegyék Szamoson túli, azaz nyugati részéből kellett előteremteni a vár szükségleteire.³⁰ Törvényileg tehát az erdélyi kormányzat megszabta az ellátás módját is, azonban komoly gondot jelentett, hogy az uralmi válság zavaros eseményei, Erdély korábbi hadszíntérré válása és az oszmánok jelenléte miatt az újonnan kivetett adó parciális *perceptorok* általi begyűjtése és Szalárdi kezébe történő beszolgáltatása gyakorlatilag lehetetlen volt. Számos esetben még az adószedéshez elengedhetetlen „*porták számáról való regestrumok*” sem álltak a fizetómester rendelkezésére. Bizonyos, hogy a sebesvári (német) katonaság már az első hónap elteltével kérte restanciában maradó járandóságának kifizetését a kormányzattól,³¹ így érthető módon Bánffy Dénes a vár birtokosaként újra felhívta a kormányzat figyelmét a kérdés megoldásának fontosságára. A tanácsúr megjegyezte, hogy a „*sebesvári állapot*

²⁵ Uo. 498.

²⁶ Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltára (a továbbiakban: ENMLt) a Román Nemzeti Levéltár Kolozs megyei Levéltára (Arhivele Naționale ale României, Direcția Județeană Cluj) (a továbbiakban: RNL Kmlt) kezelésében, Kemény József-gyűjtemény (Colecția personală Kemény József), Nr. 291./5^v Béldi a székelyhídi vár lerombolását követően az ottani nyolc pattantyús szétszéledésén sajnálkozott, mondván, hogy „[...] Kolozsvárbán, Sebesben, Csehben egyetlen egy pattantyús is nincsen [...]”.

²⁷ Szalai: *Béldi Pál és Ébeni István jelentése* 498.

²⁸ *Erdélyi Országgyűlési Emlékek. XIV. 1664–1669.* Szerk. Szilágyi Sándor. Bp. 1889. (A továbbiakban: EOE) 140.

²⁹ Koncz József: Szalárdi János kiadatlan levelei és reá vonatkozó egyéb apróságok. (Második közlemény). *Irodalomtörténeti Közlemények* 9. évf. 1899/2. 226–227.

³⁰ EOE XIV. 151. (Czajbert Illés beszámolója.) „Sebesvarinum deputantur 60 equites et 40 milites, qui etiam praesentes jam ibi sunt. [...] omnibusque hisce praesidiariis, ut constat ex conclusis statuum, certa stipendia et victus ordinantur.” Az országgyűlés törvényeit lásd: Uo. 154–155.

³¹ Koncz: *i. m.* 226–228.

igen rosszul vagyon”: mielőbb orvoslást kellene találni a várban maradt német őrség fizetésére, és súlyos gondnak tartotta, hogy a szabad legényeknek sincs semmi zsoldjuk. Megtiltotta ugyan nekik annak önkényes behajtását (*excursio*), de figyelmeztette a kormányzatot, hogy ha rájuk is számítanak a végvidék védelmében, számukra is mielőbb fizetést kell rendelni.³²

A végvárak ellátásának megszervezése egyértelműen kulcskérdéssé vált az ország védelme szempontjából, s ezzel összefüggésben Szalárdi már 1665-ben megfogalmazta, hogy érdekeltté kell tenni a végvári katonaságot a nekik járó adók biztosításában. Azaz a főbb erdélyi végvárak kapitányait célszerű lenne főispáni tisztséggel is felruházni, akik az együttes katonai és közigazgatási hatalmuk révén képesek lennének garantálni a váradi törökök által hódoltatott területeken az erdélyi joghatóságot, beleértve a végvidék ellátására szolgáló adók beszedését is. A hódoltság alá eső térséget „felosztva” Somlyó, Déva és Sebesvár végvára között, utóbbi véghely ellenőrzése alá és eltartására – részben egyezve a Béli Pál és Ébeni István által végzett várfelmérés eredményével – a Sebes-Köröstől délre fekvő térséget, Belényes vidékét és a Béli-hegység által határolt területeket, valamint Zaránd vármegye felső járását és Deszni környékét szánta a fizetőmester.³³ Bár arra nézve nincsenek forrásaink, hogy a hódoltsági peremvidék ilyen felosztását az adóztatás és a jogfolytonosság biztosítása érdekében törvénybe foglalták volna, a gyakorlat mégis azt mutatja, hogy ez a pragmatikus felosztás létezett és működött. Ez önmagában azonban nem orvosolta a sebesvári és általánosságban a végvidéki katonaság ellátási problémáit. A kondominium által érintett vármegyék erdélyi adói ugyanis így sem tudták teljességgel fedezni a végvidéki *praesidium* költségeit. Szalárdi 1666. júliusi panaszlevele például arról tanúskodik, hogy a sebesvári katonaságnak már több mint egy hónapja ki kellett volna adnia a „hópénzét”, azonban a bevétel hiányában csak búzabeli járandóságukat tudta „*ez három romlott vármegye termő részeiből*”, azaz Bihar, Kolozs és Doboka vármegyéből megadni.³⁴ A szomszédos véghely, Somlyó kapitánya, Olasz Ferenc pedig még néhány hónappal később is azt panaszolta Bánffy Dénesnek, hogy Sebesben semmi élés nincsen, s kérte a főkapitány-főispánt, hogy parancsoljon a vármegyék falvainak, hogy legalább pénzért vigyenek valamennyi búzát a sebesvári katonák számára.³⁵

A Partiumból való adók beszedése, a végvidéki katonaság fenntartása és a végházak működtetése a későbbiekben is állandó gond volt. A nehézségekkel 1666 őszétől pedig Bánffy Dénesnek kellett megbirkóznia, aki ekkorra már nemcsak a vár birtokosaként, hanem az ez idő tájt létrehozott Kolozsvár városa/vára, valamint Szamosújvár, [Szilágy]Cseh, [Szilágy]Somlyó és Sebesvár végvárak alkotta kolozsvári főkapitányság katonai vezetőjeként, illetve Kolozs és Doboka vármegye főispánjaként a végvidéki védelem szervezésének kulcsfigurájává vált.³⁶ Több forrás is arról tanúskodik, hogy mások mellett a sebesvári védelem megerősítésén is nagy erővel munkálkodott: már kinevezését követően arra kérte I. Apafi Mihály fejedelmet, hogy rendeljen egy pattantyúst a várba, ami azonban hónapokig váratott magára.³⁷ A főkapitány kérésére az őt feladataiban segítő

³² MNL OL P659 55. cs. nr. 1130./63.

³³ TMÁO IV. 277–278. Vö. Szakály: *i. m.* 391–393.

³⁴ MNL OL X27854 Kemény József-gyűjtemény, 11695. számú mikrofilmtekercs. *Numerus* nélkül. Szalárdi János levele I. Apafi Mihálynak, Kolozsvár, 1666. július 22.

³⁵ Az ENMLt a RNL KmLt kezelésében, Bánffy család levéltára, 962. cs. nr. 9–10.

³⁶ Szalai: *Béli Pál és Ébeni István jelentése* 498.

³⁷ MNL OL P659 18. cs. nr. 658./67–68.; EOE XVII. 479. Bánffy Dénes később újra írt Teleki Mihálynak a pattantyús elküldése felől: TML IV. 421.

porkoláb (várnagy) kinevezéséről azonban rövidesen határozott az erdélyi kormányzat.³⁸ A katonaság biztonságos lakhatása érdekében Bánffy már korábban szorgalmazta a vár „bekerítését” a környező vármegyék ingyen munkája (*gratuitus labor*) révén,³⁹ s a palánk felhúzását az 1666. évi fogarasi országgyűlés el is rendelte, teljes felhatalmazást (*plena auctoritas*) adva a főkapitánynak a kivitelezésére.⁴⁰ A munkálatok bizonyára meg is kezdődtek, 1667 tavaszán ugyanis Bánffy arról számolt be Teleki Mihálynak, hogy a szomszédos végvár, Somlyó hadi építészetben is jártas kapitányát, Olasz Ferencet Sebesvárra rendelte „*az palánk elfundálására*”.⁴¹ Bánffy az őrség biztosabb ellátása érdekében azt javasolta, hogy a Kraszna vármegyei területek adójából Cseh végvárra mellett elsősorban Sebesvár fenntartását biztosítsák.⁴² Kérte továbbá a sebesvári katonaság számára a ruházatra való posztó beszerzését is,⁴³ s Béli Pált az ország katonai vezetőjeként arra, hogy Sebesvárra is a „*jó vigyázás felől*” parancsoljon.⁴⁴

A katonai és közigazgatási hatalmat egyesítő, széles döntési jogkörrel rendelkező Bánffy vezetés alatt azonban továbbra is nehézkes volt a sebesvári véghely működésének biztosítása. A főkapitány az 1660-as évek első felében többször tett panaszt leveleiben a végvárak „*fizetelenségéről*”, és arról, hogy a kolozsvári és sebesvári „*számtalan bajoskodás*” miatt kénytelen egyéb kötelességeit félretelve a főkapitányi központként is szolgáló Kolozsváron időzni.⁴⁵

A sebesvári és a váradi katonák összetűzései

A Váraddal szembeni végvári katonaság Bánffy Dénes főkapitánysága alatt egyrészt saját maga ellátása, másrészt az erdélyi jogfolytonosság fenntartása érdekében igyekezett érvényesíteni befolyását a hódoltsági peremvidéken, a sebesvári *praesidium* esetében elsősorban a Sebes-Körös völgyében. Mindez azonban a kondomínium miatt mindennapos súrlódásokat eredményezett a szomszédos váradi törökökkel. Mindkét fél részéről gyakoriak voltak a visszaélések, portyák és rablások: a sebesvári katonák bizonyára saját maguk élelmezése, esetleg kereskedés céljából raboltak el Belényes vidékéről több száz marhát.⁴⁶ Egy hasonlóan jelentős konfliktusról is van tudomásunk, amely szintén a kettős adóztatás alatt álló Belényes térségében, a Bihar vármegyében fekvő Rézbánya (Kisbánya) kapcsán alakult ki. A váradi törökök ugyanis azzal vádolták meg Bánffy Dénest az 1660-as évek második felében a Portán, hogy az általuk művelés alá vont bányát a sebesvári és a gyalui vitézekkel „felverette”. A híre a Portáról csauszokat küldtek az ügy kivizsgálására.⁴⁷ Bizonyos, hogy a kérdés teljes lezárása évekig váratott magára: 1670-ben Bánffy Dénes arról értesítette a fejdelemet, hogy az ügy a *kajmakám*, vagyis a nagyvezír helyettese elé került,⁴⁸ s Türi László ál-

³⁸ EOE XVII. 479.

³⁹ MNL OL P659 55. cs. nr. 1130./63.

⁴⁰ EOE XVII. 479.

⁴¹ TML IV. 56.

⁴² MNL OL P659 55. cs. nr. 1130./63.

⁴³ TML IV. 211.

⁴⁴ Az ENMLt a RNL KmLt kezelésében, Béli család levéltára, I. inventar, 125. cs. nr. 1.

⁴⁵ MNL OL P659 34. cs. nr. 770./38, 39.

⁴⁶ TML IV. 487. A Belényes vidéki konfliktusra lásd még példaként: TML V. 73–74.; MNL OL P659 19. cs. nr. 662./34. Az ENMLt a RNL KmLt kezelésében, Fejedelmi számadások, 35. cs. nr. 24.

⁴⁷ TML IV. 526.

⁴⁸ Az ENMLt a RNL KmLt kezelésében, Kemény József-gyűjtemény, nr. 207./15^r „[...] az Réz Bánya felverését pedig az kajmakám maga elé fordította [...], felverésében hogy semmi része az N[agysá]god szolgál[na]k nem volt,

landó portai követ még 1671-ben is arról jelentett Bánffy Dénesnek és Teleki Mihálynak, hogy a kifosztott Rézbánya bányamestere *supplicatiót* nyújtott be a Portán a bánya feldúlása miatt, javai elpredálásának orvoslása érdekében.⁴⁹ Az ügy még komolyabbra fordult, a Portáról újabb követet küldtek Erdélybe az eset kivizsgálására, de végül bebizonyosodott Bánffy Dénes főkapitány már az összetűzés kirobbanásától fogva hangoztatott állítása, miszerint a rablást nem a végváriak követték el, hanem „*az erdőn lappangó latrok és tolvajok*”.⁵⁰ Az ügy végső rendezése érdekében I. Apafi Mihály fejedelem a tanácsurak véleményének kikérését követően levelet küldött a Portára és Váradra egyaránt, amelynek eredményeként lezárult az évekig elhúzódó konfliktus.⁵¹ Másik példánk a Sebesvárhoz közeli solyómkői törökökhöz köthető, akik a Báródság táján csaptak le a térséget védő sebesvári vitézekre, több katonát megölve.⁵² De a váradi törököknek természetesen a „civil lakosság” köréből is áldozatul estek: Bánffy Dénes beszámolója szerint a Sebesvárhoz közeli, birtokában lévő Hadmező nevű rétről egy 12 éves lányt raboltak el a törökök, akinek a sebesvári katonák siettek a megmentésére.⁵³

Az időről időre mindkét fél által végrehajtott portyák és fosztogatások mellett a legjelentősebb konfliktust a közös birtoklású területek adóztatása jelentette.⁵⁴ Voltak ugyan törekvések az adóztatás módjának szabályozására a kondominium térségében, azonban kevés eredménnyel jártak. Az erdélyi kormányzat már az 1660-as évektől – a lakosság védelmén és az adók pontos összegének meghatározásán túl – azt próbálta elérni, hogy az erdélyi végvárak „mögé”, azaz tőlük keletre eső területekre a váradi törökök ne mehessenek adóztatni, hanem a nekik járó ottani adókat az erdélyi végvidék tisztjei szedethessék fel a lakosságtól és szolgáltatassák be a váradiaknak.⁵⁵ A források azonban arról árulkodnak, hogy az erdélyiek törekvése nehezen ment át a gyakorlatba. Ennek alátámasztására elsőként Hamza váradi pasa és *kihája* panasztételét érdemes megemlíteni. Eszerint a váradi előljárók az adóhátralék behajtására nyolc lovas katonát küldtek ki [Bánffy]Hunyad és [Magyargyerő]Monostor környékére, és az ellentétek elkerülése érdekében a török vitézeknek adott „úti levél” mellett értesítették a sebesvári kapitányt is szándékukról. Ugyan a sebesvári kapitány kezdetben két lovas rendelt az adószedő törökök mellé a visszaélések megakadályozása céljából, amellyel még maguk a törökök is egyetértettek, később azonban a jogos adószedés ellenére harminc sebesi katona ütött rajta a nyolc váradi lovason.⁵⁶ A váradi török előljárók természetesen azonnali

azt I[ste]n tudja [...]”

⁴⁹ MNL OL P659 14. cs. nr. 331./11.; Uo. P657, Teleki család marosvásárhelyi levéltára, Joglevelek, Nr. 8296.

⁵⁰ Szilágyi Sándor: *Vértanúk a magyar történetből. Történeti tanulmányok*. Pest 1867. 467. Bánffy Dénes már 1667-ben arról számolt be Bornemisza Anna fejedelemasszonynak, hogy a sebesvári katonákkal elfogatta a rézbányai jobbágyokat, latrokat, így a váradiak elhihetik, hogy nem az ő akaratából cselekedtek a rablást. Lásd erre: MNL OL X7314 Törzsgyűjtemény, 19048. számú mikrofilmtekercs. *Numerus* nélkül. Bánffy Dénes levele Bornemisza Annának, Gyula, 1667. május 27.

⁵¹ TML V. 131, 527.; TMÁO V. 28, 37–38. A rézbányai esetről lásd összefoglalóan: Szalai: *Kondominium* 259.

⁵² MNL OL P659 28. cs. nr. 732./19. A sebesvári katonák korábbi báródsági „bevetésére”: az ENMLt a RNL Kmlt kezelésében, Béli család levéltára, I. inventar, 146. cs. nr. 62.

⁵³ MNL OL P659 18. cs. nr. 658./72.

⁵⁴ A rendszeres fosztogatásokról és portyákról a teljesség igénye nélkül lásd: TML V. 135–136.

⁵⁵ MNL OL P1239 1. d. 1–1667–1. Apafi Mihály vegyes iratai, nr. 35. „Somlyó, Sebesvár vidékén és Zaránd vármegyében is az török vitézek adót ne szedhessenek, hanem azon adót, az melyet rendeltetni fog városokra és falukra, az magyar végbeli tiszték szedessék fel, adassák és szolgáltatassák hatalmas császárunk vitézeinek, ispánjoknak.” Ilyen jellegű törekvésekre lásd még a teljesség igénye nélkül: EOE XIV. 268–269.; TMÁO IV. 489.

⁵⁶ Román Nemzeti Levéltár Szeben megyei Levéltára (Arhivele Naționale ale României, Direcția Județeană Sibiu) (a továbbiakban: RNL SzmLt), J. Benigni von Mindenberg-gyűjtemény, 40. cs. nr. 53–54.

büntetést követeltek a fejedelemtől a végbeliekre, az erdélyi kormányzat azonban visszautasította Hamza pasa vádjait. Azzal érveltek, hogy az adószedő törököknél sem „úti levél”, sem a pasa által kiállított, az adóztatási szándékot bizonyító hiteles levél nem volt, ám a török katonáknak ennek ellenére sem esett bántódásuk.⁵⁷ Egy másik térségbeli adóztatással kapcsolatos ellentétről árulkodik Musztafa *kajmakám* Drinápolyból az erdélyi udvarba érkezett levele, mely szerint Bánffy Dénes a Belényes vidéki falvak jobbágyait rabságban tartva igyekezett erdélyi adóztatásra is kényszeríteni a környék bizonyos falvait.⁵⁸

Az erdélyi jogfolytonosság biztosítása tehát kétségkívül komoly ellentéteket szült a váradi törökökkel. Ezt fokozta, hogy a sebesvári várkatonaság magától értetődően jelentős szerepet játszott a szomszédos török vilájetekkel szembeni védekezésben.⁵⁹ A véghelynek kiemelkedő szerepe volt a hírszerzésben is: a hírek gyors továbbítása az ekkorra végvidéki központtá előlépő Kolozsvár felé gyakorta megakadályozta a váradi török katonaság jelentősebb portyáit.⁶⁰

Oszmán kísérlet Sebesvár végvárának leromboltatására

A váradi törökök és a sebesvári várkatonaság közötti napi szintű összecsapások következtében érthető módon a szomszédos oszmán tartománybeliek – helyi szinten és a Portán tett számos panasz révén egyaránt – mindent megtettek Sebesvár működésének ellehetetlenítése érdekében.⁶¹ Ebből adódóan gyakorlatilag a teljes Apafi-korszakra ráillik a tanulmány címébe is beemelt, Bánffy Dénestől kölcsönzött néhány sor, miszerint „*az váradiak igen ebelkednek, Sebesvár ellen csikorgatják fogokat*”.⁶² Nem véletlen, hogy a váradi törökök 1668 tavaszán, amikor Bánffy Dénes a vár megerősítésébe kezdett, kapva kaptak az alkalmon. A váradi hadak és janicsárok „főgondviselője”, Sefár aga levelében azonnal kérdőre vonta Bánffyt, hogy kinek az engedélye alapján kezdett új vár építésébe a hódoltságban? Figyelmeztette a főkapitányt, hogy ne merje – az ő szemükben eddig is – a tolvajok lakhelyéül szolgáló Sebesvár várát erődíteni, „*s több tolvajjal megrakni*”, azzal is fenyegetőzve, hogy amennyiben Bánffy a Porta engedélye nélkül kezdett a vár erődítésébe és nem hagy fel azzal, néhány ezer fős hadsereg áll készen a támadásra.⁶³ A Bánffy Dénesnek írt levele mellett a sebesvári kapitányt is megfenyegette, s háromszáz lovaszt küldött ki a várhoz megfélemlítésképpen.⁶⁴

⁵⁷ MNL OL P1239 I. d. 1–1667–3. Apafi Mihály vegyes iratai, nr. 3–4.

⁵⁸ RNL SzmLt, J. Benigni von Mindenberg-gyűjtemény, 40. cs. nr. 14. Lásd még: MNL OL P659 30. cs. nr. 743./91.

⁵⁹ MNL OL P1239 I. d. 1–1665–6. Vö. Szalai: *Fejedelmi kormányzat* 562. Itt említjük meg, hogy Huszt várának kincstári birtokba vételekor is bevetették a sebesvári (német) katonaságot az itteni német *officér* irányításával. TML IV. 105. Olasz Ferenc somlyói kapitány a vár tizenöt némettel való megerősítését is szorgalmazta Zólyomi Miklós Portán való „lázasága” idején, 1667-ben. ENMLt a RNL KmLt kezelésében, Bánffy család levéltára, 962. cs. nr. 9–10.

⁶⁰ TML IV. Bevezetés XII, 200. Uo. V. 553.

⁶¹ Az 1660-as évekből származó, Baló László portai követsége alkalmával készült *memoriale* szövege jegyezte fel, hogy Cseh végvára mellett sok panasz esett Sebes *possessorai* ellen. Továbbá, hogy az oszmánok „Sebes várának elrontásán most mennyit mesterkednek”. Maga Baló László is jelentette ekkoriban a fejedelemnek, „hogy ellenünk az végbeliek az vezért ingerelhessék, mindenünnen feles paraszt embereket hoztanak supplicálni az vezérhez, lajstromban adván, mennyi számú kárt tőtenek az egynehány esztendő forgása alatt, s naponként Cseh és Sebes várából most is mennyi kárt tesznek, azt akarnák véghez vinni, vagy azoknak az kártételeknek refusója legyen meg az erdélyiektől, vagy a Sebes és Cseh vára elrontassék”. MNL OL P659 33. cs. 763./72–73.

⁶² TML IV. 306.

⁶³ MNL OL P659 28. cs. nr. 732./38.

⁶⁴ TML IV. 286.

Bánffy azonnal értesítette a fejedelmet, és az udvarba küldte az aga levelét is.⁶⁵ Az oszmán tisztek pedig szinte egyidejűleg a Portát is értesítették a történekről. Az ekkori állandó erdélyi portai követ, Székely Mózes⁶⁶ ugyanis arról számolt be a fejedelemnek, hogy a váradi törökök hamisan azzal álltak elő, hogy mivel Sebesvár korábban nagy kárára volt a váradi tartománynak, szultáni parancs értelmében leromboltatták, s most új várat akarnak helyette építeni. A *kapitihának* ugyan nem volt tudomása az esetről, az erdélyi érdekeket képviselve mégis magyarázatot adott a *kajmakámnak*: tudatta, hogy a várat soha nem rombolták le, mondván, „*eleitől fogva mostani állapotában bíratott az erdélyi fejedelmektől*”. Lehetséges újjáépítését azzal indokolta, hogy véghely lévén, csak a felső-magyarországi császári katonák és más csavargók portyái ellen, illetve a szegénység védelmezése miatt történhetett. A *kajmakám* ennek ellenére Székely Mózesen keresztül megüzente, hogy hagyjanak fel a vár építésének tervével, ellenkező esetben a budai és a temesvári pasa seregét küldeti ki annak leromboltására.⁶⁷ Az is nyilvánvalóvá vált, hogy az eset kivizsgálására a Portáról két csaszok küldenek ki a helyszínre.⁶⁸ Néhány nappal később azonban Székely Mózes a fejedelem leveléből részletes tájékoztatást kapott a helyzetről. A *kapitihá* ezek alapján audienciát kért és nyert a portai előjárókhöz, s jelentette, hogy csupán istálló építését vették tervbe, így nem szükséges a csaszok kiküldése sem. Továbbá kérte a váradi és általánosságban a végbeli oszmánok figyelemztetését, hogy ne sanyargassák, adóztassák a szegénységet, és ne sértsék meg hasonló illetlen vádakkal és levelekkel az erdélyi tisztségviselőket. A *kajmakám* ugyan erre ígéretet tett, de értésére adta a *kapitihának*, hogy a szultán nem tűri, „*hogy olyan országában híre nélkül csak egy karót is felüssenek*”, így a csaszokat mindenképpen kiküldi az ügy kivizsgálására. Megparancsolta továbbá a budai, jenei és temesvári törököknek, hogy ha a fejedelmi kormányzat nem hagy fel a sebesvári építkezéssel, akkor rontsanak Erdélyre.⁶⁹ Ennek alapján érthető, hogy a portai csaszok mellett a budai és a váradi pasa is követeit küldte a fejedelmi udvarba,⁷⁰ míg a temesvári pasa levelében érdeklődött Sebesvár helyzetéről.⁷¹ A fejedelem ugyan igyekezett tisztázni a kérdést az udvarba érkező küldöttek előtt, kijelentve, hogy az a vád, mely szerint Várad határában épített volna palánkot, hamis, mivel Sebesvár vára Erdély határában van. Az ügy súlyához mérten azonban Bánffy Dénes javaslatára kikérte a fejedelmi tanács tagjainak véleményét; a szokásnak

⁶⁵ Uo. 287.

⁶⁶ Székely Mózes *kapitihá* életére és működésére lásd Csáki Árpád: „Kapitihá vala Székely Mojses” Egy háromszéki diplomata I. Apafi Mihály fejedelem idejében. *Acta Siculica* (2008) 287–294.

⁶⁷ MNL OL P1239 3. d. 1–1668–22. Lásd még Székely Mózes témában írt levelét: MNL OL P659 42. cs. nr. 845./22. Teleki Mihály így számolt be a kérdéstről Nalácz István főudvarmesternek: „A kajmekám maga mondta Székely Mózes uramnak, mindjárt küldjön postán, s ha csak mi épületre való fa lészen is ott, hordassa el ő nagysága onnét, hadd maradjanak az ebek az váradiak hazugságában”. TML IV. 296.

⁶⁸ Uo. 294, 297.

⁶⁹ TMÁO IV. 413–415. A csaszok érkezésének célja a felső-magyarországiakat is foglalkoztatta, Csáky István így számolt be Rottal Jánosnak minderről: „Az mely Portáról jött csasz felől írtam vala nagyságodnak, Bánffy uram ellen tött panaszt, hogy Sebesvárat Váradhoz közel építteti. Ki is tudná lsten, mikori vár, nem mostani épület”. Barta M. János (közreadó): *Rottal János levelezése Csáky Istvánnal és Ferenccel*. Bp. 2017. (Lymbus kötetek 3.) 257.

⁷⁰ A csaszok május második felében érkeztek meg Erdélybe: „[Május] 17. Jött két csasz a Portáról. 20. Az budai vezértől is egy posta követ. 22. Váradról is követek [ti. érkeztek – Sz. Á.]” Tóth Ernő: I. és II. Apafi Mihály fejedelem naplója az 1632–1690-es évekről. (Második közlemény). *Erdélyi Múzeum* XVII. évf. 1900/3. 145. Útjukról Bánffy Dénes is beszámolt május 23-i Teleki Mihályhoz írt levelében: „Az csaszok most mennek Sebesvár[t] látni, az éjjel Tordán háltak”. MNL OL P659 28. cs. nr. 732./42. A váradi követek érkezéséről lásd még: TML V. 299.

⁷¹ TMÁO IV. 330–331. (Az 1667-es dátum véleményem szerint elírás.)

megfelelően a távollévóktól levélben várta a fejedelmi udvarba *censturaikat*.⁷² Az eddigi feltárt tanácsúri vélemények sok szempontból körüljárták a váradi pasának és a *kajmakám*nak küldendő választ, és nagyjából egységes álláspontot képviseltek a kérdés rendezésére nézve.

Andreas Fleischer szebeni királybíró javasolta ugyan a végházak erősítését, azonban csak akkor, ha az a haza bántódása nélkül kivitelezhető. Ez esetben úgy ítélte meg, hogy nagy kára lenne az országnak belőle, hogy ha a *kajmakám* beváltaná fenyegetését.⁷³ Hasonló véleményen volt Keresztesi Ferenc is, aki úgy vélte – bár nem volt tudomása Sebesvár építéséről –, hogy mivel a vádlónak könnyedén hitelt adnak a Portán, inkább ne építsék a várat, mert ha aztán török sereget küldenek a lerombolására, az országnak komolyabb baja származhat belőle.⁷⁴ A fejedelmi tanács több tagja bátrabb fellépést javasolt az eset kapcsán. Így mások mellett Béli Pál azon a véleményen volt, hogy már az Erdélybe érkezett csauszok is meg fognak bizonyosodni a váradiak hamis vádjairól, láthatják ugyanis, hogy a várat nem építik, „*nem lévén palánkos*”. Ebből adódóan meg kell írni a Portára, hogy semmi nem igaz a váradiak híreszteléséből, a Sebesvár várához hordott faanyagot másra, istállók építésére szállították oda. Béli azt is javasolta, hogy elébe menve a váradiak későbbi vádjainak, meg kellene köszönni a *kajmakám*nak, hogy nem ad hitelt a vádaskodásoknak, s kérni, hogy ezután se adjon, amíg a fejedelemtől mint a szultán igaz szolgájától meg nem bizonyosodott a valóságos helyzetéről. A váradi pasának is ezzel megegyező levelet kellene írni: nem jól informálták őt, ugyanis a fákat nem palánk építésére vitték oda. Béli ezenfelül fontosnak tartotta a váradi beglerbégi tisztséget ekkoriban elnyerő Hamza pasa lekenyerezését is.⁷⁵ Bánffy Zsigmond *censturájában* azt javasolta I. Apafi Mihály fejedelemnek, magyarázza azzal a váradi pasa és a *kajmakám* levelében lévő állításokat, hogy semmiféle új épületet nem akarnak építtetni, csupán a váron kívül már eddig is meglévő külső várrészt (*hóstát*) akarják felújítani. Ha további várak erősítését teszik szóvá, amint a vádak sorában ez is megjelent, a csavargók elleni védekezéssel és a szegénység oltalmazásával érveljen.⁷⁶ Haller János véleménye szerint mindenekelőtt a csauszoknak kellene kedvét keresni, hogy a Portán való jelentésükkor az erdélyieket támogassák. Továbbá a vádakat két szempontból is meg lehet és kell támadni mind a Portára, mind a Váradra küldött levelükben: egyrészt nem várat akarnak építeni, hanem csak istállókat, másrészt nem is Várad határában van a szóban forgó építés. Addig azonban, amíg nem érkezik válasz a mentségekre, nem szabad hozzáfogni semmiféle építkezéshez.⁷⁷ Borsai Nagy Tamás tanácsúr Bethlen Farkas és Bethlen János társaságában volt a fejedelem *censturát* kérő levelének kézhezvételekor, akikkel, megbeszélve a kérdést, szintén arra jutottak, hogy jobb volna addig hagyni a végvidéki építkezéseket, amíg nem zárul le a tárgyalás Sebesvárról. A tanácsúr – nyilvánvalóan a helyzet tisztázását követően a munkálatok beindulásában bízva – az építőanyagok elhordását egyelőre nem tartotta szükségesnek. Mindent egybevetve azt javasolta, hogy meg kell írni mind a Portára, mind Váradra, hogy az említett véghely nem is Várad

⁷² TML IV. 299. „[...] ő nagysága az tanácsurakra kiíratott, s az mi tetszeni fog az tanácsrendnek, olyan resolútióval bocsátja el a csauszokat.” Trócsányi: *i. m.* 89. Egyes tanácsurak véleményéről: 139. (920. számú jegyzet.)

⁷³ TMÁO IV. 419.

⁷⁴ MNL OL P1239 3. d. 1–1668–15.

⁷⁵ TMÁO IV. 420–421.

⁷⁶ Uo. 421–422. Vö. *Erdélyi Magyar Szótörténeli Tár. V. kötet*. Anyagát gyűjtötte és szerkesztette Szabó T. Attila. Szerkesztő-munkatársak Daly Ágnes et alii. Bp.–Buk. 1993. 292–293. Hozzá kell ugyanakkor tennünk, hogy a vasvári béke 3. cikkelyé értelmében egyébként is tiltott volt az erdélyi–oszmán határvidéken új vár felhúzása. Lásd erre Marosi: *i. m.* 123.

⁷⁷ TMÁO IV. 426–427.

közeliében van, és nem is új vár építkezésébe kezdtek, hanem csak istállókat akarnak felhúzni, és egyébként még neki sem láttak a munkának.⁷⁸ Bethlen János maga is megírta a Nagy Tamáséval teljesen megegyező véleményét a fejedelemnek: mindenekelőtt a csauszoknak kellene értésére adni a váradiak hazugságait, s elérni, hogy az erdélyiek érdekeit képviseljék a Portán. A kancellár is azt javasolta a fejedelemnek, hogy az építkezésre odavitt fákat ne hordassa el, de ne is kezdjenek hozzá semmiféle erődítéshez, míg ki nem derül, hogy a Portán mire jut az ügyük. Amellett, hogy a csauszokkal a Portára beküldik az erdélyi kormányzat válaszát a *kajmakám* részére, a váradi pasát is arra kéne inteni, hogy ne vádaskodjon a továbbiakban, „hanem az jó szomszédságot tartsa meg”.⁷⁹

A fejedelem bizonyára mérlegelte a tanácsurak véleményét, s végül néhány nappal később Bethlen János tollából született meg a *kajmakámnak* irandó válasz fogalmazványa, amely alapvetően a kancellár és a többségében vele egyetértő tanácsstagok javaslatait tükrözte. Az erdélyi kormányzat levelében leszögezte, hogy Sebesvár vára nem Várad mellett van, hanem attól kilenc mérföldre, Erdélyben, míg Várad a Partiumban, „egy nagy havas lévén Várad és Sebes között”. Kijelentették, hogy nem várat akarnak építeni, csupán a sebesvári vitézlő rend akar istállót a maga számára, de a felhúzásához még nem kezdtek hozzá. Ezek alapján pedig nyilvánvaló lehet a *kajmakám* számára a végbeli törökök vádjainak valótlanúsága, a szultán értesítése tehát szükségtelen.⁸⁰ A váradi pasának Boldvai Márton,⁸¹ korábbi székelyhídi főkapitány által ezzel egyező tájékoztatást küldtek, azzal a nagyon diplomatikus kiegészítéssel, hogy nem tudnak a sok sérelemtől, amelyet az erdélyi végvidékiek okoztak volna a váradi török vitézeknek, de ha lenne ilyenről tudomásuk, orvosolnák. Megvédték továbbá Bánffy Dénest a vádaskodástól, Hamza pasát pedig a jó szomszédság fenntartására kérték.⁸²

Közvetlenül a portai csauszok és az Erdéllyel szomszédos török tartományok követeinek távozását és a levelek elküldését követően azonban nagy riadalmat keltettek a Keczei Gergely, kolozsvári helyettes kapitánytól (*substitutus capitaneus*) Bánffy Déneshez küldött hírek. Eszerint a Váradról érkező kémek az oszmán hadak gyülekezéséről számoltak be, s Keczei úgy ítélte, „félő, hogy Sebesváranak látogatására” jönnek. Emellett a váradi törökök azon szándékáról is tájékoztatták Keczelit, hogy a nyolc adószedő török levágását megtorolják, és az elmúlt években a sebesváriak által elodázott adószedést is végrehajjták, Kolozs és Doboka vármegyében egyaránt.⁸³ Bánffy az esetleges támadás miatt megnövelte a végvár védelmét,⁸⁴ Keczei hírei azonban vaklármának bizonyultak. Székely Mózes *kapitíha* jelentéséből pedig az is kiderült, hogy a csauszok a *kajmakámnak* szóló levél bevitele mellett szóban nagyon jó színben tüntették fel I. Apafi Mihály fejedelemet: „referálták valósággal, hogy semmi erősség építését ott nem látták, sőt nagyságodnak az Fényes Portához nagy hűségét experiálták”.⁸⁵

⁷⁸ MNL OL R298 Erdélyre vonatkozó gyűjtemények, Erdélyi iratok, I. sorozat, 2. tétel, I. Apafi Mihályhoz és Bornemisza Annához írt levelek (1660–1690), (Mikrofilmen: MNL OL X10447 50021. számú mikrofilmtekercs.) Évrendezett iratok. Nagy Tamás levele I. Apafi Mihály fejedelemnek, 1668. május 27.

⁷⁹ MNL OL P1239 3. d. 1–1668–5.

⁸⁰ TMAÓ IV. 424–425. I. Apafi Mihály levele a *kajmakámnak*: *Árpádia. Honi történetek zsebkönyve*. Szerkeszti: Kovacsóczy Mihály. Első év. Kassa 1883. 278–280.

⁸¹ Életére és karrierjére lásd Dáné Veronka: „Hazám, uram akarátán járó ember voltam...” Boldvai Márton pályafutása. In: „Az Várad dolga legnagyobb...” *Partiumi nemesek, katonák és tisztségviselők a kora újkorban*. Szerk. Oborni Teréz–Rácz Balázs Viktor. Nagyvárad 2021. (Tanulmányok Biharország történetéről 9.) 41–60.

⁸² MNL OL P659 20. cs. nr. 667./54.; Uo. P1239 3. d. 1–1668–17. (Kis Ferenc gazdasági jelentésének *versőján*.)

⁸³ MNL OL P659 28. cs. nr. 732./50.

⁸⁴ TML IV. 314.

⁸⁵ MNL OL P659 42. cs. nr. 845./16.

Ezek alapján úgy tűnt tehát, hogy a Portán is világossá vált a váradiak hamis vádja, az ügy elült, s belekezdhettek a sebesvári sáncon belüli istállók felhúzásába.⁸⁶ I. Apafi Mihály 1668 októberében Torda vármegye számára kiadott rendelete azonban arra enged következtetni, hogy az erdélyi kormányzat továbbra is óvatos volt. A fejedelem parancslevelében ugyanis felszólította a vármegyét, hogy a váradi törökök Sebesvár építése miatti folytonos „berzenkedését” látva álljanak készen, s szükség esetén, Bánffy Dénes főkapitány távollétében, helyettese, Keczei Gergely parancsára is azonnal szálljanak hadba.⁸⁷ Maga Bánffy sem volt meggyőződve arról, hogy a kérdés valóban lekerült a napirendről, ezért a kettős birtoklású területek adózásának ügyében 1668 végén a Váradra küldött követnek adott instrukciójában kitért arra is, hogyan járjon el, ha újra felvetődik Sebesvár kérdése. Eszerint tegye világossá, hogy semmilyen új várat nem akarnak építeni az erdélyi végvidéken, csupán a korábban is meglévő véghely palánkjában építettek istállókat, s így ráadásul „egy öllel” kisebb lett a korábbi sánc. A vár egyébként is Erdélyben van, az erdélyi fejedelem joghatósága alatt, s az ügyet már a portai csauszok előtt tisztázták.⁸⁸

Habár az ekkori tárgyalás részletei egyelőre nem ismertek, az erdélyiek aggodalma a sebesvári kérdéssel kapcsolatban nem volt alaptalan. A budai pasa ugyanis néhány héttel később levélben tájékoztatta I. Apafi Mihályt, hogy a Portáról újra felszólították a sebesvári építések ellenőrzésére, így Budáról csauszokat küld az ügy kivizsgálására.⁸⁹ A budai követküldést a nagyvezír *kajmakámjától*, Musztafa pasától az erdélyi udvarba érkezett levél is megerősítette.⁹⁰ Bánffy Dénes számára – egy Váradról elszökött török beszámolója alapján – vált világossá a végbeli törökök újabb hamis vádja és konkrét szándéka Sebesvár végvárát illetően. A főkapitány arról értesítette sógorát, Teleki Mihályt, hogy a Portán a váradi törökök újfent azzal álltak elő, hogy egy régen lerombolt várat kezdtek új-jáépíteni az erdélyiek, s Váradon már több ízben tárgyaltak Sebesvár várának elfoglalásáról. A vár ugyanis nemcsak katonasága, hanem hírszerzése, kémiszolgálata révén is akadályozta őket abban, hogy hatalmukat érvényesítsék a térségben és Kolozsvár környékén, azonban ha elfoglalhatnák, vagy legalább lerombolhatnák, „egész Erdélyben szabadosan járhatnának”.⁹¹ Az ügy komolyságát az éppen ekkorra, 1669 januárjára, Gyulafehérvárra összehívott országgyűlésen jelenlévő kolozsvári követek jelentése is jelzi, mely szerint a *propositiók* tárgyalását el kellett halasztani, „mivel az török követeknek való választételnek munkája igen elvonta az időt, súlyosak lévén azoknak conditiói Sebesvárnak állapotáról”.⁹² Az országgyűlés menetét nyilvánvalóan az szakította meg, hogy a fejedelmi tanács a rendek döntése értelmében külön ülésezésbe kezdett a budai pasa küldöttjének és az időközben hozzá Váradról csatlakozó követnek adandó válasz megfogalmazása érdekében.⁹³

⁸⁶ Bethlen János: *Erdély története 1629–1673*. Fordította P. Vásárhelyi Judit. Utószóval és jegyzetekkel ellátta Jankovics József. Bp. 1993. 338.

⁸⁷ MNL OL P1239 3. d. 1–1668–1. Apafi Mihály vegyes iratai, nr. 18.

⁸⁸ TMÁO IV. 436.

⁸⁹ MNL OL P1239 3. d. 1–1668–9.

⁹⁰ Az ENMLt a KmLt kezelésében, Kemény József-gyűjtemény, nr. 1224.

⁹¹ TML IV. 416. Lásd még a lerombolás kérdéséről: uo. IV. 424.

⁹² MNL OL P1239 3. d. 1–1669–6.

⁹³ EOE XIV. 364–365. „Placet do[mi]nis proceribus et statibus, ut princeps unacum consiliariis habeat autoritatem dandi resolutionem.” Habár a tanácsurak pár nappal később kijelentették, hogy nem akarnak egyedül döntést hozni az ügyben, a rendek mégis a fejedelmi tanács hatáskörébe utalták a végleges döntéshozatalt: „Interea confluxis statibus, proponitur eis a praesidente, consiliaros nolle solos aggredi resolutionem ad litteras Turcicas vezerii Budensis et passae Váradensis fiendam absque ceteris proceribus et statibus regni; quid ideo facto sid opus, queritur ab eodem, et placet statibus, ut advocatis consiliariis una consultant hac de re cum eisdem, ut omnes regalibus non vocati ab isto

A fejedelmi tanács külön tárgyalása a tanácsurak eltérő véleménye miatt – Bethlen János elbeszélése szerint – hetekig elhúzódott. Egyesek ugyanis azt javasolták, hogy bármennyire is igazságtalan, a saját biztonságuk érdekében engedelmessé legyenek a szomszédos végbeliek követelésének. A tanácsurak többsége azonban azon a véleményen volt, hogy utasítsák vissza a követelést, ugyanis soha nem fordult elő, hogy a Porta bármely kis ügyben is ne hivatalos misszilis vagy portai követ révén, hanem a budai pasa által intézkedett volna, így nem szabad olyan személy parancsának engedelmessé lenniük, „*aki alacsonyabb rangú Erdély fejedelménél*”. Ehelyett inkább a hozzájuk küldött követek által intsek arra a budai pasát, hogy ne bolygasson olyan dolgot, amelyről egyszer már a Portán döntés született.⁹⁴ A budai pasának küldendő levél meg is született, és ebben az erdélyi kormányzat ismét kifejtette: csupán a vár köré régebben épült palánkot és a benne lévő istállókat újították fel. Továbbá felhívták arra a figyelmet, hogy a Porta már kivizsgálta az esetet, és kérték a budai pasát, hogy sem most, sem a későbbiekben ne adjon hitelt a váradiak vádaskodásának.⁹⁵ Habár Bánffy már a főkapitányi tisztségéről való lemondását fontolgatta, és a *praesidium* várból való kivonását is az országgyűlés elé akarta terjeszteni,⁹⁶ a következő hetekben Debrecenből és Váradról érkező kedvező hírek, miszerint a végekben sehol sem gyülekeznek az oszmán seregek, némileg megnyugtatták a főkapitányt. Így arról számolt be a fejedelemnek, hogy mind katonasággal, mind „*egyéb szükséges requisitumokkal*” megerősíti és erődíti a várat, és továbbra is informálódik a váradi hírek felől.⁹⁷ Többször hangsúlyozta leveleiben Sebesvár stratégiai szerepét a szomszédos vilájetek elleni védelemben, mondván, ha bármelyik véghely, így például Sebesvár vára elesik, a haza nagyobb része az oszmánok ellenőrzése alá kerül.⁹⁸

A fejedelmi kormányzat számára azonban már az országgyűlésre érkezett végbeli követek jelentései alapján nyilvánvalóvá vált, hogy mégsem tudják érdekeiket maradéktalanul érvényesíteni. Miután ugyanis az erdélyiek előálltak a fentebbiekben kifejtett, a fejedelmi tanács által megfogalmazott álláspontjukkal, a követek a Portáról hozott leveleiket is a kormányzat elé tárták. Bennük ugyancsak a sebesvári építkezések azonnali befejezését és a palánk lerombolását követelték, ellenkező esetben – amint Bethlen János elbeszéléséből tudható – újra a végbeli, így a temesvári, egri és budai seregek támadását helyezték kilátásba.⁹⁹ A fejedelem azonnal értesítette az országgyűlésen jelen nem lévő Bánffy Dénest a fejleményekről, emellett arról is határozta, hogy a budai pasa tájékoztatására is követet küldenek.¹⁰⁰ A lerombolás azonban annak ellenére elhúzódott, hogy I. Apafi Mihály fejedelem vélhetően már ekkor megparancsolta Bánffy Dénestnek az istállók elbontását, amit aztán 1669. március

semoveantur discursu, domoque, quod etiam effectuat. Cum tandem musitando aequo diutius rem tractarint et jam seorsim et singulatim sua deberent premere suffragia praeunte d[omi]no cancellario Bethlenio, penes consiliarios certae personae deliguntur hujus rei tractanda ergo in alium secretiorem locum destinata, quae quid constituerint, praesentium scriptorem hactenus fugit.” A követek érkezését a fejedelem így jegyezte fel naplójában: „Anno 1669. Januarius. 12. Jött a budai vezér követe hozzánk a váradiakkal együtt a Sebesvár alatt álló palánknak elrontásáért”. Tóth: *i. m.* 146.

⁹⁴ Bethlen: *i. m.* 340.

⁹⁵ TMÁO IV. 441–442.

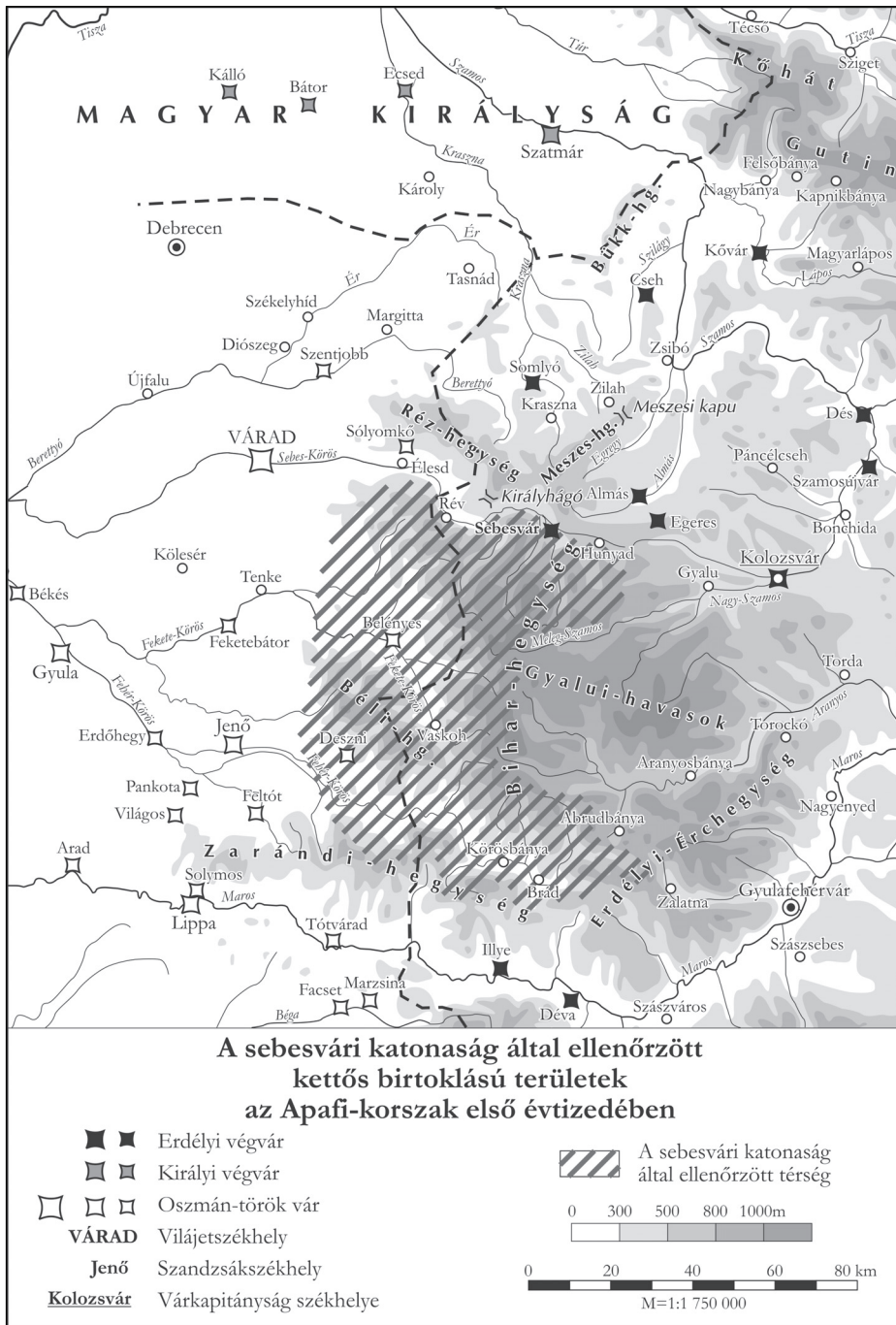
⁹⁶ TML IV. 416–417.

⁹⁷ MNL OL P1239 3. d. 1–1669–2.

⁹⁸ TML IV. 426.

⁹⁹ Bethlen: *i. m.* 341.

¹⁰⁰ EOE XIV. 375–376. „Princeps intimando 2 consiliarios Bethlenios, qua mala sint intentione Turcae Váradenses erga castrum Sebesvár et circumjacentem regionem ratione reaedificationis ejusdem castelli, scilicet excurrere volentes, janizaris jam paratis et milite equestri simul, ne in aliam partem ab aliquibus interpretatur praesens negotium, ad vigilandum Dionysium Bánffy, tanquam capitaneum supremum Kolosvarinum missum et deputatum esse, misso mox et de facto legato etiam ad vezerium purpuratum Budensem.”

végén ismételten elrendelt a főkapitány számára.¹⁰¹ Bizonyos azonban, hogy Bánffy nem hajtotta végre azonnal az utasítást, ahogy az éppen Sebesvár felé más okból kiküldött udvari étekgokok jelentéséből kiderült, az új épületrészt „nem hogy elhányták volna, de még újabb bástya forma filegoriát csináltak rá”.¹⁰² Amellett, hogy a fejedelem komolyan neheztelt Bánffyra a „parancsmegtadásért”,¹⁰³ az aggodalmat növelte, hogy a Portáról újabb csasz érkezése volt várható, mások mellett a sebesvári kérdés kivizsgálása ügyében. A Portáról 1669. április elején azonban csak egy kereskedelmi kérdés érdekében küldtek követeket,¹⁰⁴ és a sebesvári ügy végső rendezésére mintegy másfél hónappal később érkezett meg a portai küldött a fejedelmi udvarba.¹⁰⁵ Az istállók lerombolása végül 1669 tavaszára már bizonyosan megtörtént,¹⁰⁶ az erdélyi kormányzat a *kajmakámnak* küldött levelében jelentést tett minderről, valamint arról, hogy habár eleget tettek a követelésnek, a szegénység védelmét továbbra is biztosítani fogják az erdélyi végvárakból.¹⁰⁷ A *kajmakámtól* a fejedelmi udvarba érkező Mehmed csasz pedig ezzel egyező értelemben számolt be a Portán Sebesvár végvárának ügyéről.¹⁰⁸

Összegzés

Kétségtelen, hogy a második nagy uralmi válság és következményei komoly kihívások elé állították az oszmánok által hatalomra segített I. Apafi Mihály fejedelmet és kormányzatát. Várad elfoglalásával és ezzel egyidejűleg a váradi vilájet létrehozásával az oszmánok megerősítették hatalmukat a fejedelemség szomszédságában, így az erdélyi államiság megőrzése érdekében szükségszerűvé vált egy Váraddal szembeni új végvárrendszer kialakítása. Ebben a kényszerhelyzetben döntött úgy az erdélyi kormányzat, hogy a Bánffy Dénes birtokában lévő Sebesvár várát végvárrá lépteti elő.

Az Apafi-kormányzatnak – beleértve az erdélyi gazdasági tisztségviselőket – ugyanakkor napi szintű kihívást jelentett a Bánffy Dénes vezette, Kolozsvár-központú főkapitányság alá rendelt sebesvári vár és *praesidium* fenntartásának megszervezése. Az Erdélyi Fejedelemség és a szomszédos török tartományok közötti pontos határvonal meghúzásának és az így megnövekedett területű kondominium térségében az adókötelezettség konkrét szabályozásának hiánya ugyanis teljesen

¹⁰¹ TMÁO IV. 443–444.

¹⁰² TML IV. 439–440.

¹⁰³ Uo. 444., 447. Nalácsi István főudvarmester már korábban megjegyezte Teleki Mihálynak, hogy „urunk igen kiterjedett Bánffy uram ellen [...]”. MNL OL P659 37. cs. nr. 798. *Numerus* nélkül. Fogaras, 1669. január 19.

¹⁰⁴ „Már érkezék ide egy váradi török követ, kit azt reméljük vala, hogy [...] Sebesvár felől jött [...], pasa levelét megadá, melyben semmit olyat nem ír, hanem valami marhák elvontatása felől ír, az körösbányai harmincadosra panaszolkodik. Másik felől, hogy az kereskedést mind az két részről indítanak meg, az török is hadd kereskedhessék szabadosan ide be, az magyar hasonlóképpen Várad felé.” MNL OL P659 28. cs. nr. 732./3. Lásd még erre: TML IV. 450.

¹⁰⁵ Uo. IV. 473–474.

¹⁰⁶ Uo. IV. 442. „[...] írja Bánffy uram, hogy az palánkot mind levonatta, s az katonákat kiköltöztette belőle, s németeket szállít ü kegyelme bele, azaránt se legyen a töröknek miért garázdálkodniok.”

¹⁰⁷ MNL OL P1239 3. d. 1–1669–1. Apafi Mihály vegyes iratai, nr. 35. „Nagyságod előtt vádoltattak azzal, hogy csak nem messze Váradhoz egy várat építettünk volna, de nem hogy mi új várat nem építenénk hatalmas császárunk akarata ellen, sőt ő hatalmassága parancsolatára azokat az istállókat elhányattuk, kit Sebesvár mellett marhák tartására csináltattunk volt.” A fejedelem Gyulai István *kapitáht* is értesítette a vár lerombolásáról, kérve az ügy jelentésére: EOE XIV. 421.

¹⁰⁸ TML IV. 485. „[...] csasz jött vala urunkhoz a sebesvári palánk elhánytatásáról, ki is szemével, odamenvén, meglátta, hogy semmi is az új épületekben fenn nincsen, melyért az váradiak hazugságokat kárhözhatván, minden jó emlékezetet urunk felől oda be tenni magát kötelezte.” A csasz érkezéséről: uo. 478–479.

ellehetetlenítette ennek olajozott működtetését. Ennek következtében az erdélyi kormányzat a kettős birtoklású vidéken az állami joghatóság lehetőség szerinti biztosítása mellett érdeklteté tette a végvidékieket a maguk ellátására szolgáló adók beszedésében is. Mindez azonban ellentétek sorozatát hozta magával a vilájetük működtetését biztosítani akaró váradi török katonaság és az erdélyi végvidékiek között, a sebesvári katonaság esetében leginkább a Sebes-Körös völgyében. A váradi törökök ebből adódóan a korszak jelentős részében a sebesvári végvár működésének ellehetetlenítésén munkálkodtak, helyi szinten és a Portán egyaránt.

Ez alapján nem meglepő, hogy a váradi törökök 1668 tavaszán felhasználták a Bánffy Dénes főkapitány általi sebesvári palánkban tervezett istállóépítést céljuk elérésére. A Váradról az erdélyi tisztségviselőkhöz és a fejedelmi udvarba érkező fenyegető levelek, valamint a Portán tett panasz és követküldés következtében az ügy súlyosságának és a szokásnak megfelelően I. Apafi Mihály fejedelem több ízben kikérte a fejedelmi tanácsstagok véleményét a végleges rendezés reményében. Habár a tárgyalások első szakaszában úgy tűnt, hogy a Porta a helyszíni vizsgálat értelmében nem tekinti sértőnek az erdélyiek általi palánk- és istállóépítést, az oszmán tisztségviselők további panasz-tételére végül az Apafi-kormányzat az újonnan felhúzott épületek lerombolása mellett döntött.

Összességében elmondható, hogy a sebesvári eset önmagában is jelzi az erdélyiek kiszolgáltatottságát, hiszen a vár palánkjának javítása és benne egy egyszerű istállóépítés egy közel egy évig elhúzódó konfliktussá „nőtte ki magát”. Az események értékeléséhez azonban érdemes azt is hozzátenni, hogy az erdélyi kormányzat mindvégig határozottan, a végsőig elmenve képviselte saját érdekeit a szomszédos vilájetek oszmán előjáróinak törekvéseivel szemben, a fejedelem és a tanácsurak csupán a Porta fenyegetőzésére és parancsára hozták meg kényszerű döntésüket az ügyben. A végeredménnyel kapcsolatban pedig azt is érdemes kiemelni, hogy az Erdéllyel szomszédos oszmán tartományok vezetői még a Porta bevonásával sem érték el céljukat. Nem történt meg ugyanis Sebesvár végvárának teljes „elhányatása”, az erdélyi kormányzat a tárgyalások értelmében csak a vár palánkjában újonnan felhúzott istállót romboltatta le, s ennek eredményeként Sebesvár vára az Apafi-korszak további évtizedeiben is el tudta látni az ország védelmét, a váradi törökök elleni védekezésben meghatározott feladatait.

“The Soldiers of [...] Várad Gnash Their Teeth against Sebesvár” The Fortress of Sebesvár/Bologa in the First Decade of the Apafi Era

Keywords: Transylvanian Principality, condominium, government, Apafi era, Ottomans

The events of “the crisis of power” posed serious challenges to Prince Mihály I Apafi and his government: the functioning of the Transylvanian state became practically disorganised. The biggest problem was the increasing Ottoman pressure on the Principality. After the conquest of Várad/Oradea (1660) and with it, most of Partium, Ottomans created a new *vilayet* with the centre at Oradea. The exact boundaries between the Principality of Transylvania and the *vilayet* of Oradea were not clearly defined, so this area was also characterised by the so-called joint sovereignty (*condominium*). Therefore, in order to protect the Transylvanian state and its (tax-paying) inhabitants, it became essential to organise a new system of fortresses as soon as possible, and the government chose the fortress of Bologa as one of the links in the system.

The aim of this study is to show how Bologa became a substitute for Oradea and how it was able to organise defence against the Ottomans and maintain the continuity of Transylvanian authority in the *condominium* territory in the first decade of the Apafi era. My further objective is to describe how during the ongoing conflicts between the soldiers of Bologa and the Ottomans of Oradea, the Transylvanian government tried and succeeded in representing its own interests against the leaders of the neighbouring Ottoman *vilayets* on the one hand, and the Sublime Porte on the other.

Nagy Kornél

Az örmények „labanc” püspöke Az erdélyi örménység és a Rákóczi-szabadságharc

Az erdélyi örménységnek a Rákóczi-szabadságharchoz (1703–1711) fűződő viszonyáról szerény ismeretekkel rendelkezünk. Ezért rövid tanulmányunkban elsősorban a közelmúltban, a külhoni levéltárakban feltárt dokumentumok segítségével próbáljuk rekonstruálni a Rómához hű örmény püspök és ezzel együtt az örmény közösség viszontagságait az említett időszakban.

Mielőtt azonban ezt részleteznénk, fontosnak véljük röviden összefoglalni, hogy milyen állapotban volt az Oxendio Viriresco (1654–1715) püspök vezette erdélyi örmény közösség a szabadságharcot megelőzően. 1668–1672 között Moldvából és a Lengyel–Litván Unió területéről a háborúságok és pogromok elől nagyszámú keleti (apostoli) hitvallású örmény menekült Minas Alēk’sanean T’oxat’ec’i¹ (1610–1686) püspök vezetésével az Erdélyi Fejedelemség területére.² A közösség 1683 körül került a katolikus missziók látókörébe.³ A lembergi örmény katolikus (unitus) érsekség és az Apostoli Szentszék együttesen kezdeményezték az egyházi egyesülést megcélzó missziót.⁴ Sőt, Róma a moldvai születésű és a lembergi Örmény Kollégiumban

Nagy Kornél (1973), PhD, történész-armenológus, tudományos főmunkatárs, ELKH BTK Történettudományi Intézet, Budapest, e-mail: nagy.kornel@abtk.hu; nkornel@yahoo.co.uk

Jelen tanulmányom témájában 2004-ben, 2006-ban, 2008-ban, 2010-ben és 2018-ban a Klebelsberg Kunó Ösztöndíj jóvoltából végeztem levéltári, illetve könyvtári kutatásokat Rómában és a Vatikánban, mely támogatást ezúton is hála-lásan köszönök. Ezen túlmenően köszönöm Bányai Rékának, Szirtes Zsófiának, Katkó Gáspárnak, Kovács Zsoltnak, Mihalik Béla Vilmosnak és nem utolsósorban Soós Istvánnak a tanulmányom írása során nyújtott önzetlen segítségüket.

¹ Az örmény neveket és fogalmakat a nemzetközileg elfogadott átírási szabályzat szerint adtuk meg, amelyet a Nemzetközi Armenisztikai Társaság (*Association Internationale des Études Arméniennes = AIEA*) határozott meg.

² APF (= Archivio storico della Sacra Congregazione per l’Evangelizzazione dei Popoli o de „Propaganda Fide”, Róma) SOCG (= Scritture Originali riferite nelle Congregazioni Generali). Vol. 471. Fol. 314r.; APF SOCG. Vol. 572. Fol. 279v.; APF SC (= Scritture riferite nei Congressi) Fondo Armeni. Vol. 1. Fol. 525r.–526v., Fol. 602r.–610v.; APF SC Fondo Moldavia. Vol. 1. Fol. 265r.–267v.; APF FV (= Fondo di Vienna). Vol. 8. Fol. 74r.–77v., Fol. 80r.–v.; AAV (= Archivio Apostolico Vaticano, Vatikánváros) ANVAR (= Archivio della Nunziatura Apostolica in Varsavia). Vol. 98. Fol. 661r.; AAV SSP (= Segreteria di Stato, Polonia). Vol. 101. Fol. 498r.–499v.; APMV (= Archivio dei Padri Mechitaristi di Venezia, Velence) MS (= Manuscripta). No. 771. Fol. 124r.–v.; BMK (= Bibliothek des Mechitaristenklosters, Bécs) MS. No. 511. Fol. 1r., Fol. 199r.; NSA (= Nunciatura stolicy Apostolskiej, Varsó) ANP (= Akty Nunciatury Polskiej w sprawie misji w Multanach i na Woloszczyźnie). Sygn. 7. Fol. 57r.–58v.; MAMAT (= Surb Mesrop Maštoc’ Anwan Matenadaran [Szent Mesrop Maštoc’-ról elnevezett Örmény Nemzeti Levéltár], Jereván) MS. No. 3519. Fol. 359v.; MAMAT MS. No. 9484. Fol. 304r.; ELTE EKK (= Eötvös Loránd Tudományegyetem Egyetemi Könyv- és Kézirattár, Budapest) Coll. Hev (= Collectio Hevenesiana). Cod. 21. Pag. 81.

³ APF Acta SC (= Acta Sacrae Congregationis). Vol. 51. Fol. 114r., Fol. 154r.–v., Fol. 232r.–v., Fol. 255v.; APF Acta SC. Vol. 53. Fol. 248r.; APF SOCG. Vol. 491. Fol. 12r.–v., Fol. 13v.; APF Lettere SC (= Lettere e Decreti della Sacra Congregazione). Vol. 70. Fol. 41r.–v., Fol. 42r., Fol. 53r.–v., Fol. 70v.–71r.; APF Lettere SC. Vol. 71. Fol. 1v.–2r.

⁴ APF Acta SC. Vol. 52. Fol. 122r.–v., Fol. 155r.–156v.; APF Acta SC. Vol. 54. Fol. 207r.–v.; APF SOCG. Vol. 484. Fol. 286r.; APF SOCG. Vol. 492. Fol. 310v., Fol. 313r.–v.; APF Lettere SC. Vol. 73. Fol. 44v.–45v., Fol. 176r.–177r.,

(*Collegium Armenum*), valamint a római Collegium Urbanumban tanult Oxendio Virzirescóban találta meg azt a személyt, aki képesnek mutatkozott az erdélyi örmények katolizálására.⁵

Az örmény misszionárius 1685-ben érkezett meg Erdélybe.⁶ Minas Alēkʻsanean Tʻoxatʻecʻi keleti rítusú (*arakʻelakan*) örmény püspök kezdetben minden követ megmozgatott annak érdekében, hogy ellehetetlenítse az Apostoli Szentszék által delegált hittérítő erdélyi tevékenységét. Ugyanakkor az egyházi uniót határozottan ellenző örmény keleti püspök 1686 végén – miután sikertelenül tárgyalt Lembergben (korábban: Lwów; ma Lviv Ukrajnában) Vardan Hunanean (1644–1715) örménykatolikus érsekkel a vallási egyesülésről – eltávozott az élők sorából.⁷ Ez pedig fordulópontot jelentett Oxendio Virziresco missziójában. Minas püspök halála megkönnyítette helyzetét, és hittérítői fáradozásait csakhamar siker koronázta.⁸ Ugyanis 1689-ben az erdélyi örménység világi és egyházi előjáróiból álló népes delegációja Lembergben, Vardan Hunanean örmény katolikus érsek jelenlétében, letette a katolikus hitvallást, és kimondta a teljes közösség nevében a vallási egyesülést Rómával.⁹ Oxendio Virziresco missziós erőfeszítéseit maga Róma is méltányolta: 1690-ben az erdélyi örmények apostoli vikáriusának és címzetes püspökének nevezte ki.¹⁰

Az erdélyi örmények egyházi uniójának a konszolidációja viszont nem ment könnyen, mert az egyesülést másképpen értelmezte Oxendio Virziresco püspök, és másképpen az örmény közösség. Ugyanis a főpap az örmények teljes körű latinizációját erőltette: azaz az áttért örményeknek latin nyelvű miséket kellett hallgatniuk, illetve a papoknak az óörmény (*grabar*) helyett latin nyelven kellett misézniük.¹¹ Ezzel szemben az áttért örmények az örmény unitus

Fol. 252/r.-v.; APF Lettere SC. Vol. 74. Fol. 19/r.-v.; APF SC Fondo Armeni. Vol. 3. Fol. 378r.–381/v.; APF SC Fondo Moscovia, Polonia e Rutheni. Vol. 2. Fol. 195/r.-v.; APF Collegio Urbano. Vol. 1. Fol. 268r.

⁵ APF Acta SC. Vol. 55. Fol. 60/v.; APF Collegio Urbano. Vol. 2. Fol. 156/r.-v.; AGT (= Archivio Generali dei Padre Teatini, Róma) CL (= Collegio di Leopoli) Portfolio. No. 1. (Folio számozás nélkül.); ELTE EKK. Coll. Hev. Cod. 21. Pag. 82.

⁶ APF SC Fondo Armeni. Vol. 3. Fol. 418r., Fol. 462/r.-v., Fol. 465/r.-v.

⁷ APF Acta SC. Vol. 56. Fol. 207/r.-v., Fol. 254r.–257/v.; APF SOCG. Vol. 497. Fol. 335/r.-v., Fol. 338/r.-v.; APF SOCG. Vol. 532. Fol. 456r.–457r.; APF SOCG. Vol. 537. Fol. 418/r.-v.; APF Lettere SC. Vol. 76. 90/v.–91r.; APF SC Fondo Armeni. Vol. 3. Fol. 434/r.-v.+ Fol. 435/v., Fol. 498/r.-v.; APF SC Fondo Armeni. Vol. 4. Fol. 374r.–375/v.; APF Collegio Urbano. Vol. 3. Fol. 472/r.-v.; AAV ANV (= Archivio della Nunziatura Apostolica in Vienna). Vol. 196. Fol. 219r.–220r.; MAMAT. MS. No. 9748. Fol. 60/v.–61r.

⁸ APF Acta SC. Vol. 57. Fol. 114/r.-v.; APF SOCG. Vol. 494. Fol. 370r.–371/v.; APF SOCG. Vol. 495/b. Fol. 232r.–234/v.; APF SOCG. Vol. 496. Fol. 503r.; APF Lettere SC. Vol. 74. Fol. 19/r.-v.; APF SC Fondo Armeni. Vol. 3. Fol. 468r.–469/v., Fol. 488r., Fol. 490r.; APF SC Fondo Armeni. Vol. 4. Fol. 13/r.-v.

⁹ APF Acta SC. Vol. 59. Fol. 165r.–169r.; APF CP (= Congregazioni Particolari). Vol. 29. Fol. 610/r.-v., Fol. 630r.–631/v., Fol. 651r.; APF SOCG. Vol. 506. Fol. 66r.; APF Lettere SC. Vol. 78. Fol. 36/v.–38r., Fol. 102/r.-v.; AAV ANVAR. Vol. 177. Fol. 129/v., Fol. 146r.; APMV MS. No. 775. Fol. 124/r.-v.; ARSI (= Archivum Romanum Societatis Iesu, Róma) Fondo Austria. Historia. Vol. 155. Fol. 81/r.-v.; ELTE EKK Coll. Hev. Cod. 15. Pag. 251.; ELTE EKK G (= Res Transylvanica, Historia). Vol. 522. Fol. 173/r.-v.; PL (= Primási Levéltár, Esztergom) AEV (= Archivum Ecclesiasticum Vetus) SPSZ (= Sub Primate Széchényi). No. 273/2.

¹⁰ A vallási egyesülést követően az erdélyi örmények felett az egyházi joghatóságot közvetlenül az Apostoli Szentszék gyakorolta. Erről lásd bővebben: APF Acta SC. Vol. 60. Fol. 14r.–19/v.; APF Acta SC. Vol. 61. Fol. 84r.–87r.; APF CP. Vol. 29. Fol. 644r.+ Fol. 646/v., Fol. 645r., Fol. 647/r.-v., Fol. 648/r.-v.; APF SOCG. Vol. 510. Fol. 95r., Fol. 96/r.-v., Fol. 97r.–98r.; APF Lettere SC. Vol. 80. Fol. 63r.–64r., Fol. 64/v.–65r., Fol. 65/r.-v., Fol. 86/v.–87/v.; APF SC Fondo Armeni. Vol. 4. Fol. 140/r.-v., Fol. 146/r.-v., Fol. 215/r.-v.; APF SC Fondo Moscovia, Polonia e Rutheni. Vol. 2. Fol. 386/r.-v.; ELTE EKK G. Vol. 522. Fol. 96/r.-v., Fol. 137r.–138r.

¹¹ Erről a problémáról lásd még bővebben: Kovács Bálint: Az erdélyi örmény katolikus egyház és a Sacra Congregatio de Propaganda Fide a 18. század első felében. In: *Örmény diaszpóra a Kárpát-medencében*. Szerk. Öze Sándor–Kovács

rítus és az örmény nyelvhasználat mellett törtek lándzsát.¹² Ez a szembenállás mindenesetre számos konfliktust eredményezett a közösségen belül még 1691–1700 között.¹³ Ráadásul a vizsályok miatt sok erdélyi örmény a 17–18. század fordulóján visszamondta a korábban (1689-ben) kimondott egyházi uniót, és Moldvába távozott.¹⁴ Ezért Oxendio Virziresco az Apostoli Szentszék áldásával missziót kívánt oda szervezni. A moldvai missziókkal kapcsolatban már javában zajlottak egyeztetések, amikor a Rákóczi-szabadságharc kitörése meghiúsította Oxendio Virziresco püspök ebbéli szándékát.¹⁵

A szabadságharc előestéjén a püspököt egy másik konfliktus is terhelte. Tudniillik, nem haladt az 1696-ban I. Lipót császár és király (1657–1705) által az örményeknek adományozott Szamosújvár (*Hayak'alak'*) ügye.¹⁶ Az uralkodó gróf Apor István (1638–1704) erdélyi kincstartót bízta meg az iktatás végrehajtásával,¹⁷ de az erdélyi főúr szándékosan szabotálta Szamosújvár ügyét, mert szerinte az örmény püspök nem tudott elszámolni egy görgényszentimrei nemesi kúria és birtok megvásárlásával.¹⁸ Apor korrupcióra és pénzmosásra gyanakodott, mert Oxendio Virziresco nem sokkal korábban, nagyon rossz anyagi helyzetére

Bálint. Piliscsaba 2006. (Művelődéstörténeti műhely. Felekezet és identitás.) 54–58; Nagy Kornél: Emlékirat az erdélyi örmények egyházáról. (Az 1693. évi Fidelis relatio.) *Történelmi Szemle* 50. évf. 2008/2. 251–285; Nagy Kornél: Andrea Santacroce bécsi apostoli nuncius és az erdélyi örmények egyháza. *Erdélyi Múzeum* 79. évf. 2017/1. 102–117; Levente Pap: The Integration of the Armenian Immigrants in István Lakatos's Sicilia. *Acta Universitatis Sapientiae. Philologica* 10. évf. 2018/1. 105–115; Kornél Nagy: The History of Ecclesiastical Conflict within the Armenian Community of Transylvania (1697–1700). Bishop Oxendio Virziresco and the 'Elia Mendrul' Case. *Eastern Theological Review* 6. évf. 2020/2. 179–221.

¹² APF Acta SC. Vol. 62. Fol. 125r.–128v.; APF SOCG. Vol. 509. Fol. 110r.–111r.; APF Lettere SC. Vol. 81. Fol. 130v.–131r.; APF Lettere SC. Vol. 82. Fol. 100r.–v., Fol. 110r.–111r., Fol. 119r.–v.; APF SC Fondo Armeni. Vol. 4. Fol. 261r.–v., Fol. 262r.–v., Fol. 263r.–v. Fol. 265r.–v., Fol. 267r.–268v.; PL AEV SPSZ. No. 273/4., No. 274/4.1., No. 274/8.3., No. 274/8.4.

¹³ APF Acta SC. Vol. 60. Fol. 78v.–81v., Fol. 125r.–128v.; APF Acta SC. Vol. 66. Fol. 185r.–v.; APF Acta SC. Vol. 67. Fol. 303r.–v.; APF Acta SC. Vol. 68. Fol. 62v.–67v., Fol. 108r.–v.; APF Acta SC. Vol. 69. Fol. 107r.–116v., Fol. 396r.–397v.; APF SOCG. Vol. 532. Fol. 444r.–v., Fol. 445r.–448r.; APF SOCG. Vol. 533. Fol. 483r.–v., Fol. 484r.; APF SOCG. Vol. 534. Fol. 426r.–v.+ Fol. 427v.; AAV ANV. Vol. 31. Fol. 103r., Fol. 106r.

¹⁴ APF Acta SC. Vol. 70. Fol. 103r.–105v., Fol. 166r.–v., Fol. 341r.–346v.; APF SOCG. Vol. 535. Fol. 346r.–v., Fol. 347r.–v.+ Fol. 360v., Fol. 352r.–v.; APF SOCG. Vol. 536. Fol. 318r.–319v.; APF SOCG. Vol. 537. Fol. 416r.–417r., Fol. 418r., Fol. 419r.–v.; ELTE EKK Coll. Hev. Cod. 29. Pag. 346.

¹⁵ APF Acta SC. Vol. 71. Fol. 177r.–179v.; APF Acta SC. Vol. 72. Fol. 237r.–240v.; APF Acta SC. Vol. 73. Fol. 41r.–v.; APF SOCG. Vol. 539. Fol. 178r.–179v., Fol. 180r., Fol. 181r., Fol. 182r.–183v.; APF SOCG. Vol. 545. Fol. 244r.–245v.; APF SC Fondo Armeni. Vol. 4. Fol. 615r., Fol. 670r.–v., Fol. 708r.–v., Fol. 709r.–v.; APF SC Fondo Armeni. Vol. 5. Fol. 35r.–v.; APF Collegio Urbano. Vol. 3. Fol. 156r.–v., Fol. 170r., Fol. 172r.–v.; AAV ANV. Vol. 196. Fol. 203r.–204v., Fol. 235r., Fol. 236r., Fol. 242r.–v., Fol. 248r.–249v., Fol. 257r.; Oxendio Virziresco püspök 1692 decemberében már tett egy kőszá kísérletet a moldvai misszióra, azonban az Apostoli Szentszék határozott kérésére hamarosan visszatérni kényszerült Erdélybe, mert nem kapta meg Rómától erre az engedélyt és felhatalmazást. Erről lásd még: APF Acta SC. Vol. 63. Fol. 68r.–70v.; APF SOCG. Vol. 514. Fol. 495r.–496v., Fol. 497r.–v., Fol. 498r.–v., Fol. 499r.–v., Fol. 500r.–v., Fol. 501r.–v., Fol. 502r.; APF Lettere SC. Vol. 82. Fol. 147r.–v.

¹⁶ APF Acta SC. Vol. 63. Fol. 79r.–v.; APF SOCG. Vol. 520. Fol. 286r.–287r.; APF SOCG. Vol. 524. Fol. 363r.–v., Fol. 364r.–v., Fol. 366r.; APF SOCG. Vol. 526. Fol. 83r.–86v., Fol. 111r.–112v.; APF Lettere SC. Vol. 85. Fol. 81r.–v.; APF SC Fondo Armeni. Vol. 4. Fol. 368r.–Fol. 369v., Fol. 406r.–v., Fol. 407r.–v.+ Fol. 410v., Fol. 408r.–409v., Fol. 411r.–v., Fol. 434r.–v.; AAV ANV. Vol. 196. Fol. 151r.

¹⁷ APF Acta SC. Vol. 66. Fol. 191r.–v.; APF SOCG. Vol. 525. Fol. 83r.–86v., Fol. 111r.–v., Fol. 112r.–v.; APF SC Fondo Armeni. Vol. 4. Fol. 522r.; AAV ANV. Vol. 196. Fol. 152r.

¹⁸ APF Acta SC. Vol. 66. Fol. 201v.–202r.; APF SOCG. Vol. 532. Fol. 449r., Fol. 459r.–v.; AAV ANV. Vol. 196. Fol. 177r.+ Fol. 180v.; ELTE EKK G. Vol. 522. Fol. 178r.–v.

hivatkozva, pénzügyi segélyért több alkalommal is kilincselte nála.¹⁹ Ezt a vádat viszont a püspök tagadta. A kettejük viszonya annyira feszült lett, hogy Apor teljesen leállította Szamosújvár adományozásának az ügyét.²⁰

Mindezekon túl az erdélyi katolicizmus szempontjából a 18. század elején Oxendio Virziresco püspök szerepe jelentős mértékben felértékelődött, és személye gyakorlatilag megkerülhetetlené vált. Tudniillik Illyés András (1639–1712), Erdély 1696-ban kinevezett és felszentelt római katolikus püspöke az akkori vallási viszonyok miatt nem tudta tartósan megvetni a lábát saját egyházmegyéje területén.²¹ Ezért Illyés püspök és gróf Kollonich Lipót (1631–1707) esztergomi érsek bíboros az Apostoli Szentszékkal egyeztetve arra kérte fel az örmény püspököt, hogy az ő kényszerű távollétében az erdélyi latin szertartású katolikusokkal is foglalkozzon. Más szóval abban az időszakban maga Oxendio Virziresco volt a legmagasabb rangú katolikus egyházi személy Erdély területén. Ezt jelzi többek között az is, hogy az örmény püspök ez idő tájt rendszeresen egyházlátogatásokat végzett, továbbá katolikus papokat és templomokat szentelt fel.²²

¹⁹ APF Acta SC. Vol. 66. Fol. 201r.–202v.; AAV ANV. Vol. 196. Fol. 185r.–v.; ÖSTA (= Österreichisches Staatsarchiv, Bécs) AVFHA (= Allgemeines Verwaltungsarchiv Finanz- und Hofkammerarchiv) FAH (= Familienarchiv Harrach). Kt. Fol. 344r.–345v.

²⁰ APF SOCG. Vol. 532. Fol. 442r.–443r.; APF Lettere SC. Vol. 85. Fol. 27v.–28v.; MNL OL (=Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Bp.). F 46 (= Gubernium Transylvanicum Levéltára, Ügyiratok). 1698. No. 238.

²¹ Illyés András püspökről lásd még bővebben: APF Acta SC. Vol. 66. Fol. 55r.–v.; APF Acta SC. Vol. 74. Fol. 296r.–v.; APF SOCG. Vol. 526. Fol. 275r.–v.; APF SOCG. Vol. 535. Fol. 1r.–3v.; APF SC Fondo Ungheria e Transilvania. Vol. 3. Fol. 46r.–52v., Fol. 110r.; ARSI Fondo Austria. Historia. Vol. 149. Fol. 76r.; ARSI Fondo Austria. Historia. Vol. 155. Fol. 75r.–v.; GYFL (= Gyulafehérvári Főegyházmegyei Levéltár, Gyulafehérvár – Alba Iulia) I.1a (= Püspöki iratok, 1222–1778; Iktatókönyv). 1697. No. 1. Pag. 7.; GYFL I/4 (= Canonica Visitaciones). Vol. 3. Fol. 247r., Fol. 248v.; MNL-OL A 57 (= Magyar Kancelláriai Levéltár, Libri Regii – Királyi Könyvek). Vol. 24. No. 20. Pag. 25.; PL AEV ARER (= Acta Religionario-Ecclesiastica Religionaria). No. 1840/1–2.; PL AEV SPK (= Sub Primate Kollonich). No. 339/1–10., No. 340/1–4.; Vanyó Tihámér Aladár: *Püspöki jelentések a Magyar Szent Korona országainak egyházmegyéiről (1600–1850)*. Pannonhalma 1933. (Olaszországi Magyar Oklevéltár 2.) 92–93; Galla Ferenc: *Ferences misszionáriusok Magyarországon: a Királyságban és Erdélyben a 17–18. században*. S.a.r. Fazekas István. Bp.–Róma 2005. (Collectanea Vaticana Hungariae. Vol. 2.) 270–272 (a továbbiakban Galla: *Ferences misszionáriusok*); Molnár Antal: *Lehetetlen küldetés? Jezsuiták Erdélyben és Felső-Magyarországon. a 16–17. században*. Bp. 2009. (TDI Könyvek, 8.) 226–228; Galla Ferenc: *Pápai kinevezések, megbízások és felhatalmazások Erdély, a Magyar Királyság és Hódoltság területére (1550–1711)*. S. a. r. Tusor Péter–Tóth Krisztina. Bp.–Róma 2010. (Collectanea Vaticana Hungariae; Classis II. Tom. 3.) 152; Mihalik Béla Vilmos: *A Szentszék és a katolikus restauráció ügye. Illyés András püspök kinevezése (1696)*. In: *Catholice reformare. A katolikus egyház a fejedelemség korában*. Szerk. Diósi Dávid–Marton József. Bp.–Kvár 2018. 283–304; Mihalik Béla Vilmos: *Az erdélyi katolikus újjászerveződés ügye az 1690-es évek elején*. In: *Reformer vagy lázadó? Bethlen Miklós és kora*. Szerk. Horn Ildikó–Laczházi Gyula. Bp. 2020. 123–135; Mihalik Béla Vilmos: *A Szentszék magyarországi egyházpolitikája a 17. század végén. Történelmi Szemle 63. évf. 2021/4. 658–664.*

²² APF Acta SC. Vol. 70. Fol. 175v., Fol. 267r.–269v.; APF Acta SC. Vol. 72. Fol. 17r.–v., Fol. 175r.–v.; APF SOCG. Vol. 536. Fol. 270r.–271v.; APF SOCG. Vol. 537. Fol. 225r.–226r.+ Fol. 228v.; ELTE EKK Coll. Hev. Cod. 24. Pag. 219.; ELTE EKK Coll. Pray (= Collectio Prayana). Cod. 20. Pag. 283–285.; ugyancsak a Rákóczi-szabadságharc előestéjén zajlott le Gyulafehérváron az erdélyi románok egyházi uniója (1697–1701). Ez a vallási egyesülés azonban nem érintette a teljes erdélyi romániséget, és számos pap csakhamar szembekeült a katolicizmussal. A román unitus egyház akkori vezetőjének, Anghel Atanáz (megh. 1713) püspöknek nem volt nagy tekintélye a románok és a katolikus egyház képviselőinek a körében. A katolikus körök pedig végig gyanakvással tekintették a tevékenységét, és gyakran illették őt azzal a váddal, hogy csak látszólag tért át Róma hitére. Erről lásd még bővebben: APF Acta SC. Vol. 71. Fol. 153r.–v., Fol. 254r.–v.; APF CP. Vol. 100. 86r.–88v.; APF SOCG. Vol. 539. Fol. 79r.–87v.; APF SOCG. Vol. 540. Fol. 44r.–49v.; ARSI Fondo Austria. Historia. Vol. 157. Fol. 27r.–v.; PL AEV SPK. No. 314., No. 338/1–10.; ELTE EKK Coll. Hev. Cod. 24. Pag. 233–241.; Szirtes Zsófia: *A románok vallási uniója Rabutin főparancsnok szemével: Nagyszegi, Sztójka és a protestáns elit 1701-ben*. In: *Catholice reformare. A katolikus egyház a fejedelemség korában*. Szerk. Diósi

A szabadságharc eseményei az erdélyi örményeket és püspöküket is igen érzékenyen érintették. Sőt, maga Oxendio Virziresco mint Róma és a bécsi udvar rendíthetetlen híve bizalmas embereivel együtt a kurucok elől Nagyszebenbe menekült.²³ Nem sokkal később gróf Jean Rabutin de Bussy (1642–1717), francia származású császári generális a lázadó háromszéki székelyek lecsitítására küldte az örmény püspököt gróf Mikes Mihály (1667–1721) guberniumi tanácsossal együtt.²⁴ Cserei Mihály (1667–1756) történetíró munkája szerint Mikest és Oxendio Virzirescót mint „labanc” püspököt 1704 tavaszán Szászhermányánál a kurucok fogságba vetették. Mikes csakhamar Rákóczi pártjára állt. A püspök azonban erre nem volt hajlandó, és továbbra is a bécsi udvar rendíthetetlen híve maradt.²⁵

Oxendio Virziresco elfogatását követően az erdélyi örmény közösség gyakorlatilag vezető nélkül maradt. A szabadságharc katonai műveletei ugyanakkor az örményeket sem kímélték.²⁶ Példának okáért 1704–1707 között az akkori legnagyobb erdélyi örmény kolóniát, Ebesfalvát (a mai Erzsébetvárost) hol Rabutin katonasága, hol pedig a kurucok prédálták. A kurucok az örményeket császárpártiságuk, míg a labancok állítólagos keleti eretnokségük és ugyancsak állítólagos kuruc szimpátiájuk miatt üldözték. Tudjuk azt is, hogy Rabutin generális katonái fel is gyújtották a települést. Hasonló adatok maradtak fenn a batosi, a besztercei, a görgényszentimrei, a gyergyói és csíki örmény közösségekről is.²⁷

A veszteségek és károk elől az örmények közül sokan Moldvába menekültek, ahol már a 14. század óta igen erős és nagyszámú örmény közösség létezett.²⁸ Ugyanebben a zűrzavaros időszakban az örmény apostoli egyház képviselői azzal a nem titkolt szándékkal jöttek Moldván keresztül Erdélybe, hogy a korábban katolizált örményeket visszatérítsék keleti keresztény hitükre. Továbbá ezek az örmény papok arra is ösztönözték őket, hogy hagyják el végleg Erdély területét, és települjenek vissza Moldvába. A jereváni Nemzeti Levéltárban (a Matenadaranban) néhány

Dávid–Marton József. Bp.–Kvár 2018. 343–381; Tóth Ferenc: A második mohácsi csata mítosza és valósága II. Adalékok az 1687-es csata kora újkori levéltári és könyvészeti kutatásához. In: *Több mint egy csata: Mohács. 1526. évi ütközet a magyar tudományos és kulturális emlékezetben*. Szerk. Fodor Pál–Varga Szabolcs. Bp. 2019. (Mohács 1526–2026. Rekonstrukció és emlékezet.) 445–462; Zsófia Szirtes: Kircheunion und Übergang im neu eroberten Siebenbürgen. Der Prozess von Gabriel Nagyszegi und János Sárosi. In: *Neuaufbau im Donauraum nach der Türkenzeit. Tagungsband der internationalen Konferenz anlässlich der 300-jährigen Jubiläums des Friedens von Passarowitz*. Hrsg. von András Oross. Wien 2021. (Publikationen der ungarischen Geschichtsforschung in Wien, Bd. 19.) 273–291.

²³ APF Lettere SC. Vol. 96. Fol. 29r.–v.

²⁴ APF SOCG. Vol. 577. Fol. 71r.+ Fol. 74/v.

²⁵ Minas Bžškeanc': *Čanap' arhordu' iwn i Lehastan* [Lengyelországi utazás]. Venetik 1830. 128; Christophorus Lukácsy: *Historia Armenorum Transsilvaniae a primordiis usque nostram memoriam e fontibus authenticis et documentis antea ineditis elaborata*. Viennae 1859. 18–19; Bárány Lukács: Verzirescul Auxendius II. *Arménia* 4. évf. 1888/4. 105; Cserei Mihály: *Erdély históriája (1661–1711)*. S. a. r. Bánkúti Imre. Bp. 1983. (Bibliotheca Historica.) 339, 496, 562. (a továbbiakban Cserei: *Erdély históriája*)

²⁶ APF SOCG. Vol. 555. Fol. 497r.+ Fol. 499/v.; APF SOCG. Vol. 556. Fol. 174r.–v.; APF SOCG. Vol. 562. Fol. 607r.+ Fol. 610/v.+ Fol. 611/v.

²⁷ APF SOCG. Vol. 558. Fol. 21r.–22/v.; MNL-OL E 156 (= Magyar Kamarai Archivum). UC (= Urbaria et Conscriptiones). Regestrata. No. 165: 4.; ELTE EKK Coll. Hev. Cod. 8. Pag. 61.; Rabutin generális pusztításairól és a Rákóczi-szabadságharc erdélyi vonatkozásairól lásd még bővebben: R. Várkonyi Ágnes: A Rákóczi szabadságharc kibontakozása Erdélyben. *Századok* 88. évf. 1955/1. 15–73; Cserei: *Erdély históriája* 334–335, 342–353, 376, 432; Mezey Barna: II. Rákóczi Ferenc erdélyi országgyűlései. In: *Ünnepi tanulmányok Kovács Kálmán egyetemi tanár emlékére*. Szerk. Mezey Barna. Bp. 2005. (Jogtörténeti értekezések 31.) 71–88; Szirtes Zsófia: *Az erdélyi szászország érdekvérvényesítése az átmeneti korszakban (1690–1711)*. Doktori (PhD)-értekezés. PPKE BTK. Piliscsaba 2015. 46–61.

²⁸ MAMAT MS. No. 9509. Fol. 328r.–329/v.; MAMAT MS. No. 9510. Fol. 100/v.–101r.

olyan, a 18. század elejére datált, korabeli örmény nyelven írott kézirat maradt fenn a moldvai örményekkel kapcsolatban, amely arról informál bennünket, hogy a helyi közösség lélekszáma az Erdélyből kivándoroltak vagy menekültek miatt megnövekedett. Közülük sokan még „*akkor is a frankföldiek (sic! nyugati latin rítusú keresztények) romlott és eretnek hitét, illetve hitvallását vallották, ám mindegyikük visszatért az örmény ősatyák keresztény hitére*”.²⁹ Mindenesetre tény, hogy az erdélyi örménység lélekszáma a szabadságharc ideje alatt jelentősen lecsökkent.³⁰

Ami Oxendio Virziresco püspököt illeti, ő közel három esztendőn át raboskodott Munkács várában.³¹ Későbbiekben az Apostoli Szentszékeknek írt jelentéseiben leírta, hogy kényszerű munkácsi tartózkodása során több alkalommal is találkozott személyesen II. Rákóczi Ferencsel (1676–1735) és Telekessy István (1633–1715) egri püspökkel, akik arról győzködték őt, hogy, mint a legmagasabb rangú erdélyi katolikus főpap, álljon a szabadságharc pártjára.³² A püspök az összes találkozó, illetve egyeztetés során határozott nemet mondott. A legfőbb érve az volt, hogy nem áll egy olyan ügy mellé, amely a katolikusok ellenében nyíltan a protestáns eretnokséget támogatta. S főképpen azért nem, mert ezt – elmondása szerint – egy katolikus vallású főpap, illetve egy rebellis főúr vitte véghez.³³

Végül a hajthatatlan örmény püspököt az 1707. év elején teljes vagyontól megfosztva engedték ki a fogságából. Szabadulásakor azt a feltételt szabták, hogy végleg el kell hagynia a kurucok ellenőrzése alatt álló területeket, így Erdélyt is.³⁴ Ezt követően a püspök Varsóba, az apostoli nunciatúrára távozott, ahol részletesen beszámolt Giulio Piazza (1663–1726) nunciusnak, Názáret címzetes érsekének a személyét ért megpróbáltatásokról.³⁵ Raboskodásának az okát elsősorban azzal indokolta, hogy nem volt hajlandó hűséget fogadni a magyarok „rebellis” vezetőjének. A Varsóból Rómába küldött jelentéseiben újfent nyomatékosította, hogy a lázadó II. Rákóczi Ferenc katolikus hite ellenére az Apostoli Szentszék esküdt ellensége.³⁶ A püspök szerint a fejedelem parancsára a kurucok erőszakos módon ezer és ezer templomot foglaltak le az „eretnek” protestánsok számára. A jezsuiták, a ferencesek, valamint a domonkosok és a pálosok pedig állandó testi-lelki zaklatásnak voltak kitéve.³⁷ Sőt, a saját szemével is meggyőződött arról: amikor szabadulása után nem sokkal Kassán erőszakkal koboztak el egy, korábban a katolikusok használatában, illetve tulajdonában álló templomot Rákóczi hívei, és adták oda a reformátusoknak. Oxendio Virziresco szerint, az, amit a rebellis kurucok és az álnok Rákóczi a katolikusok hittel, Magyarországgal, valamint Erdéllyel műveltek, az nem volt más, mint istenkáromlás.³⁸

²⁹ „*Ayn žamanakawn dawanin zhawats ew zdawanut' iwns zgëšs ew zpilcs alandoc' n Frëngistaneayc' n, isk amenök' veradarjan i veray hawatoy K' ristoneayc' naxaharc' n Hayoc' n.*” Erről lásd: MAMAT MS. No. 1512. Fol. 557r.–560v.; MAMAT MS. No. 3912. Fol. 344r.; MAMAT MS. No. 9748. Fol. 2r.; MAMAT MS. No. 9800. (Folio számozás nélkül.); ELTE EKK CK (= Collectio Kaprinayana). A (= Első Sorozat). Cod. 11. Pag. 112.

³⁰ APF SC Fondo Armeni. Vol. 5. Fol. 550r.; AAV ANV. Vol. 196. Fol. 267r.

³¹ APF SOCG. Vol. 572. Fol. 281v.

³² APF SOCG. Vol. 558. Fol. 20r.–v.; MNL-OL G 16 (= II. Rákóczi Ferenc Fejedelm Levéltára). I. 2. d. No. 520.; MNL-OL G 19 (= Fejedelmi Kancellária Levéltára). II. 2. e/A.

³³ APF Acta SC. Vol. 77. Fol. 67r.–v.; APF SOCG. Vol. 572. Fol. 278r.–281v.

³⁴ APF Acta SC. Vol. 77. Fol. 86v.–87r.; APF Acta SC. Vol. 80. Fol. 263r.–267v.; APF Lettere SC. Vol. 96. Fol. 29r.–v.; APF SOCG. Vol. 572. Fol. 289r.–v.+ Fol. 292r.

³⁵ APF Lettere SC. Vol. 96. Fol. 26r.

³⁶ APF SC Fondo Armeni. Vol. 5. Fol. 101r., Fol. 290r.–v.

³⁷ APF Lettere SC. Vol. 96. Fol. 75r.–76v.

³⁸ APF SOCG. Vol. 559. Fol. 570r., Fol. 571r.–v.; APF SOCG. Vol. 572. Fol. 287r.–288v.; APF Lettere SC. Vol. 98. Fol. 71r.–v.

A püspökhöz eljutottak az örmény közösséget ért károkról szóló hírek is. Természetesen nem örült annak, hogy az örmények közül sokan elhagyták Erdély területét, és katolikus hitüket megtagadva visszatelepültek Moldvába.³⁹ Az örmények Erdélyben maradt része pedig teljesen szétszórva élt, és féltő volt, hogy idővel ők is elhagyják katolikus hitüket, amiért ő korábban nagyon sokat fáradozott. Így rövid varsói tartózkodását követően Oxendio Virziresco Bécsbe távozott, ahol találkozott Marco Antonio Santini⁴⁰ internunciussal, akinek ugyancsak beszámolt az őt ért atrocitásokról. Az Apostoli Szentszék Santini internuncius közbenjárására azzal kárpótolta őt, hogy kiutalta neki az elmúlt öt év elmaradt járandóságát.⁴¹

Az Apostoli Szentszék missziós szerve, a Hitterjesztés Szent Kongregációja⁴² (*Sacra Congregatio de Propaganda Fide*) Oxendio Virziresco beszámolójának ismeretében az 1707. március 14-i általános ülésén jóváhagyta, hogy a püspök az események lecsillapodását követően visszatérhessen akár Erdély, akár Moldva területére.⁴³ Ennek következtében Oxendio Virziresco csakhamar ajánló- és menlevelet kért az Apostoli Szentszéktől, I. József császártól és királytól (1705–1711), valamint III. Mihály (1703–1705, 1707–1709) (*Mihai Racoviță*) moldvai vajdától, hogy folytathassa egyházi tevékenységét Erdélyben és Moldvában. Ez utóbbi helyen nyilvánvalóan missziót akart folytatni az ottani örmények katolizálása és egyházi egyesülése céljából. A Propaganda Fide 1707. május 23-án elfogadta a püspök azon kérését is, hogy ajánlólevelet kapjon erdélyi missziójára. Am a korábbi ülés határozatától eltérően, a Moldvára vonatkozó kérését a korábbi szentszéki missziós kudarcokra hivatkozva elutasították.⁴⁴

Tudniillik, a Propaganda Fide 1705-ben már delegált egy, Rómában kinevezett és felszentelt Yakob nevű örmény püspököt, aki éppen akkor Iași-ban tartózkodott a minorita ferenceseknél. Feladata egyértelmű volt: vallási unióra bírni a moldvai keleti hitű örménységet. A szentszéki missziós szerv pedig ezért nem akarta, hogy Oxendio Virzirescót küldjék oda. Attól tartottak ugyanis, hogy emiatt feszültségek alakulhatnak ki a két püspök között.⁴⁵ Ezt azonban Oxendio Virziresco nem vette figyelembe. 1707 nyarán mégis elindult Moldvába, de nem sokkal megérkezése után olyan nagy gyűlölet fogadta őt az örmény közösség részéről, hogy inkább a gyors távozás mellett döntött, és ismételten Bécsbe tért vissza.⁴⁶ Egy évvel később, 1708-ban Oxendio Virziresco Bécsből újból Erdélybe érkezett, azonban ott meg kellett tapasztalnia, hogy mennyire

³⁹ APF Acta SC. Vol. 77. Fol. 145r.–146r.; APF SOCG. Vol. 559. Fol. 574/r.–v., Fol. 575/r.–v.

⁴⁰ Marco-Antonio Santini 1705–1706 között Giovanni Antonio Davia (1660–1740) bécsi (korábban varsói) apostoli nuncius auditora (*uditore*), 1706–1709 között Giulio Piazza kinevezéséig (1709) pedig bécsi apostoli internuncius volt. Róla lásd még: Michael F. Feldkamp: Eine Verwaltungsreform an der Nuntiatior in Wien Ende des 17. Jahrhunderts. *Quellen und Forschungen in italienischen Archiven und Bibliotheken* 71. évf. 1991. 505–506; Donato Squicciarini: *Nunzi Apostolici a Vienna*. Città del Vaticano 1998. 155.

⁴¹ Oxendio Virzirescónak a püspöki kinevezésekor évi 100 római scudo fizetséget állapított meg az Apostoli Szentszék, amelyet általában nagy késésekkel kapott meg. Erről lásd: APF CP. Vol. 29. Fol. 617/v.; APF SOCG. Vol. 572. Fol. 278r.; APF SC Fondo Armeni Vol. 5. Fol. 256/r.–v.

⁴² A továbbiakban a missziós szerve a Propaganda Fide megnevezést használjuk.

⁴³ APF Acta SC. Vol. 77. Fol. 279r.–280/v.; APF SOCG. Vol. 558. Fol. 21r.–22/v., Fol. 23/r.–v.

⁴⁴ Gregorio Petrowicz: *La chiesa armena in Polonia e nei paesi limitrofi. Parte terza (1686–1954)*. Roma 1988. (*Studia Ecclesiastica*, 17.; *Historia*, 10.) 102–103.

⁴⁵ Yakob örmény katolikus (unitus) püspök moldvai missziós kísérletéről a Giulio Piazza helyére lépő Niccolò Spínola (1659–1735) varsói apostoli nuncius, Théba címzetes érseke számolt be a Propaganda Fidének. Erről lásd még: APF SOCG. Vol. 564. Fol. 489/r.–v.

⁴⁶ APF SC Fondo Armeni. Vol. 5. Fol. 288r.

szétzilálódott korábbi nyája a szabadságharc következtében. A püspök olyannyira elkeseredett a látottak miatt, hogy gyorsan vissza is tért Bécsbe.⁴⁷

Mindeközben az Apostoli Szentszék újfent változtatott a Oxendio Virziresco moldvai missziójával kapcsolatban (korábban) kialakított negatív álláspontján. A Propaganda Fide 1708. november 26-i ülése arról határozott, hogy Oxendio Virziresco vezetésével Erdélyben és Moldvában gyakorlatilag újra kell kezdeni az egész missziót az örmények körében.⁴⁸ Marco-Antonio Santini bécsi internuncius azonban arról értesítette az Apostoli Szentszékét, hogy már 1708 szeptemberében Oxendio Virziresco – nem várva meg a Propaganda Fide döntését – mindenféle felhatalmazás és engedély nélkül ismét Moldvába indult misszióra.⁴⁹

A püspök soron következő moldvai missziós kísérlete már a legelején zátonyra futott, és kis híján az életébe is került, mert a moldvai örmények Suceavában alaposan helyben hagyták.⁵⁰ Ezt követően még 1708 végén Erdélybe távozott, és felgyógyulása után hozzálátott a szabadságharc miatt szétzilálódott és megtépázott erdélyi örmény katolikus (unitus) egyház újjászervezéséhez.⁵¹ Ráadásul akkor más, fontos egyházkormányzati feladattal is megbízták. Ugyanis nem sokkal korábban, az 1707. esztendőben eltávozott az élők sorából Szbellébi Bertalan (1631–1707), Erdély katolikus püspöki vikáriusa.⁵² Ezért még ugyanabban az esztendőben Illyés András erdélyi püspök és Keresztély Ágost (*Christian August von Sachsen-Zeit*) (1666–1725) bíboros, esztergomi érsek arra kérte fel az örmény főpapot, hogy az új püspöki vikárius kinevezéséig Oxendio Virziresco az örményeken kívül átmeneti jelleggel vigye az erdélyi latin szertartású katolikusok ügyét is.⁵³

⁴⁷ APF SOCG. Vol. 558. Fol. 24/r.–v.; APF SOCG. Vol. 572. Fol. 279/v.–280r.+ Fol. 281/v.

⁴⁸ APF Acta SC. Vol. 78. Fol. 660r.–661/v.

⁴⁹ APF SC Fondo Armeni. Vol. 5. Fol. 290r.

⁵⁰ APF Lettere SC. Vol. 98. Fol. 71/r.–v.

⁵¹ APF Acta SC. Vol. 83. Fol. 7r.–8/v.

⁵² APF SOCG. Vol. 572. Fol. 278/v.–279r.; APF SC Fondo Armeni. Vol. 5. Fol. 703/r.–v.; GYFL I.1a. 1707. No. 2. Pag. 12.

⁵³ Szbellébi Bertalan 1678–1707 között volt Erdély püspöki vikáriusa. Utódja 1709-ben Antalfy János (1644–1728), Csík-, Gyergyó- és Kászonszék főesperese, későbbi erdélyi püspök (1724–1728) lett. 1683-ban Szbellébit kis híján Erdély választott katolikus püspökének nevezték ki, azonban az Apostoli Szentszékétől nem kapta meg az ehhez szükséges felhatalmazásokat. Erről lásd még: APF SOCG. Vol. 484. Fol. 24/r.–v.; APF SOCG. Vol. 492. Fol. 211r., Fol. 214/r.–v., Fol. 215r., Fol. 216r., Fol. 217/v.; APF SOCG. Vol. 493. Fol. 150r.–151/v.; APF SOCG. Vol. 573. Fol. 93/r.–v., Fol. 94/r.–v.; APF SC Fondo Ungheria e Transilvania. Vol. 2. Fol. 186r.–187/v.; GYFL I.1a. 1709. No. 2. Pag. 13.; MNL-OL A 57. Vol. 36. No. 76. Pag. 229–230.; ELTE EKK. Cod. 8. Pag. 57., Pag. 61.; Veszely Károly: *Erdélyi egyháztörténeti adatok I.* Kvár 1860. 365–366; Galla: *Ferences misszionáriusok* 259–264; Kovács Zsolt: „Beata Virgo Deésiensis.” A kegyképek kultuszának emlékei a dési ferences templomban. In: *Certamen I. Előadások a Magyar Tudomány Napján az Erdélyi Múzeum-Egyesület I. Szakosztályában.* Szerk. Egyed Emese–Pakó László–Weisz Attila. EME, Kvár 2013. 413–414.; a Rákóczi-szabadságharcot, illetve Illyés András halálát (1712) követően Oxendio Virziresco ügyvivő jelleggel 1712–1713 között az erdélyi katolikus püspökséget is vezette. Ennek következtében az örmény katolikus püspök latin szertartású plébániákat, jezsuita rendházakat és ferences kolostorokat (mint pl. a mikházi obszerváns ferences kolostort vagy a brassói, a kolozsvári és a nagyszombati jezsuita rendházakat) vizitálta, és templomokat, illetve papokat szentelt fel Erdélyben. Erről lásd még bővebben: APF Acta SC. Vol. 81. Fol. 473/v.–475r.; APF Acta SC. Vol. 82. Fol. 144r., Fol. 550r.–551r.; APF Acta SC. Vol. 83. Fol. 7r.–8/v.; APF Acta SC. Vol. 84. Fol. 334r.–335/v.; APF Acta SC. Vol. 152. Fol. 368r.; APF SOCG. Vol. 580. Fol. 559r.; APF SOCG. Vol. 584. Fol. 132/r.–v.+ Fol. 133/v.; APF SOCG. Vol. 591. Fol. 122r.; APF SOCG. Vol. 861. Fol. 81/v., Fol. 92r.; APF Lettere SC. Vol. 101. Fol. 36r.–37/v.; APF Lettere SC. Vol. 240. Fol. 733r.–734r.; APF SC Fondo Armeni. Vol. 20. Fol. 409/v.–410r.; CSFKK (= Csíksomlyói Ferences Kolostor Könyvtára, Csíksomlyó) MGY (= Mikházi Gyűjtemény). *Historia domus seu Convento Mikhaziensis Provincia Transilvanica Regis Stephani Inchoata Anno 1775–1877.* No. 846. Pag. 15.; PL AEV SPKER (= Sub Primate Keresztély). No. 477.;

A püspök 1708–1709 közötti tevékenységéről 1710-ben részletes jelentéseket küldött Rómába. Ezekben beszámolt arról, hogy az Erdélyben maradt néhány ezres örménység egytől egyik megmaradt Róma hitén, de lelkiileg az események nagymértékben megviselték őket. Beismerte, hogy ebben a szabadságharc mellett őt is súlyos felelősség terheli. Tudniillik, rossz egyházi politikájával, illetve a latin rítus felesleges erőltetésével majdnem tönkretette többéves missziós munkáját, és természetesen az 1689-ben megkötött egyházi uniót is.⁵⁴ Ezért döntött úgy, hogy a latin helyett az örmény katolikus rítust és az óörmény nyelvű misézést részesíti előnyben. Sőt, a lembergi örmény katolikus szemináriumból, az 1664-ben az Apostoli Szentszék által életre hívott Örmény Kollégiumból végzős növendékeket kért egyházi szolgálatra.⁵⁵ Ezen túlmenően több erdélyi ifjút Lembergbe küldött teológiai tanulmányokra, hogy ezáltal biztosítsa Erdélyben az örmény katolikus klérus utánpótlását.⁵⁶ A püspök ugyanis rájött arra, hogy a korábnál csekélyebb lélekszámú erdélyi örmény közösség csak úgy tartható meg Róma hitén, hogy ha engedélyezi számukra az örmény katolikus hit szabad gyakorlását. Más szóval, Oxendio Virziresco radikálisan változtatott korábbi szélsőséges latinista álláspontján.⁵⁷

A püspök jelentéséből az is kiderült, hogy nagy kudarcként élte meg, hogy a moldvai örményeket – mindamelllett, hogy ő maga is moldvai születésű örmény volt – nem tudta megnyerni az egyházi uniónak, és ebben az ő meggondolatlansága is komoly szerepet játszott. Ugyanis mindvégig rosszul mérte fel a moldvai örmények egyházi és konfesszionális helyzetét. Ebben az időszakban az ottani örmény közösség élén, Suceava városában, Anat’olios Rusot Seč’ovc’i⁵⁸ (1631–1715) személyében egy nagy tekintélyű és műveltségű örmény (keleti) apostoli rítusú püspök állt, aki egységes és erős örmény közösséget tudhatott maga mögött.⁵⁹ Ők viszont minden Róma felől érkező missziós kezdeményezést rögtön és sikeresen megakadályoztak, és a köreikben megjelenő, „nyugati frank eretnek tanokat hirdető” papokat a moldvai vajda segítségével elűldözték, és kitiltották az ország területéről. Ezért az örmény unitus püspök végleg letett a moldvai örmények közé szervezendő misszióról.⁶⁰

Nagy Kornél: Oxendio Virziresco erdélyi örmény unitus püspök kései tevékenysége (1700–1715). *Gesta* 8. évf. 2009. 27–41; Nagy Kornél: Világosító Szent Gergely kultusza Erdélyben a 17–18. században: elutasítás és elfogadás. In: *Interkonfesszionális és irodalom a kora újkorban*. Szerk. Moré Tünde–Tasi Réka. Bp. 2020. (Reciti konferenciakötet 8.) 189–199; *A mikházi és a szárhegyi ferences kolostorok régi könyvei. Katalógus*. Összeáll. Bánya Réka. Marosvásárhely 2022. (A Kárpát-medence Magyar Könyvtárainak Régi Könyvei 14.) XXXII.

⁵⁴ APF Acta SC. Vol. 78. Fol. 660r.–661v.; APF SOCG. Vol. 570. Fol. 118r.–v., Fol. 119r.; APF SOCG. Vol. 572. Fol. 283r.–285v.; APF SOCG. Vol. 573. Fol. 93r.–v.+ Fol. 94v.; AAV ANV. Vol. 196. Fol. 264r., Fol. 265r.–268v.

⁵⁵ APF SOCG. Vol. 580. Fol. 559r.; AGT CL. Portfolio No. 2. (Folio számozás nélkül.)

⁵⁶ APF SOCG. Vol. 591. Fol. 122r., Fol. 123r.–124r.

⁵⁷ APF SC Fondo Armeni. Vol. 6. Fol. 206r.–207v.

⁵⁸ Anat’olios püspök 1686 óta kormányozta a moldvai örményeket. Személyéről lásd még: APF SC Fondo Moldavia. Vol. 2. Fol. 345r.–346r.; MAMAT MS. No. 9800. (Folio számozás nélkül.); *Kamenic’: Taregirk’ Hayoc’ Lehastani ew Rumeniyoj* [A kamenieci krónika: A lengyelországi és a romániai örmények évkönyvei]. Ašx. Lewond Ališan OMech. Venetik 1896. 8. 127. 197; Nagy Kornél: *Az erdélyi örmények katolizációja (1685–1715)*. Bp. 2012. (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések.) 90–91; A fent említésre került Yakob örmény katolikus püspök 1708-tól kezdve szinte nyomtalanul eltűnik a forrásokból. Vélhetően az apostoli (keleti) hitű örmények ellenállása miatt ő is elhagyta Moldvát. APF Lettere SC. Vol. 97. Fol. 297r.–v.; *Acta Nuntiaturae Polonae. Tomus XLIII. Nicolaus Spinola (1707–1712)*. Vol. 2. (12 VII 1708 – 31 XII 1708). Ed. Jan Kopiec. Cracoviae 2007. 213–214, 307.

⁵⁹ APF Acta SC. Vol. 80. Fol. 361r.–v.; BMK MS. No. 331. Fol. 3r., Fol. 78v.; MAMAT MS. No. 9800. (Folio számozás nélkül.)

⁶⁰ APF SOCG. Vol. 572. Fol. 282r.–v.; APF Lettere SC. Vol. 97. Fol. 277r.–278v.

Összefoglalva, Oxendio Virziresco püspök és a Róma hitét valló erdélyi örménység történeti emlékezetében a Rákóczi-szabadságharc egyértelműen negatív eseménynek bizonyult. Ők ezt a mozgalmat határozottan Bécs-, Róma- és katolicizmusellenes lázadásként ítélték meg. A szabadságharc jelentős anyagi és szellemi kárt okozott az örmény közösségnek, ezért sokan közülük Erdélyből Moldvába távoztak, aminek következtében jelentősen csökkent az erdélyi örménység lélekszáma. Más szóval, a Rákóczi-szabadságharc végén az örmény közösség csupán árnyéka volt önmagának.⁶¹

Ennek azonban volt mégis egy pozitív hozadéka. Oxendio Virziresco a kitelepüléseket követően egy kisebb, ám felekezetiileg sokkal egységesebb közösséget tudhatott maga mellett. Tudniillik, azon örmények hagyták el Erdélyt, akik unitus hitükben meginogtak, és csak látszólag voltak katolikusok. Mindezt bizonyítja, hogy Moldvába történt áttelepülésük után nyomban megtagadták katolikus hitüket. A püspök – ahogy a fentiekben is utaltunk rá – éppen a Rákóczi-szabadságharc következtében változtatott szigorú latinista egyházpolitikáján, hiszen ő korábban, még Rómában, a Collegium Urbanumban a latin hagyományok szerint végezte tanulmányait, és latin rítus szerint is szentelték pappá az 1681. évben.⁶² A Rákóczi-szabadságharc egyik következményeként maga a püspök is belátta, hogy az egyházi unió szemszögéből az volna az üdvös, ha a hívek örmény katolikus rítusú miséket hallgatnának, és papjaik a liturgiáikat örmény nyelven folytatnák.⁶³

A Rákóczi-szabadságharcot követően (1715-ben bekövetkezett haláláig) Oxendio Virziresco az örmény katolikus egyház újjászervezésén, valamint az 1689. évi egyházi unió és az erdélyi katolicizmus konszolidációján munkálkodott. Ezenfelül mindent megtett annak érdekében, hogy az 1696-ban a bécsi udvar által adományozott Szamosújvárt az örmény közösség ténylegesen a birtokába vehesse. Ellenlábasa, a „gáncsoskodó” gróf Apor István kincstartó 1704-ben meghalt, így gyakorlatilag elhárult annak az akadálya, hogy ezt a tervét a világi hatóságoknál keresztülvigye.⁶⁴

The Armenians' "Labanc" Bishop.

The Armenians in Transylvania and Ferenc Rákóczi's War of Liberation

Keywords: Armenians, Ferenc Rákóczi, Transylvania, bishop, Oxendio Virziresco

In recent scholarship, very little is known of the history of the Armenians in Transylvania during the period of Ferenc Rákóczi's War of Liberation (1703–1711). For this reason, my brief article is primarily dedicated to the vicissitudes of the Armenians from both historical and church-historical point of view in the early 18th century. Moreover, this study aims at focusing upon the positive and negative effects on the Armenians in Transylvania caused by Francis Rákóczi's

⁶¹ APF SC Fondo Armeni. Vol. 6. Fol. 552r.–553v.

⁶² APF Acta SC. Vol. 51. Fol. 81r.; APF SOCG. Vol. 490. Fol. 110r.; APF SOCG. Vol. 493. Fol. 30r.+ Fol. 31v., Fol. 37r.+ Fol. 377v.+ Fol. 378v.; APF Lettere SC. Vol. 70. Fol. 2r.–v.

⁶³ APF Acta SC. Vol. 82. Fol. 172r.–v.; APF Lettere SC. Vol. 101. Fol. 255r.–v., Fol. 263r.–264v.

⁶⁴ APF Acta SC. Vol. 82. Fol. 144v.–147r., Fol. 443r.–v.; APF SOCG. Vol. 572. Fol. 287r.–288v.; APF SOCG. Vol. 580. Fol. 559r.–v., Fol. 560r.–565v., Fol. 567r.–568v., Fol. 569r.–v.; APF SOCG. Vol. 581. Fol. 98r.–99v.; APF SOCG. Vol. 583. Fol. 211r.–v.; APF SOCG. Vol. 590. Fol. 123r.–124r.; APF SOCG. Vol. 591. Fol. 123r.–124r.+ Fol. 125v.; APF Lettere SC. Vol. 101. Fol. 47r.–48v.; AAV ANV. Vol. 196. Fol. 147r.–v.; ÖSTA AVFHA HP (= Hoffinanz Protokolle). Bd. 1072. Fol. 201r.–v.; BMK MS. No. 266. Fol. 432v.; MNL–OL F 234 (= Erdélyi Fiscalis Levéltár). XII ½ Fasc. 2. litt. A.

War of Liberation. At the same time, the studies have shown that Armenian Catholic (Uniate) Bishop Oxendio Virziresco (1654–1715), as the spiritual and political leader of the Armenian community, and firmly loyal to Apostolic Holy See in Rome and the Catholic Viennese Court, became an important key figure of Catholicism at the turn of the 17th and 18th centuries. Due to disadvantageous church-political conditions in Transylvania, caused by the politically strong protestant élite at the end of the 17th century, András Illyés (1639–1712), the true appointed and elected Roman Catholic (Latin rite) Bishop of Transylvania, could not enter the territory of his diocese and take his position there as bishop. So, Oxendio Virziresco remained the highest ranked Catholic prelate in Transylvania in this period. Finally, this study has analysed the consequences of Ferenc Rákóczi's War of Liberation on the whole Armenian community in Transylvania, resting upon the undiscovered documents kept at the archives in Budapest, Esztergom, Csíksomlyó (*Şumuleu Ciuc*), Gyulafehérvár (*Alba Iulia*), Rome, the Vatican City, Venice, Vienna, Warsaw and Yerevan.

Szabó Zsolt

Máramaros vármegye közigazgatási elitje 1860 és 1867 között

A prozopográfia módszerét használó vármegyei elitkutatások nagy népszerűségnek örvendnek a magyar történetírásban. Az utóbbi időben pedig a román történetírásban is megjelent ez az áramlat.¹ A 19. századra vonatkozóan számos ilyen munka született a magyarországi és erdélyi vármegyéről, legújabbban pedig a felvidékiek történetének feltárása is elkezdődött.² A magyar történetírás megközelítésére jellemző, hogy tág időintervallumokban vizsgál nagyobb régiókat, illetve, hogy egy-egy tisztségnek a történetére fókuszál országos vagy regionális szinten.³ Közös vonása ezeknek a munkáknak, hogy a hagyományos vármegyei elitek kontinuitásának és a közigazgatási apparátus modernizációjának a kérdésére keresik a választ. A román történetírása ugyancsak jellemző, hogy tág időintervallumokban vizsgál egy nagy régiót, Erdélyt. A hangsúlyt a román tisztviselők magatartására helyezik, tevékenységük értékelése pedig a román nemzeti mozgalomhoz viszonyítva történik, az utóbbi időben pedig már esettanulmányok is megjelentek.⁴

Írásom Máramaros vármegye közigazgatási elitjét vizsgálja 1860–1867 között. A történeti Magyarország északkeleti határán elhelyezkedő vármegye egy olyan régió része, mely elittörténeti szempontból kevésbé kutatott. Sok olyan munka született már, mely érinti az általam választott időintervallumot, azonban kevés olyan van, amely csak ennek az időszaknak a politikai fordulatokban gazdag eseményeihez viszonyítva vizsgálja a tisztikarban történt átalakulásokat.⁵ A felvázolt két megközelítési mód közül úgy gondolom, hogy az enyém a kettő mezsgyéjén áll, mivel Máramaros sajátos etnikai arculata lehetőséget nyújt a román és a magyar történetírást egyaránt érdeklő kérdések boncolgatására. Ennek megfelelően, tanulmányom három kérdéskörre

Szabó Zsolt (1996), doktorandusz, történész, Szatmár Megyei Múzeum, Szatmárnémeti, szabo_zsolti2003@yahoo.com

¹ A román történetírásban megjelenő ilyen jellegű munkáknak a legjobb példája a *Change and Continuity: the Public Administration and the Civil Servants' Corps from Transylvania before and after the First World War (1910–1925)*, PN-III-P4-ID-PCE-2016-0390 számot viselő kutatási projekt.

² A *dualizmus kori parlamentarizmus regionális nézőpontból* nevet viselő OTKA K20 K137378. számú pályázat keretén belül Papp József és Bóna László kezdte el a felvidéki vármegyék tisztviselőinek a feltárását. Jelen tanulmány is az említett projekt keretében készült.

³ A vármegyei elitnek tág időintervallumot és nagy régiót átölelő vizsgálatára a legjobb példa: Pap József: *Magyarország vármegyei tisztikara a reformkor végétől a kiegyezésig*. Szeged 2003. (A továbbiakban Pap: *Magyarország vármegyei tisztikara*). A funkciócentrikus megközelítéshez lásd Benedek Gábor: *Kontinuitás és diszkontinuitás a szolgabírók körében*. In: Uő: *Dzsentrí és Bach-huszár. Társadalomtörténeti vizsgálatok a neoabszolutizmus- és a dualizmuskori tisztviselőkről*. Kandidátusi értekezés. Bp. 1997.

⁴ Lásd Vlad Popovici: *Considerații privind funcționarii publici români din Transilvania. Studiu de caz: comitatul Sibiu și scaunele săsești care l-au format (1861–1918)*. *Anuarul Institutului de Istorie George Barițiu din Cluj-Napoca* 54. évf. 2016. 55. sz. 159–177.

⁵ Lásd Alexandru Onojescu: *The Romanian Administrative Elite from Transylvania in the Liberal Period (1861–1867)*. In: K. Bratanis et alii (szerk.): *Infusing Research and Knowledge in South-East Europe. Proceeding of the 7th Annual South-East European Doctoral Student Conference*. Thessaloniki 2012. 873–888.

épül: mennyire maradt meg a kontinuitás a tisztviselői karban, milyen érdekek szerint szervezték a tisztikart, és milyen sajátosságok azonosíthatóak Máramaros vármegye működésében?

Bevezető: módszertan és források

A vizsgálat kiindulópontját egy adatbázis képezi, melynek gerince az 1860-as és 1867-es vármegyei jegyzőkönyvekből, illetve egy 1861-es és 1862-es királybiztosi jelentésből áll. A jelentések tartalmazzák a hivatalnoki kar egészét, bizonyos életrajzi adatokkal együtt. Az 1863 és 1866 közötti folt kitöltésére korabeli tiszti cím- és névtárakat használtam. Ezek azonban nem közölték következetesen a tisztviselők névsorát, emiatt a mostani vizsgálatom tárgyává csak a közigazgatási elitet tehetem, mivel őket egyöntetűen feltüntették a névtárakban.⁶ A listákon szereplő, de a jegyzőkönyvekből hiányzó életrajzi adatokat minősítési táblázatokban, anyakönyvekben, iskolai matrikulákban, nekrológokban, életrajzi lexikonokban, országgyűlési almanachokban, a korabeli sajtóban, genealógiai és helytörténeti munkákban, illetve egyes visszaemlékezésekben lévő információkkal egészítettem ki. Így az adatbázisban szerepel az adott tisztviselő születési éve és helye, hivatalvállalási története, etnikuma, felekezete, tanulmányi háttere, a forradalomban betöltött szerepe (ha volt ilyen), hogy nemes-e, az apja foglalkozása és az 1861-es hivatalnoki kar esetében a nyelvtudás.

A nagy mennyiségű és változatos források alkalmazásakor gyakran előforduló módszertani probléma a források közötti ellentmondások kiküszöbölése. Mivel nincs egy objektív mérce, amely szerint mérhetnénk, gyakran a kutatónak saját belátása szerint kell eldöntenie, hogy melyik forrás pontosabb. Máramaros esetében különösebb nehézséget leginkább a tisztviselők etnikumának megállapítása okozott. Ugyanis voltak olyan, főleg rutén, zsidó és örmény tisztviselők, akik az asszimiláció folyamatában lévén, átmeneti identitással rendelkeztek. Ilyen esetekben magyarnak soroltam be a tisztviselőt, megjelölve származását. A tanulmányi háttér megállapításakor gondot jelentett a korban általános pontatlan megfogalmazás. Az 1862-es listákon erre számos példa van, mikor egyes tisztviselők esetében annyi van odaírva a végzettséghez, hogy *jogtudományokban jártas* vagy *bölcsészeti tanfolyamot végzett*. Ebből nem derül ki a tisztviselők tényleges képzettségi szintje. Ezért két kategóriába osztottam őket: azokra, akikről pontosan lehet tudni, hogy elvégzett egy adott képzést, és azokra, akikről csak annyit tudunk, hogy részt vett rajtuk.

Az 1860-as tisztviselői kar összetétele

Az októberi diploma kiadása után Magyarországon elindult a vármegyrendszer helyreállítása.⁷ Első lépésben a vármegyék élére állított főispánok kinevezték az állandó bizottmány tagjait, az adott vármegyék társadalmi, vallási és etnikai viszonyainak figyelembevételével. Országosan

⁶ Elit alatt értem az alispánokat (és helyetteseiket), főjegyzőket, aljegyzőket, törvényszéki ülnököket, főszolgabírókat, alszolgabírókat, főügyészeket, főpénztárnokokat, főszámvevőket, főorvosokat, főmérnököket és a főlevéltárnokokat. A főispán nincs közöttük, mivel kinevezése a központi hatóság javaslatára az uralkodó által történt. A főorvosok, főmérnökök és főlevéltárnokok valószínűleg a kisebb befolyású tisztségek közé tartoztak, azonban Máramarosban az etnikai egyensúly fenntartása érdekében fontos kérdéssé vált, hogy milyen nemzetiségű személy foglalta el ezeket a tisztségeket. Tehát ha a nemzetiségi egyensúly kialakulásának a módozatát akarjuk rekonstruálni, számításba kell venni ezeket a hivatalokat is.

⁷ Csapó Csaba: Az önkényuralom kora (1849–1867). In: Gergely András (szerk.): *Magyarország története a 19. században*. Bp. 2005. 312–316.

észlelhető jelenség, hogy a bizottmányi tagok túlnyomó része az 1848–49-ben megválasztott tagok közül került ki.⁸ Máramarosban az események Mán József főispán 1860. novemberi 24-én tartott beiktatásával kezdődtek. December 10-én pedig egy magánértekezletben megszabták a két nap múlva esedékes tisztválasztás irányelveit, mely az akkori másodalispánságra választott Várady Gábor szerint „meseszerű egyértelműséggel ment véghez”.⁹ Az addig hivatalt viselő neoabszolutizmuskori tisztviselők rendelkezési állományba kerültek.¹⁰

A választás során 132 személy kapott valamilyen tisztséget, ebből 35 tiszteletbeli hivatalt, 97 pedig tényleges közigazgatási funkciót. A vizsgálatunk tárgyát viszont a 41 személyből álló közigazgatási elit képezi. Ez nagymértékű kontinuitást mutat a reformkori és 1848–49-es elittel.¹¹ A 41 személyből 27 (65%) viselt valamilyen hivatalt már a reformkorban és a szabadságharcban, 25-en vármegyeit és ketten államit. A 41 személyből 38 vehetett részt a forradalomban, ebből 29 (76%) aktív szerepet vállalt az események alakításában. Ezekből 15 honvéd, 14 vármegyei tisztviselő és egy országgyűlési képviselő. A tisztviselői elit kicsivel több mint a felének (51%) az apja is vármegyei tisztviselő volt, 39 pedig nemesi címmel is rendelkezett (95%). Többségük családjait már a 17. században megtaláljuk a vármegyei közigazgatásban.

Azonban a 41 személyből 22 (53%) 1848–49-ben még nem tartozott az elithez. Ezek vagy előléptetés által kerültek az elitbe, vagy teljesen új személyek voltak, akiknek semmilyen hivatala nem volt 1849 előtt. Generációváltás indult be, melynek során a kiöregedés által megüresedett helyeket az elit alsóbb rétegében (pl. alszolgabírák) vagy azon kívül lévő tisztviselők töltötték be. Ez a folyamat a teljes tisztikaron belül még gyorsabb ütemben zajlott. A teljes hivatalnokai kart kitevő 97 személyből 48-nak (49%) volt hivatala már a reformkorban és a szabadságharc idején. A maradék 49 személy vagy a neoabszolutizmus, vagy az októberi diploma kibocsátásának idején kezdte pályafutását. A nemesek aránya is jóval kisebb a teljes tisztikaron belül. A 97 személyből 69 volt nemes (71%). Az eltérések részben a vármegyei apparátus bővülésével magyarázhatóak. 1845-ben a teljes tisztviselői kar 75 személyből állt, ez a szám 1860-ban már 97-re növekedett. Új embereket kellett felvenni, és a nemesség egyre kevésbé elégíthette ki kizárólagosan ezeket az igényeket. Ugyanakkor az is valószínű, hogy a jelentéktelenebb pozíciókhoz kisebb képzettség kellett, ezért a reformkor és a szabadságharc idejében kiesett hivatalnokokat könnyebben lehetett pótolni.

Az eliten belüli generációváltást a neoabszolutizmus idején tevékenykedő tisztviselők nagy aránya lassíthatta. Országos viszonylatban, főleg a székely székek esetében, jellemző, hogy 1860-ban alacsony volt a tolerancia a neoabszolutizmus idején funkciót vállalókkal szemben. Máramaros sajátos viszonyai miatt kivétel ezalól,¹² ugyanis a 41 személyből 17 (41%) a neoabszolutizmus idején is tisztviselő volt. Ezekből 15 a reformkorban kezdte pályafutását. A vármegye területének kétharmada erdőkből állt, ezért nem alakulhatott ki egy erős középbirtokos nemesség, így a kortársak is elnézőbbek voltak az anyagi rászorultságból hivatalt vállalókkal szemben. Ugyanakkor a vármegye multietnikus jellege miatt a nemzetiségi igényeket is honorálni kellett.

⁸ Pap: *Magyarország vármegyei tisztikara* 62.

⁹ Várady Gábor: *Hulló levelek* II. köt. Máramarossziget 1892. (A továbbiakban Várady: *Hulló levelek*) 191.

¹⁰ Pap: *Magyarország vármegyei tisztikara* 62.

¹¹ A reformkor és a szabadságharc idején tevékenykedő hivatalnokok között szinte teljes az átfedés, ezért vontam egybe a két időszakot.

¹² Máramaros vármegye esetéhez legközelebb Csanád vármegye áll. Lásd Pál Judit: A székely székek tisztikarának változásai a reformkortól a kiegyezésig (1840–1867). In: *A rendtartó történelem. Tanulmányok Imreh István születésének századik évfordulójára*. Szerk. Fejér Tamás–Gálfi Emőke. EME, Kvár 2021. (A továbbiakban Pál: *A székely székek*) 352; Pap: *Magyarország vármegyei tisztikara* 134, 260.

A legjobban képzett és legnagyobb tapasztalattal rendelkező román és rutén tisztviselőket pont ezen 17 személy között találjuk. Ráadásul többségük törvényszéki hivatalnok vagy orvos volt (11 a 17-ből), tehát a kortársak szemében nem „kompromittált” tisztséget foglalt el. A politikai töltetű hivatal vállalók pedig „belülről” segítették a rendszer ellenségeit (üldözött forradalmárokat), már csak ezért is engedékenyebbek voltak velük a kortársak.¹³

Ha az elit etnikai eloszlását nézzük a vármegye teljes lakosságához viszonyítva, fordított arányosságot észlelhetünk. A 41 személyből 15 (36.5%) protestáns magyar, 11 (26.8%) római katolikus magyar (ezekből egy örmény származású), 9 (21.9%) román és 6 (16.6%) rutén. A teljes tisztviselői karban nagyon hasonlóak az arányok. Ezzel szemben a vármegye lakossága így nézett ki: 102 000 rutén (58%), 53 000 román (30%), 21 000 magyar (12%, ebből 14 400 római katolikus és 6600 református, tehát 8,1 és 4%).¹⁴

A legtöbb fontos pozíciót a protestáns és a római katolikus magyarok foglalták el. A forrásokban és a kortársak szemében is külön csoportokként vannak kezelve, ezért én is külön tüntettem fel őket.¹⁵ Közös vonásuk, hogy többségük a vármegye öt koronavárosában, Visken, Huszton, Hosszúmezőn, Técsőn vagy Máramarosszigeten lakott. Így ők fértek hozzá a legkönnyebben az oktatási intézményekhez, melyek közül különösen nagy vonzereje volt a régióban a máramarosszigeti Piarista Gimnáziumnak,¹⁶ a máramarosszigeti Református Gimnáziumnak és az ebből 1838-ban kinőtt Jogakadémiának.¹⁷ Ezért van az, hogy a magyarok között a legnagyobb a jogvégzettek aránya (20 személy a 23-ból).

A két csoport közül a megyei lakosság csupán 3,7%-át kitevő reformátusok foglalták el a vezető szerepet. Leginkább azért, mert közöttük jóval nagyobb volt a forradalomárok aránya (14 református szemben a 4 római katolikussal), ez pedig 1860-ban nagy presztízst jelentett. A vármegyéből a két legnagyobb katonai rangot elérő tisztviselő, a főpénztárnoknak megválasztott alezredes, Móricz Károly és a másodalispánnak megválasztott őrnagy, Várady Gábor is református volt. Ugyanakkor a reformátusok között több volt a közigazgatási háttérrel rendelkező nemesi családok aránya. A római katolikusok között csak a Szaplanczay család töltötte be ezt a funkciót, különösen nagy befolyással.¹⁸ A vármegye első alispánja és egyben országgyűlési képviselője is Szaplanczay József volt, egyik testvére, Szaplanczay Imre a törvényszéki elnöki, a másik, Sándor, pedig az alszolgabírói tisztséget töltötte be.¹⁹

Erdélyben nagyobb mértékben a neoabszolutizmus idején kerültek be románok a közigazgatásba. Az októberi diploma kibocsátása után azonban kiszorultak, ugyanis autonómiatörekvéseik szöges ellentétben álltak a magyar liberális nemesség érdekeivel.²⁰ A Máramarosban kialakult román nemesség a szabadságjogait a rendi *natio hungaricához* kötötte. Így alakult

¹³ Timár Pál: A megye anyagi viszonyai, mezőgazdaság. In: *Máramaros vármegye egyetemes leírása*. Szerk. Szilágyi István. Bp. 1876. 375; Szöllősy Balázs: A tisztújítás előtt. *Máramaros*, III. évf. (1867. ápr. 10.) 15. sz. 2.

¹⁴ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Abszolutizmuskori Levéltár, M. kir. Helytartótanács, Elnöki iratok D 191 (a továbbiakban MNL OL D 191), III. A csomó, 7890 (10118), *Máramaros megye királybiztosa a megyei tisztikar szervezése iránt*, 9.

¹⁵ Szöllősy: *i. m.* 2.

¹⁶ Szilágyi István: A máramarosszigeti református tanoda történetének rövid vázlatja. *Sárospataki Füzetek* I. évf. 1857. 964.

¹⁷ Balogh Béla: *A máramarosszigeti református líceum diáksága, 1682–1851*. Debrecen 2001. 7–12.

¹⁸ A Sztójka volt a másik fontos római katolikus családja a vármegyének, ők azonban kis szerepet vállaltak a közigazgatásban. Érdekeség, hogy mindkettő elmagyarosodott román származású család.

¹⁹ Petrovay György: A Szaplanczay család leszármazása. *Turul* XIX. évf. 1901/2. 78.

²⁰ Onojescu: *i. m.* 882.

ki bennük a *hungarus*-tudat,²¹ mely miatt a magyar nemesség részének tekintették magukat, és további érvényesülésüket is a magyar politikai nemzethez való tartozásban és a liberális magyar nemességgel való szövetségben látták. Ezzel magyarázható, hogy az elithez tartozó összes román tisztviselő részt vett a szabadságharcban. Hungarus-tudatukat erősítették a személyes és családi kapcsolatok, illetve a tanulmányi háttér. Ennek a legjobb példája a vármegye román főispánja, Mán József,²² aki tanult a Kolozsvári Királyi Jogakadémián, az Egri Érseki Jogakadémián és a Pozsonyi Evangélikus Líceumban is. Felesége, Sztojka Klára a vármegye egyik nagy tekintélyű római katolikus családjából származott. Figyelemre méltó az is, hogy Mán pályafutását is az 1860-ban másodalispánnak választott református Várady Gábor apjánál, a reformkori főjegyzőnél, Várady Ádámnál kezdte, mint irodai gyakornok.²³

A vármegye lakosságának 58%-át kitevő ruténok adták az elit 15%-át. Az alulreprezentáltság oka elsősorban abban kereshető, hogy a ruténoknak nem volt a magyarokhoz és románokhoz hasonló nemessége, mely hagyományosan elláthatott volna közigazgatási teendőket. A kor gazdasági tényezői és az alulfejlett vármegyei infrastruktúra sem kedvezett a rutén társadalom differenciálódásának.²⁴ Területeik zöme magyar, német, illetve kincstári tulajdonban volt.²⁵ Esetleges kivételnek tűnhet Lipcsey Péter törvényszéki bíró, akinek a családja már a 14. században jelen volt Máramaros és Bereg vármegye területén.²⁶ Egy királybiztosi jelentésben ruténként van megjelölve, azonban tudjuk, hogy a családja már a 16. században elmagyarosodott.²⁷ Valószínűleg politikai opportunizmusból „jutott eszébe” rutén származása. Volt egy, az 1850-es évekre kialakult szűk értelmiségi réteg, amely „beválasztható” volt. Ők Dobránszky Adolf, ungvári helytartósági vezető pártfogásával és a Munkácsi Püspökség közbenjárásával kezdték pályájukat a neoabszolutizmus kori közigazgatásban. Többségüket a nemzetiségi elköteleződésük miatt marginalizálták az októberi diploma kibocsátása után.²⁸ Az a kevés rutén, aki bekerült az elitbe, fokozatosan asszimilálódott. Jó példája ennek Voloscuk János szolgabíró és 48-as főhadnagy, aki 1871-ben Dallosra változtatta a nevét.²⁹

A provizórium tisztikara

Az 1860-as decemberi választások során kialakult egy hatalmi egyensúly a románok és a római katolikus, illetve protestáns magyarok között, mely 1861 decemberében gyökeresen megváltozott. Újabb nagy politikai fordulat következett be, mely a birodalmi centralizmus irányába

²¹ Miskolczi Ambrus: A „hungarus-tudat” a polgári-nemzeti átalakulás sodrában. *Magyar Kisebbség* 17. évf. 2012/3–4. 65–66. sz. 196, 199.

²² A román tisztviselőknél nem szerepel a román név, mert csak magyar névváltozatot találtam a forrásokban.

²³ Várady Gábor: Mán József (1817–1876). *Vasárnapi Újság*, XXIV. évf. 1877. 67–68, 70.

²⁴ Gottfried Barna: A „rutén akció” Bereg vármegyében. *Szabolcs-Szatmár-Beregi Levéltári Évkönyv* 13. évf. 1999/1. 196.

²⁵ Mayer Mária: A ruszinok (kárpatukránok) és az 1865. évi képviselőválasztás. *Századok* 108. évf. 1974/4–5. 1142. (A továbbiakban Mayer: *A ruszinok*).

²⁶ Petrovay György: A bilkei Lipcsey család leszármazása (Első közlemény. Két címerrajzzal). *Turul* XII. évf. 1894/3. 105.

²⁷ Bélay Vilmos: *Máramaros megye társadalma és nemzetiségei a megye betelepítésétől a XVIII. század elejéig*. Bp. 1943. 102.

²⁸ Mayer Mária: *Kárpatukrán/ruszin politikai törekvések 1860–1910*. Bp. 1977. 53–54.

²⁹ Szentiványi Zoltán: *Századunk névváltoztatásai; helytartósági és miniszteri engedéllyel megváltoztatott nevek gyűjteménye, 1800–1893*. Bp. 1895. 55.

mutatott. Ennek következtében az uralkodó feloszlatta a magyar országgyűlést. A vármegyék autonómiáját pedig egy 1861. november 5-én kiadott uralkodói rendelet számolta fel, melynek következtében tömegesen mondtak le a vármegyei tisztikarok.³⁰ Máramarosban ez 1861. december 9-én ment végbe.³¹ Két nappal előtte a vármegye élére királybiztost neveztek ki, a rutén származású Dolinay Péter személyében, akinek három hét alatt sikerült átszervezni a tisztviselői kart.³² 87 személyt nevezett ki, ebből 39 sorolható a közigazgatási elithez. Az átszervezés gyökeres mivoltát jelzi, hogy a 39-ből 21 (53%) tisztviselő nem a vármegyéből származott, csak 20-nak (53.8%) volt nemesi címe, az átlagéletkor pedig 43 évről 39 évre csökkent, és csak három (7.6%) olyan hivatalnok volt, akinek az apja is vármegyei tisztséget viselt. Nagyon hasonló volt a helyzet a teljes tisztviselői karon belül.

A kontinuitás megszakadása azzal magyarázható, hogy az új tisztikar vegyes érdekek mentén szerveződött. Elsősorban kormányzati érdekeket kellett érvényesíteni, annak érdekében, hogy a közigazgatás gördülékenyen működjön. Dolinay pozíciója is ettől függött, ezért elsődleges szempont lehetett egy, a kormányzathoz hű csoportosulásnak a kialakítása. A királybiztos a kisebb alkotmányos hivatalt betöltő személyek előléptetésével és az idegen vármegyéből származó neoabszolútizmuskori tisztviselőknek a behozatalával érte ezt el. Országos viszonylatban is nagyon magas az aránya az alkotmányos múlttal rendelkező hivatalnokoknak: 39 személy közül 16 (41%). Ezekből 14-et léptetett elő a királybiztos, és csak kettő volt tagja az elitnek 1860-ban is.³³ A tisztikar másik felét – az országos tendenciákba már jobban beilleszthető módon – a neoabszolútizmus megszűnése után rendelkezési állományba került 21 (53%) ember adta.³⁴ Az alkotmányos tisztviselők nem rendelkeztek megfelelő képzettséggel az adott funkciók elfoglalására. Az előléptetés a rendszer lekötelezettjeivé tette őket. A neoabszolútista tisztviselők többsége magyar volt, és idegen vármegyéből érkezett egy olyan helyre, ahol a helyi elit ellenségesen viszonyult irántuk, a lakosság többsége pedig nem volt magyar. Saját erőteret nem alakíthattak ki, állásaik ugyanúgy a rendszer fennmaradásától és az azt képviselő királybiztostól függtek.

A személyes és a nemzetiségi érdekek leginkább az elit etnikai szerkezetének a vizsgálatából tűnnek ki. A 39 személyből 17 (43%) római katolikus magyar, 10 rutén (25.6%), 6 (15.3%) református magyar, 4 (10.2%) román és 1 (2.5%) német. Szinte ugyanilyenek az arányok a teljes tisztikarban. Az 1860-as viszonyokhoz képest szerepsere történt, a forradalmár románok és protestáns magyarok helyét átvették a római katolikus magyarok és a rutének. A római katolikus magyarok birtokolták a legtöbb fontos pozíciót: az első alispáni, a főjegyzői, egy főszolgabírói, az első főügyési és 4 törvényszéki ülnöki tisztséget. A 17 személyből 13 idegen vármegyéből jött. Nagy számuk azzal magyarázható, hogy Dolinay a régióban leginkább közöttük található megfelelő képzettséggel és szakmai tapasztalattal rendelkező embereket a fontosabb hivatalok elfoglalására.

³⁰ Deák Ágnes: *From Habsburg Neo-absolutism to the Compromise, 1849–1867*. New York 2008. 503–504.

³¹ Várady: *Hulló levelek* 220.

³² MNL OL D 191, III. A csomó, 7890 (10118), *Máramaros megye királybiztosa a megyei tisztikar szervezése iránt*, 3–5.

³³ Az alkotmányos hivatalt betöltő személyek alatt azokat a tisztviselőket értem, akik vagy 1860-ban, vagy 1849 előtt a tisztikar részei voltak.

³⁴ A provizórium idején a tisztikarok többségét a neoabszolútizmusban működő hivatalnokok vagy teljesen új személyek tették ki a magyarországi vármegyékben és a székely székekben egyaránt. Pap: *Magyarország vármegyei tisztikara* 235–237; Pál: *A székely székek* 357.

A rutének helyzete 1860-hoz képest jelentősen javult, ugyanis közülük került ki a királybiztos, a másodalispán, 3 főszolgabíró és a másodfőügyész is, szemben 1860-nal, amikor csak egy törvényszéki ülnökük volt. Maga Dolinay is ahhoz a generációhoz tartozott, mely a Munkácsi Püspökség és Dobránszky Adolf pártfogásán keresztül került be a közigazgatásba, a rutén nemzetiségi mozgalom híveként adván elő magát.³⁵ Ezt alátámasztja az a tény, hogy a 10 rutén tisztviselőből 9 előléptetéssel került hivatalba, és hogy ők voltak a legfiatalabbak a tisztviselők közül. Ezzel Dolinay személyes hatalmát összefonta a nemzetiségi ügygel is. Deák Ágnes egy tanulmányából tudjuk, hogy a körülötte 1863-ban kirobbant korrupciós ügyben úgy állította be magát, mint a rutén nemzetiség mártírja, aki a „románok és protestánsok cselszövéseinek” az áldozata lett.³⁶

A vád nem volt teljesen alaptalan, ugyanis a legtöbb református és román tisztviselő 48-as múltja miatt kiszorult a közigazgatásból. Korabeli jelentések szerint a protestánsok valóban passzív ellenállásba kezdtek. Az elitbe került 6 protestáns pedig valószínűleg anyagi kényszer miatt fogadta el a Dolinay által felkínált pozíciókat. A románok békülékenyebbek voltak,³⁷ de őket a királybiztos tudatosabban szorította ki, mert konfliktus alakult ki a Munkácsi Püspökségen belül a román és a rutén lelkészek között. A máramarosi románlakta területek javarészt 1856-ban a rutén vezetésű Munkácsitól a Szamosújvári Püspökséghez csatolták. Azonban a szigeti parókiának – mely körülbelül a két nemzetiséget elválasztó határvonalon helyezkedett el – a sorsa tisztázatlan maradt. Mindkét püspökség a magáénak szerette volna tudni.³⁸ Ez a feszültség pedig beivódott a közigazgatásba is.³⁹ Ugyanis a ruténlakta területek ellenőrzése nemcsak a tisztviselőkön múlt, hanem a jó viszonyon is, amelyet a helyi görögkatolikus papokkal fenntartottak. Ezért Dolinaynak is érdekében állhatott a román tisztviselők kiszorítása által szorosabbra fűzni viszonyát a rutén görögkatolikus klerussal – amelynek részben közigazgatási pályafutását köszönhette.

Az „eklektikus” szervezési szempontoknak az eredménye leginkább a tisztviselők tanulmányi háttérében és a körülöttük kirobbant botrányokban tükröződik. Csupán az adatokat nézve nem látunk olyan markáns eltérést. A 38 személyből 22 (57%) rendelkezett jogi végzettséggel, mely egy 19%-os csökkenést jelent az 1860-as évhez képest, amikor a 41 személyből 30-nak (76%) volt ilyen képzettsége. Sőt, nyelvismeret szempontjából nagyon jók az arányok, ugyanis a 37 emberből 9 öt nyelvet, 17 négy nyelvet és 14 három nyelvet ismert.

Közelebbről nézve azonban már van pár anomália. A leggyanúsabb a királybiztos testvérének, a falusi körjegyzőből főszolgabíróvá lett Dolinay Istvánnak az esete. Leginkább azért, mert iskolai matrikuláiból tudjuk, hogy bölcsészetet hallgatott, és évismétlő volt.⁴⁰ A Dolinay Péter által készített kimutatásban viszont nincs róla semmi adat. Az elhallgatás szándékos volt, ugyanis a királybiztos körül kirobbant korrupciós ügyek vizsgálatából kiderült, hogy testvérét azért alkalmazta, hogy vegye fel a főszolgabírói fizetését. További jelentésekből kiderült, hogy Dolinay és a tisztviselői egymásnak falaztak annak érdekében, hogy funkciójukat jövedelemkiegészítésre

³⁵ Mayer: *A ruszinok*. 1146.

³⁶ Deák Ágnes: *Vizsgálat egy megyei királyi biztos ellen hivatali visszaélés ügyében, 1863. Századok* 107. évf. 2018/1. 186. (A továbbiakban Deák: *Vizsgálat*).

³⁷ MNL OL D 191, III. csomó, 155 (259), *Hrabovszky jelentése Dolinay iránt*, 52–56.

³⁸ Várady: *Hulló levelek* 241.

³⁹ MNL OL D 191, I. D. csomó, 17467, *Máramaros megye királyi biztosa a szigeti vicariatus kérdésének tárgyalásakor történt dolgokról*, 289–293.

⁴⁰ Szögi László: *A Szatmárnémeti R. K. Bölcsészeti Liceum és Püspöki Szeminárium hallgatói, 1804–1852. Szatmárnémeti* 2018. 109.

használják.⁴¹ Az eset nem egyedülálló, hasonlóak történtek Kővárvidéken 1863-ban és Csanádban 1864-ben.⁴² A korrupció nagymértékű elburjánzására találó magyarázatot ad a Dolinay „kétes ügyeit” teljességében feldolgozó Deák Ágnes, aki a helyi elit megosztottságában, a vármegyében létező nemzetiségi konfliktusokban és a provizórium működési logikájában azonosította a kialakult helyzet okait.⁴³

Az 1867-es tisztviselői kar

Dolinayt korrupció gyanúja miatt felfüggesztették, helyére Szepessy Mihály máramarosi bánya-, erdő-, só- és jószágigazgató került 1863 márciusában.⁴⁴ Különbözőbb változások nem történtek a tisztviselői karban 1865-ig. Egyrészt azért, mert Szepessy kompromisszumkereső alakja nyugtatólag hatott a mérsékelt román, magyar és rutén elitre. Másrészt pedig azért, mert Dolinay felfüggesztése nemzetiségi feszültséget keltett, további rutén tisztviselők menesztése pedig csak rontott volna a helyzeten. Ennek ellenére Dobránszky Kornél rutén másodalispánt felmentették hivatalából, és a helyére a protestáns Héder János került,⁴⁵ első aljegyzőnek pedig a szintén protestáns Kovács Gábort nevezték ki, méltányosabb helyet biztosítva a közigazgatásból kiszorult reformátusoknak.⁴⁶

A bukott királybiztos klikkjét nem sikerült kibékíteni, ráadásul a bányahivatalban saját embereivel is konfliktusa akadt Szepessynek, ezért 1865. augusztus 19-én őt is felmentették.⁴⁷ A román görögkatolikus papság egy része már 1864-ben elkezdte az agitációt Mán József visszahelyezéseért,⁴⁸ aki végül 1865. augusztus 31-én visszakerült főispáni székébe.⁴⁹ Mánt 1866. január 14-én Pestre rendelték. Rá két napra felmentett az elithez tartozó 7 személyt és 4 alacsonyabb rangú tisztviselőt. Ugyanekkor 28 személyt neveztek ki, ebből 17 (60.7%) a közigazgatási elitbe került, közülük 14 (50%) már 1860-ban is hivatalos viselt, ráadásul 10 (35.7%) az elithez tartozott már akkor is. A restauráció folyamatának egy másik fontos mozzanata Hatfaludy Sándor 1866-os halála, melyről pontos adatunk nincs, annyi azonban bizonyos, hogy 1866. június 8-tól már a román Jurka János az első alispán.⁵⁰

További változást egy országos politikai esemény indított: a kiegyezés. Ennek következtében lehetségessé vált a megyei bizottmányok megszervezése, ezáltal pedig a vármegyei tisztújítások lebonyolítása,⁵¹ mely 1867. május 2-án zajlott Máramarosban. 110 tisztviselőt választottak

⁴¹ Deák: *Vizsgálat* 179–182.

⁴² Uo. 172.

⁴³ Uo. 212, 214.

⁴⁴ Uo. 185.

⁴⁵ Uo. 197.

⁴⁶ Máramarosi alvidék. *Politikai Újdonságok* X. évf. (1864. máj. 18), 20. sz. 242.

⁴⁷ MNL OL D 189, Abszolutizmuskori Levéltár, M. kir. udvari kancellária, Általános iratok, 21. csomó, 2394 (13352), *Kancellár öméltóságának elnöki levele, mellyel tudatja miszerint a folyó hónap 13-án kelt legfelsőbb elhatározással jóváhagyott, miszerint Szepessy Mihály kir. biztos ezen állomásáról felmentvén, Máramaros megye kormányzatát Mán József főispán vehesse át*, 429, 430.

⁴⁸ MNL OL D 189, 109. csomó, 10841, *Pável Mihály máramarosi román püspöki helynök és több más román nemzetiségű máramarosi egyházi és világi férfiak folyamodványai melyekben román Máramaros megyei kormányzó kinevezéséért esedeznek*, 1–2.

⁴⁹ Várady: *Hulló levelek* 245.

⁵⁰ Különfélék, Jurka János elsőalispán indul Szamosújvárra. *Máramaros* II. évf. (1866. szept. 26), 32. sz. 3.

⁵¹ Pap: *Magyarország vármegyei tisztikara* 70–71.

hivatalba, és 42 került kinevezésre tiszteletbeli hivatalra. Ezekből 38 személyt tekinthetünk a közigazgatási elit tagjának. Első látásra úgy tűnik, hogy az 1860-as hivatalnoki kar került vissza a helyére. A tisztviselők java része ugyanis máramarosi, a nemesek aránya megnőtt 86%-ra, megközelítve az 1860-as arányt (95%). A tisztviselők társadalmi háttere is inkább az 1860-as évet közelítette meg, mivel a 38-ból 16-nak (42%) az apja is vármegyei hivatalnok volt. Az átlagéletkor 45 év volt, egy évvel több, mint 1860-ban. Hasonlóak az adatok a teljes tisztviselői kar esetében is. Az eltérések a tovább folytatódó generációváltással magyarázhatóak.⁵² A 38 személyből 12-en 1860-ban, 6-an pedig a provizóriumban kezdték meg pályafutásukat, az eliten kívüli rétegben. Ennek a 18 (47%) személynek a száma nőtt tovább 1867-ben az elit alsóbb rétegében, és az a 19 (50%) személy, aki 1848–49-ben és előtte kezdte pályafutását, átvette a kiöregedett reformkori elit helyét. Ez a tendencia még erősebb a teljes tisztviselői kar soraiban, ugyanis a 110 hivatalnokból 85 (77%) nem vállalt semmilyen tisztséget a reformkorban, a 85-ből 40 (47%) túl fiatal volt.

Országos viszonylatból nézve a neoabszolutizmusban hivatalt vállalók száma 1867-ben is kimagasló, ugyanis mind a magyarországi, mind pedig a székely székek esetében ezek a személyek szinte teljességgel eltűntek a közigazgatásból.⁵³ Az 1867-es hivatalnoki karban 12 olyan személy volt, aki a neoabszolutizmusban is tisztviselő, további 6 pedig a provizóriumban kezdte pályafutását. Tehát 18 (47%) olyan személy volt, aki valamelyik, a kortársak által megbélyegzett időszakban is aktív volt. Feltűnő különbség, hogy Máramarosban csak 6 olyan tisztviselő volt, aki a provizóriumban kezdte pályafutását, szemben például Somogy vármegyével, melynek 1867-es tisztikarában javarészt provizóriumbeli hivatalnokok voltak.⁵⁴ Mán József főispán a menesztésüket a nemzetiségi mozgalom iránti elköteleződéssel, a lakosság körében tapasztalható népszerűtlenségükkel és a közigazgatásban elkövetett mulasztásaikkal indokolta.⁵⁵ A megtartott tisztviselőkből három volt rutén és kettő román, ezeket a mérsékelt nemzetiségi igények kielégítésének érdekében tartották meg.

Ugyanis a nemzetiségi szempontok kiemelkedő fontosságúak lehetnek. Dolinay „öröksége” érezhető volt. Szokást honosított meg azáltal, hogy a nemzetiségi kérdést személyes érdekérvényesítő eszközzé instrumentalizálta. Más, a pozíciójával elégedetlen rutén tisztviselő követte a példáját 1867-ben.⁵⁶ A román eliten belül is vita alakult ki arról, hogy külön nemzetiségi pártként induljanak a tisztújításon, vagy a mérsékelt rutén és magyar párttal szövetségben.⁵⁷ A mérsékelt ág már 1865-től dolgozott egy kompromisszumos megoldás kialakításán. Ennek következtében jött létre Mán József házában 1865 februárjában a kálinfalvi egyezmény. Ez véget vetett a románok és ruténok közötti egyházi konfliktusnak, és döntés született arról, hogy az összehívandó országgyűlésbe a vármegye 2 román, 2 rutén és 2 magyar képviselőt (ezen belül is 1 református és 1 római katolikus) fog küldeni.⁵⁸

Ha viszont az elit etnikai struktúráját nézzük, azt mondhatjuk, hogy megmaradt az 1860-as fordított arányosság. A 38 tisztviselőből 13 (34%) református, 9 (23%) római katolikus magyar,

⁵² A reformkori elit kiöregedése országosan érvényesülő folyamat. Uo. 104–105.

⁵³ Pál: *A székely székek* 360.

⁵⁴ Uo. 237.

⁵⁵ MNL OL, D 191, 399. doboz. Megyei tisztviselők ügyei és minősítési táblázatai: Máramaros, Krucsay Károly, Ekkel György, Zombory Lipót minősítési táblázatai, 14, 27, 75.

⁵⁶ Volensky András: *Az orosz nép védelmében*, I. rész. *Máramaros* II. évf. (1867. márc. 6.), 10. sz., 3.

⁵⁷ Tiltakozás a román konferencia XV-ös bizottsága ellen. *Máramaros* II. évf. (1867. ápr. 3) 14. sz. 2.

⁵⁸ Szöllösy Balázs: *A nemzetiségi igények*, II. rész. *Máramaros* II. évf. (1866. febr. 21.) 8. sz. 2–3.

9 román (23%) és 7 (18%) rutén. De a legfontosabb pozíciók eloszlásában észlelhetünk egy, a kálmfalvi egyezményre emlékeztető arányosságot. 1860-ban a 6 főszolgabíróból 2 volt román, 2 református és 2 római katolikus. 1867-ben megmarad ez a felosztás, de a reformátusok már osztoznak egy főszolgabírói hivatalban a ruténnel. Mindegyik csoport rendelkezett egy országgyűlési képviselővel, aki egyben tisztviselő is volt. A legfontosabb viszont, hogy minden etnikum kapott egy alispánt. Közvetlenül a tisztújítás előtt a vármegyei elit informális gyűlést tartott, melyen döntés született arról, hogy a törvényszéki elnököt harmadalispáni címmel ruházzák fel.⁵⁹ Ennek a döntésnek köszönhetően a rutén Popovics Jenő, hogy törvényszéki jegyzőből hirtelen megválasztották az újonnan kialakított harmadalispáni tisztségre (a másik két alispán 10 évvel idősebb volt nála).

A *Máramaros* hasábjain a tisztújítás lebonyolításáról szóló cikkekben a szakképzettség is megjelent, mint igény.⁶⁰ Ez volt a legnehezebben érvényesíthető kritérium. Egyrészt azért, mert beleütközött a családi igényekbe. Így például az örmény származású, római katolikus magyar Teodorovics János nem lett újraválasztva főszolgabírói hivatalába, mert arra Szaplanczay József első alispán testvére, Szaplanczay Sándor tartott igényt. A római katolikusoknak járó másik főszolgabírói hivatalra pedig az ugyancsak nagy tekintélyű Sztójka család egyik tagját, Sztójka Gyulát választották meg, annak ellenére, hogy Teodorovicsnak több tapasztalata és a megfelelő képzettsége is megvolt a hivatal betöltésére. Másrészt pedig a nemzetiségi igények kielégítése is olykor a szakképzettség kárára ment. A rutén lakosság békítésére megválasztott 7 rutén tisztviselőből csak háromnak volt jogi képzettsége, és átlagban ők is voltak a legfiatalabbak a tisztviselők között. A protestáns magyarok pedig pont azzal az érveléssel kerültek többségbe a törvényszéki hivatalokban, hogy az országgyűlés által a törvényszéki állásokhoz kötött jogi képzettségi kritériumokat a leginkább ők elégítik ki.⁶¹ Pedig a jogvégzetek aránya a protestánsok és a római katolikusok között szinte azonos volt. Tehát ez utóbbi csoportnak is ugyanúgy lehetett volna igénye a törvényszéki állásokra.

A provizórium tisztviselőinek a sorsa

Láthattuk, hogy a provizórium tisztviselőinek többsége kiesett az 1867-es választáson. Ezekből 20 ilyen személynek a sorsát tudjuk végigkövetni. 12 a vármegyei törvényszékre került, ezekből pedig 8 – szakképzettsége és közigazgatási tapasztalata miatt – törvényszéki bíró lett, 6 magánpraxisba kezdett, mint ügyvéd, 2 pedig a vármegyei közigazgatásban maradt. A provizóriumbeli múlt nem volt gátja az érvényesülésnek a dualizmusban. A 8 bíróból 2 például a vármegye alispáni székébe is megválasztásra került. Egyik közülük a református Héder János volt, aki 1864-től vezette a törvényszéket, mint másodalispán. Az 1867-es választáson első főügyész lett, majd 1869-ben másodalispánná választották. 1871-től törvényszéki bíró, egészen az 1885-ben bekövetkezett haláláig.⁶² A másik, a már említett rutén Popovics Jenő, aki a provizórium idején törvényszéki ülnök volt. 1866-ban kinevezték első főügyésznek, és az

⁵⁹ Megyei mozgalmak. *Máramaros* III. évf. (1867. máj. 4.), 18. sz. 2.

⁶⁰ Szöllősy Balázs: A tisztújítás előtt. *Máramaros* III. évf. (1867. ápr. 10), 15. sz. 2.

⁶¹ Uo. 2.

⁶² Héder János gyászjelentése. <https://dspace.oszk.hu/handle/20.500.12346/292712#> (2022. márc. 18.)

1867-es választások során harmadalispáni címmel rendelkező törvényszéki elnök lett. 1872-ben bekerült a parlamentbe.⁶³ 1875-től a Budapesti Királyi Ítéltábla,⁶⁴ majd 1888-tól nyugdíjazásáig a Királyi Kúria bírója volt.⁶⁵

A rutén Hrabár Manó esete ugyancsak említésre méltó. Mivel Dobránszky Adolf lányának a férje volt,⁶⁶ valószínűleg sógorán, Dobránszky Kornélon keresztül került a vármegyei közigazgatásba mint törvényszéki ülnök 1861-ben.⁶⁷ Azonban az 1867-es tisztújításon nem választották be az új tisztikarba, viszont tiszteletbeli főügyésszé nevezték ki.⁶⁸ Mint ügyvéd magánpraxisba kezdett, mindeközben pedig a politikában is aktív szerepet vállalt. Eleinte, valószínűleg a tisztiválasztások miatti elégedetlenség a szélsőbal felé tolta. Ez hamar változott, ugyanis 1869-ben már a Deák-párt színeiben jutott a parlamentbe.⁶⁹ 1872-ben újraválasztották, de mindeközben váltóhamisítás miatt elítélték, emiatt elmenekült az országból.⁷⁰ A magyar sajtó spekulációi szerint Oroszországba került, ahol állami hivatalnokként a pánszlávizmus ügyéért agitált.⁷¹

Összegzés

Máramarosban létezett egy történelmi gyökerekkel rendelkező tolerancia, amelyet az 1867-es másodalispán-helyettes, Szöllősy Balázs így foglal össze: „Máramaros megyében századoktól fogva azt követték eleink, s azt követjük mi utódok is, hogy mindenkinek családi körét szentnek tekintjük, nemzetiségét tiszteletben tartjuk, házi, [saját] fogalmaink szerint sokszor bizarr viseletét, szokásait senkinek nem ócsároljuk, gúny tárgyává, csupán mint ilyet nem tesszük”.⁷² Ez kétségtelenül hozzájárult ahhoz, hogy a generációváltás nem ment végbe olyan hirtelen, mint az ország más régióiban.

Leegyszerűsítő lenne azonban a tisztikarok egyes összetételét csak ezzel a kissé idealizált tolerancia hagyományával magyarázni. Meghatározó ereje volt a nemzetiségi, kormányzati, családi és személyes érdekek keveredésének is. Azt pedig, hogy mely érdek került előtérbe, az adott időszak politikai hangulata határozta meg. A kialakult toleranciát a kényszer is magyarázza: Máramaros izolált fekvése miatt nehezebben lehetett pótolni a közigazgatásba jól beágyazott és képzett tisztviselőket, mint ahogyan azt a kor gyorsan változó politikai eseményei megkívánták volna. A hungarus-tudattal rendelkező románok (akik maguk is kisebbségben voltak a rutén lakossággal szemben) pedig kevésbé voltak kaphatóak a nemzetiségi izgatásra. Ezért bármiféle változtatási kísérlet a helyi elit makacs ellenállásába ütközött. Mivel a vármegyének nem volt középbirtokos nemessége, a helyiek megértőbbek voltak azokkal is, akik anyagi kényszer miatt „kompromittáltak” magukat.

⁶³ Pál Judit–Vlad Popovici–Fehér Andrea–Ovidiu Emil Iudean (szerk.): *Parliamentary Elections in Eastern Hungary and Transylvania (1865–1918)*. Berlin 2018. 236. (A továbbiakban: *Parliamentary Elections*)

⁶⁴ Táblabírák. *A Hon* XIII. évf. (1875. aug. 17.), 187. sz. 2.

⁶⁵ Bírósági kinevezések. *Fővárosi Lapok* XXIV. évf. (1888. ápr. 27.), 117. sz. 863.

⁶⁶ A galíciai ruthénok főlégárulási pöre. *Pesti Hírlap* IV. évf. (1882. máj. 31.), 148. sz. 9.

⁶⁷ MNL OL, D 191, III.A csomó, 7890 (10118), *Máramaros megye királybiztosa a megyei tisztikar szervezése iránt*, 3.

⁶⁸ RNLM, F 45 Máramaros vármegye (Prefectura Județului Maramureș), 221 Máramaros vármegye jegyzőkönyvei (Procese verbale ale comitatului Maramureș), *Tekintetes Máramaros vármegye gyűléseinek jegyzőkönyve, 1867-ik esztendőre*, 14.

⁶⁹ *Parliamentary Elections* 239.

⁷⁰ Hrabár Manó. *Politikai Újdonságok* XVIII. évf. (1872. jún. 19.) 25. sz. 300.

⁷¹ A titkos orosz politika. *Pesti Hírlap* IV. évf. (1882. máj. 31.), 148. sz. 1–2.

⁷² Szöllősy Balázs: A nemzetiségi igények, I. rész. *Máramaros* II. évf. (1866. febr. 14.) 7. sz. 2.

The Administrative Elite of Maramureş County between 1860 and 1867

Keywords: administrative elite, national identity, prosopography, continuity, corruption, ethnicity

Due to its multiethnic composition, the study of the county elite of Maramureş can provide an interesting inquiry in the continuity/discontinuity of its elites and the modernization of county administration and the way in which nationalism shaped this process. The analysis was made through the usage of the prosopographical method and encompasses the short but tumultuous period of 1860–1867. The release of the October Diploma brought back to power the elite of 1848–49. The most influential groups were those of the protestant Hungarians and the Romanians, largely because of their involvement in the revolution. The Roman Catholic Hungarians were mainly represented by the influential Szaplóczay family. Ruthenians were underrepresented in administration. A swift change in imperial policy in 1861 would challenge the local status quo. A royal commissioner of Ruthenian origin, Péter Dolinay was tasked with the reorganization of the administration. He brought in Roman Catholic Hungarians who served during the neoabsolutist regime in neighboring counties, as well as Ruthenians from Maramureş who held smaller positions in 1860. This served his personal interests as well as those of the Viennese government and Ruthenian national movement. However, rampant levels of corruption led to his dismissal in 1863. Real change began only in 1865, when the events leading to the *Ausgleich* of 1867 started. The dominant groups of 1860 regained power but had to share more of it with the Ruthenians. Factors other than the political also played a role in the shaping of the elite such as: schooling, social background, familial ties and administrative experience. It can also be stated that the high ratio of functionaries who served during the revolution and the neoabsolutist period, and the presence of Romanians with *hungarus* identities allied to the Hungarian nobility, are characteristics specific for Maramureş.

SZEMLE

Az Erdélyi okmánytár legújabb kötetéről

Erdélyi okmánytár. Oklevelek, levelek és más írásos emlékek Erdély történetéhez. V. 1373–1389. Jakó Zsigmond kéziratát szerkesztette és kiegészítette Hegyi Géza, W. Kovács András. Kiadja a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára és a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Eötvös Loránd Kutatási Hálózat. Bp. 2021. (A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának Kiadványai II. Forráskiadványok 60.) 586 old. + 4 térkép

Negyed évszázada, 1997-ben látott napvilágot a Jakó Zsigmond által szerkesztett és újjára indított sorozat, az *Erdélyi okmánytár* első kötete. Ahogy a címe is sugallja, a kiadványsorozat „mindenki számára biztosítani kívánta a középkorból fennmaradt teljes levéltári anyag és a feltárás egész folyamatának megismerését, valamint e források kritikai ellenőrzését”. Végső célként a Professzor úr „az okleveles források minél teljesebb összegyűjtésével és hozzáférhetővé tételével szilárd alapokat kívánt biztosítani Erdély középkori történetének tudományos igényű, korszerű műveléséhez”.¹ Ezt a kettős célkitűzést látjuk megvalósulni az *Erdélyi okmánytár* V. kötetében is, melyet a Jakó Zsigmond által kinevelt tanítványok köréből W. Kovács András és Hegyi Géza szerkesztett és rendezett sajtó alá.

Kronológiai szempontból az okmánytár újabb kötete az 1373. január 1-je és az 1389. december 29-e közötti okleveles anyag kivonatait tartalmazza. Ezzel a kötet szerzői befejezték az Anjou-kor

erdélyi forrásanyagának a kiadását (bár Mária uralkodásából még hátravan majdnem öt év) és megkezdték a Luxemburgi Zsigmond nevével is fémjelzett időszak feltárását. Mivel I. Lajos király negyvenévnnyi uralkodás után „fiúörökös vigasza nélkül” hunyt el, a bekövetkezett asszonyuralom (felesége és lánya révén) egy szinte két évtizedes hatalmi válságot idézett elő. Az okmánytár V. kötetével ennek a válságos időszaknak a kezdeteibe tekintünk bele, melyet maguk a regeszták is jól tükröznek. Az 1342-től uralkodó I. (Nagy) Lajos 1382. szeptember 10-én, 56 éves korában hunyt el a nagyszombati királyi kúriában, több évig tartó betegség után, az újabb kutatások tükrében inkább súlyos érrendszeri megbetegedése, semmint a közelebről meghatározhatatlan bőrbaja (lepra?) szövődményeként.² Alig egy hétre rá, szeptember 16-án temették el a magyar királyok akkora már szokásossá vált temetkezési helyére, a székesfehérvári Boldogságos Szűz-székesegyházba, az általa emeltetett Szent Katalin- (más néven Anjou-)

¹ *Erdélyi okmánytár. Oklevelek, levelek és más írásos emlékek Erdély történetéhez. I–V. (1023–1389).* Bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel regesztákban jegyzetekkel közléteszi Jakó Zsigmond. [A III–V. kötetet Hegyi Géza és W. Kovács András közreműködésével.] Bp. 1997–2021. (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai II. Forráskiadványok 26., 40., 47., 53., 60. – a továbbiakban: EOKm) I, 7.

² Kádár Tamás: A középkori magyar királyi és kormányzói családok tagjainak elhalálozási és temetési időpontjai valamint helyei 1301–1541 között. *Fons* 18. évf. 2011/1. 39. Csukovits Enikő inkább bőrbetegségnek tartja. Uő: *Az Anjouk Magyarországon II. I. (Nagy) Lajos és Mária uralma (1342–1395).* Bp. 2019. (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések) 106.

Lupescu Makó Mária (1970), PhD, egyetemi oktató, Babeş-Bolyai Tudományegyetem Magyar Történeti Intézet, Kolozsvár, maria.lupescu@ubbcluj.ro

kápolnába. Érdekességként jegyezhetjük meg, hogy az utolsó erdélyi, Nagy Lajos korabeli irat (a kolozsmonostori konvent 1377 júniusi, pápens alakban kiállított jelentésének átírása és jóváhagyása) pont a király halálának napján kelt, vagyis 1382. szeptember 10-én. Nyilván, az ekkor már súlyosan beteg király nem maga adta ki – a befüggesztett felségpecsét³ nyoma arra utal, hogy a halálán levő uralkodó nevében a kancellária tényleges vezetője, a kancellár adhatta ki. Apja temetésének másnapján, 1382. szeptember 17-én a 11 éves Máriát a magyar koronázási hagyományoknak megfelelően magyar királlyá koronázták (az első nő volt, akinek a fejére tették a Szent Koronát s legközelebb majd a 18. században kerül sor hasonló eseményre), de kiskorúsága miatt anyja és a nádor kormányzott helyette (1386. július 25-ig),⁴ ahogy ezt a 19. században Márki Sándor plasztikusan kifejezte: „Máriának el kellett hagynia játéktárgyait, hogy maga legyen játéktárggyá”,⁵ 1387-től pedig átkerült az irányítás férje, Luxemburgi Zsigmond kezébe. I. Lajos király halála után az első, erdélyi okleveleket is – 1382 szeptembere és decembere között – még özvegye, Erzsébet királyné adta ki, ahhoz, hogy 1383. január 1-jétől már Mária királynő nevében keltezzék. Kiskorúságát jól jelzi az egyik oklevél megfogalmazása, mely szerint Mária királynő anyjának, Erzsébet királynénak, valamint az ország főpapjainak és báróinak tanácsára hozott döntést.⁶ Utódlását a trónon is megindokolja: „minthogy I. Lajos király fiú örökös nélküli halála után a trón reászállott”.⁷

³ I. Lajos második nagypecsétéről lehet szó, melyet 1364–1382 között használt. A nagy- vagy kettős pecsét előlapján a trónuson ülő uralkodót ábrázolta, innen a felségpecsét elnevezés. Kubinyi András: *Udvari pecsét-használat az Anjou-korban*. In: *Művészet I. Lajos király korában 1342–1382. Katalógus*. Szerk. Marosi Ernő, Tóth Melinda, Varga Lívia. Bp. 1982. 137–138.

⁴ EOkm V. 689. sz.

⁵ Márki Sándor: *Mária, Magyarország királynéja 1370–1395*. Bp. 1885. 37.

⁶ EOkm V. 707. sz.

⁷ Uo. 710. sz.

Mária uralkodását (1382–1395) II. Károly uralma szakítja meg. Az Anjou-rokont, a Kisnek is becézett Károlyt 1385. december 31-én a trónról lemondott Mária és anyja jelenlétében koronázták magyar királlyá. A legrövidebb ideig uralkodó magyar király (nem egészen két hónap) által kiadott két erdélyi vonatkozású oklevele is fennmaradt, mindkettő 1386 januárjából. Ugyanazon év februárjában bekövetkezett halála után ismét Mária királynő nevében állítják ki az okleveleket – a királynők (Erzsébet anyakirályné és Mária királynő) tehát ott folytatták uralkodásukat, ahol a nápolyi vetélytárs érkezése előtt abbamaradt. Erzsébet királyné folytatódó régensségét lánya mellett ebből a periódusból az is mutatja, hogy közösen is adtak ki okleveleket, mint Mária és Erzsébet királynők.⁸ Nemsokára, 1386 júliusában a két királynő a Károly meggyilkolásával kialakult hatalmi válság miatt Délvidékre utazott a kedélyek lecsillapítására, de fogságba estek. Nem egészen fél év múlva pedig Erzsébet királynét állítólag leánya szeme láttára megfojtották. Az alig 15 éves Mária királynő még 1387 júniusának elejéig fogságban maradt, mindaddig, amíg egy velencei hajóhad ki nem szabadította. Fogsága időszakából – érthető módon – egyetlen oklevél sem maradt fenn, annál is inkább, hogy fogságba esésekor, 1386 nyarára nagyon nehéz helyzetbe került az ország: ha fél évvel korábban még két uralkodója volt Mária és Kis Károly személyében, most egy sem. Mária királynő sikertelen, 1387. januári kiszabadítása Luxemburgi Zsigmond malmára hajtotta a vizet: a helyzet tarthatatlanságát – az uralkodónélküliséget – Mária férje, az alig 18 éves Zsigmond aknázza ki, akit – a bárók támogatásával és egy szabályszerű szerződés ellenében – 1387. március 31-én Magyarország királyává koronáztak. Zsigmond Magyarország királyaként az első erdélyi oklevelet 1387. április 14-én adta ki (egy új adomány címen örökjogon tett adomány).⁹ Személyében az első

⁸ Uo. 872., 874. sz.

⁹ Uo. 896. sz.

olyan uralkodó lépett trónra, aki már leányágon sem állt rokonságban a keresztény magyar királyságot alapító Árpád-házzal. Mária kiszabadulása 1387 júniusának elején a hatalomgyakorlás módját is befolyásolta: ha ugyanis fogságba esésekor ő volt az ország egyetlen uralkodója, kiszabadulásakor már ketten mondhatták ugyanezt magukról, hiszen férjét, Zsigmondot is királlyá koronázták. Addig nem ismert szituáció alakult ki, teljesen új feladvány elé állította az illetékeseket: hogyan osztozzon meg a hatalmon két egyenrangú koronás uralkodó. Az új rendszer a következő év, 1388 közepére tisztázódott, melyet leginkább két, a témát és korszakot igen jól ismerő szakértő frappáns megfogalmazásával jellemezhetnénk: C. Tóth Norbert szerint Mária királynőből királyné lett,¹⁰ míg ugyanezt a helyzetet Csukovits Enikő az uralkodóból feleség, férjből uralkodó megnevezéssel jelöli.¹¹ Vagyis Mária jogilag királynő maradt, a gyakorlatban azonban élete a hagyományos királynéi, azaz uralkodói feleség szerepkörbe szorult vissza, az uralkodás érdemi feladatai szinte észrevétlenül Zsigmond kezébe kerültek. Ezt a kettős hatalmi átmeneti, mintegy egyéves időszakot jól jellemzi az a szokás, hogy az elnyert adományokról mind a király, Zsigmond, mind a királynő, Mária nevében kiállítottak egy-egy oklevelet. A jelzett gyakorlatot támasztja alá az a két oklevélkivonat is, melyekben Kusalyi Jakcs András kincstartó és testvérei számára Aranyos vár és tartozékai adományozásáról olvashatunk, először Zsigmond király, majd Mária királynő nevében.¹² A páros kiváltságleveleknek 1388 közepére vége szakad: ettől kezdve az ilyen oklevelek is Zsigmond nevében keltek. Másfelől, a nem kiváltságlevél-típusú oklevelek javarészt Zsigmond nevében történő kiállítása is a hatalom Zsigmond kezébe történő átvándorlásáról tanúskodik: alig két olyan erdélyi oklevelet találunk 1389 végéig, amelyben Mária

királynő egyedül rendelkezik (az egyik zálogosítástól,¹³ a másik a kilenced behajtásáról¹⁴).

Szerkezeti szempontból az *Erdélyi okmánytár* V. kötete igazodik a korábbiakhoz, vagyis a kötet gerincét jelentő *Oklevélkivonatokat* *Előszó* és a *Források és rövidítések* bemutatása előzi meg, illetve *Mutatók* és *Térképek* egészítik ki. A rövid, de velős *Előszó*ban a szerzők ismertetik az okmánytár legfrissebb kötetének keletkezési körülményeit, a törzsanyag regesztáira vonatkozó legfontosabb mennyiségi és minőségi adatokat és a kutatást elősegítő tényezőket (gondolhatunk itt egyaránt a hazai és külföldi kutatókat, illetve a szerzők munkáját segítő pályatársak és intézmények felsorolására).

Az okmánytár technikai, de nélkülözhetetlen részét képezik a *Források és rövidítések* három alcsoportba sorolt tételei. Az előző kötetekhez képest az *Általános rövidítések* pár kiegészítéstől eltekintve nem változott, terjedelmesebbé vált viszont *A felhasznált könyvészeti források* és *A felhasznált kéziratok (levéltári és kéziratári) források őrzőhelyei és azok rövidítései*. A teljességre törekvés nélkül immár bekerült a Balassa család levéltára, a Domonkos-, ferences és pálos rend iratainak, valamint a vatikáni levéltárban található lengyel vonatkozású okleveleknek a tárai és a Vilniusi egyházmegye okmánytára. A kéziratok (levéltári és kéziratári) források gyarapodása a legszembe-tűnőbb: a Vatikáni Apostoli Levéltár és Könyvtár, a boroszlói egyetem könyvtára, a francia királyság központi levéltára állagai gazdagították az *Erdélyi okmánytár* V. kötetét további, mintegy kéttucatnyi – máskülönben a szerzők által az *Előszó*ban is jelzett –, a magyar és román kutatás számára ismeretlen szöveggel. Szintén az előző kötetekhez képest nagyobb számban jelen a kéziratok hagyományozódásából származó szövegek, melyek közül Kemény József kéziratok másolatgyűjteményét, Cornides Dániel, a jezsuita Kaprinai István és Pray György kéziratok forrásgyűjteményét, a

¹⁰ C. Tóth Norbert: Királynőből királyné. Mária és Zsigmond viszonya a források tükrében. *Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica* 132. évf. 2011. 59–71.

¹¹ Csukovits: *Az Anjouk Magyarországon* II. 160.

¹² EOkm V. 974., 975. sz.

¹³ Uo. 1038. sz.

¹⁴ Uo. 1042. sz.

szász forrásgyűjtők közül pedig Michael Fronius oklevélgyűjteményét, Martin Reschner kéziratok okmánytárát, Karl Ludwig Czekelius von Rosenfeld kéziratok gyűjteményét, Friedrich Wilhelm Stenner gyűjteményét, Georg Soterius kéziratok másolatgyűjteményét, Joseph Andreas Zimmermann vagy Wagner Károly kéziratok forrásgyűjteményét emelném ki. Mivel az így bekerült anyag nagyobbik része csak érintőlegesen vonatkozik Erdélyre, a szerkesztők ezt egymondatosra zsugorított kivonatok formájában érzékeltették, és csillaggal is ellátták.

A kötet fő részének az 1044 regesztát (az *Előszó*-ban 1049 kivonatra történik utalás)¹⁵ számláló *Oklevélkivonatok (1–1044. sz.)* fejezet tekinthető. Ennek mintegy kétharmadát a Jakó Zsigmond által készített, kéziratban fennmaradt regeszták képezik, melyeket – a már az előző kötetekben is tapasztalt és a jelek szerint bevált módszerhez hasonlóan – a két szerkesztő felosztott egymás között: az 1373–1380 közötti periódus anyagát Hegyi Géza, míg az 1381–1389 közötti évek regesztáit W. Kovács András gondozta. A Jakó Zsigmond által évtizedeken át gyűjtött és regesztázott erdélyi vonatkozású levéltári anyag kéziratát Hegyi és W. Kovács az V. kötet évkörébe tartozó szövegekkel ez alkalommal is kiegészítette, pontosabban 364, saját monogramjaikkal is jelölt (H. G., K. A.) kivonattal. A regeszták szerkesztésében a szerzők a IV. kötetben részletesebben ismertetett elvek szerint jártak el. Így például a határjárások teljes közlését nyújtják; a hamis okleveleket (szám szerint 9-et) a sorszám elé tett felkiáltójellel jelölik, ez a *Név- és Tárgymutató*hoz tartozó *Rövidítések jegyzékében* fel is van oldva (! = hamis oklevélben), míg a gyanús oklevelek (szintén 9) kérdőjellel vannak jelölve, ez viszont nem jelenik meg a feloldások között. A szerkesztők minden hamis és gyanúsnak ítélt oklevél esetében meggyőzően érveltek állításuk bizonyítására, figyelembe véve az oklevelek

belső és külső forráskritikai jegyeit. Igen nagy gondot fordítottak továbbá: a) *a hátiratok közlésére* (kiemelném Diósi Gergely, a kolozsvári városi levéltár első levéltári segédletét összeállító nótárius hátiratait: Bachy vamrol jo lewel¹⁶; 1377-ben Lajos királynak a kolozsvári polgárok portékái utáni adómentességet bizonyító oklevele hátán: Taskához igen jo¹⁷); b) *a dátum nélküli oklevelek keltezésére* – a regeszták kritikai apparátusában alaposan megindokolva eljárásukat (többek között ezek a bizonyítások, indoklások mutatják, milyen kemény detektív munka folyt egy-egy oklevél keltezésének megállapításában); c) *egy-egy szöveg összes korábbi közlésének feltüntetésére*; d) *a bibliográfiai jegyzetekre* és e) *a regesztázott oklevelek megerősítéséhez használt pecsétek leírására*. Az előző kötetekhez képest újításnak minősül a szerkesztők részéről az arenga feltüntetése a regeszták végén. Ezzel az *Erdélyi okmánytár* igazodik a hasonló magyar nyelvű forráskiadások gyakorlatához, például az Anjou- és Zsigmondkori oklevéltárhoz, amelyek szintén feltüntetik, ha az oklevél középső része, a contextus tartalmazza ezt az irathoz csak közvetve kapcsolódó bevezető formulát.

Tartalmi szempontból a 17 évet felölelő forrásanyag sokszínűségével tűnik ki. Ahogy a korábbi kötetek esetében, a mostani ötödikben is a birtok- és peres, valamint a hatalmaskodási ügyek vannak jelen a legnagyobb számban, de találunk egyház-, gazdaság-, társadalom- és művelődéstörténeti vonatkozású okleveleket is. Az oklevelek jelentőségét felismerő kor szellemét jól tükrözi, hogy tisztában voltak a birtok feletti jogukat biztosító jellegükkel, ezért egyesek – vitás birtokügy esetén – akár még az oklevelek szétvagdosására és lenyelésére is képesek voltak.¹⁸ Adott esetben azonban még az oly nagyszámú peres ügyek is tartalmazhatnak különlegesebb adatokat, például az ügyintézés menetére vonatkozóakat. Egy birtokperből például az derül ki, hogy a feleknek és fogott bíráiknak a kolozsmonostori

¹⁵ Az eltérő regesztaszám tisztázását a kötet egyik szerkesztője, Hegyi Géza szolgáltatta. Eszerint a kötet mutatójának beszámolásakor került elő néhány érintőlegesen erdélyi vonatkozású szöveg, amelyeket emiatt már csak a 633/2.-típusú számozással tudtak beilleszteni.

¹⁶ EOkm V. 83. sz.

¹⁷ Uo. 285. sz.

¹⁸ Uo. 318. sz.

konventben kellett megjelenniük, ahol a vita tárgyat képező birtokra vonatkozó okleveleket bemutat-ták és felolvasták. A latin nyelven írt okleveleket nyilván sokan nem értették, ezért (valószínűleg a hiteleshely emberei) népnyelven, vagyis magyarul el-, illetve megmagyarázták a jelenlevőknek azok tartalmát. Alaposabb mérlegelés érdekében döntést egy későbbi időpontra halasztották, és addig a felek összes okleveleiket a biztonságosnak ítélt konvent levéltárában hagyták. (Máskülönben a hiteleshelyek levéltárait gyakran vették igénybe a környék nemes családjai saját levelestáiraik őrzése végett, biztonságosabb helyeknek tekintették adott esetben még saját udvarházaiknál is.) Végül a fogott bírák az újabb terminuson, az iratok ismételt áttanulmányozása után hozták meg a döntést a néptelen Gyérestelke birtok ügyében.¹⁹ A több éven keresztül elhúzódó ügy másik érdekessége, hogy e kapcsán jelenik meg határjárás alkalmával az eskütetevő féltől/felektől, illetve az alperestől ritkábban kért földeskü letevésének rítusa: „szokásos módon, vagyis mezítláb, övüket megoldva és fejük fölé földet tartva” kellett letenniük az esküt (amelyet a kirendelt hiteleshelyi ember előmondott nekik), hogy a vitatott határjel az igazi határt jelzi.²⁰ Amiről azonban nem szól a forrás: hogy a gödröt bizony az eskütetevőnek magának kellett kiásnia az eskütársakkal egyetemben. Ha a gödör már olyan mély lett, hogy derékig belefért egy ember, akkor elsőként a perben érintett személy vetette le csizmáját, és állt bele mezítláb a korábban idézett módon. Ha az eskü rendben megtörtént, akkor a perben érintett személy kimászhatott a gödörből, és felöltözhetett, utána pedig sorban, egyenként következtek a társai, akiknek ugyanígy végig kellett csinálni a teljes procedúrát. Bár a szertartásrend igen furcsának tűnik, a gödör és a fej fölé tartott föld jól illeszkedik az eskü jelképrendszeréhez. Régi és igen elterjedt hiedelem volt ugyanis, hogy a hamisan esküvők testét kiveti magából a föld. Az esküt így tehát jelképesen eltemetkezve tették: az illető egy „sírgödörbe” állva

és röögöt tartva a feje fölé megesküdtött arra, hogy „a föld úgy fogadja be csontjait”, hogy ez itt az ő tulajdona, a határszakasz vagy a birtok egésze őt illeti. Szimbolikusan tehát „holtan” tették az esküt, bizonyítva, hogy a föld nem veti ki őket magából, vagyis az igazat mondják.²¹

Kiemelném továbbá a váradi káptalan statútumának,²² illetve a magyar- és lengyelországi pápai adószedő elszámolásának erdélyi vonatkozásait: a pápai tizedből befolyt összegek kimutatását az erdélyi egyházmegyében és az Annatak összegzését – az V. Orbán pápa alatt és XI. Gergely pápaságának első két évében megürült (és eladományozott) javadalmak lajstromát, melyet az adószedő 1372 végén kapott kézhez a pápai kamarástól és kincstartótól.²³ Érdekesek az üresedés okai – bár erre sajnos a legtöbb esetben nem kapunk direkt választ, de szerepel például a kiközösítés (azt azonban már nem tüntették fel, mi áll a kiközösítés hátterében), lemondás, elhalálozás, több esetben azonban a megürült javadalmat a király akadályozása miatt nem nyerte el az illető. Mindenesetre feltűnő XI. Gergely pápa igyekezete, hogy az erdélyi egyház megürült kanonokságait, prebendáit betöltesse. Szintén a Jakó Zsigmond által már korábban lefektetett területi koncepciót látjuk érvényesülni a kötetben, amikor a középkori vajdaság területét illető vonatkozások mellett bekerültek a szomszédos területekre, a közvetve Erdély életét is érintő, Kárpátokon túli fontos történésekre vonatkozó adatok. Idesorolhatóak a románok térítéséhez kapcsolódó, többnyire pápai iratok, melyek a magyar királyság és a katolikus egyház tényérésének fontos bizonyítékaiként szolgálnak. Konkrétan: a pápaság avignoni időszakában is folytatódott a szakadároknak tartott románok térítése mind a világi papság (a Csanádi egyházmegyében), mind a ferences és domonkos szerzetesek által Magyarország határvidékén, illetve Havasalföldén és Moldvában. A térítés nem

¹⁹ Uo. 134. sz. Vö. 479., 480. sz.

²⁰ Uo. 480. sz. Vö. 486. sz. (letöltve: 2022. május 16.)

²¹ Szócs Tibor: A „holtak” esküje – földeskü a középkori Magyarországon - Ujkor.hu (letöltve: 2022. május 16.)

²² EOkm V. 112. sz.

²³ Uo. 74. sz.

volt veszélytelen feladat, mint ahogyan Balázs fia János, a tesöldi Szűz Mária-templom papjának esete is mutatja, akit – miután az egyházközsége alá tartozó egyik faluban nemrég katolikus hitre tért szakadárokat keresztelt – hazautján összeférhetetlen emberek megtámadtak, és levágták a mutatóujját a feje védelmére felemelt bal kezéről.²⁴ Szó esik a moldvai románok megtérítéséről is, sőt egy számukra felállítandó püspökség létrehozásáról, ahol saját – nyelvüket is beszélő – papjaik lennének, hiszen „az igaz hitet csupán szeretetteljes ösztönzéssel lehet tovább terjeszteni körükben”, mivel „egyszerű emberekről van szó”.²⁵ 1381-ben pedig VII. Kelemen pápa a ferencesek magyarországi rendfőnökének megengedi, hogy „folytassák” a kun részekben, illetve a Magyarország határain belüli más pogány népek közötti, korábban elkezdett és eddig sikeresnek ítélt térítést.²⁶ A havasalföldi argyasi püspökség felállításának is a térítés volt a célja, amit még jobban hangsúlyoz Argyasnak városi rangra való emelése I. Lajos által, és az ottani székesegyház felépítése, melynek élére a térítésben jártas, Domonkos-rendi Antal fia Miklóst nevezi ki.²⁷

Hasonlóan érdekesek és értékesek a szentföldi zarándoklat útvonalára vonatkozó adatok. Az Anjou-kor egyik legbefolyásosabb bárója, Lackfi István erdélyi vajda 1376 júniusának végén kelt levele és követe útján is arra kérte a velencei szenátust, hogy maga és 14 fős kísérete számára biztosítsanak egy gályát a Szentföldre. A Signoria hozzájárult, hogy Lackfi kibéreljen egy Bejrútba induló hajót – a hozzáintézett válasz szerint Bejrútból már könnyen el lehet menni Krisztus sírjához, s ugyanazzal a hajóval vissza is térhet. Az utazás érdekében azonban arra kérték, hogy kíséretével együtt augusztus 15-ig érkezzen meg Velencébe.²⁸ Az előírt határidőre Lackfi helyett csupán egy újabb levél érkezett: mivel a vajda időközben úgy

határozott, hogy ha már utazik, szeretné meglátogatni Szent Katalin-monostorát is a Sínai-hegyen, innen azonban nem tud időben Bejrútba érni, más megoldásra van szüksége. Velence felajánlotta számára, hogy igény szerint elvihetik akár Bejrútba, akár Alexandriába, a visszaútra pedig másik hajót biztosítanak Bejrútból.²⁹ A két bejegyzés alapján meglehetősen biztonságosan megállapítható Lackfi útiránya: valószínűleg először Alexandriába hajózott, innen szárazföldi úton, a Sínai-hegy felé kerülve jutott el a Szentföldre, végül Bejrútban hajóra szállva tért haza. Tudjuk, hogy útja során megállt Rodoszon is, itt ugyanis a johanniták nagymestereinek a hozzájárulását kérte egy itthoni birtokcsere lebonyolításához.³⁰ Egy évtized múlva, 1386-ban már a szintén Lackfi István nevet viselő lovászmester unokaöccse is hasonló engedélyt szerez a Signoriától, melynek értelmében a saját költségén felszerelhet egy gályát Velencében, amellyel Jeruzsálembé zarándokolhat.³¹ A zarándoklatok azonban nemcsak az úton leselkedő veszedelmek és megpróbáltatások, hanem a hosszú távolmaradás miatt is veszélyesek voltak. Annak ellenére ugyanis, hogy a zarándokok javait az egyház védelmezte, a gyakorlatban ez nem sokat jelentett. Sokszor a családtagok vagy a szomszédok használták ki a zarándoklaton levő birtokos hiányát, mint ahogy az Mike fia Gedeuch esetében is történt. Amíg ő aachen-i zarándoklaton volt, a testvérei a nekik közösen juttatott birtokot másnak engedték át, az ő tudta és beleegyezése nélkül,³² így hazatérte után kénytelen volt pereskedni jussának visszaszerzéséért.

Az okmánytár újabb kötetének különleges színfoltját képezik a vámügyekkel és hegyvám-mal kapcsolatos rendelkezések, a szebeni és braszó-i százok kereskedelmi kapcsolataira és viasszal történő kereskedésükre vonatkozó adatok³³ vagy az erdélyi szász székek céheinek működésére utaló

²⁴ Uo. 39. sz.

²⁵ Uo. 109–111. sz.

²⁶ Uo. 835. sz.

²⁷ Uo. 610. sz.

²⁸ Uo. 199. sz.

²⁹ Uo. 205. sz.

³⁰ Csukovits Enikő: *Középkori magyar zarándokok*. Bp. 2003. (História Könyvtár. Monográfiák 20.) 113.

³¹ EOkm V. 873. sz.

³² Uo. 341. sz.

³³ Uo. 10., 16., 75. sz.

információk. Sokatmondó, hogy amikor 1376-ban a szebeni, segesvári, szászsebesi és szászvárosi céhek számára a 23 pontba foglalt új rendtartást megállapítják, „a régi hibás szokásokat” eltörlik³⁴ – minden bizonnyal tehát korábbi időre tehető a céhek működésének kezdete. Ez tekinthető máskülönben a legkorábbi erdélyi céhszabályzatnak.

Zsigmond uralkodásának egy meghatározó jellemzője várostámogató politikája. Ennek előszelét tapasztalhatjuk a mindjárt koronázása után nem sokkal hozott egyik rendelkezésében, melyben engedélyezi Szászsebes városának, hogy városukat fallal vegyék körül, melynek alapozását már meg is kezdték – nagy valószínűséggel az átmeneti belpolitikai válságot használták ki Szászsebes polgárai, hogy uralkodói engedély hiányában lássanak neki a városfal építésének.³⁵

Tanúi lehetünk az erdélyi püspökség és a kolozsmonostori apátság közötti konfliktus egy újabb fejezetének is, melynek főszereplői ezúttal Demeter erdélyi püspök és Ottó apát (1361–1383), tényleges elszenvetői pedig saját jobbágyaik voltak.³⁶ Az összetűzéseket elmérgesedett birtokviták okozták, általában a püspökség határsértései és embereinek erőszakoskodásai miatt. Ottó apát leginkább az apátság birtokpereihöz nélkülözhetetlen, elpusztult vagy soha nem is létezett jogbiztosítékok, magyarán oklevelek fabrikálása révén vált ismertté.³⁷ Az apátnak azonban nemcsak az erdélyi püspökkel, hanem a környékbeli nemességgel is meggyűlt a baja, hasonló okokból.³⁸ (A korábbi zürzavaros politikai helyzetet sok környékbeli nemes is

kihasználta, rátéve kezét az apátsági birtokokra. Visszaperlésükbe rengeteg energiát fektettek a konvent apátjai, főleg Ottó.) A hamisításokhoz kapcsolódik, hogy 1384 májusában Mária királynő a kolozsmonostori konventnek új pecsét használatát engedélyezi (a korábbit ugyanis, a további visszaélések meggátlása végett, összetörték).³⁹

Különösen értékesek az első hiteleshelyi és városi jegyzőkönyvekből fennmaradt töredékek, mint például Kolozsvár legkorábbi jegyzőkönyvéé, melyet a város plébánosának tanácsára nyitottak az esküdt polgárok (köztük a név szerint is felsorolt óvári egyház gondnoka és a Szent Erzsébet-ispotály mestere) 1380. március 15-én az egész lakosság beleegyezésével abból a célból, hogy a könyvbe hiteles formában vezessék be a városban és a környéken lakók körében felmerülő ügyek intézését.⁴⁰ A legelső bejegyzett ügyek egyikét ma szeméremsertésnek tekintenénk, melyben Stephan Hartman kolozsvári polgár Thomas Waymor esküdt polgár házában hímtagját elővéve szemérmetlenül szidalmazta a házigazdát és más esküdteket, majd Szűz Máriát emlegetve, káromkodva kardot rántott. Hartmant ugyan bocsánatban részesítették, de csak azzal a feltétellel, hogy visszaesése esetén büntetését végrehajtták.⁴¹

Az *Erdélyi okmánytár* III. kötetének megjelenését Jakó Zsigmond ugyan már nem érthette meg, de annak bevezetőjét még megírta. Ott arra is reflektál, hogy a három kötet szerkesztésének tapasztalatai nyomán a további kötetek anyagának gyűjtése során fokozottabb figyelmet kell fordítani az erdélyi vajdaság világi és egyházi közeletében szerephez jutott magyarországi személyek vagy Magyarországon szerephez jutott erdélyiek pályájára vonatkozó adatokra. Ez látszik tükröződni a jelen kötet *Függelékének* két táblázatában, melynek keretében a szerkesztők Tótsolymosi Apród János kültűllői főesperes és Szepesi János dobokai főesperes Erdélyen kívüli, magán- és hivatali jellegű tevékenységének okleveles adatait összesítették. A két

³⁴ Előforduló céhek: mészáros-, tímár-, pék-, fehérszűcsök, vargák, kovácsok (idetartoztak a tükészítők, üstkészítők, kerékgyártók, övkészítők, kardművesek, lakatosok), szűcsök, késkészítők, posztókészítők, foltózószabók, kalaposok, kesztyűsök, takácsok, kádárok, fazekasok, íjgyártók, szabók, lakatgyártók, kötélverők, összesen tehát 19. Uo. 213. sz.

³⁵ Uo. 933. sz. Vö. 983. sz.

³⁶ Uo. 72. sz.

³⁷ Jakó Zsigmond: A kolozsmonostori apátság hamis oklevelei. *Levéltári Közlemények* 55. évf. 1984. 127, 133–137.

³⁸ EOkm V. 157. sz.

³⁹ Uo. 803. sz.

⁴⁰ Uo. 525. sz.

⁴¹ Uo. 993. sz.

főesperes magyarországi említéseit összesítő táblázat lényegében tartalmazza mindazokat az adatokat, amelyekből az érdeklődők kiindulhatnak kutatásuk kezdetén: keltezés, az oklevél kibocsátója, tárgya és levéltári jelzete, valamint a szövegek korábbi közlései.

Ma már komolyabb szakirodalmi munkák elengedhetetlen tartozékát képezik a *Mutatók*, okmánytárakra és oklevéltárakra, forráskiadásokra ez még inkább igaz. Jelen kötet esetében is három mutató segíti a kutatók munkáját. A *Diplomatikai Levéltár és –Fényképgyűjtemény* feldolgozott okleveleinek *jelzetei* mellett, melyek felsorolásához a kötet regesztaszámait társították, az okmánytár újabb kötetének 186 oldalas *Név- és tárgymutatója* érdemel figyelmet. A két szerző közös munkáját dicséri a regesztákban előforduló összes hely- és személynév, valamint a legfontosabb tárgyi címszavak összegyűjtése. Ezek a mutatók „nem egyszerű járulékaik a regesztakiadványnak, hanem alapvető fontosságú részei, ezek teszik a kiadványt a teljes forrásanyag minden információját feltáró segédeszközzé”.⁴² Ebben a munkafolyamatban is az előző kötetekben már bevettnek számító gyakorlat szerint jártak el a szerkesztők. A tárgyak és fogalmak minél részletesebb feltárását gyűjtőcímszavak kialakításával, összetett címszavak felbontásával és a rokon fogalmakra való gyakori, kölcsönös utalással igyekeztek előmozdítani. Eltérést a korábbi kötetek gyakorlatától az egyes keresztnevek címszavakként történő szereplésében találunk. Indokoltan, már nem tüntetnek fel minden személyt, hiszen a családnevek általánosság válna fölöslegesen kettőznie volna meg az összes szereplőt. Így csak azok az egyének szerepelnek keresztnevükön, akiknek a származására az adott forrás nem utal. Akiket közülük más adatok segítségével sikerült azonosítani, azoknál csupán utalnak az illető családjára. Ez indíthatja máskülönben a szerzőket arra, hogy a személyek neveit – lehetőség szerint – családokba szervezzék. Munkájukat megkönnyítette, hogy a 14. század közepétől már rendszeresen többé-kevésbé állandóslut predikátummal említik a nemesi származású egyéneket.

⁴² EOkm I. 32.

Az előző kötetek hagyományához igazodik a most bemutatott abban is, hogy mellékletként négy térképen követhetik az érdeklődők I. Lajos király keleti politikáját. A színes, szemléletes, I. Lajos király erdélyi útjait, illetve a havasalföldi, moldvai, vidini és halicsi politikai és hadtörténeti eseményeket négy periódusban (1342–1350, 1351–1363, 1364–1369, 1370–1382) összegző és megjelenítő térképeket Hegyi Géza tervezte, a számítógépes készítésüket pedig Nagy Béla végezte. A térképek kettős célnak felelnek meg: egyrészt jól kiegészítik a Nagy Lajos királyi politikájához kötődő ismereteinket, másfelől részét képezik az Erdély középkori történetét részletesen bemutató majdani atlasznak.

Nemcsak ember, könyv sincs hiba nélkül. Amit szerzőként, szerkesztőként tenni lehet – törekedni arra, hogy a minimálisra szorítsuk ezeket. Jelen kötetben is ez a helyzet. Nagyon-nagyon figyelmesnek kell lennie az olvasónak, hogy észrevegyen egy-két vesszőhibát, egy rag hiányát a „per” szó végéről („per folytat”,⁴³ helyesen pert folytat) vagy Enyedpataka (*Enyedpathaka*) helyett az elírt Enyedpatkaka nevet.⁴⁴

Összegzésként elmondhatjuk, hogy az *Erdélyi okmánytár* V. kötete szervesen illeszkedik a forráskiadvány-sorozatba. Hasznához, jelentőségéhez nem fér kétség. Megnyugtató, hogy Jakó Zsigmond több évtizedes feltáró és feldolgozó munkáját olyan kiváló tanítványok viszik tovább, mint W. Kovács András és Hegyi Géza. A medievisták azon szűk csoportjához tartoznak ők, akik még a hivatásos történészek körében is egyre inkább visszaszoruló latin nyelvismerettel, valamint alapos paleográfiai és történelmi ismeretekkel rendelkeznek. Jakó professzor úr szavaival élve, a kötetet mindazoknak ajánlom, akik „nemzetiségre való tekintet nélkül, Erdély középkori történetének tisztázásán fáradoznak”.⁴⁵

Lupescu Makó Mária

⁴³ EOkm V. 1036. sz.

⁴⁴ Uo. 991. sz.

⁴⁵ EOkm I. 32.

Késő középkori és kora újkori magyarországi obszerváns ferences formuláskönyvek

Antal Molnár: Die Formelsammlungen der Franziskaner-Observanten in Ungarn (ca. 1451–1554). Frati editori di Quaracchi. Fondazione Collegio S. Bonaventura, Roma 2022. (Analecta Franciscana XIX. Nova Series. Documenta et Studia 7.) 773 old.

A formuláskönyvek közzététele és feldolgozása a magyar történetkutatásban nagyon komoly múltra tekint vissza, ugyanakkor az utóbbi két évtizedben a magyarországi kutatók érdeklődése talán minden korábbit felülmúló intenzitással fordult a formuláriumok felé, némi túlzással tehát az ilyen irányú kutatások újjászületéséről beszélhetünk mind a középkor, mind a kora újkor tekintetében. Molnár Antal most bemutatásra kerülő munkája ezt a 18. század legvégéig, Kovachich Márton György (1744–1821) jogtörténész 1799-ben megjelent *Formulae solennes styli... c.* munkájáig visszanyúló hagyományt viszi tovább, mi több, az általa közzétett formulagyűjtemények jellegét (egyházi, ezen belül szerzetesi, közelebről obszerváns ferences rendi) és mennyiségét (közel 900 mintaszöveg) tekintve annak nem csupán legjelentősebb magyarországi példája, hanem – miként a későbbiekből kiderül – a vonatkozó európai kutatásoknak is az élvonalába helyezhető. A 2008-ban megkezdett kutatás előzményeiről mindössze azt említjük meg, hogy Molnár Antal 2014-ben olasz,¹ 2016-ban pedig magyar nyelven² ismertette a nemzetközi és magyarországi kutatással a feldolgozás alatt álló magyarországi obszerváns ferences formuláskönyveket és

azok jelentőségét. A kiadványt további hat esztendő után vehettük kézbe, mégpedig az említett tanulmányokban vázolt célkitűzésekhez viszonyítva bővített anyaggal, melyet a kötet függeléke tartalmaz.

A méreteiben is impozáns kötet a ferences rend *Analecta Franciscana c.* nagy múltú sorozatának XIX. köteteként jelent meg Rómában 2022-ben.

Az Erdő Péter bíboros által jegyzett előszóval induló kiadvány, miként azt Molnár Antal a magyar nyelvű rezümében összegzi, „a magyarországi obszerváns ferences vikária, majd 1517-től provincia 16. század első felében összeállított formuláskönyveinek, pontosabban két teljes formuláskönyvnek és két kisebb formulagyűjteménynek, összesen 878 iratnak a kiadását tartalmazza”. (769. o.) Az előszót, valamint a magyar és a források nyelve, a latin mellett további tíz – főként olasz, angol, francia és német – nyelven írt publikációkat tartalmazó irodalomjegyzéket (XIII–XLIX. o.) a könyvméretű bevezető tanulmány követi, amely a nemzetközi és magyar kutatás vonatkozó eredményeinek ismeretében nyújt kimerítő tájékoztatást a közölt források jellegéről, létrejöttéről, tartalmáról és forrásértékéről, valamint ismerteti a kiadás alapelveit. A monográfiaszerű alaposággal összeállított, hét fejezetre tagolt bevezető tehát nemzetközi kontextusba ágyazva, egyidejűleg az európai párhuzamoktól eltérő, egyedi vonásokat hangsúlyozva kínálja fel a források megértéséhez és értelmezéséhez szükséges ismeretanyagot.

A konkrétumokra rátérve, Molnár Antal előbb röviden áttekinti a középkori Magyarország világi és egyházi intézményeinek (királyi kancellária, hiteleshelyek, egyházi bíróságok, szerzetesrendek) formuláskönyveit, majd a magyarországi obszerváns

¹ *Formulari francescani della provincia Ungherese dei frati Minori Osservanti del primo Cinquecento.* In: *Osservanza francescana e cultura tra Quattrocento e primo Cinquecento: Italia e Ungheria a confronto.* Atti del Convegno Macerata–Sarnano, 6–7 dicembre 2013, a cura di Francesca Bartolacci–Roberto Lambertini. Viella, Roma 2014. 73–86.

² Magyarországi obszerváns ferences formuláskönyvek a 16. század elejéről. In: *Episcopus, Archiabbas Benedictinus, Historicus Ecclesiae.* Tanulmányok Várszegi Asztrik 70. születésnapjára. Szerk. Somorjai Ádám–Zombori István. METEM, Bp. 2016. 203–212.

Fejér Tamás (1977), PhD, tudományos munkatárs, EME Jakó Zsigmond Kutatóintézet, Kolozsvár, fejertamas77@yahoo.com

ferences írásbeliséget vizsgálja a 15–16. század fordulóján, annak termékeit tipologizálja, különös hangsúlyt fektetve az adminisztratív jellegű források ismertetésére. Érdemes lesz itt megemlíteni azt, hogy az eredetiben fennmaradt, magyarországi obszerváns ferences iratok száma az 1451–1524 közötti időszakból mindössze 59 darab, ugyanakkor e csekély mennyiségű iratanyag „egyoldalúságára” utal, hogy a zöm, pontosabban 39 irat egyetlen iratfajtaból, az ún. konfraternitáslevélből kerül ki. Az obszerváns ferences ügyintézés során termelődött iratanyag tehát csaknem teljes egészében elpusztult (az egykori ferences irattermelés nagyarányú pusztulása ugyanakkor nem sajátosan magyarországi jelenség, és ez részben a koldulórendi iratmegőrzés hiányának tulajdonítható), következésképpen a közzétett formulagyűjtemények nem csupán a mennyiség, hanem az irattípusok nagy változatossága tekintetében is hatalmas nyereséget jelentenek a kutatás számára. Molnár Antal ugyanakkor áttekinti az európai középkori ferences formuláskönyveket is, minthogy csupán ezek ismeretében válik lehetővé az utóbbiak és a magyarországi formulagyűjtemények egymáshoz való viszonyának tisztázása, a közöttük levő formai és tartalmi párhuzamok, valamint eltérések megállapítása. Az összevetés egyik fontos következtetése, hogy a magyarországi formulagyűjtemények európai viszonylatban is igen jelentős terjedelmű, ugyanakkor nagyon változatos iratanyagot őriztek meg. Beszédese e tekintetben az is, hogy a nemzetközi kutatás előtt ismert 25 ferences formulagyűjteményből eddig csupán mintegy 550 iratminta jelent meg nyomtatásban, ezzel szemben az ismertett kötet 878 szövegegységet tartalmaz. A tehát mind mennyiségi, mind tartalmi szempontból kiemelkedő szövegekpusz a tágabb értelemben vett ferences írásbeliség emlékeként egyidejűleg elsőrangú terepet kínál az összehasonlító feldolgozásra a nemzetközi kutatás számára.

A bevezető ezt követően a magyarországi obszerváns ferences formulagyűjteményeket tárgyalja kiemertő részletességgel, külön, hasonló felépítésű alfejezetekben. A két formuláskönyv, valamint a két formulagyűjteményt tartalmazó kézirat közül az I. (Cod. Lat. 432.), II. (Oct. Lat. 775.) és IV. (Oct. Lat.

1220.) az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára, a III. (Cod. Med. 3.) pedig a Gyöngyösi Ferences Könyvtár őrizetében található. Molnár Antal minden egyes kéziratnak megadja a részletes kodikológiai leírását, vizsgálja összeállításuk körülményeit és történeti hátterét (e tekintetben különösen tanulságosak a III. gyűjteményt magában foglaló, ún. Gyöngyösi kódex létrehozásának indokait és szempontjait bemutató oldalak), ismerteti tartalmukat (a két, vegyes tartalmú kódexben fellelhető III. és IV. gyűjtemény kapcsán tárgyalja a kéziratok egyéb tartalmi egységeit is, melyek közül néhányat, pl. a magyarországi obszerváns ferences krónikának a Gyöngyösi kódexben található, a korábbi krónikakompozíciótól lényegesen eltérő és ezért rendkívül fontos szövegváltozatát részletesen ismerteti), megállapítja keletkezésük idejét, azonosítja, illetve valószínűsíti a formulagyűjtemények összeállítóit, ismerteti kutatástörténetüket. Néhány lényeges információra szorítkozva: az I. formuláskönyvet a rend budai kolostorában 1515–1524 között Ivanicsi István jegyző, a későbbi erdélyi custos, a II. formuláriumot 1532–1535 között Balatinci Miklós gvárdián, majd custos és tartományfőnök (utóbbi személyének azonosítása különösen érdekes „nyomozás” eredménye), a III. formulagyűjteményt tartalmazó kódexet – mely Molnár Antal értékelése szerint „a magyarországi ferences obszervancia későközépkori történetének legizgalmasabb emléke” (770. o.) – 1517–1523 között szintén a budai kolostorban Dereszlényi Albert tartományfőnök, a IV. formulagyűjteményt magában foglaló kéziratot pedig az 1550-es években Nádasdi Bálint ferences szerzetes állította össze.

A közölt 878 szövegegység több darabja keltezt is tartalmaz. Ezek közül a legkorábbi 1451-ből, a legkésőbbi pedig 1554-ből származik. A keltezéssel ellátott szövegek mellett Molnár Antal az egyes formulákban fellelhető adatok és konkrét utalások segítségével többnek megállapította évi dátumát vagy keltének szűkebb évkörét. A keltezett, valamint a keltezhető formulák zöme főként az 1506–1515, valamint az 1532–1535 közötti évekből van. Korábban már utaltunk a gyűjteményekben fellelhető irattípusok nagy változatosságára, ezt bizonyítandó, a következőkben

az egykori magyarországi obszerváns ferences irat-termelésnek e rendkormányzati segédkönyvekben fennmaradt, az ügyintézés szempontjából tehát jellegzetes mintaszövegei közül említünk meg néhányat (a formulák mintájául több esetben a rendtartományi levéltár oklevelei szolgáltak): konfraternitáslevelek, káptalanok és vizitációk megszervezésére és lebonyolítására vonatkozó iratok, rendi tisztségviselők (pl. custos, gvárdián) kinevezésére, áthelyezésére, leváltására vonatkozó iratok, rendtagok utazását (pl. kolduló körutakra, zárandoklatra, különféle okokból másik kolostorba, rokonlátogatásra, orvosi kezelésre, fürdőre, városokba, nemesek udvaraiba stb.) engedélyező vagy elrendelő iratok, a rendtagok egymás közötti, úgyszintén a külvilággal folytatott levelezésének formulái, gratuláló, vigasztaló, panaszos és feddő levelek, noviciusi felvétel, prédikátorok és gyóntatók kinevezése, különféle megbízólevelek, áthelyezésre vonatkozó iratok, ajánlólevelek, kérvények, fegyelmi ügyek, buzdító körlevelek stb. A formulák változatossága jól mutatja, hogy az igencsak szétágazó rendi adminisztrációnak szüksége volt olyan formuláskönyvekre, melyek az ügyintézéshez szükséges irattípusok mintadarabjainak minél teljesebb gyűjteményét tartalmazzák. Ugyanakkor az I., II. és III. formulagyűjtemények közötti „átjárhatóságról” tanúskodik az a kimutatás (124–125. o.), mely szerint 77 iratminta fordul elő összesen 170-szer azonos vagy csaknem teljesen azonos szöveggel e három gyűjteményben. A formulagyűjtemények összeállításának kronológiai határai egyébként arra is utalnak, hogy a szerkesztők több éven át gondosan gyűjtötték és másolták a szövegeket, hogy lehetőleg minden fellelhető esetre találjanak mintát gyűjteményükben.

A bevezető utolsó előtti fejezetében Molnár Antal a formuláskönyvek legfontosabb tartalmi sajátosságaira és történeti tanulságaira hívja fel a figyelmet, számos új megállapítással és szemponttal gazdagítva a magyarországi ferences obszervancia forrásokban igen szegény, 16. század eleji, az oszmán hódítás és a reformáció által döntően befolyásolt történetét. Elsőként a gyűjtemények összetételét, forrásait, spirituális és kulturális kontextusát tárgyalja, majd a rend regionális súlypontjait vizsgálja – mely súlypontok

a török hódítás és a reformáció előtti időszakhoz viszonyítva a hosszú török uralom alatt teljesen átrendeződtek – az 1533. évi rendi névtár és az ez alapján készült térképek (melyeket az I. és a III. függelékben tekinthetünk meg), valamint a rendházak és a szerzetesek számában az 1509–1561 közötti években bekövetkezett, diagramokon is bemutatott változások alapján. Ezt követően előbb az obszerváns ferences rendkormányzat két legfontosabb intézményét, a vizitációt és a káptalant ismerteti részletesen, majd a ferences obszervancia egyik fontos jellemzője: a mobilitás kapcsán tekinti át a gyűjtemények ezzel kapcsolatos, igencsak gazdag anyagát, végül pedig a fegyelmezés kérdését is érinti. A negyedik alfejezet az obszerváns ferences rend történetének egyik, a rendkívül szűkös forrásanyag miatt eddig kevésbé kutatott területének, a gazdálkodásnak a kérdéskörét járja körül, elsősorban a gyűjtemények erre vonatkozó számos iratmintájára támaszkodva. Minthogy az obszerváns ferencesek nem rendelkeztek birtokokkal, esetükben a gazdálkodás alatt, miként arra Molnár Antal felhívja a figyelmet, az adományok és támogatások megszerzését, valamint azok szállítását, a kolostorok közötti szétosztását és tárolását kell értenünk, ami egyfelől szoros és széles körű társadalmi kapcsolatrendszer kialakítását, másfelől komoly szervezőmunkát feltételezett. Ugyanitt tárgyalja a kolostori műhelyek és építkezések kérdését is. E tekintetben hasznosnak bizonyultak a rendi névtárak, melyek segítségével – minthogy azok a laikus testvérek esetében a név mellett gyakran megadják a foglalkozást is – Molnár Antal összeállította táblázatos formában, mesterségek szerint, a kézművesek jegyzékét 1533-ból, 1542-ből, 1544-ből, 1548-ból és 1551-ből (170–171. o., jegyzetben ugyanakkor mesterségek, illetve kolostorok szerint is csoportosítja az adatokat; ezek értelmében az 1533. évi névtár pl. az erdélyi custodia rendházaiban 19 kézműves testvért említ). E helyen mindössze azt említjük meg, hogy 1533-ban 15 mesterséget űző összesen 84 laikus testvér közül a legtöbben, 25-en a vargák voltak, ácsok 18-an, szabók pedig 13-an, de találunk közöttük borbélyokat, sőt még egy kőpirót is. Az utolsó alfejezet a ferences obszervanciát az 1514.

évi parasztháború, a Szapolyai János (1526–1540) és I. Ferdinánd (1526–1564) közötti dinasztikus háború, az oszmán hódítás és a reformáció idején ért kihívásokat, valamint a túlélés érdekében tett válaszlépéseiket veszi számba, és bár e kérdéseket a magyar történetkutatás korábban már vizsgálta – itt elsősorban Szűcs Jenő nevét kell megemlítenünk –, a formuláskönyvek anyaga e téren is új szempontokkal és eredményekkel szolgál.

A bevezető tanulmány végén a kiadás alapelveit ismerteti részletesen, amelyet a források szövegében és a kritikai apparátusban használt jelek és rövidítések jegyzéke zár be.

Ezt követi a kötet legterjedelmesebb része, a forrásközlés (191–656). Miként azt korábban említettük, Molnár Antal négy formulagyűjtemény anyagát közli. A római számmal ellátott gyűjtemények közül az I. 219, a II. 508, a III. 133, a IV. pedig 18, összesen tehát 878 szövegegységet tartalmaznak. Az iratminták arab számmal jelölt sorszáma formulagyűjteményenként előlről kezdődik (következésképpen az élőfej, amely a gyűjtemények sorszáma és kéziratári jelzetét tünteti fel, valóban megkönnyíti az eligazodást), akárcsak a tárgyi jegyzeteké. Valamennyi szövegegység élén a sorszám áll, ez után az irat címét olvashatjuk, amely az esetek zömében jól tájékoztat annak típusa és lényege felől, majd a szövegtest következik. A források szövege sorszámozva van, ami oldalanként előlről kezdődik. A mellékjelek használatára csak a legszükségesebb és indokolt esetekben került sor, ezek tehát egyáltalán nem zavarják sem az olvasást, sem a tipográfiai összképet. Lap alján – amennyiben ezt a forrás szükségessé tette – egymástól világosan elkülönített tételként az ábécé kisbetűivel jelölt, oldalanként újrakezdődő szövegkritikai jegyzetekkel és/vagy folyamatos számozású tárgyi jegyzetekkel találkozunk. A forrásokhoz fűzött tárgyi jegyzetek – amennyire ezeket az egyedi adatoktól zömükben „megtisztított” szövegek lehetővé és szükségessé tették – tömören és precízen tájékoztatnak a legkülönfélébb történeti tényekről, személyekről, itt találunk minden olyan más megjegyzést, magyarázatot, kiegészítést, a formulák közötti tartalmi és szövegegyezésekre való utalásokat, melyek hozzásegítenek a forrásszövegek

jobb megértéséhez és értelmezéséhez, ugyanitt kerül sor az idézetek, valamint a helységnevek azonosítására, az egyházi ünnep szerint megadott keltezők feloldására stb. A forrásközlés jól átgondolt és könnyen áttekinthető rendszerében mindössze a korábbi közlések jelölését tartjuk rendhagyónak: erre ugyanis nem az illető szövegeknél történik utalás, hanem a befoglaló kéziratnak a bevezető tanulmányban ismertetett kutatástörténeti részében. Példának okáért az I. számú formularium kutatástörténeti ismertetéséből tudjuk meg, hogy abból Marie-Madeleine de Cevins francia nyelvű monográfiájában 52 szöveget korábban már közölt. Ugyanakkor jegyzetben mindkét, tehát a Cevins-féle és a jelenlegi kiadás iratszámát is megadja egy rövid konkordiajegyzékben (64. o., 280. jegyz.). A már publikált iratminták kérdésénél maradva, mindenképpen kiemelendőnek tartjuk, hogy a 878 szövegegységből eddig – legalábbis számításaink szerint – csupán mintegy 100 irat került közlésre, ami szintén jelzi a jelen kötetben közzétett forrásanyag súlyát és jelentőségét.

A függelékek közül az első (659–699. o.) a provincia legrégebbi, csaknem teljes, 1533. évi névtárát tartalmazza (kivévelt a pataki és szécsényi custodiák jelentenek, mely hiányt Molnár Antal a custosok és gárdiánok tekintetében az 1533. évi gyulai káptalan aktái alapján pótolta). Tekintettel a kutatás előtt egyébként jól ismert névjegyzék jelentőségére, meglepő, hogy teljes szövegében most lát első alkalommal napvilágot. A custodiák, ezen belül kolostorok szerint tagolt, 810 nevet tartalmazó névtár – mint említettük – 1533-ból származik, tehát kronológiailag is szorosan kapcsolódik a közölt forrásokhoz, különösen a II. formularium anyagához. A jegyzék ugyan mindössze 40 oldal, ám a 800-at is meghaladó rendtag neve mellett szereplő helységnevek azonosítása – miként azt Molnár Antal is megjegyzi – sok fejtörést okozott, néhány esetben pedig egyenesen megoldhatatlan feladatnak bizonyult (pl. a gyakori Szentkirály, Keresztúr településnevek esetében). A magunk részéről az erdélyi custodia kolostorainak névjegyzékét néztük át alaposabban, és úgy véljük, hogy pl. a marosvásárhelyi rendház *Franciscus de Dania* (671. o.) nevű szerzetese esetében a *Dania* helységnevet Dánfalva

Csíkdánfalva (Dănești) helyett inkább Dányán (Daia) Küküllő vármegyei – Vásárhelyhez egyébként is közelebb fekvő – településsel azonosítható, miként a fehéregyházi kolostor tagja, *Antonius de Prosdorff* (673. o.) esetében is Grossdorf (Szebengálos, Galeș) helyett a kolostorhoz közelebb levő, nagysinkszéki Propstdorf (Prépostfalva, Stejărișu) azonosítás tűnik valószínűbbnek. A rendtagok származási helyének azonosításával ugyanakkor lehetővé vált egy rendkívül érdekes, a bevezetőben részletesen ismertetett vizsgálat elvégzése: e helységek, valamint az ugyanazon jegyzékben szereplő kolostorok térképre vetítésével ugyanis kirajzolódik egyfelől a rendházak térbeli megoszlása, másfelől az egyes kolostorok vonzáskörzete. Voltaképpen ezt a célt szolgálja a III. függelékben közölt hat térkép (709–714. o.), melyek egyidejűleg igen hasznosnak bizonyulnak a magyarországi topográfiában kevésbé jártas olvasó számára is.

A II. függelék (701–708. o.) – az elsőhöz hasonlóan – szorosan kapcsolódik a formulagyűjteményekhez, és a provincia 1523–1561. évek közötti személyi állományának az alakulását mutatja be hét, nagy körültekintéssel és forráskritikával összeállított táblázat segítségével. Ezek a custodiákra, valamint – az 1523. évit kivéve – kolostorokra (ezeken belül a közösséget alkotó papokra, klerikusokra és laikus testvérekre) lebontott, a rendtartomány történetének szempontjából kulcsfontosságú kimutatások az 1523., 1533., 1542., 1544., 1548., 1550. és az 1561. esztendőkre vonatkoznak, és plasztikus képet nyújtanak egyfelől a custodiák és kolostorok, másfelől a rendtagok számának változásáról: 1523-ban a provinciát alkotó 10 custodia és 70 kolostor 1561-re öt custodiára és 13 kolostorra, a taglétszám pedig 1472-ről 113-ra csökkent. Érdemes röviden megnézni az erdélyi custodia helyzetének az alakulását is: a custodia 10 kolostorának személyi állománya 1523-ban 218, 1533-ban 188, 1542-ben 120, 1544-ben 119, 1548-ban pedig már csak 84 tagot számlált; 1550-ben a kolostorok száma kilencre, a taglétszám 77-re csökkent; 1561-ben pedig az erdélyi custodiának mindössze két kolostora (Bákó, Csíksomlyó) és 14 szerzetese maradt.

A feldolgozott kéziratokról készített, színes illusztrációkat tartalmazó IV. függelék a személy- és

helynévmutató, valamint a formulák címjegyzéke követi gyűjtemények szerinti tagolásban (e néhány oldalas jegyzék átlapozásával könnyen tájékozódhatunk az iratok típusáról, gyakran pedig tartalmukról is ízelítőt kapunk), továbbá egy angol és magyar nyelvű összefoglaló zárja.

A személy- és helynévmutató használatáról azt tartjuk megemlítendőnek, hogy a hivatkozás az oldalszám mellett a felső indexben megadott sorszámmra (ez utóbbi természetesen csak a forrásközlő részre értendő) és jegyzetszámmra is mutat, ami nagyban megkönnyíti a visszakeresést, de bizonyosan rendkívül megnehezítette a mutató összeállítását. A mutatók – miként ez a rájuk vonatkozó rövid tájékoztatásból kiderül – nem tartalmazzák az I. formuláskönyv 216. és 217. számú szövegeiben, valamint a függelékekben (köztük az 1533. évi rendi névtárban) említett hely- és személyneveket.

Bizonyos, hogy a magyarországi ferences obszervancia hivatali írásbeliségéről átfogó képet nyújtó formulagyűjtemények közel 500 oldalt kitevő, a bevezető tanulmányban alaposan kiaknázott anyaga a rend 16. század eleji történetének valóságos kincsebányója, amelynek jelentőségét – tekintettel különösen az időszak rendkívül szűkös forrásadottságaira – nem lehet eléggé hangsúlyozni. A bevezető tanulmány ugyanakkor kitűnően szemlélteti azt, hogy a nemzetközi és hazai kutatás idevágó eredményeinek ismerete, a vizsgált kérdéskörök nemzetközi kontextusban való elhelyezése és értelmezése, valamint a modern társadalomtörténeti és összehasonlító megközelítés az egyébként sematikusnak és száraznak tűnő formulagyűjtemények minden részletre kiterjedő elemzésében széles skálán mozgó, rendkívül fontos eredményekhez vezet, amelyek a „szokott” intézménytörténeti tanulásoktól a mindennapok történetén át az eszmetörténeti vonatkozásokig terjednek. Tekintettel a fentiekre, a bevezető tanulmány magyar nyelvű kiadása önálló kötetben nem csupán az egyháztörténeti kutatás számára lenne nagy nyereség, hanem haszonnal forgathatnák mindazok, akik formuláskönyvek feldolgozásával és közzétételével kívánnak foglalkozni.

Fejér Tamás

Emlékkötet egy rendhagyó történésznek

A rendtartó történész. Tanulmányok Imreh István születésének századik évfordulójára. Szerk. Fejér Tamás–Gálfi Emőke. Erdélyi Múzeum-Egyesület – ELKH Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Kvár–Bp. 2021. 427 old.

A magyar népi jogéletkutatás mögül hiányzik az intézményrendszer, ehelyett egy-egy kiemelkedő személyiség vált intézménnyé – fogalmaz a könyv egyik szerzője, Bognár Szabina. Ilyen személyiség volt Imreh István (1919–2003) történész, a kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetem egykori tanára, akinek kutatásai a jogtörténet és a mentalitástörténet szakterületéhez sorolhatók. Túl azon, hogy eredeti, sokoldalú és lényeglátó kutató volt, egyúttal varázslatos személyiség is. Tanítványai szerint nagy ívű egyetemi előadó, művelt, szellemes és jó humorú tanár és beszélgetőtárs volt, akire mindenki jó szívvel emlékszik vissza, akinek kisugárzása jóval pályája lezárulása után is hat. Imreh Istvánt sziporkázó stílusa mellett szellemi nyitottság s egy mindent belengő humánus jellemezte. Korának polihisztor volt, aki több tudományágban lévén járatos, sokrétűen, egyúttal gyakorlatiasan közelítette meg tárgyát. A maga korában úttörő jelentőségű tanulmányai és monográfiái napjainkig számos történész, néprajzos, jogász számára jelentenek inspirációt, ahogy azt jelen terjedelmes kötet is bizonyítja, amely születésének századik évfordulójára készült.

Imreh István közgazdászként végzett, de a sors úgy hozta, hogy a történettudományi katedrán tevékenykedett a kolozsvári egyetemen. Kutatásainak gerincét a Székelyföld újkori írásbeliségének jogi emlékei, településeinek helyi szabályozásai, státútumai vizsgálata adta. A székelység a feudális társadalmi renden kívül álló, katonai szolgálataiert különleges jogállást élvező néprajzi csoport, amely a középkortól Magyarország keleti határait védte. Bár a székelyek társadalmi helyzete az újkor során fokozatosan változott, külön jogállásukat igyekeztek minden áron védelmezni, önszerveződő közösségi életüket fenntartani. Fennmaradt dokumentumaikból

a központi irányításon kívüli, lokális, illetve népi joggyakorlat, valamint a feudalizmus működésének tipikus és atipikus oldalai egyaránt tanulmányozhatók. Imreh István elemzései az írott szabályozások és a tényleges joggyakorlat, valamint a vallás és az erkölcsi szabályok közti kapcsolódásokra és ellentmondásokra, az elvek hétköznapi valóságba való érvényesülésére figyeltek. Kutatóként egy nehéz történelmi korszakban, a szocializmus idején, bár nem volt ez magától értetődő, a nyugati szellemi mozgásokra összpontosított, főként a francia tudományosság irányába tájékozódott. A székely falutörvények és a lokális joggyakorlat emlékeinek feltárásával és elemzésével az európai perifériáról a korabeli fősodorhoz csatlakozott: a francia Annales-kör ihletésére felismerte az egyszeri ember és a hétköznapi története felé való nyitásban rejlő lehetőségeket, s azt is, hogy mindezzel a feudális társadalom működésének kevésbé ismert aspektusaira is rávilágíthat.

A könyv elején egy visszaemlékezéseket tartalmazó blokk áll, amelyben az ünnepeltet jól ismerő személyek szólalnak meg, így a köszöntőt író *Keszeg Vilmos*, valamint a monográfusa, *Both Noémi Zsuzsanna*, s tanítványai, pályatársai (*Egyed Ákos*, *Sipos Gábor*, *Hermann Gusztáv Mihály*, *Vofkori Mária*) mesélik el élményeiket. A szöveges beszámolókat magángyűjteményekből előkerült fényképek is illusztrálják.

A következőkben történész, jogász, gazdaságtörténész és néprajzos kutatók tollából származó esettanulmányok sorjázna, amelyek szerzői Imreh életművének egy-egy darabjához, illetve munkáin átívelő gondolatmenetéhez kapcsolódnak, bizonyítandó, hogy az egyszemélyes intézmények működése akár haláluk után is folytatható. A tanulmányokat a közrendűek által alkotott vagy velük kapcsolatban

Mikos Éva (1976), tudományos főmunkatárs, ELKH Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Néprajztudományi Intézet, Budapest, mikos.eva@abtk.hu

született írott szabályok, törvények, illetve a hozzájuk kapcsolható mindennapi joggyakorlat írott forrásainak használata köti össze. A dolgozatok által tárgyalt időszak a 16–17. századtól a 20–21. század fordulójáig tart. A tanulmányokat egymás mellett olvasva pedig kirajzolódik Imreh István teljes és részletes pályaképe, s bepillantást nyerhetünk a személyiségébe is – különösen *Bárh János*, *Bognár Szabina* és *Filep Antal* tanulmányainak köszönhetően.

Mezey Barna alapfogalmak tisztázására vállalkozik: a szokásjog, illetve a jogszokás olyan kategóriák, amelyek a jognak az államtól független területei lefedésére használatosak. A *Tripartitum* (1514), a nemesség jogait elsőként szabályozó írott törvénykönyvünk a lakosság 2,5–3%-ára vonatkozott csupán, nem kívánt a jobbágyok ügyeivel foglalkozni. A helyi szintű bíraskodás lehetőségét a nemesség kezébe adta, ők döntöttek jobbágyaik ügyeiben. Kivételt ezalól azok a helyi közösségek jelentettek, ahol egy, a rendi társadalmon kívül álló csoport számára lehetővé vált, hogy magához rendelve az irányítást, a peres ügyekben is önállóan döntsön. A szóbeli hagyományokon és tapasztalatokon nyugvó szokásjoghoz képest civilizációs lépést jelentenek az írásban rögzített falutörvények. Az ily módon önrendelkező településeken csak a közösség pressziója érvényesül, a hatalomé nem. Mezey a közösségi norma és erkölcs fontosságát hangsúlyozza, amelyet a büntetési tételek és a végrehajtás módja bizonyít: a végrehajtás a nyilvánosság bevonásával, olykor hathatós közreműködésével történt, a közösség részvétele legitímálta azt.

Az alfabetikus sorrendbe szerkesztett tanulmányok között jól kitapintható néhány tematikus csoport.

Elsőként ezek közül az Erdély politika- és gazdaságtörténetét feltáró vállalkozások bemutatása következik. *Balogh Judit* arról ír Háromszék példája alapján, hogy miképpen szilárdult meg a helyi elit az Erdélyi Fejedelemség létrejötte után, s mindez milyen harcok árán történhetett. *Mátyás-Rausch Petra* a torockói fémbányászat történetét dolgozza fel a fejedelmek korában. Ez volt az egyetlen olyan erdélyi bányaváros, amely magánföldesúri kézben

volt. I. Rákóczi György fejedelem és a birtokos Thoroczkay család közötti levélváltás alapján azt a folyamatot ábrázolja a dolgozat, amelynek során a település lakói meg kívántak szabadulni földesúri kötöttségeiktől.

A közigazdász Imreh István egész életében nagy érdeklődést mutatott a statisztikai módszerek iránt, s ambiciózusan kereste azokat a forrásokat, amelyek a feudalizmus működésének hatékonyságát akár számszerűsíthető formában is reprezentálni tudták. Ebbe a hagyományba illeszkednek a kötet azon tanulmányai, amelyek Erdély pénzügytörténetének egy-egy epizódját elevenítik fel a fejedelmek korából. *Simon Zsolt* munkája a mohácsi vést követő évtizedek erdélyi szász településeinek adózási gyakorlatát szemlélteti Brassó város példáján. *Buza János* a fejedelmi udvarnak az 1622-es infláció törvényi szabályozására tett kísérleteit mutatta be. *Oborni Teréz* Bethlen Gábor fejedelem korának pénzügyi viszonyait feltáró tanulmánya Imreh István egy kevésbé ismert, ám annál fontosabb művéhez, a Bethlen korának gazdálkodását ábrázoló kismonográfiához kapcsolódik. Oborni különböző források alapján szemlélteti a fejedelmi udvar bevételeit és kiadásait, ingó vagyonát, s az ezekkel kapcsolatos ügyleteket.

A feudális berendezkedés lényegét a földek birtoklásának rendszere és az agrártársadalom feletti kontroll adta. Több tanulmány érinti a magyar és különösen az erdélyi agrártörténet fejezeteit a felvilágosodás korától a téveszesítésig és annak utóhatásaiig. *Iff. Barta János* az Erdélyi Mezőgazdasági Egyesület (1769–1772) tevékenységét összegzi, rámutatva, hogy mi érte el a térséget a felvilágosodás mezőgazdasági innovációi közül. *Csikós Gábor* a jázsági téveszesítésről a szocializmus időszakában született helytörténeti dolgozatok elemzését végzi el. A marxista történetészlelet által történelmi szükségszerűségként értékelt kollektívizálás valójában súlyos traumát jelentett a parasztságnak. A szerző azt igyekszik vizsgálni, miképpen tudott ez a trauma megnyilvánulni a még elnyomás alatt lévő társadalom témát érintő megnyilatkozásaiban. Csikós Gábor részletekbe menően elemzi a szövegek szófordulatait, megfogalmazásait, kiderítendő,

hogy milyen apró nüanszok formájában sikerült a szerzőknek megragadniuk a Kádár-rendszer alatt a Rákosi-korszakhoz, a forradalomhoz és a Kádár-féle konszolidációhoz fűződő érzelmi viszonyulásokat.

A kora újkorban, a török utáni újjáépítés idején a székelységhez nagyon hasonló autonómiát harcolt ki magának több társadalmi csoport is a korabeli Magyarországon. Ilyenek voltak az Alföldön a jászkun kerületek, ezek történetét elemzi jogtörténeti szempontból *Bánkiné Molnár Erzsébet*. A Hajdúság területi autonómiájának és különleges jogállásának történetét *Papp Klára* járja körül.

A szorosan vett jogtörténet területére is több tanulmány kalauzol a kötetben. *György Árpád Botond* Marosvásárhely városának bíraskodási gyakorlatát mutatja be néhány eklatáns példán keresztül. *Nánási László* a Habsburg Birodalom erdélyi megszerveződésének jogi folyamatát, a korábban egyedi, nemzetiségenként eltérő bíraskodás megszüntetését és Erdély területének a császári adminisztráció alá vonását ábrázolja a török utáni időszakban. *Veress Emőd* tanulmánya a II. világháborút megelőzően egyházi tulajdonban lévő, majd a kommunista hatalomátvétel után államosított ingatlanok, főként tanintézetek 1990-et követő reprivatizációjával (restitúciójával), illetve a folyamat elakadásaival foglalkozik. Esettanulmánya a sepsiszentgyörgyi Református Székely Mikó Kollégium épülete 1990 után elmaradt restitúciójának jogtörténeti okait tárja fel, amit a Habsburg-adminisztráció, majd a két világháború közötti Magyarország, valamint a mai román állam jogértelmezése közti különbségekben talál meg.

A kötet néhány tanulmánya a diplomácia-, illetve az igazgatástörténet különleges forrásainak felhasználására tett érdekes és gyümölcsöző kísérleteként értelmezhető. *Pál Judit* a székely közigazgatási egységek, a székek tisztikarának változásait szemlézi az 1840 és 1867 közötti időszakban. Alapforrását a korabeli kalendáriumok tisztí címtára jelentette. E szűk három évtizedben négyszer is átrendeződés történt a helyi közigazgatásban, először az 1848/49-es forradalom és szabadságharc miatt, amelyet néhány évnyi megtorlás, valamint a császári adminisztráció helyi

közigazgatásra való szigorú kiterjesztése követett. A szigor rövid periódusát némi enyhülés váltotta fel, végül pedig restauráció következett, amely bár a megelőző korszakok egyikét sem állította vissza, mind az 1848 előtti, mind pedig a forradalmi igazgatás személyi állománya egy részének visszatéréseivel járt. Ezen átalakítások során a hagyományosan túlnyomóan nemesi származású tisztségviselők egy része lassan, de fokozatosan kiszorult a pozíciókból, helyüket átmenetileg a birodalom más tartományai-ból érkező német anyanyelvű tisztek vették át, akik kevés kivétellel a restauráció idején hazatértek szülőföldjükre, hogy átadják helyüket a helyi társadalom immár rendi társadalmon kívüli tagjainak. *Jakó Klára* a *Soproni-kódex*ről, egy kalandos sorsú dokumentumgyűjteményről írt, amely egyebek mellett a 17. században keletkezett portai levelezés másolatait tartalmazza, s amely mintagyűjteményként is szolgált az ún. dragománok/terdzsümanok, korabeli tolmácsok-levelezők számára. A korszak diplomáciai hierarchiájában kulcspozíciót betöltő személyek két vagy több nyelv és kultúra ismerőiként a politika mellett a kulturális csere letéteményesei is voltak, műveltségük szűk szakmájukon jóval túlmutatott, ahogy ezt a színes, vegyes tartalmú kódex irodalmi, retorikai stb. bejegyzései bizonyítják. A dolgozat kísérletet tesz az alkotó beazonosítására is, akit Jahja terdzsüman török származású, magyarul kiválóan beszélő, egyben a latin műveltségben is jártas diplomátában talál meg.

A kötet tartalmaz tudománytörténeti fejezeteket is. *Nagy Janka Teodóra* Imreh egy kései tanulmányának keletkezéstörténetét vizsgálja meg. Ez a munka a székely faluközösségek modern kori „szociálpolitikai” gyakorlatáról szól, illetve a közösség hasznára és az egyén védelmére kialakult szokás-, jog- és értékrend gyakorlati tapasztalatainak a 20. század végi hasznosíthatóságát vizsgálja. Imreh sokat foglalkozott a földközösség problémájával, elsősorban felbomlásának (18–19. sz.) perspektívájából. Megállapítja, hogy a jobbágyság vége, a föld magántulajdonba kerülése, majd aprózódása (szétöröklése) miatt a szokásjog érvénye is folyamatosan kopott. *Bognár Szabina* írása szerint Imreh István a

földközösségek történetének feltárásával egy Tagányi Károly által a 20. század elején megkezdett, majd kényszerűen félbeszakadt kutatás fonalát vette fel. A faluközösségek rendtartásainak feltárására tett igyekezete hiánypótló volt a magyarországi kutatók számára is, mivel Magyarországon a jogszokások vizsgálatát a hatalom nem támogatta. Az erdélyi eredmények mintát és mentsvárat jelentettek a magyarországi kutatók számára is.

A kötet alábbi két szerzője eddig szorosabban nem vizsgált történeti források hasznosítására tesz javaslatot. *Bárth János* megmutatja, hogy a történeti peranyag milyen elemzési lehetőségeket nyújt, és milyen történeti kutatási irányokba illeszthető. A magánjellegű perek, például válóperek részletező beszámolóiból sokféle információhoz juthatunk a korabeli anyagi kultúrát, társadalmi viselkedést, nyelvállapotot stb. illetően. *Filep Antal* felsorolja, hogy milyen további források állnak rendelkezésünkre, amelyeket eddig nem sikerült feldolgozni a szentesi

és környékbeli levéltárakban, milyen szerteágazó problémákkal találkozhat az arra tévedő kutató.

Összegzésképp elmondható, hogy a kötet egyfelől tiszteleg egy, a maga korában egyedülálló tehetőség előtt, olyan személyiségnek állítva emléket, aki munkásságával és emberi tartásával egyaránt nyomot hagyott az utókor számára. Másfelől megmutatja, hogy az általa indított irányokban milyen aktuális kutatások folynak, s hogy a terület milyen hatalmas lehetőségeket rejt. A népi jogélet, a hivatalos jogtól független, attól féllányéban elhelyezkedő jogtudat és joggyakorlat kutatása a magyar nyelvterületen mindig kissé akadozó, többször meginduló, majd különböző történelmi okokból megtorpanó terület volt. A kötet tanulmányai azt bizonyítják, hogy a száz évvel ezelőtt kezdődött kutatások lassan révbe érnek, s a jogtörténet e területe történetírásunknak és történeti tudatunknak egyaránt integráns része lett.

Mikos Éva

Bornemisza Anna asztalánál

Kuti Klára: Rend és rendetlenség Bornemisza Anna asztalánál. Táplálkozás és háztartásvezetés az erdélyi fejedelmi udvarban.

Magyar Néprajzi Társaság, Bp. 2022. 320. p.

Kuti Klára etnográfus-kultúrakutató történeti és jelenkori életmódkutatással, valamint tudomány- és fogalomtörténeti kérdések vizsgálatával foglalkozik. Pályafutása során akadémiai szférában is tevékenykedett, egyetemi oktatóként jelen sorok írójával is megszerettette a néprajztudományt, jelenleg a Magyar Nemzeti Múzeum munkatársa. Több évtizedes, alapvetően az etnológiai táplálkozástörténetre fókuszáló kutatómunkájának összegzéseként jelent meg a *Néprajzi Értékezések* sorozatban *Rend és rendetlenség Bornemisza Anna asztalánál. Táplálkozás és háztartásvezetés az erdélyi fejedelmi udvarban* című kötete.

A szerző munkáját historiográfiai bevezetéssel indítja: azon hazai és külföldi munkákról ad áttekintést, amelyek – tartalmukon túl – az általa kijelölt módszertan, vagyis az antropológia, a néprajz- és történelemtudomány szemszögéből egyaránt előképei a kora újkori erdélyi fejedelmi udvartartás sok szempontú elemzésének. A nemzetközi, elsősorban német nyelvterületen született szakirodalom és források részletes ismertetése különösen indokolt a szerző által használt forrásbázis miatt is. Kuti Klára ugyanis három nagyobb írott forrásra támaszkodik a 17. század végi erdélyi fejedelmi udvartartás táplálkozási szokásait és az étkezések során megmutatkozó

Szalai Ágnes (1992) doktorandusz, Eötvös Loránd Tudományegyetem; tudományos segédmunkatárs, Eötvös Loránd Kutatási Hálózat, Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet, Budapest, szalai.agnes92@gmail.com

társas és társadalmi viszonyok bemutatását célul kitűző könyvében. Kutatásainak alapját Bornemisza Anna fejedelemszöny 1667–1688 között vezetett gazdasági naplói (1), valamint I. Apafi Mihály fejedelem naplója (2) mellett a fejedelemszöny utasításából Keszei János által 1680-ban magyarra fordított, Marx Rumpolt, a mainzi érsek főszakácsa tollából először 1581-ben Frankfurtban megjelent szakácskönyvek (3) képezik.

A szerző elemzését a két szakácskönyv vizsgálatával kezdi. Kérdésselvetése részben arra irányul, hogy milyen könyv- és irodalomtörténeti környezetből származik a Rumpolt által jegyzett, a kora újkori szakácskönyvirodalom egyik legreprezentatívabb alkotása (*Ein neu Kochbuch*). Ezzel összefüggésben a középkortól felvéve a fonalat, rámutat az agrár-, orvosi- és etikai irodalom fejlődésére és kora újkori térnyerésére, továbbá a szakácskönyvirodalommal való jelentős összefonódásukra. A Rumpolt-féle szakácskönyv részletekbe menő bemutatása során a szerző kitér arra, hogy ezek a hatások (pl. az egészséges táplálkozás és az orvosi tudás összefüggései, udvari[as] viselkedési normák) beépültek a kötet egyes fejezeteibe is. Emellett ismerteti a kötet tartalmát és egyéb jellegzetességeit: mások mellett bemutatja a kiadót és a kiadások mikéntjét, valamint, hogy Rumpolt a receptek „összetétele” révén figyelmet fordított a társadalmi különbségekre, az alacsonyabb rétegek táplálkozási lehetőségeire is. Kuti Klára kitér továbbá a szakácskönyv nevelő szándékú tartalmára, egyrészt a szakácsok számára nyújtott tanácsokra, másrészt a kötet metszeteire, amelyek révén a mértéktelen evéssel szembeni követendő példaként jelenik meg a szerény táplálkozás erénye.

A szerző másik alapkérdése, hogy a fejedelemszöny megbízásából a kötet magyar nyelvű kézírata milyen könyv- és íráshasználati közegbe illeszkedik. A kérdés megválaszolására a fejedelem és a fejedelemszöny fennmaradt könyvjegyzékeit veszi vizsgálata alá, amelyek alapján megállapítja, hogy Bornemisza Anna gazdálkodási tematikájú könyvállományának sorába illik a szakácskönyvfordítás. Mivel Keszei János nem az 1581-ben megjelent szakácskönyv szövegét ültette át magyarra, hanem

1604-ben megjelent újrakiadását, a szerző, annak érdekében, hogy a fordítást hitelt érdemlően össze tudja vetni a német nyelvű eredeti kiadással, elsőként a két német szövegvariánst vetette össze. Kuti Klára a két forrásszöveg azonosságának megállapítását követően végezte el a Rumpolt-féle eredeti és a Keszei által fordított szakácskönyv összehasonlító elemzését. Elsősorban a két szöveg különbségeit tárta fel, s felhívta a figyelmet a félrefordításokra, a fordítás hiányosságaira. Kiemeli, hogy a Rumpolt által beillesztett tanácsokat (pl. szakácsok, betegek számára történő praktikákat) Keszei folyamatosan elhagyta, egy adott étel elkészítéséhez ajánlott helyettesítő ételeket is kihagyta művéből. A szerző rámutat, hogy az eredeti német nyelvű szövegben az illusztrációk révén megjelenő társadalmi különbségek érzékeltetése is elmaradt Keszeinél. Emellett hangsúlyozza, hogy Keszei az egyes „nemzetek” ételeire történő utalások felett is átsiklott, az elkészítési magyarázatok sokszor nem teljesek, de sok esetben maga Keszei is hozzáfűzte saját megjegyzését egy-egy fogáshoz, a magyar ételeket ugyanakkor a legtöbb esetben csak címszerűen fordította le. A részletes textológiai elemzés révén a szerző arra a következtetésre jut, hogy éppen azok az elemek maradtak ki a Keszei-fordításból, amelyek Marx Rumpolt szakácskönyvét a kor „sikerkönyvévé” tették. Habár az alapanyagok, a fűszerek és konyhai eljárások sokasága megjelent a magyar nyelvű kéziratban, táplálkozástörténeti ismereteinket nem bővítette újabb adalékokkal. Ebből adódóan a fordítás nem tekinthető a Rumpolt-féle szakácskönyv tényleges fordításának és – az utókor szóhasználatában – Bornemisza Anna szakácskönyvének, a fejedelmi háztartás(vezetés) lenyomatának sem.

A szerző további elemzésében – véleményem szerint szerencsés módon – nem a korszakról az utókor torz benyomásait meghatározó, nagyon szubjektív elbeszélő forrásokra támaszkodik, hanem a fejedelmi udvar(tartás) „önmagát megörökítő” forrásainak vizsgálatára összpontosít. A téma legjelentősebb forráscsoportjának, a fejedelemszöny gazdasági naplóinak részletes bemutatása révén rámutat, hogy a *diarium* szerkezete önmagában választ ad

vezetésének céljára. Arra, hogy a fiskális és fejedelmi birtokok, valamint az ország és udvartartás egyéb bevételi forrásainak (pl. sóportusok, harmincadok) gazdálkodása és elszámolása átlátható legyen. Kuti a naplókából vett példák segítségével szemlélteti, hogy nemzetközi összehasonlításban unikális forráscsoportról van szó, hiszen a pénzforgalom mellett a bejegyzések kiterjednek az élelmiszerek és háztartási javak kiadásaira és bevételeire is. Hazai környezetben azonban a folyamatos készpénzhiány következtében a tartalom nem egyedülálló, ugyanakkor lehetőséget teremtett az adminisztrált természetbeni javak különböző szempontú elemzésére. Emellett ezen a ponton két személyes naplót is bevont a kutatásba. Egyrészt I. Apafi Mihály fejedelmét, amely elsősorban a mozgó udvartartás színhelyeinek azonosításában segítette a szerzőt. Másrészt a fogarasi számtartóként tevékenykedő Rétyi Péterét, amely révén „alulról” is láthatóvá válnak az udvartartás működésének bizonyos mozzanatai, továbbá Rétyi feljegyzésein keresztül a gazdasági tisztségviselők egyes kötelezettségei is kirajzolódnak. Kuti Klára ez utóbbit néhány gazdasági utasítás elemzésével is árnyalta, s habár – ahogy ő maga is megállapítja – jellemzően formalizált szövegekről van szó, mégis kiemelkedően fontos ezek kutatásba történő bevonása. Címzettjeik ugyanis a birtokigazgatás és -vezetés helyi szintű dokumentálói, elszámolásaik Bornemisza Anna naplóinak alapjául (is) szolgáltak.

Az Erdélyi Fejedelemség egész fennállásának időszakában jellemző mozgó udvartartás vizsgálátára is kiter a szerző. A fejedelemszöny gazdasági naplóinak és a fejedelem naplójának összevetése által arra a megállapításra jut, hogy a termények és javak szállításának célállomása döntően megegyezett az udvartartás aktuális tartózkodási helyével. Feltárja a fejedelmi udvartartás mozgásának alapvetően évszakokhoz kötődő ciklikusságát, s példákon keresztül bemutatja az egyes fiskális és fejedelmi birtokok eltérő „termelési profilját”, amelyek értelemszerűen alapjaiban meghatározták, hogy az adott jószág milyen terménnyel és javakkal járult hozzá a fejedelmi udvartartás élelmészéhez és működéséhez. Emellett a szerző egy reprezentatív vizsgálatot végez arra

nézve, hogy mi a különbség az udvartartás ellátásának megszervezése terén abban az esetben, amikor egy önálló majorsággal rendelkező fejedelmi uradalomban (Ebesfalva), egy saját majorsággal nem bíró helyszínen (Algyógy) vagy egyszeri alkalommal az országgyűlés kapcsán Nagysinken időzött.

Kuti Klára a napi étkezések rendjének bemutatására is szán egy külön egységet. Felhívja a figyelmet arra, hogy I. Apafi Mihály naplóbejegyzései alapján megfigyelhető, hogy a rendszeres étkezések (ebéd és vacsora) a nap szervezésének meghatározó tényezői voltak. A szerző ismerteti a középkori táplálkozási szokásrendet, s megállapítja, hogy a napi kétszeri, alapvetően azonos súlyú étkezés rendje a Rumpolt-féle szakácskönyvben is megjelent. A mindkét alkalommal meleg ételek fogyasztása délelőtt 9–11 óra közé, valamint 5 óra körüli időpontra tehető, ezenfelül, a kiegészítő étkezésekről nem árulkodik a mainzi érsek főszakácsának munkája. A szerző viszont a közép-európai udvari rendtartásokat számba véve, a kiegészítő étkezések rendjét is ismerteti, s ezek alapján azt a következtetést vonja le, hogy a kora újkorra a napi kétszeri étkezés csak a legfelsőbb társadalmi rétegek körében maradt uralkodó. Szót ejt továbbá az Apafi–Bornemisza-udvar ünnepi táplálkozási rendszéről, hangsúlyozva, hogy a táplálkozás idejét és a fogyasztható ételek milyenségét a vizsgált időszakban is nagyban meghatározták az egyházi ünnepek.

A szerző több fejezetet szentel a Rumpolt-féle szakácskönyv részletekbe menő elemzésének. Szöveghehelyek idézése révén mutat rá, hogy Rumpolt tanító-nevelő szándéka áthatja a teljes művet, valamint áttekintést nyújt arról, hogy a korabeli konyhai személyzetnek, különösen az udvari főszakácsnak milyen tulajdonságokkal, erényekkel és szemlélettel kellett rendelkeznie feladata hiánytalan ellátásához. Bemutatja továbbá a különböző társadalmi rétegek „vendégtartására” vonatkozó ajánlásokat, és e tekintetben az asztali szokásokban és eszközhasználatban is megmutatkozó különbségeket. A recepteket vizsgálva a szerző megállapítja, hogy a szakácskönyv csak a konyhában bizonyos gyakorlattal rendelkező szakácsok számára íródott, hiszen jó néhány közülük meglehetősen elnagyolt.

Kuti Klára a receptekkel összefüggésben a könyv strukturális felépítésének bemutatására is hangsúlyt fektet: kiemeli, hogy a korábbi szokással ellentétben fejezetek szintjén nem különül el a bőjtös és húsos fogások leírása. A bőjtös, főként halas ételek más menüsorokban megbújva azonban megtalálhatók a kötetben. Több, Rumpolt által önállóan tárgyalt, újszerű ételsoport meglétére is felhívja a figyelmet, úgymint a levesekre, salátákra, pástétomokra, *cukorconfectumokra* vagy tortákra. Kiemeli továbbá, hogy a korabeli szokásnak megfelelően a szakácskönyvet egy bizonyosan más szerzőtől átvett borászati értekezés zárja.

A magát magyar származásúnak valló, Európát bejáró, így a szakácskönyve megírásakor saját tapasztalataira alapozó Rumpolt számos nemzet fogásait beemelte munkájába. Kuti Klára alapvetően az eredeti német nyelvű szöveg részletes textológiai elemzése révén szemlélteti, hogy milyen alapanyagok, praktikák és ételek köthetők egy adott nemzet konyhájához. Külön hangsúlyt helyez a magyar konyhai fogásokra (pl. *Ungerische Turten*) és szokásokra (pl. *schwartz/gelb auff Ungerisch*) vonatkozó utalások alapos áttekintésére.

A Rumpolt-féle szakácskönyvben több fejezet foglalkozik kimondottan a lisztes és tésztaételek készítésével, és elszórtan is megjelennek a munkában ezen fogásokra vonatkozó receptek. A szerző átfogó képet ad a kétféle, rozs- és búzalisztből készült kenyér felhasználásáról, mindenekelőtt kiemeli sűrítésben történő alkalmazását. A tésztaételek esetében szót ejt a főtt tészta fogyasztásáról, s feltárja, hogy hozzávetőlegesen harmincféle néven szerepel sült tészta a szakácskönyvben, amelyek közül nagyjából a kétharmadának készítési módját is beazonosítja. Emellett kísérletet tesz a gabonatermesztéssel összefüggő fogyasztási adatok rekonstruálására.

Tovább haladva az alapanyagok és fogások bemutatásával, Kuti Klára a húsokat és a hústeleket veszi vizsgálat alá, amely a szakácskönyv receptjeinek nagyjából felét teszi ki. A szerző hangsúlyozza, hogy a szakácskönyv műfaji sajátosságai adódóan vélhetően az összes fogyasztásra alkalmas, korabeli állat megjelenik a könyvben, ugyanakkor ez inkább

reprezentatív képnek tekinthető, mintsem a valóságos táplálkozási szokások lenyomatának. A Rumpolt-féle szakácskönyv receptjeinek elemzése alapján kitér a különböző húsfélék feldolgozására, az elkészítési eljárásokra, és részletekbe menően ismertet három, a korban divatos húsos egytálételt, amely a szakácskönyvben is külön fejezetcím alatt jelenik meg. Megállapítja, hogy a jellemzően apróra vagdalt és passzírozott hústelekekhez az állatok szinte minden részét feldolgozták a korszakban, kiemeli ugyanakkor, hogy a mennyiség mellett az értékesebb és kevésbé értékes részek fogyasztása is a társadalmi különbségek fokmérője volt. A korabeli állattartást, a hústelekre vonatkozó fogyasztási szokásokat, valamint ezek összefüggéseit elsősorban Bornemisza Anna naplójának adatai révén tekinti át.

A gyümölcs- és zöldségfélék konyhai felhasználását vizsgálva Kuti Klára rámutat, hogy húsos ételek köreteként, utóételként és böjti időszakban főételként egyaránt fogyasztották őket. Így ennek megfelelően jelennek meg receptjeik Rumpolt szakácskönyvében is, a korabeli higiéniai körülmények miatt mindig főtt ételként. A szerző elsősorban Hieronymus Bock munkájára (*New Kreütter Buch...*) támaszkodva azonosítja és pontosítja a névkeveredés következtében a Keszei-fordításban bizonytalanul használt vagy gyűjtőfogalomként többféle alapanyagot is jelölő növények magyar megfelelőit. Hasonlóan jár el egyes fűszerszámok, vagyis fűszerek esetében is. Ezzel összefüggésben részletesen ismerteti a korabeli ízesítés fortélyait. Egyrészt a cukor felhasználását, hangsúlyozva, hogy habár természetesen édesítésre használták, korabeli magas ára miatt leginkább a tekintély és a gazdagság kifejezője volt az egyes fogásokban, főképp reprezentatív céllal használták. Másrészt a savanyításhoz leggyakrabban használt ecetekről, valamint citromfélékről, egres(lé)ről, a különféle alapvekről és alkalmazásukról is áttekintést ad. A szerző bemutatja továbbá a hazai és a keleti fűszernövényeket és jellemző felhasználásukat. Utóbbiak használatának – a cukorhoz hasonlóan – reprezentatív jelentősége volt, s a fejedelmi udvar számára történő beszerzésükről (törcsvári és vöröstoronyi harmincad, görög kereskedők jelentősége) is képet kap az olvasó.

Kuti Klára külön fejezetben foglalkozik a korabeli konyhai és asztali eszközökkel (pl. főzőedények, feldolgozóshoz/előkészítéshez szükséges kellékek, ivóedények), több esetben a fogások elkészítési módjával is kiegészítve a konyhai felszerelések bemutatását. Az adatolhatóan a 17. század első harmadától Porumbákon működő üveghuta kapcsán részletesen kitér az üvegtárgyakra és használatukra is.

Összességében a kötet a kora újkori közép-európai gyakorlatba illeszkedő, bizonyos vonatkozásaiban mégis sajátos Apafi–Bornemisza-udvartartásról ad átfogó képet. A szerző emellett a hozzávetőlegesen 100 évet felölélő források révén a kora újkori táplálkozási kultúrában bekövetkezett változásokba is betekintést nyújt. A mondanivaló befogadását

nagymértékben segítik a munkában sűrűn megjelenő illusztrációk, grafikonok és térképek, továbbá a külön fejezetbe rendezett mutatók. Kuti Klára munkája mindezek alapján kétségkívül nagy hasznára lesz a kora újkori Erdély udvartartása, táplálkozás- és gazdaságtörténete iránt érdeklődők számára. Egyszersmind reményünket fejezzük ki arra nézve, hogy a történelemszakma figyelmét is ráirányítja az Erdélyi Fejedelemség alkonyának hasonló tematikában, tekintélyes mennyiségben fennmaradt levéltári forrásbázisára, amelyek feltárása révén tovább árnyalható a néprajztudomány megközelítésében bemutatott téma.

Szalai Ágnes

A kalotaszegi magyar nyelv múzeuma

Péntek János szerk.: Kalotaszegi tájszótár. Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége, Sepsiszentgyörgy 2021. (504 lap + 1 térkép).

A Kalotaszegi tájszótár megjelenését a magyar nyelvjáráskutatás lexikológiai vonatkozásait segítő újabb munkaeszköz létrejöttéért is üdvözölhetnénk. De itt jóval többről van szó. Egyrészt nem csupán a dialektológusok számára fontos szótárról van szó, hanem legalább ugyanolyan haszonnal forgathatják a néprajzkutatók is. A szótár elkészítésének a tudományos szempontok és sokrétű felhasználásának lehetősége mellett van egy nagyon pozitív emberi vonatkozása is. A könyv Péntek János nyelvészprofesszornak, a szótár szerkesztőjének, egyfajta ajándéka szűkebb pátriájának lakosai számára, ha úgy tetszik, a falustársaknak, rokonoknak, barátoknak, ismerősöknek, mindazoknak, akik ezt a nyelvjárást beszélik napjainkban is: „A szótárt elsősorban a kalotaszegieknek ajánlom, nyelvi múzeumként is, mintegy pótlásaként a hiányzó helytörténeti, néprajzi múzeumnak. Nem azzal a szándékkal – mivel az egyébként is reménytelen

és szükségtelen volna, hogy a fiatalok újratanulják és használják a régi helyi szavakat, hanem, hogy értsék őket, és tudjanak róla, hogyan éltek és beszéltek elődeik”.

A Kalotaszegi tájszótár azon szótárak sorát gyarapítja, melyek a tájszók valamilyen szempontok szerinti rendszerezését és magyarázatát tűzték ki célul. A népnyelv iránti érdeklődés egészen a romantika koráig nyúlik vissza. Ekkoriban született meg a tájszók iránti érdeklődés, melyek egyszerre jelentettek ihletforrást a költők, írók számára, stílusgazdagító szerepük máig érvényes.

Ennek megfelelően az első *Magyar tájszótár* 1838-ban készült el Vörösmarty Mihály szerkesztésében a Magyar Tudós Társaság kiadásában. Ezt követte Szinnyei József *Magyar tájszótára*, melynek 1893-ban jelent meg az első kötete. A XX. század közepétől pedig az *Új magyar tájszótár* kötetei láttak napvilágot, melynek utolsó, ötödik kötete

Tamásné Szabó Csilla (1968), PhD, tudományos munkatárs, Erdélyi Múzeum-Egyesület, Jakó Zsigmond Kutatóintézet, Kolozsvár, tcsilla68@yahoo.fr

2010-ben készült el. Ezen általános tájszótárak mellett, amelyek az egész magyar nyelvterületről tartalmaznak címszavakat, olyanok is készültek és készülnek napjainkban is, amelyek egy kisebb-nagyobb régió vagy egy dialektus szókincsét térképezik fel. 1935-ben látott napvilágot Csüry Bálint *Szamosháti szótára*, amelynek célkitűzése volt a vidék teljes szókincsének számbavétele. Hasonló törekvéseket képvisel az *Ormánysági szótár* (1952) vagy a *Szlavóniai (kórógyi) szótár* is (szerk. Penavin Olga, 1970–1975), és a sort hosszan folytathatnánk. Egyetlen település nyelvjárási szókészletét dolgozza fel Imre Samu *Felsőőri tájszótára* (1973) vagy Markó Imre Lehel *Kiskanizsai szótára* (1981).

Ha a romániai, erdélyi nyelvjáráskutatási törekvéseket állítjuk a figyelem középpontjába, talán a székely nyelvjárás kapott nagyobb figyelmet: 1987-ben Budapesten jelent meg a Gálfy Mózes és Márton Gyula által összeállított *Székely nyelvföldrajzi szótár*, amely sajátos formája a tájszótárnak, mert adatanyagának gyűjtése nyelvföldrajzi módszerekkel történt. A viszonylag frissen elkészült tájszótárak közül Sántha Attila 2004-ben megjelent *Székely szótárát*, majd a 2018-ban megjelent jelentősen bővített változatot, a *Bühhagy székely szótár*at kell megemlítenünk. Ez utóbbiaknak az a különlegessége, hogy tájszavai nem egyetlen területhez, hanem egy népcsoporthoz kötődnek, hiszen a szerző szerint székely szó az, amit a székely ember használ, bárhol is éljen. Másik különlegessége, hogy a Facebookon is lehetett küldeni a szerzőnek székely szavakat, így állíthatjuk, hogy a gyűjtött anyag egészen aktuális, ugyanakkor maga gyűjtés esetleges, hiszen nem kérdőívvel történt, hanem a nyelvhasználók küldtek be általuk székely szónak minősített szavakat, és gyakran a jelentéseket is ők adták meg. Így, bár a tudományosság bizonyos kritériumai sérültek, érdekes adatanyag gyűlt össze.

A *Kalotaszegi tájszótár* adatanyaga ezzel szemben írott forrásokból, leginkább nyelvudományi és néprajzi kiadványokból származik. Nem tartalmaz legújabb anyagot, a szerző-szerkesztő nem készített újabb, kérdőíves gyűjtést. Ezt a bevezetőben jelzi is; a későbbiekben visszatérek rá.

A *Kalotaszegi tájszótár* szerkezete a következő: a tulajdonképpeni szótári korpusz két nagy részre oszlik, kétféle megközelítést érvényesítve: a hagyományos jelentéstani és a jelöléstani. Az első rész így a *Szavak és dolgok*, míg a második a *Dolgok és szavak* címet kapta. Hasonló koncepcióval készült a *Moldvai magyar tájnyelv szótára* (2016–2018), így tekinthetjük e kiadvány előzményének is.

A kötet Előszóval indul, melyben a szerző a Kalotaszeg-kutatás történetét foglalja össze, kitérve annak néprajzi és nyelvészeti vonatkozásaira. Itt tisztázódik az a körülmény is, hogy a szótár nemcsak táji jellegű, de történeti is, hiszen olyan anyagot tartalmaz, amely felöleli az elmúlt százötven évet, a jobbágyi léttől a mai, modern világig terjedő időszakot. A változásokat csak folyamatukban lehet bemutatni, ezért a szócikkek elé nem kerülhet pontos datálás, csak jelzés, hogy régi vagy nagyon régi, illetve újabban is használatos kifejezésről van-e szó. A belső térbeli tagolódást is jelzi a szótár, hiszen egyes fogalmak megnevezése kistájak szerint is különbözik.

A Bevezetés a tájszó fogalmának tisztázásával indít. Tájszónak nevezzük azt a szót, amelyet egy vagy több nyelvjárásban használnak a beszélők, s amely akár formailag, akár jelentésében eltér a köznyelvben használatos lexemától, vagy akár olyan, amely teljesen ismeretlen a köznyelvet beszélők számára. Eszerint a tájszavakat három nagy csoportra szokták elkülöníteni: a valódi (ilyen pl. a *muszuj*, ill. a *bagazia*, *cibóka* 'mókus'), a jelentésbeli (pl. a *szőr* címszó 3. jelentése: *fű*, *Eladtam a szőürít a kaszáló-nak* Jákótelkéről adatolva), és az alaki tájszavakra (pl. a *csalán* hangalakváltozatait sorolom itt fel: a *csajánt*, *csojánt*, *csaján*, *csoján*, *csohán*, *csohány*, de ilyen a *vickándozik* is, amely a *fickándozik* köznyelvi alak megfelelője).

Ugyancsak a Bevezetőben olvashatunk a szótár anyagáról, idő- és térbeli keretéről. A már fent említett százötven évnyi időkeret, amely gyakorlatilag a 19. század második felétől a 20. század végéig tart, felöleli körülbelül öt nemzedék hagyományos életének szókincsét. Ugyanakkor nem terjed ki a 20. század legvégén, a 21. század első évtizedeiben

– a felgyorsuló modernizáció éveiben – zajló aktuális változások vizsgálatára, hiszen ehhez újabb gyűjtést kellett volna indítani. Így válik e szótár részben a kalotaszegi magyar nyelv múzeumává, hiszen az életmód gyors változása minden bizonnyal a szókincs változásában is megmutatkozik, a régi, hagyományos paraszti létformához tartozó foglalkozások eltűnésével ennek szavai is kikopnak az élőbeszédből.

A szótár térbeli kereteit természetesen Kalotaszeg határai adják meg. A tájegység földrajzi közép-pontja a Részeg-tető, mely egyben vízválasztó is, négy kistáj érintkezési pontja: a felszegi, alszegi, nádasmenti és kapusmenti részeknek. Nyelvjárási tekintetben a nyugati (felszegi, alszegi) része a Tisza–Körös-vidéki nyelvjárás jellemzőit hordozza, míg a keleti átmenetet képez a mezőségi felé. Belső tagoltságát a szóföldrajz is tükrözi: „Hogy miért van a krumplinak kilenc elnevezése, a paszulyinak, kukoricának négy-négy, annak bizonyára az áll a háttérben, hogy a kalotaszegi jobbágyok az újvilági növények elterjedésekor különböző uradalmakban végezték az »úrdolga«t, és onnan vitték haza az általuk megművelt földjeikre a különbözőképpen megnevezett új terményeket?”.

A Bevezető részét képezi egy színes térképlap – Bartos-Elekes Zsombor munkája –, amelyen kirajzolódnak a kisebb tájegységek, a Felszeg, Alszeg, Kapusmente, Nádasmente, valamint a délkeleti peremvidék települései.

A következő rész a forrásanyag betűrend szerinti felsorolását tartalmazza a szótárban használt rövidítésekkel együtt, majd további, különböző típusú rövidítések jegyzékei zárják a sort.

A szótár anyaga tehát elsősorban korábban gyűjtött, többnyire már kinyomtatott forrásokon alapul, ez megismerszik a címszavak olvasása közben is. A szerző beemeli a szótár anyagába egyrészt a saját kutatómunkájának korábbi eredményeit (a kalotaszegi népi hímzés szókincsét, a népi növénynevek gyűjteményét), de sok egyéb, a népi életre és nyelvre vonatkozó kutatás hozadékát is. Névtani vonatkozású forrásmunkák Szabó T. Attila és Árvay József helynévtani, illetve B. Gergely Piroska személynévi kutatásainak feldolgozásai. A nyelvjárástani munkák

közül *A romániai magyar nyelvjárások atlaszát*, a Czuczsa János *A kalotaszegi nyelvjárás*, valamint a Gálffy Mózes–Márton Gyula szerzőpáros tollából származó *Tájszók Kalotaszegről és környékéről* című munkákat emelném ki. Számos néprajzi tárgyú munka is megtalálható a forrásanyagban, így Kós Károly, Malonyay Dezső, Martin György, Magyar Zoltán, Nagy Jenő írásaira utalnék, de a sort természetesen lehetne folytatni.

A szótár tulajdonképpeni korpusza, mint már említettem, két nagy részre tagolódik. Az első rész tartalmazza az ún. hagyományos szócikkeket, melyek tartalmazzák a félkövér betűkkel kiemelt, egyszavas címszóra vonatkozó információkat. Egy szócikk szerkezete a következő: a félkövér címszót kurzívval szedett alakváltozatok és példamondatok követik, ugyanakkor találunk utalást a lokalizálásra, kivéve, ha a szó általánosan elterjedt vagy nincs meg a származási helye. Fontos megjegyezni, hogy a címszavak zárt *ĕ*-s formával szerepelnek, ellentétben az általános köznyelvi írással: pl. *csĕbĕr*, *hĕrseĕg*, *hĕszĕn*, bár ez a betű és az általa jelzett hang nem része a köznyelvnek és a helyesírásunknak. (Zárójelben jegyzem meg: a zárt *ĕ* különösen a Felszeg és Alszeg nyelvjárásában van jelen, Nádasmentén elhalványodik a jelenléte, akárcsak a diftongusos, kettőshangzós ejtősmódé is. A Nádasmente nyelvjárása képez átmenetet a mezőségi nyelvjárás felé, minél inkább közeledünk területileg Kolozsvárhoz, annál hangsúlyosabban.) A szócikkben továbbá jelölve van az adott szó szófajtsága, kicsinyítő és gyakorító képzős származékai, a névszói szerkezetek, valamint az igei kifejezések és az állandó szókapcsolatok. A szócikkeket a forrásokra való hivatkozás zárja.

A szerző kis rombuszokkal igyekszik érzékeltetni az olvasóval egy-egy szó régiségét: a legrégebbiek három rombuszt is kapnak, a legutóbb adatoltak jelzése az üres rombusz. Ilyen három rombuszos szó például a *kukorgó*, *kukurgó*, (Magyargyerőmonostor, Kalotadamos) amelynek két jelentése is van: 'kenyér- vagy kalácstésztából készített cipó' vagy 'kalácstésztából készített, kör alakú, közepén lyukas lakodalmi pereg'. Ugyanilyen régi tájszó a *bĕbillĕr* (Gyerőmonostor), melynek jelentése házasságszerző,

de kétrombuszos a Felszegről való *heregy* 'tornác deszkakerítése'.

Időben sokkal közelebbi a *hérész*. 15-20 évvel ezelőtt magam is hallottam a kifejezést Szucságban is ('a menyasszony szüleinek és vendégeinek látogatása, megvendéglése a vőlegény házánál'), de a lakodalmas szokások megváltozásával a szóhasználatból is kimaradni látszik, kikopik.

A szótár valóságos kincsesbánya és fogódzó egy letűnő világ valóságához, melyben egyaránt tájékozódhatunk a mezőgazdasági eszközökről, a kalotaszegi népi hímzések motívumkincsének elnevezéseiről, a viseletdarabok nevéiről, a népi növényismeretről, de találunk sok tulajdonnevet is.

Ezek a tulajdonnevek is sokfélék: egyrészt olyan családnéveket vonultat fel a szótár, amelyek egy-egy kisebb régióra jellemzők: *Bot, Botha, Csiki* (Nm), *Ignác, Huszár, Maróti* (Fsz), *Birta, Eszes* (Asz).

A kalotaszegi névadási rendszer fontos alkotóeleme a ragadványnevek elterjedt és rendszerszerű használata (vö. B. Gergely Piroska: *A kalotaszegi magyar ragadványnevek rendszere*, 1977). Ezek közül is álljon itt néhány példa: *Gornyik* (Inaktelke, Kiskapus), *Kisferkő* (Inaktelke), *Kisgazsi* (Vista), *Kokas* (Magyarbikal). Ugyanakkor igen elterjedt és gazdag a becenévi formák használata, mely rávilágít a kicsinyítő képzők nagyfokú megterheltségére, változatos alkalmazásuk azok produktivitására is. Ilyen becenevek például a szótárból a *Bandikuc, Banduc, Bandicskó* (András), *Bancsuc, Bancsuka, Nankó, Kisjános* (János). Kis melléknévvvel alkotott más becenevek: *Kiserzsi, Kisvince, Kisandrás*. Más, sajátosan Kalotaszegen használt becenév a *Gibó* (Péter), az *Erzsika, Pendzsi, Ferika*, régies a *Ferkuc, Ferküce* és a *Kisó* (Anna).

Az *Erzsika, Ferika* formákat látva megállapíthatjuk, hogy a *-ka* kicsinyítő képző nem illeszkedik hangrendileg, különösen a felszegi, alszegi nyelvjárásban.

A kalotaszegi bivalytartásnak múzeuma Mérában van, de akár kismonográfiát is érdemelhetne. A bivaly fontos jövedelemforrása volt a kalotaszegi paraszti gazdaságoknak, a szótár pedig nemcsak a hozzákapcsolódó szakszókincset tartalmazza, de a

legfontosabb állatnévként is számontartja a bivalyneveket, mint például: *Körmös, Gyöngyös, Bodor, Daru, Kondor*.

Helynevek utótagjaként előforduló térszínformaneveket is találunk a szótárban, mint például a havast *havassa* formában vagy a *kotyort* 'talajmélyedés, gödör' jelentésben.

Érdekes csillagnevekkel is találkozhatunk, mint a *Dönci-szekér* (Göncöl-szekér), a *Csaba-útja* (Tejút).

A szótárban találni csak helynevekben megőrződött jelentésbeli vagy valódi tájszavakat, ilyen a *hintó* 'ingovány, lép', a *muzsdaj* 'kocsánytalan tölgy'. Alaktanilag érdekes gyakorító képzős igeformákra is vannak példák, mint a *köpdéncsel*.

A kalotaszegi nyelvjárásnak vannak természetesen jövevényszavai is, például a románból átvett *mutuj, nyebun* 'együgyű, nevetlen', a *mutál* '1. váltogat (szövéskor kezét), elköltöztet (karámot)', újabb keletű a *pretyinák* 'barátnök'. Németből való átvétel a *muter* 'anyacsavar' jelentésben.

A szócikkekben az alakváltozatokat figyelve kirajzolódik a nyelvjárás egészére vagy egy-egy kisebb tájegységre jellemző hangtani jelenségek, mint például az *i*-zés: *kelés ~ kelis, kék ~ kik* (*kikbogár, kikkorsó*), a diftongusok jelenléte: *szó ~ szou, kékítő ~ kikitőü*, a zártabb ejtésmód: *fő ~ fű, fütülvaló fa* 'fejfa'. (a teljesség igénye nélkül).

A Kalotaszegi tájszótár korpuszának második része lexikonszerű, mely egyben az első rész mutatójaként szolgál. Akár kis néprajzi lexikonként is használható. A jelöléstani részben először a dolgok, a fogalmak szerepelnek köznyelvi nevükön, nagybetűvel, vagy a speciális fogalmak a néprajzban általánosan elfogadott nevükön. Ezt követően félkövérrel olvashatók a szócikkekben az első rész címszavai, amelyek itt sokszor összekapcsolódnak: egy helyre kerülnek olyan dolgok, amelyeknek közös a jelentésmezeje, pl. a bivalyra és a bivalytartásra, a szövésre, hímzésre, népviseletre vagy az emberi élet fordulóit jelölő eseményekre, lakodalomra, temetésre vonatkozó kifejezések.

Míg az első részben csupán néhány, az értelmezéshez elengedhetetlenül fontos rajz található, a másodikban számos illusztráció, rajz, fénykép is

van. A színes felvételek száma meglehetősen kevés, és hogy ez nem véletlen, magától a szerkesztőtől tudjuk: Kalotaszeget a maga valóságában kívánta bemutatni, azt az életformát érzékeltetni, amely korántsem volt olyan színes, virágos, mint azt a cifra, díszes népviseletet, népművészetet bemutató kiadványok sugallják. A jobbágyi, paraszti lét napi nehézségei, a mindennapi kenyér előteremtésének fáradságos munkájához a fekete-fehér rajzok és képek jobban illenek.

E szótári két nagy részt két kisebb követi: az egyikben az állandósult szókapcsolatok, szólások, közmondások, szitkok, átkok, találós kérdések kaptak helyet betűrend és tematika szerinti elrendezésben, majd a jellegzetes tulajdonnevek fejezete következik. Itt a személynevek (ezen belül a jellegzetes családnévek, a jellegzetes és gyakori nagycsaládi ragadványnevek, valamint a becenevek olvashatók), aztán bivalynevek, a helynevek közszei elemei, majd a csillagnevek sorakoznak.

A kötetet egy, a Művelődés című folyóiratban korábban megjelent esszé zárja, amelyben a szerző röviden összefoglalja a Kalotaszeg-kutatás történetét,

a régió történelmét, jelenét, és kutató szemmel tekint a jövőbe.

A tartalomjegyzék után a kötetet gondozó kiadó, az Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége eddig megjelent kiadványainak sora található: az AESZ-füzetek 18 címe, az eddig napvilágot látott kétnyelvű szótárak címei, valamint a Szabó T. Attila Nyelvi Intézet kiadványainak listája, szám szerint 11 cím.

A könyv kiváló minősége, az ízléses, szép borító méltó a kiadvány tudományos értékéhez. A szótár lapjain találkozunk Molnár János és Péntek Tímea által készített fényképekkel, és Gy. Szabó Béla fametszetével (felhasználva Ferenczy Miklós engedélyével).

A szótár bemutatóját a kiadvány elején olvasható mottóval zárnam, mely arra világít rá, hogy milyen gondolatokkal készítette ezt a szótárt a szerkesztő, Péntek János, akinek ez a táj a szülőföldje, ez a nyelvjárás az anyanyelvjárása: „Emlékezetére azoknak, akik örökségül hagyták ránk ezt a nyelvet, és emlékeztetőül azoknak, akik a nyomdokaikba lépnek”.

Tamásné Szabó Csilla

EGYESÜLETI KÖZLEMÉNYEK

Főtitkári jelentés az Erdélyi Múzeum-Egyesület 2022. évi munkájáról

2022-ben egyesületünk küldetéséhez híven végezte tervezett projektjeinek megvalósítását, s szolgálta az erdélyi magyar tudományosságot. Az EME saját kutatóintézettel, tudományos könyvtárakkal rendelkezik, digitális adattárat, tudományos szakosztályokat, ifjúsági szakcsoportokat, kutatóműhelyeket, fiókegyesületeket, illetve könyvkiadót működtet. E felsorolás alapján egyértelmű, hogy a főtitkári jelentés nem adhat számot e sokrétű tevékenység minden részletéről, azok időrendi leírását az egyesület honlapján közzétett eseménytárban találják meg tagtársaink.

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület 2022. évi tevékenysége a munkaterv szerint haladt, a szakosztályok és fiókegyesületek megtartották a tervezett rendezvényeiket. Az EME által fenntartott és működtetett Jakó Zsigmond Kutatóintézet tevékenysége a rögzített céloknak és munkaterveknek megfelelően haladt, ugyanakkor az egyesület külső kutatási programokat is támogatott. Kiadónk 2022 folyamán is kiterjedt és eredményes tevékenységet folytatott, a tudományos periodikák és konferenciakiadványok megjelentetése mellett számos önálló kötetet is közreadtunk, ezekről a felelős kiadó beszámolójában adunk tájékoztatást.

Az EME, céljai megvalósítása érdekében, együttműködik a hazai és anyaországi tudományos műhelyekkel, kutatóintézetekkel, felsőoktatási és közművelődési intézményekkel. Ezek az együttműködések az elmúlt évben is számos közös kutatási programot, szakmai rendezvényt és tudományos kiadványt eredményeztek.

Kétévi kényszerű szünet után az Erdélyi Múzeum-Egyesület ismét a hagyományos formában, személyes jelenléttel tarthatta meg négyévenkénti tisztújító közgyűlését március 26-án a kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet dísztermében. A Magyar Tudományos Akadémia képviselőjében Morvai Tünde, az MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottságának osztályvezetője tisztelte meg jelenlétével a közgyűlést. A közgyűlés Bitay Enikő korábbi főtitkárt választotta meg az EME elnökévé, Bogdándi Zsolt pedig a főtitkári tisztségre nyert megbízatást. Megújult az elnökség és a választmány egy része is. A közgyűlés arról is szavazott, hogy az EME kutatóintézete felvegye a Jakó Zsigmond Kutatóintézet nevet.¹

Egyesületi rendezvényeink közül kiemelkedő jelentőségű a 21. alkalommal megszervezett *A Magyar Tudomány Napja Erdélyben* című konferenciasorozat, amelynek nyitóünnepségét 2022. november 18-án, pénteken tartottuk a kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet dísztermében. A hagyományokhoz híven a rendezvény fővédnöke a Magyar Tudományos Akadémia elnöke volt. A pénteki nyitóünnepségen plenáris előadások hangzottak el a tudomány időszerű kérdéseiről, és sor került a Gr. Mikó Imre-emléklapok átnyújtására, mely idén is fontos ünnepi mozzanata volt a rendezvénynek. Az ünnepi megnyitó délutáni szekciója az EME-székház

¹ <https://www.eme.ro/esemeny/-/tartalom/esemeny-356078>, <https://www.eme.ro/hir/-/tartalom/az-erdelyi-muzeum-egyesulet-jako-zsigmond-kutatointezete-363552>

előadótermében zajlott, ahol nagyszámú közönség hallgatta meg a plenáris előadásokat. A délutáni plenárisok megtartására ez alkalommal is fiatal erdélyi kutatókat kértünk fel különböző szakterületekről, azzal a céllal, hogy kutatási eredményeiket minél szélesebb körben mutassák be a hazai közönség előtt. November 19-én, illetve e hónap más napjain az EME 7 szakosztálya és 5 fiókegyesülete 16 szekcióülésen tartotta meg a saját konferenciáját, összesen 244 szerző 154 előadása került bemutatásra, ezenkívül 14 könyvbemutatóra és 5 különböző díjátadásra is sor került. Hét rendezvény Kolozsváron, hét más településen (Csíkszeredában, Gyergyószentmiklóson, Marosvásárhelyen, Sepsiszentgyörgyön, Temesváron és Nagyváradon), egy rendezvény pedig az online térben zajlott.²

Tagságunk

Nyilvántartásunk szerint a 2013–2023 közötti időszakban Egyesületünk taglétszáma 2524 fő, melyből 1662 fő rendes tag (aktív és nyugdíjas), 862 tagunk pedig egyetemi hallgató. 2022-ben 168 új tag lépett be Egyesületünkbe, 2022-re 629 tag fizette ki a tagdíját.

Szakosztályaink

Az egyesület szakosztályai az elmúlt évben a hagyományos módon fejtették ki tevékenységüket, az előadások mellett tudományos konferenciákat, műhelymegbeszéléseket és könyvbemutatókat is szerveztek.

I. A Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi Szakosztályunk jelentősebb rendezvényei közül kiemeljük a május 7-én *Kormányzás és kultúrapártolás a hosszú XIX. században* címmel tartott Bánffy György-émlékkonferenciát, melyet a KAB-bal és a BBTE Hungarológia Doktoriskolájával partnerségben szerveztünk meg. Július 5-én a Jakó Zsigmond Kutatóintézet szervezésében középkorász konferenciára került sor, melyen a korszak nyolc magyarországi és négy erdélyi kutatója adott elő, reprezentatív képet nyújtva a magyar medievisztika időszakos kutatási irányvonalairól. Október 5–6-án, születésének 100. évfordulója alkalmából tudományos konferencia keretében emlékeztünk meg egykori főtítkárunk, Kiss András levéltáros, történetkutató és jogtörténész személyéről és munkásságáról. Október 7-én *Kutatászemléleti, -módszertani és -történeti összefüggések a magyar néprajztudományban* címmel néprajzi konferenciára (partnerségben a Kriza János Néprajzi Társasággal), december 16-án pedig a *Bálint Tibor nemzetközi emlékkonferenciára* (a MTA KAB-bal együttműködésben) került sor.

Több rendezvényt is szerveztünk a Kolozsvári Magyar Napokon: augusztus 16-án *Gróf Teleki Sámuel kormányhivatalnok és könyvtáralapító* címmel kerekasztal-beszélgetésre és

² <https://www.eme.ro/esemeny/-/tartalom/esemeny-398601>, <https://www.eme.ro/esemeny/-/tartalom/esemeny-385499>, <https://www.eme.ro/esemeny/-/tartalom/esemeny-398352>, <https://www.eme.ro/esemeny/-/tartalom/esemeny-398384>, <https://www.eme.ro/esemeny/-/tartalom/esemeny-398576>, <https://www.eme.ro/esemeny/-/tartalom/esemeny-399638>, <https://www.eme.ro/esemeny/-/tartalom/esemeny-399987>, <https://www.eme.ro/esemeny/-/tartalom/esemeny-400601>, <https://www.eme.ro/esemeny/-/tartalom/esemeny-399726>, <https://www.eme.ro/esemeny/-/tartalom/esemeny-399687>, <https://www.eme.ro/esemeny/-/tartalom/esemeny-399935>, <https://www.eme.ro/esemeny/-/tartalom/esemeny-408243>

képkiallításra, augusztus 18-án *Bálint Tibor – történetek tőle, róla. Irodalmi matiné a költő születésnapján* című beszélgetésre, augusztus 19-én pedig a *Petőfi nyomán: érzékeny dalköltészet a 19. században* című előadással egybekötött zenei beavatóra került sor.

A Magyar Tudomány Napja Erdélyben szakosztályi összefüggése – immár hagyományosan – két szekcióban zajlott le. Az irodalom, nyelvészet és színháztudományi szekció tanácskozására november 19-én került sor. Egyed Ákos volt szakosztályi elnök bevezető szavai után sor került az előadásokra, minden egyes tematikus blokkot érdemi megbeszélés követett. Előadóink között tagtársaink mellett a veszprémi Pannon Egyetem, a kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetem, a Bukaresti Egyetem munkatársai és doktoranduszok is szerepeltek. Ugyanekkor került sor az Erdélyi Múzeum 2022/3-as számának és a CERTAMEN IX. kötetének a bemutatására (a kiadványokat Varga P. Ildikó, Egyed Emese és Pakó László ismertették). Rendezvényünk keretében ismertette Keszeg Vilmos a 2022. évi Debüt-díj eredményét, miszerint Nagy Zsolt (id. Veress László: *Népgyógyászat és hivatalos orvoslás határán. Segesvár gyógyszerészet-történeti emlékei* c. kötet szerkesztése és közzététele) és Both Noémi Zsuzsanna (*A székely faluközösség nótáriusa. Imreh István élete és munkássága* c. kötet) kapta az elismerést.

A történelem szekció munkálatai szintén november 19-én zajlottak, egyháztörténeti (középkor) és jogtörténeti előadások (kora újkor) hangzottak el. A szekciót idén is az EME Jakó Zsigmond Kutatóintézetének munkatársai szervezték. A középkorra vonatkozó előadások a Bagi Dániel professzor által vezetett, Az Árpád-és Anjou-kor Magyar egyházi archontológiájának kérdései elnevezésű kutatócsoport tevékenységét, Erdély történetére is vonatkozó eredményeit mutatták be (Bagi Dániel, Báling Péter, Galambosi Péter, Buják Gábor).

A kora újkori jogtörténetet kutató munkatársak bemutatkozásával folytatódott a konferencia, akik kutatásaikat Az Erdélyi Fejedelemség kormányzat- és jogtörténetének forrásai nevű projekt keretében végzik, a BTK TTI főmunkatársa és kora újkori osztályvezetője, Oborni Teréz vezetésével. Előadásokat hallgathattunk Oborni Teréz, Mátyás-Rausch Petra, Bogdándi Zsolt, Rác Balázs Viktor, Karda-Markaly Aranka történész kollégáinktól.

A fenti tudományos értekezések mellett még hallhattunk Péchi Simon kancellár szerteágazó tevékenységéről (Újlaki-Nagy Réka, Gálfi Emőke), a sebesvári végvárról az Apafi-korszak első felében (Szalai Ágnes), az újkori családörténet új eredményeiről (Csoma Nikol) és a kolozsvári tömegközlekedésről a 20. század negyvenes éveiben. Az előadások után sor került két történeti tematikájú, frissen megjelent kötet bemutatójára, melyeket Kovács András akadémikus, illetve Oborni Teréz ismertetett.

Az említett konferenciák mellett a szakosztály több egyéni előadót is meghívott: Bezeczky Gábor irodalomtörténész (Budapest) a kiegyezés és az első világháború közti periódus magyar kultúrájáról tartott előadást, Bálint Emese (Milestone Intézet – Budapest) a 17. századi anabaptista krónikákról és iparművészetről értekezett, Sárándi Tamás történész (Marosvásárhely) pedig a nemzetiségi oktatáspolitikai 1868–1944 közötti alakulását ismertette.

A megemlékezések rendjén, április 6-án Egyed Péter (1954–2018) filozófusra emlékeztek barátai és tisztelői az EME előadótermében *Búcsúkoncert* című, 1981-ben megjelent kötet verseivel és Haáz Bence zenés intermezzójával.

Szakosztályunk egyes kiadványok bemutatását is megszervezte: szeptember 5-én *A Felhőpárna. Versek léten innen és túl* című, 2021-ben Budapesten megjelent illusztrált gyerekkönyv bemutatására került sor, október 18-án pedig – az Iskola és színházkultúra Erdélyben

(XVII–XXI. század) c. műhelyhét keretében – Gábor Csilla ismertette a *Ferences iskoladrámák* című kiadvány második és harmadik kötetét.

A szakosztály keretében az elmúlt évben két külső kutatási program zajlott: az EME jelenlegi kéziratárában levő Orosz Endre- és Csetri Elek-hagyatékok feldolgozására Csoma Nikol és Tankó Róbert magiszteri hallgatók vállalkoztak, Egyed Emese irányításával pedig női szerzőkre fókuszáló irodalomtörténeti kutatások zajlanak (Jakab Imola – Wass Ottilia irodalmi és kultúrapártoló tevékenysége; Bereczki Szende – Cseh Katalin költészete).

Az I. szakosztály tagjai az Erdélyi Múzeumban és a CERTAMEN kötetekben is publikálnak, könyveik kiadására szívesen választják az EME magas tudományos besorolású kiadóját. Megjelent a szakosztályi tagok szerkesztésében készült CERTAMEN IX., szerkesztés alatt van a CERTAMEN X.

2. A Természettudományi Szakosztály január 27-én tartotta meg évi tisztújító közgyűlését, online formában. A közgyűlésen az elnökség beszámolt az előző év tevékenységről, ismertette a 2022-re javasolt munkatervet és a költségvetés-tervezetet. Lezajlott a szakosztályi tisztújítás a 2022–2026. időszakra, és a választmányi tagok kijelölése is megtörtént.

A szakosztályi tevékenység alapját a havi tudományos előadások megtartása képezte. A közgyűlésen elfogadott munkaterv, valamint az utólagos kiegészítések szerint négy előadás hangzott el, nagyrészt online formában (február 24. – Dr. Ionescu Artur: *Tűz és jég találkozása: rejtélyes barlangok a Szent Helens vulkánon*; március 31. – Ruskál Ágnes: *A tőzeg mint klímaindikátor*; június 30. – Patkó Ferenc: *Rovarok és élőhelyeik*; szeptember 29. – Csavdári Alexandra és Ruskál Ágnes: *Nagybánya és környéke bányavirágai*).

A Magyar Tudomány Napja keretében került sor a 21. természettudományi videokonferenciára. A konferencia célja a természettudományok különböző területeit művelő tudósok és tudományos kutatók számára alkalmat teremteni az alkotó találkozásra, egymás munkáinak megismerésére. Az idei rendezvényt összesen 25 személy kereste fel és vett részt a konferencia munkálataiban, és összesen 10 előadás hangzott el. A plenáris előadások keretében az 50 éve elhunyt Nobel-díjas tudós, Békésy György munkájáról emlékeztek meg. A szekció-előadások keretében az előadók saját, legújabb kutatási eredményeiket mutatták be, változatos témakörökben (növénytan, etológia, a környezet megzavarása mintavételkor, a kísérleti eljárások különböző sejtekkel és növényi kivonatokkal, a városi szennyvíz tisztítása stb.).

3. Az Orvos- és Gyógyszerésztudományi Szakosztálynak jelenleg 889 aktív tagja van. A 2022-es év folyamán 64 új tag iratkozott be. Ebben az időszakban a választmány 3 alkalommal tartott gyűlést hibrid formában, de a tisztségviselők többször is találkoztak a felmerülő problémák megbeszélése és megoldása végett. Területi központjaink közül meg kell említenünk a szatmárnémeti területi csoport kiemelkedő aktivitását, Leiher Eleonóra vezetésével. A területi csoportok rendezvényein szakosztályunk gyakran más szervezetekkel társulva, társszervezőként szerepel, mint például a Hargita Megyei Orvostudományi Csíkszeredában, a Pápai Páriz Alapítvánnyal Székelyudvarhelyen, a Báthory István Alapítvánnyal Szilágysomlyón, a Dr. Lükő Béla Orvostudományi Egyesülettel Szatmárnémetiben és a Magyar Egészségügyi Társasággal.

Továbbra is arra buzdítjuk szakosztályunk minden tagját, hogy keresse a kapcsolatot a foglalkozásának megfelelő szakcsoporttal, illetve ennek hiányában új szakcsoportokba tömörüljenek, melynek megalakulásáról és tevékenységéről értesítsék írásban az EMEOGYSZ titkárságát.

Szakosztályunk tevékenységének hatékonyabbá tételét segíti elő az Orbán-Kis Károly választmányi tag által karbantartott szakosztályi honlapunk: www.emegysz.ro. 2014 őszétől tagtársainkat hírlevelekben értesítjük a fontosabb rendezvényekről és egyéb tudnivalókról. Szakosztályunkat mint az orvostovábbképzőket szervező egyesületet 2022-ben is kreditpontadó szervezetként akkreditáltattuk az országos Orvosi és Gyógyszerész Kamaráknál, a Fogorvosi Kamaránál ezt nem sikerült megvalósítani.

2022-ben az Orvostudományi Értesítő 95. kötetének két különszáma jelent meg (a XXX. tudományos ülészak, valamint a XXIX. tudományos diákköri konferencia összefoglalóit tartalmazó kötetek). 2021-ben áttértünk az in extenso cikkek folyamatos közlésére, így a 2021/1-es és 2-es számok nyomdakész cikkei már elérhetők a honlapon. A lap felelős szerkesztői teendőit és a De Gruyter/Sciendo kiadóval való kapcsolattartást továbbra is Mezei Tibor látja el. 2018-tól a folyóirat nemzetközi adatbázisokban is szerepel, 2021-től a Magyar Tudományos Művek Tára is jegyzi. A határidők betartását nehezítette, hogy a szerkesztőségbe kevés kézirat érkezett be. Emiatt csak a 94. kötetet (2021) sikerült teljesen lezárni. Az Orvostudományi Értesítő kiadásának nyomdai költségeit a Gedeon Richter Románia Rt. gyógyszercég fedezi. Nyomtatott formában a folyóiratot eljuttatjuk a szakosztály azon tagjai számára, akik ez iránti igényüket jelezték. Elektronikus formában az összes kötet elérhető az Orvostudományi Értesítő honlapján (www.orvtudert.ro/www.sciendo.com/journal/ORVTUDERT). Folyóiratunk a nyílt hozzáférés nemzetközi standardjait követi. A MOGYE azon döntését ellensúlyozandó, hogy csak az angol nyelvű cikkek számítanak nemzetközi adatbázisban jegyzetteknek, 2022-től a magyar szöveg szerkesztőségileg elkészített angol fordítása is részét fogja képezni a cikkeknek.

A XXX. tudományos ülészak megnyitó ünnepségén került bemutatásra szakosztályunk 30 éves tevékenységét részletesen bemutató, *30 év anyanyelven az egészség tudományok szolgálatában 19912020* című kötet, melynek szerkesztői Szilágyi Tibor, Gyéresi Árpád és Egyed-Zsigmond Imre.

A szakosztály fő tevékenysége a tudományos összejövetelek szervezése. Ezeknek egy része a szakosztályon belül működő szakcsoportok és területi csoportok szervezésében zajlott, szakmai-tudományos továbbképzők keretében.

2022. április 79 között Marosvásárhelyen szerveztük meg a XXX. tudományos ülészakot, melyen összesen 286 orvos, 152 fogorvos, 43 gyógyszerész vett részt. A konferencia előrendezvényeként a Pályakezdő orvosok és gyógyszerészek fórumára került sor, az Erdélyi Rezidens Orvosok Szövetsége szervezésében. Csütörtökön délelőtt ideggyógyászati továbbképzőt szerveztünk, délután pedig orvosoknak és gyógyszerészeknek tartottunk továbbképző előadás-sorozatot, a fogorvosoknak pedig hands on workshopot szerveztünk. Köszönjük Szatmári Szabolcsnak az ideggyógyászati, Székely Editnek az antibiotikum-rezisztencia témájú, valamint Leiher Leonóranak a fogorvostudományi továbbképző és workshop szervezésében nyújtott segítségét.

Ugyancsak csütörtökön este került sor a megnyitóünnepségre. Ennek keretében a szakosztály Lencsés György-díjat adományozott dr. Noszál Béla, a Semmelweis Egyetem, Gyógyszerésztudományi Kar egyetemi tanárának. Péntek délelőtt a Kultúrpalota nagytermében plenáris előadásokat hallhattunk a szakma jeles külföldi és hazai képviselőitől. Péntek délután és szombat délelőtt a résztvevők 12 szekcióban 123 dolgozatot és 6 posztert mutattak be. A záróünnepségen a következő díjakat osztottuk ki: a legjobb kísérletes munkáért (Krizbai István által felajánlott díjat) Bod Réka Barbarának, valamint két magyarországi, gyógyszerész professzor által

felajánlott díjat három, fiatal gyógyszerész kollégának: Papp Lajos és Ferencz Elek egyetemi tanársegédeknek, valamint Lieb Dorottyának.

A családorvosi szakcsoport tevékenységéből említésre méltó a 2022. március 11–12. között Székelyudvarhelyen a Pápai Páriz Ferenc Alapítvánnyal, a Magyar Egészségügyi Társasággal és a Hargita Megye Orvosi Kollégiumával közösen szervezett nagyszabású, XXVIII. családorvosi továbbképző konferencia, külföldi és hazai előadókkal, 294 résztvevővel, amelyből 255 orvos és gyógyszerész, 39 szakdolgozó. A továbbképző konferencián 16 előadás hangzott el a különböző szakterületekről, 6 külföldi előadás budapesti, szegedi, pécsi, debreceni professzorok részéről, 9 előadó a Marosvásárhelyi Orvosi és Gyógyszerészeti Egyetemről, valamint egy előadó a Székelyudvarhelyi Városi Kórháztól. A Romániai Orvosi Kollégium 11 kreditponttal értékelte a tudományos rendezvényt. Köszönet illeti Pelok Benedek és Balla Árpád főorvos urakat, az akkreditált konferencia főszervezőit.

2022. szeptember 30. és október 2. között a XXX. Báthory-napok keretén belül került megrendezésre a XXVIII. orvostovábbképző *Egészséges életmód a koronavírus-járvány után (?)* címmel, Széman Péter, az EME szilágysomlyói csoportjának vezetője szervezésében. A konferencia Kolozsváron, a Babeş–Bolyai Tudományegyetemen került megrendezésre, ezáltal is tisztelegve a 150 éves kolozsvári magyar egyetemi oktatás évfordulója előtt. A továbbképzőn 8 előadás hangzott el. A Magyar Tudományos Akadémia által is támogatott konferencia a Báthory István Alapítvány, a Magyar Egészségügyi Társaság, az Erdélyi Múzeum-Egyesület Orvos- és Gyógyszerésztudományi Szakosztályának, illetve az EME szilágysomlyói csoportjának égisze alatt zajlott.

A Magyar Tudomány Napja Erdélyben központi rendezvénye 2022. november 18-án került megrendezésre. A *Fiatal kutatók a tudomány szolgálatában* plenáris előadások sorában a szakosztályunk részéről dr. Kerekes-Máthé Bernadett adjunktus *Fogmorfológiai jellegzetességek és metrikus paraméterek csirahiányban* címmel tartott előadást. Szakosztályunk kolozsvári rendezvényét dr. Bódizs György alelnök szervezésében, november 19-én, a kolozsvári Sapientia EMTE Óváry-termében tartotta. Előadást tartottak Gaal György, Bódizs György és Molnár Géza.

Szakosztályunk a Magyar Tudomány Napja Erdélyben égisze alatt szervezte meg november 4-én a marosvásárhelyi Kultúrpalota kistermében a Ferenc József Tudományegyetem és utóda, a Marosvásárhelyi Orvosi és Gyógyszerészeti Intézet alapítása tiszteletére tartott emlékülést a 150 éves erdélyi magyar orvos-és gyógyszerészképzés évfordulója alkalmából. Az ünnepi rendezvényen Gaal György, Péter H. Mária és Spielmann Mihály tartott előadást, amelyet kötetlen beszélgetés követett Ferencz László egyetemi tanárral és Nagy Attila főorvossal. Az eseményt Csiha Nagy Emese hárfafajtéka tette színesebbé. Az ünnepség után Gaal György Az erdélyi tudományosság fellekvára - a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem alapításának 150. évfordulójára című könyvét dedikálta.

2022. november 11–12. között zajlott le a szakosztályunk állandó őszi konferenciájaként meghirdetett XXIV. erdélyi orvosnapok, melynek főszervezője a Hargita megyei Orvosi Kollégium, partnerek a csíkszeredai Megyei Sürgősségi Kórház, illetve a gyergyószentmiklósi és a székelyudvarhelyi kórházak. A konferenciát és workshopot a Romániai Orvosi Kollégium 20 ponttal kreditálta. Az igen sikeres, kétnapos rendezvény a csíkszeredai Apáczai Csere János Pedagógusok Házában zajlott. Az orvosnapokon 22 előadó és 200 regisztrált hallgató vett részt. A konferencián rangos budapesti meghívottak, a marosvásárhelyi orvosi és gyógyszerészeti egyetem oktatói és tapasztalt székelyföldi szakorvosok tartottak előadásokat. Köszönet illeti a

főszervezőket: Dr. Biró Lászlót, Dr. Szakács Oszkár-Balázst, dr. Szöllösi Attilát, dr. Köncei Csabát és Dr. Solti Norbertet.

Szakosztályunk minden évben pályázatot ír ki orvosok, fogorvosok és gyógyszerészek kutatói tevékenységének és szakmai érvényesülésének segítésére. 2022-ben Fülöp Zsolt-Zoltán és Boda Ferenc pályázatai részesültek támogatásban.

A Semmelweis Egyetem Gyógyszerésztudományi Kara és az Erdélyi Múzeum-Egyesület Orvos- és Gyógyszerésztudományi Szakosztálya pályázatot hirdetett meg a gyógyszerész/orvos kutatók/kutatócsoportok részére az erdélyi és a budapesti régió közti tudományos együttműködés fellendítése céljából, valamint egyetemi hallgatók részére a gyógyszerkutatásba, illetve a nagyműszeres gyógyszerésztudományi technikákba való bekapcsolódás céljából. Négy pályázat nyert támogatást.

A szakosztályunk által 2006-ban létrehozott Csögör Lajos-díj és -oklevél kiosztására 2022-ben az egyetemi évet záró ballagáson került sor a vártemplom udvarán. A díj elismerő oklevelet és pénzjutalmat foglalt magában, amelyet az 4 díjazott diáknak (Karda Borbála, Kerekes Angyalka, Papp Andrea, Péterfi Orsolya) Szilágyi Tibor szakosztályi elnök adott át. Ez alkalommal került sor a Dr. Formanek Gyula-émlékdíj átadására is, a pályázat nyertese Péterfi Orsolya gyógyszerészhallgató.

A szakosztály 160 euróval támogatta Mátis Dóra egyetemi hallgató részvételét és poszterbemutatóját az Európai Gasztroenterológiai Társaság október 8-11. között Bécsben megrendezett konferenciáján.

Ebben az évben Péter H. Máriát a szakosztályunkkal intézményesen is együttműködő Magyar Gyógyszerésztudományi Társaság tevékenysége elismeréseként szenátusi tagjának választotta.

2022-ben Kolcsár Melinda és Puskás Attila docensek (Marosvásárhely) Pápai Páriz Ferenc Alapítvány életműdíjban részesültek. Szakosztályunk az egyetlen orvos-, fogorvos- és gyógyszerésztudományt anyanyelvünkön művelő egyesület Romániában. Kapcsolatunk van az MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottságával, a Kolozsvári Akadémiai Bizottsággal, amelynek Orvostudományi Szakbizottságát Szilágyi Tibor egyetemi tanár, a Gyógyszerésztudományi Szakbizottságát Sipos Emese egyetemi tanár vezeti, a Magyar Gyógyszerésztudományi Társasággal, amelynek tanácskozó testületében Sipos Emese egyetemi tanár mint szakosztályunk képviselője is jelen van. Szakosztályunk együttműködik a Magyar Egészségügyi Társasággal (MET), ahol Széman Péter főorvos a MET Erdélyi-régió felelőse, a magyarországi Országos Alapellátási Intézettel, a Kárpát-medencei Tehetségkutató Alapítvánnyal, a Magyar Általános Orvosok Tudományos Egyesületével, az Amerikai Magyar Orvosszövetséggel Szabó Béla alelnök révén, a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetemmel, a Studium-Prospero Alapítvánnyal, valamint a Marosvásárhelyi Magyar Diákszövetséggel. A felsorolt, országos és nemzetközi szervezeteken kívül szakosztályunk kapcsolatban van olyan helyi alapítványokkal és társaságokkal, mint például a Keresztény Orvosok Szövetsége (KEOSZ), a szilágysomlyói Báthory István Alapítvány, az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület marosvásárhelyi szervezete, a székelyudvarhelyi Pápai Páriz Ferenc Alapítvány, a szatmári Szent-Györgyi Albert Társaság és a Dr. Lükő Béla Orvostudományi Egyesület. A tervezett XXX. tudományos ülésszak előtt szerződést kötöttünk a EuPlatasc online tranzakciókat biztosító céggel, lehetővé téve a konferencia regisztrációs díjának online kifizetését. 2022-ben kibővítettük ezt a szolgáltatást a tagdíjbefizetésre is. A beszámolóban vizsgált időszakban a Magyar Gyógyszerésztudományi Társaságtól cserefolyóiratként a Gyógyszerészetet és az Acta Pharmaceutica Hungaricát kaptuk. Köszönjük az Elnökség tagjainak önkéntes tevékenységét,

valamint Diamantstein Derzsi Zsuzsanna titkárnöknek hatékony munkáját, amelyet a szakosztály érdekében kifejt.

4. A Jog-, Közgazdaság- és Társadalomtudományi Szakosztály január 29-én tartotta évi tisztújító közgyűlését, tevékenységi beszámolóval, szakosztályi és választmányi tisztújítással, a 2022-es tervek megbeszélésével. A szakosztályi közgyűlésre online felületen került sor.³ A szakosztály rendezvényei közül kiemeljük a *IX. erdélyi magyar vendéglátás és turizmus konferenciát*, amely június 6-án került megrendezésre a Babeş–Bolyai Tudományegyetem Földrajz Intézete közreműködésével. A rendezvényen a Kárpát-medencei kulturális turizmusra és ennek lehetőségeire igyekeztek fókuszálni, illetve arra, hogy az ezeken a területeken tevékenykedő szakemberek hogyan járulhatnak hozzá a kulturális értékek bemutatásához és gazdasági hasznosításukhoz. A 2022-es Magyar Tudomány Napja Erdélyben rendezvénysorozat keretében szakosztályunk a Sapientia EMTE Jogtudományi Intézetével közösen szervezte meg éves rendezvényét, amely idén a 150 éves kolozsvári magyar egyetemi oktatás ünnepének égisze alatt a felsőfokú jogtudományi oktatás kezdeteit, illetve oktatói közösségének karát mutatta be a közönségnek. A rendezvényen Dr. Kokoly Zsolt egyetemi adjunktus, a Sapientia EMTE Jogtudományi Intézetének adjunktusa tartott előadást *Jogakadémiától az egyetemig (1863–1872)* címmel. Előadásában a kolozsvári egyetem közvetlen elődének tekinthető jogakadémia működésének sajátosságait, tanári rekrutációjának stratégiáját és a hivatásosodás felé törekvésének ívét tárgyalta. A konferencián 40 személy vett részt: joggyakorlók, történészek, az akadémiai közösség képviselői és egyetemi hallgatók.

5. A Műszaki Tudományok Szakosztálya, küldetéséhez híven, 2022-ben is megtartotta tudományos és tudományszervező programjait. Nemzetközi tudományos üléseket, tudomány-népszerűsítő előadásokat, szakmai táborokat szerveztünk, és a rendelkezésünkre álló eszközökkel támogattuk a műszaki vonatkozású tudományos kutatásokat. Tevékenységeink eredményeit kiadványsorozatainkban tettük közzé nyomtatásban, illetve az EME elektronikus könyvtárában,⁴ az EDA-ban⁵ és nemzetközi adatbázisokban. A jelentősebb események részletes, fényképes beszámolóit az EME Intézményi tárában olvashatók,⁶ illetve megtekinthetők a szakosztály YouTube-csatornáján.⁷

A szakosztály közgyűlése február 11-én virtuális térben zajlott tevékenységi beszámolóval, szakosztályi és választmányi tisztújítással. Az elnökség újabb mandátumra nyert megbízatást, és határozat született arról, hogy a Kolozsvári Műszakis Klub (KMK) mindenkori elnökét a szakosztály vezetésébe is bevonjuk, így Kelemen Nándor egyetemi hallgató, a KMK elnöke is alelnöki mandátumot kapott⁸.

27. alkalommal került sor, március 17-én, videokonferencia formájában a fiatal műszakiak tudományos ülészakára, amelyen 88 szerző 38 előadása hangzott el. A szervező intézmények részéről Bitay Enikő egyetemi tanár, az EME MTSZ elnöke és Dávid László egyetemi tanár, a

³ <https://www.eme.ro/esemeny/-/tartalom/esemeny-350670>

⁴ <https://www.eme.ro/publication-hu/>

⁵ <https://eda.eme.ro/handle/10598/58>

⁶ <https://eda.eme.ro/handle/10598/14940>

⁷ https://www.youtube.com/channel/UCmC3XXbKx91_OjUMMuzQ1Aw/featured

⁸ A Kisfaludi-Bak Zsombor titkár által készített t. közgyűlési beszámoló a szakosztály archívumában található.

Sapientia EMTE szenátusának elnöke nyitotta meg a fórumot. Kollár László Péter akadémikus, az MTA főtitkára, építőmérnök megnyitóbeszédében hangsúlyozta a fiatalok konferenciájának fontosságát, ugyanis a jövő tudománya, a magyar tudomány is a fiatalokon múlik. Nemcsak az a jelentősége a tudományos kutatásnak, hogy műszaki eredményeket fog létrehozni, amelyek hasznosulnak, hanem „maga a tudomány tulajdonképpen a gondolkodó értelmiség létrehozásának a színtere is”. Ezért is nagyon fontos, hogy a tudományos kapcsolatok kialakuljanak, a tudományra épülő közösségek segítsenek az egyetemeken és más intézményekben a gondolkodó kritikus értelmiség létrehozásában. Józsa János Balázs, a MTA műszaki tudományok osztályának elnöke a magyarországi és az erdélyi tudományos kapcsolatok ápolásának a fontosságáról beszélt.

A plenáris előadások sorát Kocsis Imre egyetemi tanár, tudományos dékánhelyettes, a Debreceni Egyetem Műszaki Kar Műszaki Alaptárgyi Tanszékének tanszékvezetője nyitotta *Gépészeti diagnosztika – kutatási és oktatási környezet a Debreceni Egyetem Műszaki Karon* című előadásával. Fekete Gusztáv egyetemi docens, a szombathelyi Savaria Műszaki Intézet és az Eötvös Loránd Tudományegyetem Informatikai Karának oktatója *Térdimplantátumok kopásának modellezése* témában, Vekov Imre kutató-mérnök, a New York-i Columbia Egyetem Master of Business Administration (MBA) hallgatója pedig *Mesterségesintelligencia-kalandok Tokiótól New Yorkig* címmel tartott tudományos előadást. A plenáris előadásokat Orbulov Imre egyetemi tanár, a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Gépészmérnöki Karának dékánja, az Anyagtudomány és Technológia Tanszék egyetemi tanára és az MTA–BME Lendület Kompozit Fémhabok Kutatócsoport vezetőjének előadása zárta *Kompozit fémhabok kutatása és fejlesztése* címmel. E rendezvény keretében Fekete Gusztáv egyetemi docens munkásságát a Gyenge Csaba-emlékdíjjal, Mihály Norbert-Botond vegyész-mérnököt kiemelkedő kutatási tevékenységéért pedig a Maros Dezső-díjjal jutalmaztuk. A tudományos bizottság által közlésre elfogadott előadások szerkesztett szövegeit megjelentetjük a Műszaki Tudományos Közlemények sorozatban, illetve az Acta Materialia Transylvanica folyóirat magyar és angol nyelvű változatában.

Május 26-án immár kilencedik alkalommal került sor a magyar műszakis ballagásra Kolozsváron a Kolozsvári Műszakis Klub (KMK) és az EME Műszaki Tudományok Szakosztálya szervezésében. A Kolozsvári Magyar Napok keretében rendeztük meg augusztus 17-én A kolozsvári Iris porcelángyár emlékei című, ipartörténeti előadással egybekötött kiállítást, amely népes közönséget vonzott be az EME előadótermébe. Technikatörténeti alkotótáborunkra ezúttal Sarmaságon került sor, augusztus 22–25. között a szénbányászat szilágysági emlékeit térképeztük fel.

A XXIII. műszaki tudományos ülésszakra a Magyar Tudomány Napja Erdélyben rendezvénysorozat keretében 2022. november 19-én került sor. A rendezvény rangját jelentősen emelte két plenáris előadó: Sebestyén Pál György (a Kolozsvári Műszaki Egyetem Automatika és Számítástechnika Karának dékánhelyettes egyetemi tanára), aki a mesterségesintelligencia-technikák használatának újabb lehetőségeit tárta fel, bemutatva saját fejlesztésüket, valamint Barabássy Miklós (gépészmérnök, a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem tiszteletbeli egyetemi tanára), aki a Szent Korona létrehozásának technológiáját mutatta be, mérnöki szemmel. A számos egyetemet és kutatóintézetet képviselő 43 előadó zömében csoportos kutatásait ismerhették meg az érdeklődők. E rendezvény keretében emlékeztünk meg a repülés egyik magyar úttörőjéről, Martin Lajosról halálának 125., illetve a kolozsvári egyetem alapításának 150. évfordulója alkalmából, amelynek a megalakulásától egyetemi tanára volt haláláig, az 1895/96-os tanévben pedig rektora is.

A Jenei Dezső-emléklap idei kitüntetettje prof. dr. Sebestyén Pál György, számítástechnikai mérnök, egyetemi tanár, a Kolozsvári Műszaki Egyetem Automatika és Számítástechnika Karának dékánhelyettese. A műszaki fórumot könyv- és folyóirat-bemutató zárta. A konferencián elhangzott előadások szerkesztett változatai a Műszaki Tudományos Közlemények sorozatban, illetve az Acta Materialia Transylvanica folyóiratban jelennek meg, az angol nyelvű változatok digitális kiadványként.

November 25–26. között a Magyar Tudomány Napja Erdélyben rendezvény keretében az Országos Magyar Diákszövetség (OMDSZ) Temesváron szervezte meg a II. tehetséghid. Interdiszciplinaritás és innováció című fórumot. Meghívott előadó volt Bitay Enikő, aki november 26-án Műszaki anyagtudomány interdiszciplináris kontextusban tartott online plenáris előadást.

Szakosztályunk céljai között szerepel a kolozsvári ipartörténeti emlékek összegyűjtése és lehetőségek szerinti feldolgozása, közzététele. E programot az elmúlt évben is folytattuk előadások, interjúk és adatgyűjtések révén, két egykori kolozsvári gyárra fókuszálva: a porcelángyárra és a bőr- és cipőgyárra.

A műszakis nagyjaink program keretében folytattuk az interjúk készítését, adatgyűjtéseket (Incze Mária, dr. Kolozsváry Zoltán, Mattyasovszky-Zsolnay László és Zsófia, dr. Pálffy Károly, Szabó Béláné Simonffy Klára)

6. A Matematikai és Informatikai Szakosztály

A Matematikai és Informatikai Szakosztály minden évben körülbelül félszáz résztvevővel (hazai és magyarországi egyetemi és középiskolai oktatók) megszervezi a *matematika és informatika alkalmazásokkal* konferenciát, amelyen matematikai és informatikai, valamint módszertani előadások hangzanak el. A konferencián néhány magyarországi és erdélyi szakember szokott rendszeresen plenáris előadást tartani. 2022. november 25–27. között került sor a *13. matematika és informatika alkalmazásokkal* konferenciára Kolozsváron, melyen egyetemi, valamint általános- és középiskolai oktatók, kutatók vettek részt. A konferencia 60 regisztrált résztvevője a megnyitót követően Szenkovits Ferenc plenáris előadását hallgatta meg *A kolozsvári matematikaiskola kialakulása* címmel. A különböző szekciókban 22 előadás hangzott el matematika, informatika, didaktika, matematika- és informatikatörténet témakörökben. A konferencia második napján, szombat délután került sor az országos magyar matematikaolimpia szervezőinek találkozájára és a Farkas Gyula-emlékérem ünnepélyes átadására is. A Farkas Gyula-emlékérmeket minden évben három olyan matematika- vagy informatikatanárnak ítéli oda a bizottság, akik a romániai magyar nyelvű matematikai és informatikai ismeretek terjesztésében és a tehetséggondozásban kiemelkedő eredményt értek el. Az idei díjazottak: Mastan Eliza matematikus (Németh László Elméleti Líceum, Nagybánya), Nagy Örs matematikus (Báthory István Elméleti Líceum, Kolozsvár), Secăreanu Éva matematikus (Európa Gimnázium, Marosvásárhely). A résztvevők péntek este részt vettek a Visszhang kórus fellépésén a piarista templomban, vasárnap pedig városlátogatással zárult a találkozó.

7. Az EME Agrártudományi Szakosztályának tisztújító közgyűlésére március 11-én került sor az online térben. A napirendi pontok a 2021-es év beszámolójából, a 2022–2026. ciklusra szóló tisztújításból és az éves munkaterv összeállításából tevődtek össze.⁹ A Sapientia

⁹ <https://www.eme.ro/esemeny/-/tartalom/esemeny-356027>

EMTE Marosvásárhelyi Karának Kertészmérnöki Tanszéke, a Székely Gazdaszervezetek Egyesülete és az EME Agrártudományi Szakosztály közreműködésével március 5-én metszési bemutatót tartottak *Gyümölcsfák télvégi fenntartó metszése* címmel a Sapientia EMTE Marosvásárhelyi Karán, a koronkai campuson található gyümölcsfagyűjteményben.¹⁰

Fiókegyesületeink

A fiókegyesületek, akárcsak a szakosztályok, fontos pillérei az EME-nek, hiszen különböző régiókat kapcsolnak be a tudományos vérkeringésbe, és hozzájárulnak ahhoz, hogy a kutatómunka, a tudományművelés és -népszerűsítés a nagy egyetemi központokon kívül is eredményes lehessen. A fiókegyesületek tevékenységét a települések betűrendjében tüntetjük fel.

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület aranyos-vidéki fiókegyesülete a 2022-es évben is több alkalommal szervezett tudományos előadást valamelyik helyi témához kapcsolódóan, amelyekre a tordai Jósika Miklós Elméleti Lícem épületében került sor. Időrendi sorrendben ezek a következők voltak: Vass Sára – Torda épített környezete (január 19.); Keszeg Vilmos – a 150 éves a Tordai Magyar Dalkör emlékkönyv kéziratának a bemutatása (február 23.); Jancsó Katalin – Baby szakácskönyve Novák Máriától (május 18.); Torda a középkorban című kiskonferencia (C. Tóth Norbert – Nemesi gyűlés Tordán az 1410-es években; Lakatos Bálint – Torda város öngazgatási szervezete a középkor végén; Neumann Tibor – II. Ulászló erdélyi útja és tordai megállója 1494-ben) (július 7.); Zsigmond Győző – Aranyosszéki magyar népi gombászat (december 15.).

A gyergyószentmiklósi fiókegyesület 2022. június 15–16-án történészkonferenciát szervezett II. András aranybullája és a rendi szabadság védelme Magyarország történetében címmel. Számos könyvbemutatót tartottak, ezek közül a legjelentősebb bemutatott kötetek Marcel Cauchet: *A francia balsorsról*. Budapest 2021.; Garda Dezső: *Székelyföld az 1918. év végi román hódítástól az Országos Magyar Párt megalakulásának időszakáig. Impériumváltás Gyergyóban*. Gyergyószentmiklós 2021.; Pál-Antal Sándor: *Csík-, Gyergyó- és Kászonszék 1848-49-ben*. Csíkszereda 2022. A Gyergyói Népfőiskolai Társasággal közösen november 11–12-én tartotta meg tudományos rendezvényét *Rendszerváltás vagy hatalomátmentés Romániában* címmel, melynek fő témája az 1989 decemberétől az 1990 márciusáig tartó időszak reális bemutatása volt. A konferencia rendjén az 1989-es rendszerváltásról, a temesvári felkelésről, Tökés László peréről, a marosvásárhelyi fekete márciusról, a kolozsvári, a gyergyószentmiklósi, a maroshévízi rendszerváltásról, a gyergyószentmiklósi és a gyergyószéki RMDSZ létrejöttéről és a Gyergyói Népfőiskolai Társaság 1990-es létrejöttéről hangzottak el előadások.

A marosvásárhelyi fiókegyesület december 3-án a Teleki Tékában – *A magyar tudomány napja Erdélyben* évi fórumához kapcsolódóan és a marosvásárhelyi Borsos Tamás Egyesülettel közösen – Erdélyi városok a 19. században címmel tudományos konferenciát szervezett, amelyen 8 előadás hangzott el. Az előadások szerkesztett változatait tanulmánykötetben kívánjuk megjelentetni. A fentebb említett Borsos Tamás Egyesülettel szakmai partnerségben kiadtuk a fiókegyesületünk egyik oszlopos tagjának tiszteletére szerkesztett tanulmánykötetet: *Civis*,

¹⁰ <https://www.emc.ro/esemeny/-/tartalom/esemeny-355958>

scriptor, historicus. Tanulmányok a hetvenöt éves Sebestyén-Spielmann Mihály tiszteletére. Szerk. Bányai Réka–László Lóránt–Simon Zsolt. Studium Kiadó, Marosvásárhely 2022.

A sepsiszentgyörgyi fiókegyesület rendezvényeit az online térben népszerűsíti. Kapcsolódva a *Tudomány: út a világ megismeréséhez* témájú *Magyar Tudomány Napja Erdélyben 2022-es* rendezvénysorozathoz a fiókegyesület az agrártudományi szakosztállyal közösen 2022. november 25-én megszervezte az *Agrártudomány az éltető jövőnk alapja* témájú, XVIII. *agrártudományi konferenciát*. Az esemény társszervezői a Sapientia EMTE Marosvásárhelyi Karának Kertészmérnöki Tanszéke, valamint az illyefalvi LAM Alapítvány.

A program 19 szakmai előadást (összesen 39 szerző jóvoltából) és egy méltatást foglalt magában. A szakmai előadások az agrárium, erdészet, kertészet és tájépítészet tudományterületeit képviselték. Kiemelendő, hogy az előadók többsége a Sapientia EMTE keretében képzett, frissen végzett agrármérnök, kertészmérnök, tájépítész, illetve aktív hallgatói jogviszonnyal rendelkező agrármérnök és erdömérnök szakos hallgató volt, akik az oktatóik mentori tevékenysége mellett elkészített saját kutatási eredményeiket mutatták be. Hozzájuk csatlakoztak a Sapientia EMTE agrármérnök, erdömérnök, kertészmérnök és tájépítészmérnök oktatói saját kutatásaik bemutatójával.

A szilágysomlyói fiókegyesület a Báthory István Alapítvány és a Szilágysomlyói EMKE közreműködésével ünnepelte a *magyar kultúra napját* Szilágysomlyón. A rendezvényen megnyitották Orth István grafikus *Az ember tragédiája* című kiállítását. Előadást tartott Csók Zsolt régész, és Pilinszky-estre is sor került az Ampelopsis versszínház előadásában.¹¹ Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Zilah és vidéke fiókszervezete a Máramaros megyei Szamosardó településen, a Szilágyság peremén, egy tövisháti faluban szervezte meg május 7-én a *XIX. Szilágyságkutatás napját*, amelynek központi témája a szilágysági népdal, néptánc és a hagyományörzés volt. Neves előadók, kutatók, tanárok tartottak színvonalas előadásokat a jelenlévőknek, majd a rendezvény két Petri Mór-díj átadásával zárult. Társszervező volt az EME szilágysomlyói fiókegyesülete, a zilahi EMKE, a szilágymegyei és máramarosi RMDSZ, a Tövishát Kulturális Társaság, a Szilágyság Társaság, a Szilágyság Megyei Művelődési és Művészeti Központ és a Hepehupa művelődési folyóirat.¹² Július 10-én Tasnádszarvodon került sor a dr. Petri Mór emlékére állított emlékoszlop avatására a történelmi Szilágyság monográfiáját szerkesztő történész szülőfalujának református templomkertjében, ezt követően előadások hangzottak el, valamint két Petri Mór-díj átadására is sor került.¹³

Az EME Jakó Zsigmond Kutatóintézete

Az 1990-ben újjáalakult Erdélyi Múzeum-Egyesület keretében 2006-ban létrehozott kutatóintézet munkatársainak fő feladata Erdély történeti és nyelvészeti forrásainak feltárása és közzététele, valamint e történeti korszakok vizsgálatát megalapozó segédletek és kézikönyvek összeállítása. Az intézet munkatársai tehát olyan alap kutatások végzését vállalták, melyek lehetővé teszik, hogy Erdély múltjáról a korábnál hitelesebb és időtállóbb képet alkothassunk.

¹¹ <https://www.eme.ro/esemeny/-/tartalom/esemeny-348905>

¹² <https://www.eme.ro/esemeny/-/tartalom/esemeny-363414>

¹³ <https://www.eme.ro/esemeny/-/tartalom/esemeny-375775>

A kutatóintézet és forráskiadási programja elválaszthatatlanul összeforrt a hazai és magyarországi medievisztika kiemelkedő képviselője, néhai Jakó Zsigmond (1916–2008) személyével, aki az intézményes keretek között folyó forrásfeltárás és -kiadás révén látta megvalósíthatónak az erdélyi közép- és kora újkori kutatások fellendítését, és egy olyan fiatal kutatónemzedék kinevelését, amelyre meghatározó szerep hárul e kutatások megújításában. Ennek a forrásközlő tevékenységnek a lényege az, hogy az erdélyi régiségben használt nyelveken íródott források magyar nyelvű kivonatok formájában történő közzététele révén hozzáférhetővé váljanak a szükséges nyelvi és paleográfiai ismereteket nélkülöző történészek, érdeklődők szélesebb köre számára is. A teljes szövegű magyar nyelvű forráskiadások tekintetében pedig a „teljes átírás és a szintén szélsőséges betűhűség közötti józan átmenettel a szöveg hiteles történeti hangulatának, jellegzetességeinek” a megőrzését irányozza elő, hogy ezek az esetenként több száz oldalas munkák ne csupán a szakemberek szűk köréhez szóljanak.

A történész munkatársak forráskiadói tevékenysége eredményeként eddig közel 9800, a kutatás előtt zömében ismeretlen kivonat jelent meg nyomtatásban. E tekintélyes mennyiségű kivonat jelentőségét hangsúlyozza az a tény is, hogy az MTMT mutatói értelmében pl. a kora újkori forráskiadványok, melyek az 1855-ben megindított Erdélyi Történelmi Adatok c. sorozatban jelentek meg, eddig mintegy 1900 független idézést gyűjtöttek össze. Következésképpen mind a hazai, mind a magyarországi történetkutatás igen kedvezően fogadta az erdélyi kora újkori forráskiadásnak ezeket a maguk nemében egyedülálló és hiánypótló vállalkozásait, melyek folytatása a korszak minél elmélyültebb megismerésének alapvető feltétele, és a magyar történetkutatás jól felfogott érdeke.

2022-ben intézetünk tudományos munkatársai összesen 19 tanulmányt és 3 recenziót jelentettek meg, 17 előadást tartottak, 7 kötetet szerkesztettek, 8 tudományos rendezvényt szerveztek, 10 tudományos rendezvényen vettek részt, illetve azt is érdemes kiemelni, hogy 4 kutató végez oktatói tevékenységet a BBTE különböző intézetei keretében, illetve tagjai államvizsga-, magiszteri vagy doktori bizottságoknak.

1. Erdélyi okmánytár (Codex Diplomaticus Transsylvaniae)

A hazai és magyarországi medievisztika egyik legjelentősebb, Jakó Zsigmond által megindított vállalkozásának célja, hogy „az okleveles források minél teljesebb összegyűjtésével és hozzáférhetővé tételével szilárd alapokat biztosítson Erdély középkori történetének tudományos igényű, korszerű műveléséhez”. Jakó Zsigmond a történeti Erdély – azaz az erdélyi vajda joghatósága alatt álló hét belső-erdélyi vármegye (Belső-Szolnok, Doboka, Kolozs, Torda, Fehér, Hunyad, Küküllő), Székely- és Szászföld, továbbá az ún. Partiumból Közép-Szolnok és Kraszna vármegye – 1542 előtti, tehát a vajdaság idejéből megmaradt okleveles forrásanyagát mintegy 35 000 szövegre becsüli. Jakó professzor, valamint a munkáját folytató W. Kovács András és Hegyi Géza szerkesztésében eddig az 1023–1389 közötti esztendő okleveles anyaga jelent meg öt kötetben, melyek 4983 magyar nyelvű kivonatot tartalmaznak.

2. Az erdélyi káptalan és a kolozsmonostori konvent fejedelemségkori protocollumai

A fejedelmi korból az erdélyi káptalannak 20, a kolozsmonostori konventnek pedig 32 kötetnyi jegyzőkönyve maradt fent az MNL OL-ban. A szerkesztők e két országos hatáskörű hiteleshely protocollumainak a feldolgozását alapvetően jegyzőkönyvenként végzik, de egy adott időszakot felölelő regesztakötetbe az illető protocollumok anyaga mellé felveszik azokat a későbbi jegyzőkönyvekben fellelhető bejegyzéseket is, amelyek arra az időszakra vonatkoznak. E módszer előnye, hogy

a kutatás számára az illető hiteleshely anyagát egyetlen, összefüggő kronológiai rendben tárja fel. Bogdándi Zsolt és Gálfi Emőke szerkesztésében a gyulafehérvári hiteleshely jegyzőkönyveinek eddig az 1575–1613 közötti évek bejegyzései jelentek meg a sorozat első két kötetében, melyek 1410 magyar nyelvű kivonatot tartalmaznak. A kolozsmonostori konvent fejedelemségkori protocollumaiból pedig Bogdándi Zsolt az 1575–1590 közötti évek bejegyzéseit tette közzé 865 kivonattal.

3. Az erdélyi fejedelmek királyi könyvei

Az erdélyi fejedelmi kancellárián vezetett királyi könyvekből összesen 30 kötet maradt fent az 1569–1689 közötti időszakból az MNL OL őrizetében. A Tonk Sándor professzor kezdeményezésére 1999 őszén megalakult, majd 2008-ig Jakó Zsigmond professzor irányításával működő munkacsoport az egyes fejedelmek királyi könyveit, tekintet nélkül a kötetek számára, egyetlen, külön egységnek tekintve dolgozza fel regesztákban. A kiadvány tehát minden egyes uralkodó teljes anyagát szigorú időrendbe sorolva, egyetlen számsorral fűzi egységbe, mely minden fejedelem esetében újrakezdődik. Fejér Tamás, Rácz Etelka és Szász Anikó szerkesztésében eddig János Zsigmond, Báthory Kristóf és Báthory Zsigmond fejedelmeknek az 1569–1602 közötti évekből fennmaradt hat kötet királyi könyve jelent meg nyomtatásban a sorozat első két köteteként, mely 2540 regesztát tartalmaz.

4. Erdélyi várostörténeti források

Mint ahogy az erdélyi fejedelmek székhelyére, Gyulafehérvárra vonatkozó forrásanyag zöme – beleértve a város levéltárát is – a 16–17. századi pusztítások során megsemmisült, a megmaradt darabok közül a gyulafehérvári Baththyanumban őrzött városkönyv (1588–1674), valamint az 1603-tól kezdődő törvénykezési jegyzőkönyvek kiemelkedő jelentőséggel bírnak. Ezek ugyanis nem csupán a városi jogszolgáltatás menetébe és rendszerébe, hanem a városlakók mindennapjaiba is egyedülálló betekintést nyújtanak. Kovács András szerkesztésében eddig a városkönyv, valamint a törvénykezési jegyzőkönyvek 1603–1616. évek közötti anyaga jelent meg nyomtatásban.

5. A magánélet szövegei a 17–18. századi Erdélyben. Wesselényi Kata írásos hagyatéka

Jelen kutatás előzményeként kora újkori erdélyi családok (Kálnoki, Apor, Rozsnyai) íráshasználatának vizsgálatára, főként magánlevelezéseik összegyűjtésére, kiadására, illetve ezekkel kapcsolatos tanulmányok írására került sor. A családi levéltárak vizsgálatakor gyakran előtérbe kerültek a nők által írott és a nekik címzett szövegek, ezért folytatásként a kutatás olyan 17–18. századi nemesasszonyokra fókuszál, akiknek tollforgató tevékenysége túlmutat a magánlevelezéseken.

6. Mai erdélyi magyar digitális helynévtár

Új együttműködés jött létre 2014 tavaszán a Debreceni Egyetem Nyelvtudományi Tanszékének onomasztikai részlegével. 2015 őszén egy Síkfőkúton rendezett konferencia alkalmával az együttműködést kiterjesztették több magyarországi egyetemre, valamint a Nyelvstratégiai Intézetre is. Ennek a megállapodásnak értelmében a Magyar Digitális Helynévtár Magyar Nemzeti Helynévtárrá alakult, ennek fényében az EME nyelvész kutatói a Szabó T. Attila által megkezdett, majd az ún. kolozsvári iskola tagjai által folytatott erdélyi történeti és élőnyelvi helynévkutatás aktualizálását, mai magyar (magyarázatokkal kísért) helynévkatalógus összeállítását tűzték ki célul. 2020-ban megjelent az Aranyos vidékének helynevei című kötet. A munkaterv következő része Gyergyó vidéke településekre bontott mai magyar és történeti helynévanyagának a szerkesztése.

7. Az Erdélyi magyar szótörténeti tár köteteinek digitalizálása

A Tár köteteinek szerkesztése mellett néhány éve célul tűztük ki a teljes sorozat korszerű digitalizálását, amely korrektúrázás, aktualizálás után kerül az EDA-ba. A végső cél a teljes körű

digitalizálás után olyan adatbázis létrehozása, mely újabb, különböző (elsősorban) nyelvészeti kutatások elvégzését teszi lehetővé. A digitális korrekció elvégzése lehetőséget biztosít a két-rétegű pdf-formátum létrehozására, így a szöveg másolás után is hibátlan marad.

8. *18–19. századi kapcsolattörténeti kutatások. Aranka György levelezésének sajtó alá rendezése*

A projekt célja Erdély 18–19. századi kultúrtörténetének több szempontú feltárása. Erdély történetét a korábbiakban csupán egy kitüntetett náció szemszögéből vizsgálták. Az itt élő népek (magyarok, szászok, románok) kultúrájának párhuzamos vizsgálata lehetővé teszi egy árnyaltabb kép megrajzolását. Hosszú távú cél tehát egy nem nemzetközpontú kultúrtörténet feltárása. A kutatás a BBTE Magyar Irodalomtudományi Tanszék, az MTA Irodalomtudományi Intézet, az ELTE, a Szegedi Tudományegyetem, a Bécsi Tudományegyetem közös együttműködésével folyik.

9. *Kortárs politikai-eszmetörténeti kutatások*

A kutatás szemléleti keretét az általában vett politikai tér lehetséges módosulásainak problémaköre képezi. Az így kirajzolódó tematikus mezőt fokozatosan szűkítve a következő témák kerülnek a vizsgálat látóterébe: a politikai szabadság beszűkülésének veszélyei, a kortárs politikai problémák (populizmus, migráció, identitáspolitikák) ezzel összefüggő vonatkozásai, valamint a képviselői demokrácia halmozódó deficitje. Az elmúlt időszak részutatásai a következő problémaköröket érintették: az autoritás és a lokalitás lehetséges összefüggései, a bibói és más politikaelméletek párhuzamai, a bibói politikaelméleti elemzés pszichológizáló módszere, a politikai tekintély szerepe a bibói egyensúlyfogalom kimunkálásában, a politikai tekintély lehetséges intézményes garanciái.

Intézményünk, a rendelkezésre álló források függvényében, külső kutatási projekteket is támogat. A 2022. évben olyan kutatócsoportok pályázatait támogattuk, amelyek inter- és transzdiszciplináris kutatási tervek megvalósítására vállalkoznak, és az oktatás szolgálatában is állnak. Előnyben részesültek azok a kutatások, amelyek az EME egykori és jelenlegi gyűjteményeihez kapcsolódnak, egyetemi hallgatókat is bevonnak a kutatómunkába, illetve az oktatási intézményekkel való együttműködésekre alapoznak. A kutatócsoportok vezetői az EME szakosztályainak vagy valamelyik fiókegyesületének tagjai.

2022. augusztus 1-től az alábbi kutatási terveket részesítettük támogatásban:

1. Női írás, női kulturális mecenatúra (19–21. századi példák). Projektvezető: Egyed Emese
2. Hagyatékrendezés az EME kéziratárában. Csetri Elek és Orosz Endre hagyatékainak katalogizálása. Projektvezető: Bogdándi Zsolt
3. Kísérleti eljárás kidolgozása az X-MET800 Optimum Geo műszer használatára biológiai minták esetében. Projektvezető: Csavdári Alexandra
4. Co-amorf loratadin-citrát tartalmú, szájban diszpergálódó tabletták készítése és vizsgálata. Projektvezető: Rédei Emőke Margit
5. Arabmézga- és zselatin-összetételű mikrokapszulák előállítás komplex koacervációval, és a mikrokapszulák vizsgálata. Projektvezető: Sipos Emese
6. Kide kulturális fellendítése rendezvények segítségével. Projektvezető: Talpas János
7. Romániai mobil banking szolgáltatásminőség mérése a felhasználók online értékelése alapján. Projektvezető: Alt Mónika-Anetta
8. Jogtörténetírás Romániában 1989 után: helyzetelemzés, fejlesztési lehetőségek. Projektvezető: Veress Emőd

9. Mikházi római nyílhegyek röntgenfluoreszcencia-spektrometriai (XRF) vizsgálata. Projektvezető: Pánczél Szilamér-Péter

10. Bikompatibilis poli(stirol-b-izobutilén-b-stirol) szálás szövedékek létrehozása centrifugális szállképzési eljárással. Projektvezető: Gergely Attila

11. A lineáris optimalizálás belsőpontos algoritmusainak általánosításai. Projektvezető: Darvay Zsolt

12. Kontrollált tápanyag-utánpótlás hatásának vizsgálata a magkender olajtartalmára és minőségi összetevőinek alakulására. Projektvezető: Nyárádi Imre-István

Gyűjteményeink

Központi könyvtárunkat 2022-ben 247 regisztrált olvasó vette igénybe. Ide szállítottuk a Jordáky-könyvtár leggyakrabban olvasott köteteit is, mivel az energiaárak növekedése miatt a Jordáky-ház a téli időszakban zárva tartott. A Lakatos utcai könyvtárrészlegünket 35 olvasó látogatta, nagyobb részük a kézirattárban kutatott.

A titkárság segítségével tagtársainkat folyamatosan értesítettük honlapunkon, hírlevélben a szabadon hozzáférhető adatbázisok, szolgáltatások elérhetőségéről. Az elmúlt évben kiadványainkkal a Sepsiszentgyörgyön első alkalommal tartott Sepsi Book Könyvvásár és Kortárs Irodalmi Fesztiválon, júniusban a 11. Kolozsvári Ünnepi Könyvhéten vettünk részt, augusztusban a Kolozsvári Magyar Napok alkalmából szervezett könyvvásáron, valamint a Vásárhelyi Forgatagon, szeptemberben kiadványainkkal a 27. Budapesti Könyvfesztiválon voltunk jelen, decemberben pedig a 2022-ben megjelent kötetekkel gazdagítottuk a 8. Adventi Könyvvásár kínálatát, ahol az EME kiadványai igen nagy érdeklődésnek örvendtek. Az elmúlt év során 340 könyvet és folyóiratot vettünk leltárba központi könyvtárunkban, melyek adományok, hagyatékok, cserekapcsolatok, valamint vásárlás által kerültek az EME tulajdonába. A köteteket leltározás után a gyűjtemény jellege szerinti könyvtárunk egyikébe küldtük tovább, ahol további feldolgozásra – a kötetek katalogizálására – kerül sor. Folyó év augusztusában Murádin László nyelvész hagyatékából 70 tételnyi folyóiratot, nyelvatlaszt és nyelvészeti kiadványokat vettünk át, melyeket feldolgoztunk, és olvasóink, kutatóink rendelkezésére bocsátottunk. A Murádin-hagyatékon kívül a cserekapcsolatainkból, valamint adományokból származó kiadványokat is feldolgoztuk. Ezáltal újabb értékes kötetek kerültek könyvtárainkba, melyeket ezúton is hálásan köszönünk Magyar Tudományos Akadémiának, az ELKH BTK Történettudományi Intézetének, a Debreceni Kollégiumnak, a Könyvtárellátó Nonprofit Kft.-nek, a SZTE Klebelsberg Könyvtárának, a Regensburgi Magyar Intézetnek, a Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösségének, a Kriza János Néprajzi Társaságnak, a Teleki Téka Alapítványnak, a Haáz Rezső Múzeumnak, valamint magánszemélyeknek.

A 2021–2022-es tanév második félévében a Rhédey-házban 3 gyakorlatozó diákot fogadtunk, feladatuk lévén egyenként 250 tétel digitalizálása a régi leltárkönyvekből, az adatok ellenőrzésére és a könyv raktári jelzetének leltárban való megjelölése. Segítségükkel elektronikus leltárkönyvünk újabb 750 tétellel gyarapodott.

Központi könyvtárunk látja el az EME kiadványainak terjesztésével járó feladatokat is (árusítás, forgalmazás, raktározás stb.), a tiszteletpéldányok és az előfizetett kiadványok kiosztását, a bel- és külföldi cserekapcsolatok lebonyolítását és a kötelesspéldányok elküldését. Így az elmúlt év folyamán az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadványaiból 2473 kötetet ajándékoztunk

vagy adtunk át tiszteletpéldányként különböző intézményeknek, iskoláknak, vendég előadók-nak vagy szerzőknek. Cserepartnereinknek 1365 kiadványt postáztunk, adtunk át személyesen vagy megbízott személy által. Ebben az évben 31 személy fizetett elő az Erdélyi Múzeum folyóiratra, melynek első három számát átvehette postai küldeményként vagy székházunkban személyesen. A 2022 nyarán az EME munkatársai a Babeş–Bolyai Tudományegyetem néhány történelem szakos hallgatójának segítségével rendezték a Moll-ház garázsában és pincéjében levő könyvanyagot. A felhasználható köteteket az EME többi könyvtárába szállítottuk át, a duplum-példányok zömét selejteztük vagy más intézményeknek (BBTE, kolozsvári magyar iskolák) adományoztuk. Összesen több mint öttonnáyi könyvanyagot sikerült elszállítani. A mintegy 15 folyómétert kitevő kéziratos hagyatékokat az EME Lakatos utcai kéziratárában helyeztük el, feldolgozásukat elkezdtük. A rendezés során felszabadult helyre az EME-székházban összegyűlt, újabban megjelent kiadványainkat szállítjuk át. A Jordáky-házból elszállítottuk a korábban már selejtezett duplum-példányokat, és a sérült, penészes könyvanyagot. Ugyanebben az időszakban zajlott egykori főtítkárnk, Müller Ádám könyvtárának és kézirateinak a rendezése, dobozo-lása, a kéziratok elszállítása az EME kéziratárába. A több ezer kötetes könyvtárat tematikák és nyelvek szerint csoportosítottuk, a saját állományunkban megőrzésre kerülő köteteket és a kéziratos anyagot elszállítottuk, a könyvtár maradék – nagyobbára idegen nyelvű kötetekből álló és tematikai szempontból könyvtáraink gyűjtőkörébe nem illő – részét pedig a kolozsvári Egyetemi Könyvtárnak ajánlottuk fel. Kéziratárunk állománya a Moll-házból és a Müller-házból átszállított és bedobozolt anyaggal jelentős mértékben, a következő azonosítható állagokkal gyarapodott: Gálffy Mózes nyelvész (1915–1988) hagyatéka (kéziratai, jegyzetei, anyaggyűjtés, fotók, Kocsis Miklós Barabás két füzet – mesék és versek – 13 levéltári dobozban); Kiss István biokémikus (1926–2004) hagyatéka (anyaggyűjtés, levelezés, kéziratok, különnyomatok – kb. 25 doboz); László Tihamér fizikus (1910–1986) hagyatéka (elektrofizikai anyaggyűjtés 69 irattartóban, időrendben); Heinrich László fizikus (1910–1985) hagyatékának kiegészítése 2 levéltári dobozban; régi (19. századi) színdarabok, színházi és operai műsorfüzetek (20. század), két levéltári dobozban; Györffy István biológus fotóalbuma; Müller Ádám fizikus (1930–2011) hagyatéka (kéziratok, anyaggyűjtés, egyetemi jegyzetek, személyes és családi iratanyag, kb. 20 doboz). Ezeken túl az említett időszakban kéziratárunk két, igen értékes adománnyal gyarapodott: Lőrincze Péter jóvoltából került őrizetünkbe László Gyulának Lőrincze Lajoshoz írott levele (1979. március 3.) és ugyanannak a régészprofesszornak Lőrincze Lajosról készült portréja, Kentelky Endre pedig gyűjteményünket a romániai kertészegyesület két világháború közötti töredékes nyilvántartásával gazdagította. Adományait ezúton is köszönjük!

Az Erdélyi digitális adattár és az EME elektronikus könyvtára

Az EME digitális adattára nyílt hozzáférést biztosít a feltöltött anyagokhoz, így egyrészt lehetőséget nyújt a tudományos munkák szélesebb körben való terjesztésére, másrészt segíti a kutatók dokumentációs munkáját.

2022-ben digitalizálásra került az EME kéziratárában őrzött gyűjtemények közül a Janovics Jenő-hagyatékban levő fotóanyag jelentős része, Böződi György Petőfivel kapcsolatos anyaggyűjtése és Müller Ádám hagyatékának fotóanyaga. Ezenfelül Pálffy Károly gépészmérnök fotóhagyatékának egy részét, Györkös Mányi Albert festőművész hagyatékát, a kolozsvári Hídelvi Kalandos Társaság székházában található tablókat, fotókat és okleveleket, illetve a Renner család

fotó- és iratanyagát, az Iris porcelángyár 1972-ben kiadott emlékkötetét és az EME 1990–1994 közötti iratanyagainak tekintélyes részét digitalizáltuk.

Ebben az időszakban újabb kötetek, továbbá rendezvényeink plakátjai, programfüzetei, a díjazottak laudációi és oklevelei is felkerültek adattárunkba. ([https://eda.eme.ro/.](https://eda.eme.ro/))

Az EME elektronikus könyvtárát 2018-ban hoztuk létre az elektronikus egyedi azonosítóval (DOI) ellátott dokumentumok bevezetése/elhelyezése érdekében. Ez az egyszerű, saját fejlesztésű tár – ahol azon kiadványaink kaptak helyet, melyekhez elektronikus dokumentumazonosító (DOI-számot) rendeltünk – itt érhető el: <https://eme.ro/publication-hu/>

Egykori és jelenlegi ingatlanaink, gyűjteményünk

Intézményünk újralakulása óta pereskedik jogos tulajdonunk, a Wass Otilia-ház visszaszerzése érdekében. Amennyiben az ingatlan természetbeni visszaszolgáltatását nem lehetne elérni, mindenképpen kártalanításban szeretnénk részesülni a természetben vissza nem szerezhető ingatlanrészekért. A Jókai u. 14. szám alatti Müller-házban levő tulajdonrészünk elkülönítése és megosztása folyamatban van, ennek lezárultáig sajnos semmilyen komolyabb beruházásba nem kezdhetünk, de az állagmegőrzési beavatkozásokat minél előbb meg kell tennünk.

A *Kőkert utcai ingatlan* esetében a várossal való közös tulajdon megszüntetésére lépéseket tettünk, az EME által fizetendő megváltási összeggel kapcsolatban várjuk a város választát. A Lakatos utcai ingatlanunk jogi és telekkönyvi helyzete rendezve van. A marosvásárhelyi kétszobás tömbházlakást továbbra is az Orvos- és Gyógyszerésztudományi Szakosztályunk használja székhelyként. Az EME egykori gyűjteményei tekintetében előrelépés nem történt, de jogigényünket továbbra is fenntartjuk. A levéltári és a kéziratári anyagok jelentős része nem az egyesület tulajdona, hanem azok letétként kerültek a tárukba, tehát a jog szerinti tulajdonosok az egykori letétbe helyezők örökösei. Az EME-nek az egykori letevőkkel szemben szerződésekből is vállalt, jogilag jelenleg is érvényes kötelessége minden szükséges lépést megtenni a letétek visszaszolgáltatása érdekében.

Tisztelettel kérem jelentésem elfogadását.

Kolozsvárrott, 2023. március 17.

Bogdándi Zsolt

Az Entz Géza-díj odaítélése 2023-ban

A díj legutóbbi odaítélése óta eltelt öt esztendőben szép könyvtermés született azokban a témakörökben, amelyre a bírálóknak a kiírás szerint figyelniük kell. Az eddigi bírálati gyakorlat szerint most sem vettük figyelembe a doktori dolgozatokat, bármennyire is értékesek legyenek.

Hasonlóképpen figyelmen kívül hagytuk az ünnepi köszöntőköteteket, attól eltekintve, hogy az ott közölt tanulmányok beleillenek a kiírás keretébe. Egyébként e téren szép számban jelentek meg kiadványok a vizsgált időszakban.

A kolozsmonostori konvent fejedelemség kori jegyzőkönyvei I. 1326–1590. Mutatókkal és jegyzetekkel regesztákban közzéteszi Bogdándi Zsolt. EME, Kolozsvár 2018. 458 lap.

Az EME Jakó Zsigmond Kutatóintézetének forráskiadási programjának részeként jelent meg e kötet, amely a kolozsmonostori konvent újjászervezését (1575) követően vezetett három hiteleshelyi jegyzőkönyv, továbbá a 17. század végéig fennmaradt protocollumokban teljes szöveggel vagy tartalmilag ártírt és említett középkori és 1591. január 1-e előtti oklevelek kivonatait tartalmazza, részletes név- és tárgymutató kíséretében.

Draskóczy István: *A magyarországi kősó bányászata és kereskedelme (1440–1530-as évek)*. MTA BTK Történettudományi Intézet, Budapest 2018. 456 lap.

A kötet a késő középkori Magyarország sókitermelésének szervezését, az országban létező királyi sómonopólium működését, a kitermelést irányító sókamarák tisztségviselőinek személyét, a só kereskedelmét tárgyalja. Szerzője e témával már régóta foglalkozik, eddig megjelent tanulmányainak és köteteinek összefoglalásaként is tekinthetünk jelen kiadványra. Az eddigi szakirodalom bemutatásával indul a kötet, majd forrásait veszi sorra a szerző, köztük a mindmáig kevésbé hasznosított külföldi elbeszélő műveket. A levéltári források jókora része épp e kötet révén vált ismertté a szakmai közvéleményben. Megismerhetjük a kősó kitermelésének és forgalmazásának szervezetét, a bánya- és a sókamarákat, azok személyzetét adatok sokaságával tárja fel a kötet. Erdélyi vonatkozásokban is bővelkedik a kiadvány, a közismert bányahelyek mellett közzéteszi a székelyek sókitermelésére, valamint más helyi kitermelésekre vonatkozó megállapításokat is.

Botár István *Havasok keblében rejtőző szép Csík. A Csíki-medence középkori településtörténete*. Martin Opitz Kiadó, Budapest 2019. 656 lap.

A kiadó ajánlását idézzük: „Kötetünk a Csíki-medence középkori településtörténetének, régészeti emlékeinek áttekintésére vállalkozik. Pár évtizeddel ezelőtt Székelyföld e keleti szegletének 11–16. századi történetéről inkább csak sejtéseink, semmint valós ismereteink voltak. Arról, hogy mikor és hogyan építették a templomokat, mikor és hol alakultak az első falvak, mikor és kik adták a települések neveit, nem szólnak az írott adatok. Ezt az űrt, legalább részben, a régészeti leletek tölthették volna ki, de a magyar vonatkozású középkor régészeti kutatása Székelyföldön, érthető módon, hosszú ideig elhanyagolt téma volt. Az elmúlt két évtizedben meginduló régészeti kutatásoknak köszönhető, hogy ma már kézzelfogható adatok alapján rekonstruálhatjuk az Olt forrásvidéknek 10–16. századi településtörténetét. Jelen kötet első ízben gyűjti össze a

Csíki-medence középkori történetére vonatkozó, az utóbbi két évtizedben felkutatott régészeti és írott adatokat, amelyek hitelesen vallanak az egykor itt élt emberek életéről. Betekintést nyerhetünk a régészet munkamódszereibe, a hétköznapiakat meghatározó anyagi kultúra változásaiba, a csíki templomok izgalmas építéstörténetébe, az eltűnt csíki várak és udvarházak, illetve a helynevek titkaiba és a Csíki-medence természeti környezetének alakulásába.”

P. Kovács Klára *A Szamos menti új vár. Szamosújvár a 16–19. században*. Martin Opitz Kiadó, Budapest 2019. 248 lap.

A kiadó beharangozó szövege Mikó Árpád bevezető szavainak bekezdéseit idézi: „a szamosújvári vár a kora újkori várépítészetünk klasszikus gyöngyszeme, az erdélyi késő reneszánsz művészet egyik legtöbbet hivatkozott iskolapéldája, amelynek elemzése nélkül nem jelenhetett meg átfogó építészet- vagy művészettörténeti összefoglalás az utóbbi száz évben. A Fráter György és II. Rákóczi György által emeltetett épületek vizsgálata ugyanakkor nem kevés akadályba ütközik, mivel a vár 1786-tól kezdve napjainkig szigorúan őrzött fegyházként működik, ahová még bejutni sem könnyű a kutatónak; a falkutatás vagy a régészeti feltárás lehetősége pedig fel sem merülhet. P. Kovács Klára művészettörténésznek, a kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem oktatójának sikerült ezt a bonyolult feladványt megoldania, és egy önmagán messze túlmutató monográfiában összegeznie a híres vár történetét. A gazdagon illusztrált kötet egyaránt tartalmaz archív fotókat ma már nem látható faragványokról és feliratokról, történeti térképeket és látképeket a várról, illetve friss képeket, amelyek az épület jelenlegi állapotát mutatják. A sokáig fantomként kerülgedett szamosújvári vár most, ennek a vármonográfiának köszönhetően vált igazán részévé 16. századi építésztörténetünknek.”

Gálfi Emőke: *Gyulafehérvár és uradalma a 16. század második felében*. EME, Kolozsvár 2021. 202 lap.

Arra a kérdésre keresi a választ a szerző, hogy a nem különösebben kiemelkedő mezőváros miért és hogyan lett az erdélyi fejedelemség fővárosa. A középkor végén a majdani székváros két tulajdonossal (erdélyi püspök és erdélyi káptalan) rendelkező település volt, amelynek 1556 után a mindenkori fejedelem vált az egyedüli földesurává. Ez a változás az 1540-es években kezdődött, majd az erdélyi egyházi javak szekularizációjával tetőzött. Az erdélyi uralkodók ily módon egy olyan városban alakíthatták ki székhelyüket, amelyek társadalmát és annak jogi, egyházi, gazdasági viszonyait is saját belátásuk szerint formálhatták, a szekularizáció következtében a város körül létrejövő, többé-kevésbé egybefüggő uradalom pedig ezt az átalakulást még inkább elősegítette. A török elől menekülő lippaiak és temesváriak befogadása növelte a település lakosságát, a betelepülők sorsának alakulását a szerző tárta föl először.

A székely írás emlékei. Corpus Monumentorum Alphabeto Siculico Exaratorum. Szerk.: Vásáry István, írta Benkő Elek, Sándor Klára, Vásáry István. BTK, Budapest 2021. 928 oldal.

A kötet előkészítése még 2012-ben kezdődött az MTA Magyar Őstörténeti Témacsoportjának tanácskozásán, amelyre Vásáry István turkológus hívta meg előadónak a másik két szerzőt, akik addig több ízben is foglalkoztak különféle rovásírásos emlékekkel. Akkor született döntés a székely írás emlékeinek új kiadásáról, amely többéves széles körű kutatómunka eredményeképpen 2021-ben elhagyta a sajtót. Már a bevezetőben tisztázzák a szerzők a használandó terminológiát, logikusan érvelve a „székely írás” mellett. A közölt emlékeket hat csoportba osztva tárja a kötet

az olvasók elé. Először a székely írásra vonatkozó történeti emlékek szövegét adja, a latin vagy német eredeti mellett modern magyar fordítás is olvasható. Ez a megoldás nyilván növelte a kiadvány terjedelmét, de hasznossága vitathatatlan. A következő két csoportban a feliratos emlékek szerepelnek, ezek a részek talán a legfontosabbak. A feliratok datálása azonnal cáfolja azt a vélekedést, hogy a rovásírás humanista tudósok játéka lett volna. A kéziratos és nyomtatott emlékek a következő, D csoportban szerepelnek. Kiemelendő, hogy a tárgyalt tételek a csoportokon belül kódszámot kaptak, ez megkönnyíti az azonosítást a későbbi kutatás számára. Ugyancsak említést érdemelnek a kiváló minőségű fényképfelvételek, a feliratos emlékek egy részéről ugyanis mindmáig csak gyarló reprodukció állt az érdeklődők rendelkezésére.

Fejedelmi prefektusok Erdélyben. Források a kora újkori Erdély igazgatástörténetéhez. Bevezető tanulmánnyal közli Mátyás-Rausch Petra, Szalai Ágnes. BTK, Budapest 2021. 384 oldal

A két szerző 17. századi erdélyi történeti források kritikai közzétételére vállalkozott, munkájuk hézagpótlónak tekinthető. A forrásközlések előtt egy-egy alapos, többtucatnyi oldalra terjedő bevezető tanulmány foglalja össze a Bethlen–Rákóczi-kori kincstári igazgatás korszerűsítéséről, változásairól megfogalmazható eredményeket, illetőleg az Apafi-kor egyik prefektusának, Udvarhelyi Györgynek a működését rekonstruálja. A közzétett források a prefektusok levelezéséből állnak, ezeket a címzettek levéltáraiból (Beszterce város, Teleki család) gyűjtötték a szerzők.

Középkori művészet a Szamos mentén I–II. Templomok a Mezőségtől Beszterce-Naszódig. Szerk. Kollár Tibor. Iskola Alapítvány–Möller István Alapítvány, Kolozsvár–Budapest 2021.

A szaktanulmányokat közreadó két kötet a történelmi Magyarország középkori épített öröksége feldolgozásának programja keretében született. 326, illetőleg 398 oldalon mutatja be a középkori templomok történetét friss kutatásokra támaszkodva, bő és színvonalas illusztrációs anyag kíséretében. Szerzők: Marosi Ernő, Szakács Béla Zsolt, Havasi Krisztina, Weisz Attila, Kovács Gergely, Papp Szilárd, Csók Zsolt, Szőke Balázs, Kiss Lóránd, Hegyi Géza, az illusztrációkat Mudrák Attila készítette.

Kegyesség és/vagy reprezentáció. Erdély református öröksége. Az Erdélyi Református Múzeum kiállításának katalógusa. Szerkesztette Kovács Mária-Márta, a katalógustételeket írta Kovács Mária-Márta, T. Horváth Iringó, Tóth Levente és Ósz Sándor Előd. Erdélyi Református Egyházkerület, Kolozsvár 2021. 278 lap.

A katalógus az erdélyi református egyház tárgyállományának sokszínűségébe nyújt betekintést, a jubileumi kiállítás mindegyik tárgya szerepel benne, a középkori örökségtől kezdve a 18. század végéig. A kötet lapjain az adományozó erdélyi fejedelmek, arisztokraták, városi polgárok, lelkipásztorok és kismemesek elevenednek meg, akik fontosnak tartották gyülekezetük támogatását ötvösmunkák és textíliák ajándékozásával. A részletes leírások végigkövetik egy-egy tárgy történetét készítésétől napjainkig, szakirodalmi hivatkozásokkal és könyvészettel ellátva. Helynév- és személynévmutató teszi könnyen használhatóvá a gyönyörű kiállítású kötetet.

Áttekintve az értekezések, forráskiadványok, monográfiák hosszú sorát kiemelkedik közülük Mihály Ferenc és munkatársa, Szász Erzsébet *Míves famunkák Erdélyben. Ácsmunkák, asztalosmunkák a XV–XVI. századból* című 643 oldalas, a Teleki László Alapítvány kiadásában

2021-ben megjelent munka. A kötet bevezetőjeképpen 170 oldalas tanulmányt olvashatunk, azután következnek a famunkák leírásai a helységnevek ábécérendjében. E kötet forgatásakor igazat kell adnom a régi mondásnak, hogy a műemlékvédelemnek két nagy ellensége van, a túlságos szegénység (nemtörődömséggel párosulva) és a túlságos gazdagság. A szegénységgel jellemezhető tájakon sosincs pénz a helyreállításra, gazdag vidékeken viszont minden régít elbontanak az új kedvéért. Erdélyt sohasem fenyegette a túlságos gazdagság, ezért maradhattak meg, elsősorban egyházi környezetben a középkori vagy kora újkori ács- és asztalosmunkák, amelyek amúgy is sérülékenyebbek, mint az épületek vagy a műtárgyak. Ezek felmérésére vállalkoztak a szerzők, pontosabban az emlékek restaurálását végezték el, és munkájuk során gondosan feljegyezték megfigyeléseiket az illető famunkák készítési technikáira, korára vonatkozóan. Külön érdeme az impozáns, 646 kiváló minőségű illusztrációt tartalmazó kötetnek, hogy a fényképek mellett olyan technikai részletrajzokat is közöl, amelyek az egykori mesterek munkamódszereit is bemutatják. Mivel az Entz Géza-díj egy-egy konkrét kiadványt jutalmaz, ugyanakkor a szerző egész munkásságát is honorálni kívánja, e követelménynek Mihály Ferenc és Szász Erzsébet munkája tökéletesen megfelel.

A bizottság tagjai, Benkő Elek, Kovács András és Sipos Gábor, figyelembe véve az ajánlásokat, úgy döntött, hogy Mihály Ferenc és Szász Erzsébet *Míves famunkák Erdélyben. Ácsmunkák, asztalosmunkák a XV–XVI. századból* című könyvének ítéli oda a díjat.

A következőkben teljes terjedelmében közöljük Kovács András ajánlását.

„Immár hatodik alkalommal ítéli oda az EME és a Gróf Mikó Imre Alapítvány az 1993-ban létrehozott Entz Géza-díjat. A tudományos elismerés névadója, a kolozsvári Bolyai Egyetem néhai művészettörténet-tanára, az EME egykori munkatársa, az anyaországbeli Országos Műemlékfelügyelőség osztályvezetője, a Gróf Mikó Imre Alapítvány létrehozója éppen harminc esztendővel ezelőtt, 1993. március 3-án hunyt el, indulóban a nyolcvanadik születésnapját ünnepelni készülő munkatársaival, barátaival, tisztelőivel szervezett találkozóra.

A díjjal az EME és a Gróf Mikó Imre Alapítvány az Entz Géza halálát követő minden ötödik esztendőben, halálának évfordulóján az általa is művelt tudományterületek valamelyikéhez tartozó, jelentős tudományos értékű, erdélyi témájú művet jutalmaz.

E hatodik alkalommal kiadandó Entz Géza-díjra az utóbbi öt év meglepően gazdag és értékes műveket felmutató terméséből egy kétszerzős művet jelölök. Mihály Ferenc farestaurátor és munkatársa, az ugyancsak restaurátor Szász Erzsébet jegyzi a *Míves famunkák Erdélyben. Ácsmunkák, asztalosmunkák a XV–XVI. századból* címet viselő vaskos korpuszt, melyet a Teleki László Alapítvány adott ki 2021-ben Budapesten. 643 oldalas, 646 illusztrációt, fényképet, reprodukciót és rajzot tartalmazó, átfogó könyvésztre támaszkodó és bőven jegyzetelt munkáról van szó, amely *Tanulmányoknak* szentelt első, 170 oldalas részében példamutatóan összegezve a kutatás tanulságait és eredményeit, bevezeti az olvasót a közép- és kora újkori erdélyi famunkák történetébe, műfajiba, technológiájuk alakulásába, de szól a felhasznált anyagokról, szerszámokról és eljárásokról, kitér továbbá a rajtuk található jelvényekre, címerekre, feliratokra, ábrázolásokra, az érintett mesterségek művelőire, céhes beágyazódásukra és a 17–18. században tovább élő hatásukra.

A munka második, közel félezer (173–618) oldalas *Adattár* részében a szerzők az „Ádamos” és „Vizakna” címszavak között feszülő betűrendben ismertetik az általuk felkutatott, nagyon sok esetben általuk azonosított, konzervált, restaurált, olykor a szűkös korábbi szakirodalom

által már felfedezett, nagyjából azonban mindeddig soha komolyan nem vizsgált, ismeretlen, döntően egyházi épületekben fennmaradt alkotásokat: ablakokat, ajtó- és kapuszárnyakat, asztalokat, faliszekrényeket, gyertyatartókat, karzatokat, könyvtartókat, mennyezeteket, stallumokat, szekrényeket, padokat – ennek az ács- és asztalosmunkákból álló, négy-öt évszázada keletkezett művelődési kincsnek jelenleg többnyire mostoha körülmények között őrzött, rohamosan fogyó darabjait, közöttük például a már Entz Géza által ismertetett vasasszentegyedi darabokkal.

Ezek a darabok a vizsgált korszak anyagi kultúrájának, életkörülményeinek látványos emlékei. Az ipari forradalom előtti korszak termékeiként mindenikük képzett mesterember egyedi, a megrendelő igényeihez alkalmazkodó, többnyire díszített alkotása. Az alkalmazott díszítő eljárásoknak a mibenlétéről, technikai kivitelezéséről, anyagairól és eszközeiről mindeddig – e berendezési és bútordarabok csodálójaként – csak nagyon keveset tudunk. Mibenlétük sokszor csupán a szóban forgó munka szerzői által ismertetett nagyszámú példának köszönhetően világosodik meg.

A művészettörténeti kutatások a kezdetekben a szemlélő által látottakra terjedtek ki, s a 19–20. század fordulójának, de a következő évtizedeknek a kirándulásra öltözött művészettörténészei, régészei is figyelmesen megnézték, emlékeztükbe vésték az általuk vizsgált műalkotásokat, írásban is rögzítették, mérték, rajzolták a megfigyelt részleteket. Nagyon ritka esetben közelítettek azonban a pincékhez, padlásokhoz, színekhez, s öltözték állapotára vigyázva kerülték el a poros, pókhálós bútordarabokat is. A korszak igen szerény reprodukációs lehetőségei magyarázzák, hogy kevesek és keveset fényképeztek, akkor is főként napfényen rögzíthető külsőket, technikai kényszerűségből adódóan kerülve a mesterséges megvilágítást kívánó belsők fényképezését, így hát le is maradtak a szóban forgó, többnyire mozdíthatatlan ács- és asztalosmunkák részletes és összehasonlító vizsgálatáról. Az előrelépést csak a kis felületeket átfogó fényképekből összeragasztott, illetve a régiesebb, ilyen montázsokból átrajzolt fényképalapú reprodukciók támogatták valamennyire a kazettás mennyezetek esetében. Az áttörés a kutatásban csak akkor következett be, amikor a tárgyakat vizsgáló restaurátor-szakember immár munkaruháiban, szerszámokkal a kezében közelről is szemrevételelezhette, szétszedte, fertőtlenítette és konzerválta, majd újra összeillesztette és kiegészítette, „gyógyította” a szüette, parazitákkal fertőzött, pusztulásra ítélt szétmálló darabot, vagy felismerte, összeszedte és összerakta a kiszórt, használhatatlannak minősített műalkotás darabjait, aki apró, a megmunkálásban mutakozó nyomokból képes volt azonosítani az eredeti szerkezetet, az alkotó egyéniség keze nyomát, szándékait. Amikor pedig a digitális képalkotási eljárásoknak köszönhetően, hozzáférhetővé és hatékonyává vált a fényképezés, már íróasztalnál is folytatni lehetett a képekben rögzített tárgy vizsgálatát.

Annak idején, kortársaival teljes egyetértésben, Orbán Balázs még lenézte, izléstelen deszkafölepek titulálta a szerzők által vizsgált, fából készült műtárgyak csoportjába tartozó reneszánsz kazettás mennyezeteket, de még életben volt, amikor már ezek a gazdagon díszített együttesek is magukra vonták a régészeti-néprajzi, majd művészettörténeti vizsgálatok figyelmét. Erdéllyel kapcsolatban Kelemen Lajos úttörő adatgyűjtését a kazettás mennyezetek és rokon emlékek tekintetében Tombor Ilona, a díjnak nevet adó Entz Géza hivatali kollégája folytatta, kiterjesztve azt az egész történeti Magyarország területére. Munkája 1968-ban jelent meg, s ezekhez a Sepsiszentgyörgyről indult Boros Judit (*Festett famennyezetek és rokon emlékek Erdélyben a XVI-XVIII. században*) fűzött jelentős kiegészítéseket és pótlásokat az 1980-as évek elején, többek között Dávid László elsősorban udvarhelyszéki kutatásainak eredményeire is támaszkodva.

Az 1990-es változások után nagymértékben gazdagodott a számba vehető hazai műemléki irodalom, de sem a Balogh Jolán által annak idején szorgalmazott, az ő kutatási körülményei

közepette azonban megvalósíthatatlan műfaji teljességet (Vö. *Az erdélyi renaissance*. I. Kolozsvár, 1943. 144. skk., 323. skk.), sem pedig az egész Erdélyre, esetleg a Trianon után Romániához került területekre kiterjedő földrajzi, ahogyan a minden egyházi felekezetre kiterjedő teljességet nem sikerült elérni. Kivételt csupán az erdélyi harangok példamutató számbavétele (Benkő Elek: *Erdély középkori harangjai és bronz keresztelődmedencéi*. TLA–Polis, Bp.–Kvár 2002.) jelent, s sokkal népesebb kutatói összefogás révén immár ehhez az igényhez látszik felzárkózni a falképek, a szárnyasoltárok, az ötvös- és ónművek, valamint a könyvkötések kutatása is.

A kutatást megújító törekvésekhez kapcsolódva, úgy vélem, döntő szerepe volt a fentebb elősorolt technikai és módszertani akadályok kiküszöbölésének a folyamatában annak, hogy az 1990-es évek folyamán Mihály Ferenc (szül. 1968) 1991-ben a Brassói Egyetem Fafeldolgozó Karán, illetve 1996-ban a Budapesti Képzőművészeti Egyetem tárgyrestaurátor szakán oklevelet szerezve, régi asztalosmunkák restaurálására szakosodott műhelyt hozott létre Szovátán. Így egészen új irányból, a műalkotásnak nemcsak szemlélőjeként, hanem hozzáértő restaurátoraként vizsgálhatta a kezébe kerülő tárgyakat, mérhette fel az erdélyi emléanyagot, benne egyebek mellett az elárvult szász templomok értékeit is. A magyarországi Állami Műemlékhelyreállítási és Restaurálási Központ alkalmazottjaként 1997 és 2007 között részt vett egy Magyarország határain túli műemlékfelmérési programban. Az asztalosműveket felmérő Mihály Ferenc és festményekre szakosodott restaurátor kollégája, Lángi József három szépen illusztrált, de csak szűkszavú kommentárokat lehetővé tevő kötetben (*Erdélyi falképek és festett faberendezések*. 1–3, ÁMRK, Budapest 2002, 2004, 2006) ismertette e kutatások eredményeit.

Nem kíván különleges képzelőerőt, hogy belássuk: aki a szóban forgó nagy állományt képes áttekinteni, aki a számtalan kutatott tárgyat szétszedve felfedezi egy-egy asztalosmunka készítésének a menetét, aki az átfestésektől megszabadítva rácsodálkozhat az eredeti felületre, aki megfigyelheti az osztólécek alatt fennmaradt eredeti színezést, aki azonosíthatja az intarziás minta összetevőit, aki firkákra és a műhelyből, a műhely tagjaitól vagy a megrendelőktől, használóktól származó feliratokra lel az évszázadok során a helyükről el sem mozdított stallumokon vagy a szárnyasoltárok szoborfülkéjében, aki az ács- vagy asztalosműhelyben folyó tevékenység ismerőjeként egy-egy együttes létrejöttét is képes megvilágítani már fölényes anyagismerete, technikatörténeti tájékozottsága, a szerszámnyomok azonosítása, szerkezeti megfigyelések révén, az behozhatatlan előnyre tesz szert a műtárgy módszeres vizsgálata során is. Ezeket a vizsgálatokat Mihály Ferenc és Szász Erzsébet látványosan bővítették azután a famunkákhoz tartozó vasalásokkal kapcsolatos jelentős megfigyelések, akár csak a famunkák színezésére vonatkozó felismerések révén is.

Az általam jelölt munkában bemutatott és értékelt hatalmas anyag már képet ad a szerzők minden részletre kiterjedő anyaggyűjtéséről, ugyanakkor Mihály Ferenc és Szász Erzsébet szándékainak megfelelően ez csupán a bevezető, előkészítő része, ígérete a vizsgálataik derekát adó 17–18. századi emléanyag feldolgozásának, melynek elemzése a közeljövőben ki is kerekítheti teljességre törekvő kutatási elképzeléseiket.

A felsorolt észrevételek alapján úgy vélem, hogy amennyiben Mihály Ferenc és Szász Erzsébet művét és munkásságát találnánk méltónak az Entz Géza-díjra, akkor éppen a szerzők által vallott átfogó, integratív szemléletnek a nagyrebecsülésével mutathatnánk irányt és követhető utat az újabb kutatások számára.”

Sipos Gábor

Contents

Géza Hegyi: Tithe Districts in the Medieval Transylvanian Diocese	1
András W. Kovács: Two Unpublished Letters of Summons to the Transylvanian Provincial Assemblies (1478, 1502)	13
Bálint Lakatos: The Self-governing Structure of Turda/Torda and Its Activity until the End of the 16 th Century	19
Árpád Botond György: The Archontology of the Town of Târgu Mureş/Marosvásárhely	53
Petra Mátyás-Rausch: Sándor Barcsay's Mysterious Wife – New Data on the Social Relations of the Fodor Family of Abrudbánya/Abrud	81
Zsolt Bogdándi: Church Historical Data from the Protocols of the Convent of Cluj-Mănăştur. The Jesuits and the Church of Cluj-Mănăştur	91
Emőke Gálfi: Additions to the Biography of Chancellor Simon Péchi (1614–1621)	103
Ágnes Szalai: “The Soldiers of [...] Várad Gnash Their Teeth against Sebesvár”. The Fortress of Sebesvár/Bologa in the First Decade of the Apafi Era	115
Kornél Nagy: The Armenians' “Labanc” Bishop. The Armenians in Transylvania and Ferenc Rákóczi's War of Liberation	132
Zsolt Szabó: The Administrative Elite of Maramureş County between 1860 and 1867	143

Review

Mária Lupescu Makó: On the Newest Volume of the Erdélyi Okmánytár (Codex Diplomaticus Transsylvaniae)	155
Tamás Fejér: Observant Franciscan Formularies in Medieval and Early Modern Hungary	163
Éva Mikos: Festschrift for an Extraordinary Historian	168
Ágnes Szalai: At Anna Bornemisza's Table	171
Csilla Tamásné Szabó: The Museum of the Hungarian Language from the Kalotaszeg Region	175

Society Communications

Chief Secretary's Report on the 2022 Accomplishments of the Transylvanian Museum Society	180
Awarding the Entz Géza Prize for 2023	198

Cuprins

Géza Hegyi: Districtele decimale din dieceza medievală transilvăneană.....	1
András W. Kovács: Două scrisori inedite de convocare la adunări provinciale transilvănene (1478, 1502)	13
Bálint Lakatos: Organizarea autoguvernării al orașului Turda și activitatea sa până la sfârșitul secolului al XVI-lea	19
Árpád Botond György: Arhontologia orașului Târgu Mureș (1604–1700)	53
Petra Mátyás-Rausch: Misterioasa soție a lui Sándor Barcsay - Noi date despre relațiile sociale ale familiei Fodor din Abrud	81
Zsolt Bogdándi: Date istorice din protocoalele conventului Cluj-Mănăștur. Iezuiții și Biserica din Cluj-Mănăștur	91
Emőke Gálfi: Date biografice noi despre cancelarul Simon Péchi (1614–1621).....	103
Ágnes Szalai: “Cei din [...] Oradea scrâșnesc din dinți împotriva lui Sebesvár”. Cetatea Bologa în primul deceniu al epocii Apafi	115
Kornél Nagy: Episcopul “lobonț” al armenilor. Armenii din Transilvania și războiul de independență al lui Francisc Rákóczi	132
Zsolt Szabó: Elita administrativă a comitatului Maramureș între anii 1860 și 1867.....	143

Recenzii

Mária Lupescu Makó: Despre ultimul volum al Erdélyi Okmánytár (Codex Diplomaticus Transsylvaniae)	155
Tamás Fejér: Formularii ale franciscanilor observanți în Ungaria medievală și modernă timpurie	163
Éva Mikos: Un volum festiv pentru un istoric ieșit din comun	168
Ágnes Szalai: La masa Annei Bornemisza	171
Csilla Tamásné Szabó: Muzeul limbii maghiare din Țara Călatei.....	175

Comunicări ale Societății

Raportul secretarului general privind activitatea Societății Muzeului Ardelean în anul 2022	180
Acordarea Premiului Entz Géza pe anul 2023	198

Tartalom

Hegy Géza: Tizedkerületek a középkori erdélyi egyházmegyében.....	1
W. Kovács András: Két meghívólevél erdélyi tartománygyűlésre (1478, 1502).....	13
Lakatos Bálint: Torda város öngazgatási szervezete és működése a 16. század végéig.....	19
György Árpád Botond: Marosvásárhely archontológiája (1604–1700)	53
Mátyás-Rausch Petra: Barcsay Sándor rejtélyes felesége – Újabb adatok az abrudbányai Fodor család társadalmi kapcsolataihoz	81
Bogdándi Zsolt: Egyháztörténeti adatok a kolozsmonostori konvent fejedelemségkori jegyzőkönyveiből. A jezsuiták és a kolozsmonostori egyház	91
Gálfy Emőke: Péchi Simon kancellár viselt dolgairól (1614–1621)	103
Szalai Ágnes: „Az váradiak [...] Sebesvár ellen csikorgatják fogokat”. Sebesvár végvára az Apafi-korszak első évtizedében	115
Nagy Kornél: Az örmények „labanc” püspöke. Az erdélyi örménység és a Rákóczi szabadságharc.....	132
Szabó Zsolt: Máramaros vármegye közigazgatási elitje 1860 és 1867 között	143

Szemle

Lupescu Makó Mária: Az Erdélyi okmánytár legújabb kötetéről.....	155
Fejér Tamás: Késő középkori és kora újkori magyarországi obszerváns ferences formuláskönyvek.....	163
Mikos Éva: Emlékkötet egy rendhagyó történésznek.....	168
Szalai Ágnes: Bornemisza Anna asztalánál	171
Tamásné Szabó Csilla: A kalotaszegi magyar nyelv múzeuma	175

Egyesületi közlemények

Főtitkári jelentés az Erdélyi Múzeum-Egyesület 2022. évi munkájáról.....	180
Az Entz Géza díj odaítélése 2023-ban	198